

13. ÉVFOLYAM

2001

3-4. SZÁM

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI
VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French and German languages dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok
6720 Szeged, Dugonics tér 12. +36+62+426+043. Fax: 36+62+426+062;
Honlapunk: www.c3.hu/~mev
E-mail: mev@mail.tiszanet.hu
Előfizetés: 700 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 700 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00 or 18 DM; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ontario, Canada M4Y 2R5.

Checks should be made payable to *METEM*.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2001/3-4

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)
Pannonhalma–Budapest**

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY
Toronto, Canada**

**HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY
Szeged**

A kötet megjelenését támogatta
a Nemzeti Kulturális Alapprogram

Főszerkesztő – General Editor
CSÓKA GÁSPÁR

Tiszteletbeli elnök – Honorary President
GABRIEL L. ASZTRIK

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Szabó Ferenc,
Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;
AUSTRIA: Galambos Ferenc; CANADA: Bonkáló Ervin, Horváth Tibor;
GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre
ITALY: Somorjai Ádám, Szilas László, Németh László;
USA: Steven Béla Várdy*

Felelős szerkesztő – Editor
ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK

ISSN 0865-5227

Nyomdai előkészítés:
SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés az Nyomda munkája
Felelős vezető: Fonyódi Ottó

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ESSAYS

HOLLER László	Szent Demeter és a magyar királyi korona <i>Saint Demetrius and the Hungarian Royal Crown</i>	5
SZILÁGYI Csaba	Szántó Arator István Historia anni jubilaei 1575 [...] című munkájának ismertetése <i>The review of István Szántó Arator's Work Entitled Historia Anni Jubilaei 1575 (...)</i>	19
MOLNÁR Antal	A kecskeméti jezsuita misszió (1633–1635) <i>The Jesuit Mission in Kecskemét (1633-1635)</i>	47
SZILAS László S.J.	A jezsuiták Magyarországon 1773-ban <i>Jesuits in Hungary in 1773</i>	61
DÓKA Klára	A nagyváradai római és görög katolikus püspökség birtokai a 18–19. század fordulóján <i>The Estates of the Roman and Greek Catholic Episcopacy in Nagyvárad at the Turn of 18-19th Centuries</i>	77
BURA László	A keleti szertartású kereszténység múltja és jelene Szatmárban. Magyar görög katolikusok a Szamosháton (Szatmár megyében) <i>The History and the Present of the Byzantine Rite Christianity in Szatmár</i>	103
MIKLÓS Péter	Ivánkovits János rozsnói püspök szegedi évei <i>János Ivánkovits, Bishop of Rozsnyó (Roznava), in Szeged</i>	121
GLÜCK Jenő	Örményország kereszténysége Kelet és Nyugat között <i>The Christianity of Armenian between East and West</i>	147
LEHOCZKY Miklós	Karácson Imre élete és munkássága <i>Life and Work of Imre Karácson</i>	155

FORRÁSOK – SOURCES

KÓHEGYI Mihály	A bajai ferences rendház házfőnökei és helyettesei <i>The Guardian and his Deputies of the Franciscan Monastery in Baja</i>	165
GALCSIK Zsolt	A szécsényi 845. sz. Páter Bárkányi János Cserkészcsapat története az alapítástól a feloszlásig (1934–1948) <i>The History and Papers of the Troop of Boy Scouts in Szécsény</i>	175

MÓDSZERTÁR, ADATTÁR, SZEMLE
METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

ZVARA Edina	Egyháztörténeti könyvek 2000, 2001 <i>Books Concerning Ecclesiastic History 2000, 2001</i>	229
ZOMBORI István	Kőhegyi Mihály (1934 - 2001)	231

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

<i>Magyarországi Egyházi Levéltárosok konferenciája.</i> (Ism.: Miklós Péter)	233
<i>A hajdúdorogi főesperesi levéltár iratainak lajstroma és mutatója 1562–1819.</i> (Ism.: Miklós Péter)	236
<i>Az első és második keresztes háború korának forrásai</i>	237
MAGYAR Zoltán: <i>A liliomos herceg. Szent Imre a magyar kultúrtörténetben.</i> (Ism.: Miklós Péter)	241
<i>Boros György unitárius püspök naplója 1926–1941</i> (Ism.: Miklós Péter)	244
LESTYÁN Ferenc: <i>A hitvallásos iskolák küzdelme a két világháború között, 1920–1940.</i> (Ism.: Glück Jenő)	246
PUSKELY Mária: <i>Dr. Batthyány László 1870–1931.</i> (Ism.: Miklós Péter)	247

HOLLER LÁSZLÓ

SZENT DEMETER ÉS A MAGYAR KIRÁLYI KORONA*

Gaude turba caelestium
plaude turba terrestrium,
et totalis vis cordium
flammescat uberius.

Örvendjete az egekben,
földünk minden szegletében,
lobogjon fel szívetekben
lángolón a szeretet,

In hac valle miseriae
et in terris Pannoniae
ex alta stirpe Graeciae
nascitur Demetrius.

mert a siralomnak völgyén,
Pannónia eme földjén,
görög nemzet nagy törzsökén
Demeter megszületett.

Így kezdődik a Szent Demeter vértanú ünnepére készült, öt versszakpárból álló középkori latin szekvencia,¹ amely megőrizte azt a hagyományt, hogy a görög nemzetiségű Demeter Pannóniában született.² A Magyar Könyvszemle 2001. évi 1. számában megjelent tanulmányában Tóth Péter azt bizonyítja, hogy „szaloniki” Szent Demeter születési helye valójában a Száva menti Sirmium, a mai Sremska Mitrovica, azaz Szávaszentdemeter volt.³

A fentebb idézett szekvencia fordításához írott jegyzeteiben V. Kovács Sándor kiemelte: „Szent Demeter – a bizánci egyház szentje, arcképe a magyar korona alsó részén is megtalálható.”⁴ Alábbi megjegyzéseim elsődleges céljaként igyekszem rávilágítani arra, hogy Szent Demeter születési helye és az onnan a Száva és az Al-Duna környékére kisugárzó kultusza minden valószínűség szerint érdekes – és talán megle-

* Köszönetemet fejezem ki a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára dolgozóinak a kutatásaimhoz nyújtott segítőkész munkájukért. Esetleges reflexiókat a szerző szívesen fogad az alábbi címen: Holler László 1386 Budapest, Pf. 998.

- 1 A latin szöveg kiadásai: DREVES, GUIDO MARIA: *Sequentiae ineditae. Liturgische Prosen des Mittelalters. Analecta hymnica mediæ aevi*. Tom. VIII. Leipzig, 1890. 118.; DANKÓ, JOSEPHUS: *Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae*. Bp., 1893. 225-227.; *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez Középkor. (1000-1530)* Szerk.: TARNAI ANDOR-MADAS EDIT. Bp., 1992. 265-266. Csonka Ferenc magyar fordítása: *A magyar középkor irodalma*. Szerk.: V. KOVÁCS SÁNDOR. Bp., 1984. 825-826. – Tóth István magyar fordítása: *Szívvél, szóval, tiszta ésszel. Himnuszok, zsolozsmák, intelmek és könyörgések latin nyelvű költészetünkből*. Vál. és ford. TÓTH ISTVÁN. Bp., 2001. 32-33.
- 2 A közölt szekvenciariészlet Csonka Ferenc fordítása.
- 3 TÓTH PÉTER: *Egy bizánci szent Magyarországon, egy magyar szent Bizáncban. Szent Demeter magyarországi kultuszáról*. Magyar Könyvszemle 2001. 3-19.
- 4 V. KOVÁCS S. I. m. 1165.

pő – módon összefüggésbe hozható azzal, hogy képe szerepel a magyar korona alsó része zománcképeinek sorozatában.

Kiindulópontként tekintünk Tóth Péter tanulmányának megállapításait. Ezek szerint, noha a korunkra maradt görög és szláv nyelvű passiók Theszalonikit tekintik Szent Demeter szülőhelyének, az 5. század elejéről fennmaradt martirologiumok azonban – amelyek nem tudnak a Theszalonikiben született szentéről – említenek egy Demeter nevű sirmiumi vértanút. Sok évszázaddal később, a *Legenda Aurea* kiegészítése céljából készített, a Magyarországon tisztelt szentek életrajzait tartalmazó gyűjteményben Szent Demeterről szintén az olvasható, hogy Pannóniában, Sirmium városában született. E latin nyelvű életrajzokat tartalmazó kiegészítő gyűjtemény nyomtatásban először a 15. század nyolcvanas éveinek végén jelent meg.⁵ Vannak azonban ennél korábbi, magyarországi használatú, vagy legalábbis magyarországi használatra készült kódexekben vagy ősnymtatványban fennmaradt, képes és szöveges Szent Demeter-legendák is. Ezeket, a *Legenda aurea*-hoz kapcsolódó köteteket Madas Edit ismertette.⁶ Az általa felsorolt magyar vonatkozású kódexek közül, amelyben a Szent Demeter-legendát felbukkan, az ún. Magyar Anjou Legendárium a legrégebbi.⁷ A szöveges változatokat tekintve a legkorábbiak egy valószínűleg Itáliában, a 14. század második felében másolt *Legenda aurea* kódex, amelyhez a 15. század elején Szent Zsigmond és Szent Demeter legendáit csatolták,⁸ valamint egy 1429-ben másolt *Legenda aurea*, amely Szent István, László, Imre és Demeter legendáival lett kiegészítve.⁹ Az előbbivel kapcsolatban Tóth Péter megállapította, hogy annak latin szövege kétségtelenül egy görög eredeti fordítása, amely az általa második görög passiónak nevezett szövegváltozathoz áll nagyon közel. Ez a megállapítás a magyarországi lejegyzésű legendaváltozat szöveg-története szempontjából nagy jelentőségű. A kérdéses kódex egyébként a zágrábi pálos kolostor tulajdona volt, és Tóth Péter a possessorbejegyzés és a legenda kézírásának azonosága alapján feltételezi, hogy magát a Demeter-passiót is a zágrábi szerzetesek írták bele.¹⁰ A szövegváltozatok által nyújtott következtetéseket archeológiai megfontolásokkal is alátámasztva Tóth Péter tehát arra a megállapításra jut, hogy Szent Demeter Sirmiumban született, továbbá a görög Demeter-legendát latin fordítása egy bazilita kolostorban készülhetett, amely valószínűsíthetően éppen a Szent Demeter nevét viselő, sirmiumi görög rítusú monostor volt. Ily módon ötvöződhetett a helyi hagyomány a görög passió szövegével. Megállapítja, hogy „Szent Demeter helyi, délvidéki tiszteletét egészen a XI. századig visszavezethetjük.”¹¹

5 *Legendae sanctorum regni Hungariae Lombardica Historia non contentae.* [Strassbourg] – HAINCOPINGER: *Repertorium bibliographarum*, Vol. II. Pars I. Stuttgart, 1831. Nr. 9996.

6 MADAS EDIT: *A Legenda aurea a középkori Magyarországon. Kódexek és ősnymtatványok, kiegészítések, a Legenda aurea mint forrás.* Magyar Könyvszemle 1992. 93–99. (a továbbiakban: MADAS, 1992.)

7 *Biblioteca Apostolica Vaticana Lat 8541. 66^r és 67^v foliók.* – BH 2579. (A BH jelzet alatt a CSAPODI CSABA–CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA: *Bibliotheca Hungarica.* I–III. Bp., 1988–1994. katalógus sorszámaikat közlöm.)

8 Budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. Lat 44. 479^r–482^v – BH 370.

9 Gyulafehérvári Batthyány Könyvtár R. I. 76. 399^r–422^r – BH 1625.

10 TÓTH PÉTER i. m. 13. valamint 70. és 71. lábjegyzetek.

11 TÓTH PÉTER i. m. 16.

Most térjünk vissza a bevezetesként idézett szekvenciához. Tóth Péter tanulmányában érdemben nem foglalkozik ezzel, nem tárgyalja a Demeter-legenda szövegahagyománya szempontjából, csak egy, – a „dömötörözés” népszokására utaló – lábjegyzet végén tesz róla rövid említést.¹² Tóth ebben a lábjegyzetben a szekvenciát 16. századnak mondja és tévesnek ítéli annak 13. századi datálását. A szekvenciát V. Kovács Sándor az általa szerkesztett összeállításban mind a fordítás közlésénél, mind a jegyzetekben 13. századnak datálta,¹³ s ezt a kormeghatározást követte Tóth István is.¹⁴ Megjegyzést érdemel, hogy az 1992-es kiadású „Szöveggyűjtemény”-ben a cím alatt „15. század” megjelölés szerepel.¹⁵ Mivel ez a szöveggyűjtemény számos fordítást vett át a V. Kovács Sándor által összeállított kötetből, s nem tapasztaltam, hogy annak kormeghatározásán bárhol máshol módosított volna, ezért feltételezésem szerint ebben az esetben sajtóhibáról lehet szó. Bár a latin szöveget Dreves 1890-ben egy 1511. évi, velencei kiadású „Zágrábi Missálé”-ből¹⁶ vette át,¹⁷ ez korántsem jelenti, hogy a művet 16. századnak kellene tartanunk; meggyőződésem szerint V. Kovács Sándor nem alaptalanul jelölte 13. századnak. Egyrészt a viktorinus szekvenciák keletkezése a 12. század második felében, s a 13. században a legjellemzőbb. Másrészt fontos érv a 13. századi datálás mellett, hogy a Szent Demeter ünnepét dicsőítő szekvencia a legendának azokat az elemeit dolgozza fel, amelyre már a 13. századból is van adatunk! Tóth Péter is hivatkozik arra az 1290. évi breviáriumra, amely a Zágrábi Érseki Könyvtárban maradt fenn.¹⁸ Ebben a breviáriumban is *Cum Maximianus [H]erculius habenas* kezdetű, a későbbi magyarországi emlékekhez hasonló szöveg található, – s ami a legendaváltozatok genezise szempontjából fontos –, ebben is olvashatjuk, hogy Demeter Pannóniában, Sirmiumban született, apját Adrianusnak, anyját Theagnonak hívták. (Későbbi szöveg-változatokban az anya neve Thogona.) Az 1. képen bemutatom a kérdéses szövegrészletet. Ez a legkorábbi, általam ismert középkori forrás, amely Demeter szülővárosát említi. Mivel a zágrábi kódexet joggal tekinthetjük magyarországi eredetűnek, ezért Madas Edit azon megállapítása, mely a Budapesti Egyetemi Könyvtár kódexében található, 15. század eleji szöveget tekintette a magyarországi legendaváltozat legkorábbi előfordulásának,¹⁹ kiegészítést igényel. Ha nem kívánjuk meg a szövegek szoros azonosságát, akkor ezt a 13. század végi kéziratot tarthatjuk a legrégebbinek. Ez is alátámaszthatja tehát a szekvenciák 13. századi eredetét, s ezért a Demeter-szövegahagyomány tanulmányozásánál a bevezetőben említett művet nem szabad mellőznünk.

12 TÓTH PÉTER: (3. lábjegyzetben i. m.) 14. 82-es lábjegyzet.

13 V. KOVÁCS i. m. 826, 1165.

14 *Szívvél, szóval, tiszta ésszel. Himnuszok, zsolozsmák, intelmek és könyörgések latin nyelvű költészetünk-ből.* Vál. és ford. TÓTH ISTVÁN. Bp., 2001. 33.

15 *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Középkor (1000–1530).* Szerk.: TARNAI ANDOR, MADAS EDIT. Bp., 1992. 265.

16 *Missale Zagrabiense.* Venezia 1511. – RMK III. 176.

17 DREVES, GUIDO MARIA: *Sequentiae ineditae. Liturgische Prosen des Mittelalters. Analecta hymnica medii aevi.* Tom. VIII. Leipzig, 1890. 118. Ld. a szövegközlés alatti jegyzetet.

18 Zágrábi Érseki Könyvtár MR 67. 303^v–305^r – BH 2873.

19 MADAS 1992, 95.

Eccliar magri disciplinā tesaloni
 censes pauli discipulos imitari co
 pellebat. Quare fit a **I**n rethina
 fidei dogmate nestorū simbolū aploz
 suscepit a scō demetrio. **Q**uē quid
 v̄ glia et honore. Ie. p̄ma. **C**um
 maximā autē exulū habēdas
 romani temparet impety.
 natus ē infra pannoniā
 btissimū demetriū nobili gne
 s; nobilioz fide. in ciuitate r
 fyrmo. cui pater adrianus
 nū uero theagno. baptisimū
 nōib; uocabant; **G**loriosissimū
 itaq; demetriū liberalib; studi
 is traditū ē et spū scō plenus;
 humane diuincq; pagne sci
 encia p̄ditus. urbem sub

1. kép: Az 1290-ben készült Zágrábi Breviárium 303° oldalának Szent Demeter születési helyét
 és szüleinek nevét tartalmazó részlete

Nemcsak ennek a hiányosságnak a kiigazítása volt a célom a szekvencia tárgyalásával, hanem annak a kihangsúlyozása is, hogy Szent Demeter tisztelete nem volt egyformán jelentős az egész Árpád-kori Magyarországon. Európában a Demeter-kultusznak két centruma volt, az egyik a Bizánci Birodalom központi területeihez tartozó Thessaloniki, a másik pedig a Száva környéke: Szávaszentdemeter és Zágráb. A szent magyarországi tisztelete innen sugárzott széjjel. Nem véletlen ugyanis, hogy a Madas Edit által említett magyarországi legendaváltozatok közül a legrégebbi egy zágrábi használatú kódexben maradt fenn, hogy a 13. századi legendszöveget tartalmazó breviárium a *Zágrábi Érseki Könyvtárban* van, s bizonyosan mindvégig Zágrábban is volt és hogy a szekvenciát is a *Zágrábi Missále* őrizte meg. S nem véletlen például, hogy az ún. Isztambuli Antifonále, amely a 1360-as évek táján az esztergomi egyházmegye egy jelentősebb intézményének hagyományát követő, Esztergom, vagy esetleg Veszprém körzetében készült zenei kódex, miután Szávaszentdemeterre került a 14–15. század fordulója táján, utólagosan több, Szent Demeterről szóló énekkel lett kiegészítve.²⁰

Ha az írott források szempontjából roppant szegényes 11. századig igyekszünk visszanyúlni és szeretnénk megállapítani, hogy Szent Demeter tisztelete hol volt jelentős, ekkor egy történeti segédtudomány, a szfragisztika, azaz a pecséttan eszköztárához folyamodhatunk.

A világ gyűjteményeiben őrzött bizánci ólompecsétek száma jelenleg már 60 ezer feletti. Ezek teljes katalógusának elkészítése a jövő feladata. A bizánci pecséteket rendszeresen tárgyaló, első tudományos értékű katalógus 1884-ben jelent meg és több ezer pecsétet tárgyal.²¹ A következő nagy vállalkozás, Laurent befejezetlenül maradt műve az összes bizánci pecsét katalógusának nagyra törő célját ugyan nem tudta megvalósítani, de az elkészült vaskos kötetek a bizánci központi kormány és az egyház által használt pecsétek közül 3232 fajta leírását tartalmazzák; az egyházi pecsétek száma kétezer feletti.²² Számunkra különösen fontos az a katalógus, amely a több, mint 17 ezer darabot számláló washingtoni Dumbarton Oaks és Fogg Múzeumok bizánci pecsétgyűjteményének 594 példányát ismerteti, 490 különálló szám alatt.²³ Ez a kötet az Itáliából, a Balkán jelentős részéről, illetve a Fekete-tengertől északra eső területekről származó pecséteket tartalmazza.

A bizánci ólompecsétek előoldalán számos esetben figurális ábrázolás található, döntő számban Jézus Krisztus vagy az Istenanya képével. A fennmaradó esetekben gyakran annak az egyháznak vagy területnek a legfőbb védőszentjét láthatjuk, amelyhez a pecséttulajdonos tiszténél, állomáshelyénél fogva tartozott. Szent Demeter nem túl gyakran fordul elő a bizánci pecséteken: a Laurent-féle korpuszban katalogizált 2028 típusú egyházi pecsét közül mindössze 30 esetben. Ezért vizsgálatunk szempontjából jelentős tény, hogy a balkáni területek pecsétjeivel foglalkozó fent említett katalógusban 29 darab Szent Demeter ábrázolással találkozunk; részben portréval, részben

20 DOBSZAY LÁSZLÓ: *A kódex eredete és sorsa*. In: *Az Isztambuli Antifonále. Faksimile kiadás és tanulmányok*. Közread.: SZENDREI JANKA. Bp., 1999. 47–50.

21 SCHLUMBERGER, G.: *Sigillographie de l'empire byzantin*. Paris, 1884.

22 LAURENT, V.: *Le corpus des sceaux de l'empire byzantin*. Tom. II, V. Paris, 1963–1981.

23 NESBITT, J.–OIKONOMIDES, N.: *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*. Vol. 1. Washington, 1991.

egész alakos képpel. Ezek a pecsétek a 8. és a 12. század közötti időből maradtak fenn. Közülük kilenc darab Theszalonikiból való, tíz darab pedig kifejezetten az Al-Dunától délre fekvő területekre lokalizálható, amelyek tehát Sirmium hatókörzetébe estek. Ha figyelmünket csak a 11. századi pecsétekre korlátozzuk, akkor a tizenhárom darab közül kettő Theszaloniki, tíz darab pedig az Al-Duna területéről származik. Ezek a statisztikai eredmények alátámasztják, hogy Demeter tisztelete a 11. században elsősorban a Száva és az Al-Duna területén, valamint Theszalonikiben volt jelentős. Ez a magyarázata annak, hogy kultusza ma is a Balkán-félsziget országaiban a legerőteljesebb; több, mint kétszáz templom viseli Szent Demeter nevét ebben a régióban!²⁴

Fordítsuk most figyelmünket a magyar királyi korona felé. Az ötvösmű két fő komponensből épül fel, amelyek technikai és stílusbeli jellegzetességeikben lényegesen különböznek egymástól. A következőkben az alsó rész tíz figurális zománcképével kívánok foglalkozni. Közülük két darab boltíves záródású, közelítőleg félkör alakú és a pártaelemek magasságában helyezkedik el, míg nyolc további kép négyzetes alakú és a hengeres abroncs palástján található. A két boltíves kép közül az elől lévő a trónoló Jézus Krisztust, a hátul lévő Michael Doukas bizánci császárt ábrázolja. A négyzetes képek közül a szemből nézve jobboldalon előlről hátra haladva Gábrriel arkangyal, Szent Demeter, Szent Damján és Konstantinos bizánci császár; a baloldalon, ugyancsak előlről hátrafelé, Michael arkangyal, Szent György, Szent Kozma és „Geobitzas, Törkia hívó királya” portréja látható. Teljes bizonyossággal megállapítható, hogy a gyermekarcú Konstantinos-portré Michael Doukas császár fiát ábrázolja.²⁵ (2. kép)

Két zománckép kilóg a többiek közül. Ez egyrészt szó szerint is értendő, amennyiben a Michael Doukas császárt ábrázoló hátsó boltíves kép 8 mm-rel hosszabb és 3 mm-rel szélesebb, mint az eredeti foglalat, abból lefelé kilóg, ezért ezt a zománcképet csak néhány gyöngy eltávolításával és utólagos szegecseléssel tudták az ötvösök jelenlegi helyén rögzíteni. Bár nem ennyire feltűnő, de a Konstantinost ábrázoló kép is eredetileg valamivel nagyobb volt, ez az oka, hogy ez az egyetlen olyan négyzetes portré, amelyen a felirat egészen a kép széléhez ér. A zománcképet csak annak megreszelésével és csak a keret kihajlításával sikerült a jelenlegi helyére tenni. Ez a két zománckép néhány jellemzőjében is eltér a többitől. Például ezen a két képen a felirat színe vörös, míg a többi nyolc képen fekete, továbbá ezen a két képen mereven előre néznek az ábrázolt személyek, a többi nyolc képen viszont a szembogár a szem sarkában látható, még a koronán elől középen ábrázolt Jézus Krisztus képe esetében is. Mindezek az észrevételek arra utalnak, hogy csak a fekete feliratú zománcképek készültek eredetileg is ehhez a koronához, a két vörös feliratú nem. Megállapításom szerint e két utóbbi zománckép Máriának, Michael Doukas császár feleségének a koronáját díszítette, amely bizonyosan 1074 és 1078 között készült. Ez a két kép egy későbbi javítás során került a magyar királyi koronára, nagyon valószínűen a 12. században.²⁶ A vörös feliratú képek

24 *New Catholic Encyclopaedia*. Vol. IV. New York, stb. 1967. 744.

25 A koronával kapcsolatos megállapítások indoklással együtt megtalálhatók az alábbi tanulmányban: HOLLER LÁSZLÓ: *A magyar korona néhány alapkérdéséről*. Századok 1996. 907–964. (a továbbiakban: HOLLER 1996.)

26 Ennek részletes indoklása és pontosabb datálása: HOLLER LÁSZLÓ: *A magyar korona néhány alapkérdéséről. II. Kinek készült eredetileg a magyar királyi korona?* Bp., 1998. 29–30. (a továbbiakban: HOLLER, 1998.)

MIHÁLY ARKANGYAL

GÁBOR ARKANGYAL

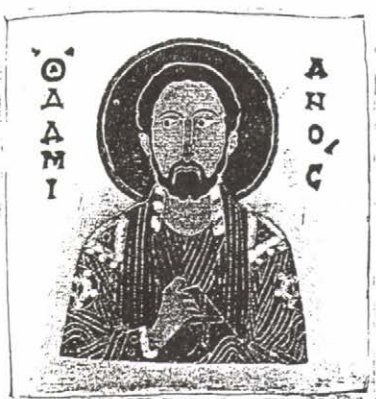
SZENT GYÖRGY

SZENT DEMETER

SZENT KOZMA

SZENT DAMJÁN

2. kép: Az arkangyalokat és szenteket ábrázoló három pár eredeti zománckép a magyar királyi korona alsó részén

azonban olyan nagyfokú stílusbeli és technikai azonosságot mutatnak a fekete feliratú képekkel, hogy nemcsak az ötvösműhelynek, hanem a tervező- és kivitelező művésznek az azonosságát is bizonyossá teszik. Ebből viszont a magyar királyi korona alsó része készítési idejét egy elég szűk időintervallumra, 1071 és 1081 közötti időre szoríthatjuk.

A magyar királyi korona alsó részének eredeti zománcképei nagyfokú szabályosságot, rendezettséget és szimmetriát mutatnak. Ez legkifejezettebben a négyzetes kép-párok esetében tapasztalható, szinte a lehetőségek maximumát kimeríti a tartalmi és formai szimmetria. A két arkangyal, a két katonaszent és a két orvosszent zománcképének egymás mellé helyezésével erről kétséget kizáróan megbizonyosodhatunk. (2. kép.) Ennek a nagyfokú szimmetriának az alapján joggal feltételezhetjük, hogy azzal a zománcképpel szemben, amely fején koronával, kezében kereszttel ellátott uralkodói jelvénnel ábrázolja Törökia vezérét (3. kép), szintén egy evilági, keresztény uralkodó portréja állt eredetileg. S ha egy bizánci készítésű koronán földi uralkodó képe szerepel, akkor bizonyosan nem hiányozhat a legmagasabb földi hatalmasság, a Bizánci Birodalom császárának az ábrázolása sem. Nyilvánvalóan az ő képe foglalta el a hátsó boltíves foglalatot, amelyben most is egy bizánci császár látható.

A korona tökéletes jobb-bal tükörszimmetriája mellett előlről hátrafelé haladva is gondos megtervezettséget tapasztalunk, mind tartalmi, mind formai tekintetben. Jézus Krisztus képe alatt az isteni szféra képviselői, Michael és Gábor arkangyalok jelennek meg. Hátrafelé haladva a mártíromságukkal a földi életből a szentek közé emelkedett vértanúk képe, előbb a katonaszentek, György és Demeter, akik a hatalom —, majd az orvosszentek, Kozma és Damján, akik az egészség elnyeréséhez és megtartásához nyúj-

3. kép: A Törökia vezérét ábrázoló eredeti zománckép a magyar királyi korona alsó részén

tanak segítséget. Hátul a földi élet legnagyobb hatalmassága, a császár, s alatta jobbról és balról támaszai és segítői, keresztény uralkodók. Előlről hátrafelé tehát az égi szférából a földi felé haladunk.

A sorozat koncepciózusságát, átgondoltságát a formai elemek is alátámasztják. Az arkangyalok, mint hajkoronás gyermekek, a katonaszentek, mint dúshajzatú ifjak, az orvosszentek, mint rövid hajjú, bajszos, szakállas felnőttek, s a földi uralkodó, mint hosszú szakállú idős férfi: ily módon a korona abroncsán látható képek a földi élet négy fázisát, a gyermekkort, az ifjúkort, a felnőttkort és az öregkort is megjelenítik.

Három kérdés vetődik fel a három földi uralkodó képével kapcsolatban:

- Kit is rejt valójában a Törkia vezérét ábrázoló portré?
- Melyik bizánci császárt ábrázolta eredetileg a hátsó boltíves kép?
- Kinek a képe állhatott párban Törkia vezérének képével?

Az első kérdésre egy nagyon szellemes megoldást javasolt 1790. június 15-én keltezett olvasói levelében Weszprémi István, a magyar és bizánci történelemben is jártas polihisztor-orvos, amelyet két magyar nyelvű bécsi újságnak küldött el, s amely megoldási javaslat a következő két évszázadban széleskörű elfogadásra talált. Weszprémi rajzról ismerte a koronát és a képek feliratait. A hátsó boltíves képen a felirat alapján azonosította VII. Michael Doukas császárt, aki 1071-től 1078-ig uralkodott. Arra nem gondolhatott, hogy ez a kép eredetileg nem ehhez a koronához készült. Mivel Weszprémi tudta, hogy a 10. századi bizánci forrásokban Magyarország Törkia néven szerepel, ezért kézenfekvő gondolatnak tűnt számára, hogy a korona és a Magyarország közötti kapcsolódási pontot a „Γεωβιτζῆς πιστὸς κρῶλης Τουρκίας”, azaz a „Geobitzas, Törkia hívő királya” feliratú zománckép jelentheti. Mivel a Michael Doukasszal egyidőben szereplő magyar királyok közül I. Géza neve mutatott hasonlóságot a képen olvasható névvel, ezért összeállt a zseniálisnak mondható feltételezés: I. Géza magyar királyt ábrázolja a kép, és pedig azért látható a koronán, mert azt ő kapta ajándékba a rajta ábrázolt bizánci császártól. Úgy tűnhetett, hogy ez a megoldás minden tényt jól megmagyaráz.

Felvetődhetett természetesen néhány problematikus pont, például, hogy az ajándék koronán vajon miért szerepel az ajándékozó, még inkább pedig a megajándékozott képe. Sőt, még az ajándékozó császár gyermekéé is, aki teljes uralkodói díszben látható, noha csak körülbelül I. Géza trónra kerülésével egyidőben született meg? Továbbá, miért kapott volna a magyar *király* a magán a koronán ábrázolt bizánci *császári* koronához nagyon hasonló uralkodó fejdíszet, sőt még azoknál is összetettebbet, díszesebbet? Ha meg ilyent kapott, miért nem ezzel ábrázolták a zománcképen is, miért egy sokkal egyszerűbb, egészen más típusú koronával?

Ennél súlyosabb kérdések is felvetődtek. Noha a Géza név rendkívül sokféle változatban fordul elő középkori forrásokban, a koronán olvasható nevet igencsak nehezen lehetett a Géza név variánsai közé sorolni. A 20. század harmincas éveiben volt olyan nyelvész, aki – eleve abból a feltételezésből kiindulva, hogy a név Gézát jelent – „igazolta”, hogy ez Géza nevének egy korai alakja, majd erre a közleményre hivatkozva a történészek már bebizonyítottak tekintették a névazonosságot.

Az összehasonlító képanyag gyarapodásával a művészettörténészek között megfogalmazást nyert, hogy a magyar királyi korona eredetileg női fejék volt. Ezt a fontos észrevé-

telt a történészek jelentős része figyelmen kívül hagyta, mások pedig kényszerűségből I. Géza *felesége* számára történő ajándékozássá módosították az ajándékozási elméletet.

A bizantológia fejlődése, amely együtt járt a középkori bizánci forrásokban előforduló tulajdonnevek és uralkodó címek katalogizálásával,²⁷ a kép feliratának alaposabb elemzésére nyújtott lehetőséget. Ennek segítségével megállapítottam, hogy a *Türkia* ország-, illetve *türk* népnév csak a 10. század hetvenes éveitől volt használatos a görög nyelvű történeti munkákban a magyarokra vonatkozóan a, király címet viszont csak a 12. századtól kezdve alkalmazták a szuverén magyar állam uralkodói címeiként. Emiatt a képen ábrázolt személynek I. Géza magyar királlyal való azonosítása erősen problematikussá vált.²⁸

Fennmaradt a 11. századból egyetlen egy olyan bizánci történeti forrás, amely a korona zománcképéhez hasonlóan tartalmazza a „*κράλης Τουρκίας*”, azaz „*kralész Türkiász*” kifejezést. Ebben a forrásszövegben szerencsére konkrét földrajzi utalásokat is találunk. Ezek elemzésével arra a következtetésre jutottam, hogy *Türkia* lényegében az északon a Száva és az Al-Duna, keleten a Morava, délen a Nyugati-Morava ág, egy szakaszon a Drina és a Spreča, s végül nyugaton a Boszna folyók által határolt területet jelentette a korona készítésének időszakában.²⁹ Ez a terület a Bizánci Birodalom fennhatósága alatt állt, annak *észak-nyugati határterületét* képezte. Északi határvidékének közepe táján helyezkedett el Sirmium. Valószínűsíthetően a „kralész” ekkor még határőrgróf jelentésű uralkodói cím volt, s később fejlődött a jelentése a mai *király* szónak megfelelővé. Tehát a zománcképen ábrázolt uralkodó a 11. század 70-es és 80-as éveinek fordulóján a Bizánci Birodalom északnyugati határterületének helyi vezére volt, akit a zománckép feliratának tanúbizonysága szerint *Gyovicsának* hívtak.

A második kérdés, hogy melyik bizánci császár portréja állt eredetileg a hátulsó, boltíves foglalatban. Ehhez a korona tervezésének és készítésének pontos időpontját kellene tudnunk. A művészettörténetben talán szokatlanul összetett gondolatmenet segítségével, amely természetesen a 11. századi bizánci történelem analízisén alapul, arra a következtetésre jutottam, hogy a korona alsó részét Anna Dalasséna, I. Alexios Komnenos császár édesanyja tervezte és készítette, valószínűsíthetően 1081. augusztusa és decembere között, ugyanis az 1081 áprilisában hatalomra került Alexios anyját gyakorlatilag uralkodói teljhatalommal ruházta fel. Ezért azt feltételezem, hogy a hátsó foglalatban eredetileg I. Alexios Komnenos képe állt. A gondolatmenet és a bizonyítékok összetettsége messze meghaladja e cikk kereteit, ezért e tekintetben korábbi munkámra utalok.³⁰

Alexios trónrakerülésének előzményeit és körülményeit több-kevesebb részletességgel rekonstruálhatjuk a kor történetíróinak munkáiból. Ezekhez érdekes adalékokat jelentenek Alexiosnak azok az olompecsétei, amelyek ezekből az évekből maradtak fenn. Laurent katalógusában négyféle ilyen pecsétet említ.³¹ Az első, amely protoproedros és

27 MORAVCSIK GYULA: *Byzantinoturcica* I-II. 1. kiad. Bp., 1942-1943. 2. kiad. Berlin, 1958. 3. kiad. Berlin, 1983.

28 HOLLER 1996, 922-955.

29 HOLLER 1996, 944-952.

30 HOLLER 1998, 6-24.

31 LAURENT, V.: *Le corpus des sceaux de l'empire byzantin*. Tom II. Paris, 1981. 501-503.

a Nyugat nagy domestikosa címmel említi őt, az 1074 és 1078 közötti évekből való, egy példányban maradt fenn. A következő nobelissimosként és nagy domestikosként említi, 1078-ra datált, 2 példányban ismert. A harmadik, amely feliratában Alexios a sebastos és a nagy domestikos rangokat viseli, 1079 és 1081 között volt használatban, Laurent munkájában 6 ismert példányt sorol fel. A negyedikben mint sebastos és a Nyugat domestikosa szerepel, ez 1079 körül készülhetett, és ez is egyetlen példányban maradt korunkra. Feltehetően csak helyhiány miatt maradt ki a címből a „nagy” jelző. A nagy domestikos katonai főparancsnoki rangot jelentett, a „Nyugat nagy domestikosa” pedig azt, hogy Alexios ezekben az években a Bizánci Birodalom nyugati, észak-nyugati területeinek volt katonai vezetője, amely éppen a Balkán félszigeten az Al-Duna és a Száva vonalánál húzódó határterületek védelmi feladatainak irányítását is jelentette.

Számunkra két dolog különösen figyelemre méltó. Az egyik, hogy mindezeknek a pecséteknek az előoldalán *Szent Demeter lándzsás képe* található. Mi ennek a magyarázata? Talán Alexiosnak volt személyes védőszentje, vagy mint katonaszent került a pecsétre? Nem ez tűnik a valószínű indoknak, hanem az, hogy az Alexios által felügyelt terület jelentős részén a helyi tradíciók következtében Szent Demetert tisztelték a legfőbb védőszentként. Ezt támasztja alá, hogy a valószínűsíthetőn a 11. századból fennmaradt mindhárom olyan görög felírtos pecsét, amely *Türkia* vagy a *türkök* egyházi méltóságának a tulajdona volt, kapcsolatba hozható Demeterrel. Kettőn közülük az előoldalon Szent Demeter képe van, hasonlóan, mint Alexios pecsétein, a harmadik előoldalán ugyan az Istenanya képe látható, de tulajdonosa éppen a Demeter nevet viselte.³² És ezt bizonyítja az is, hogy Alexios császársága idején már nem Szent Demeter, hanem Jézus Krisztus képe kerül pecséteinek előoldalára.

A másik érdekes tény, hogy I. Alexios Komnenosnak Laurent katalógusában harmadikként említett típusú pecsétje 1980-ban egy hetedik példányban is előkerült, mégpedig az *egykori Sirmium közelében* folytatott ásatások során. (4. kép) A pecsétet Ferjančić 1982-ben publikálta,³³ de még érthetően nem hivatkozhatott Laurent katalógusára, amely 1981-ben jelent meg. Laurent datálásához hasonlóan 1078 vége és 1081. áprilisa közé keltezte a pecsétet és az előkerülési hely alapján azt a következtetést vonta le, hogy Sirmium körzete a 11. század hetvenes éveinek végén bizánci fennhatóság alatt állt. Ez tehát lényegében egybevág azzal a következtetéssel, hogy a 11. század hetvenes és nyolcvanas éveinek fordulója táján a Türkiának nevezett terület a Bizánci Birodalom érdekszférájához tartozott.

Ezekből a megfigyeléseinkből kiindulva, nevezetesen, hogy Szent Demeter éppen az 1080 körüli évek Türkiájának fő védőszentje volt, a korona alsó része zománcképei között még egy további érdekes szimmetriaviszonyra figyelhetünk fel, amely szerint az uralkodók képei és átlósan szimmetrikus párjaik az égi és földi, az egyházi és a világi hatalom pólusait szimbolizálják.

A korona hosszanti tengelyében a legfőbb égi és földi hatalom megszemélyesítőinek képei állnak egymásnak háttal. Elöl Jézus Krisztus, mint Pantokrator, a Mindenség

32 HOLLER 1996, 943-944.

33 FERJANČIĆ, B.: *Bizantijski pečat iz Sirmijuma*. Zbornik radova Bizantološkog instituta XXI. 1982. 47-53.

4. kép: Alexios Komnenos Sirmiumban előkerült pecsétje Szent Demeter ábrázolásával az 1079-1081. közötti évekből

legfőbb hatalmassága. Az átló másik végpontjában a bizánci császár, mint Autokrator, a Föld legfőbb hatalmassága. Törkia vezérének, Gyovicsának és Törkia védőszentjének, Szent Demeternek a képei is egy átló két végpontjában helyezkednek el, egymásnak háttal.

S most elérkeztünk harmadik kérdésünkhöz: kinek a képe állhatott párban Törkia vezérének képével?

Kövessük a mély szabályosságot, a tartalmi és formai szimmetriát mutató képi program útmutatásait. A hosszanti tengely menti tükörszimmetria alapján olyan keresztény uralkodónak a képe volt itt eredetileg, aki 1080 táján a Bizánci Birodalom *keleti határterületeinek* a védelmezője volt. Ha pedig a világi uralkodó és legfőbb védőszent átlós szimmetriájára gondolunk, akkor olyan ország, terület vezérét keressük, melynek legfőbb védőszentje Szent György volt.

Ezek alapján a válasz szinte magától adódik: az illető valószínűleg II. Giorgj volt, 1072-től 1089-ig Grúzia – azaz Georgia – királya. 1081-ben II. Giorgj magas bizánci címet, a „cézár” rangot nyerte el, és valóban Bizáncot védelmezte a szeldzsuk törökök támadásával szemben. II. Giorgj testvére, Mária, két egymás utáni bizánci császárnak volt a felesége, és az őket követő Alexiosnak trónrakerülésében segítője és bizalmasa volt. Megállapításom szerint éppen Máriának 1074 és 1078 között készült koronájáról származik az a két, vörös felíratú zománckép, amelyek közül a boltíves Mária férjét, Michael Doukas akkori császárt, a négyzetes pedig 1074-ben született fiát, Konstantinost ábrázolja, s amelyek a 12. században még Bizáncban kerülhettek rá a magyar koronára. Grúzia fő védőszentje természetesen éppen Szent György.³⁴

34 *New Catholic Encyclopaedia*. Vol. VI. New York, stb. 1967. 354.

Messzire jutottunk a Szent Demeterre vonatkozó liturgikus hagyomány elemzésétől, azonban az egyháztörténet, az irodalomtörténet, a művészettörténet és a politikátörténet összefonódó ismeretrendszerében az egyik terület eredményei könnyen megvilágíthatják egy másik tudományterület homályos pontjait. Reményeim szerint fejtegetéseim erre egy érdekes példát mutattak.

Befejezésül hadd idézzem a Szent Demeter vértanú ünnepét dicsőítő szekvencia zárósorait, a pontosabb értelmezésre tekintettel, Tóth István fordításában. Nemcsak a magyar királyi korona szimmetriája által sugallt formai okokból, hanem annak érzékeltetése céljából is, hogy mit is kértek, kívántak és reméltek a szent mártírtól a Száva és Al-Duna menti ortodox hívők, Törkia egykori egyházi vezetői, Alexios, a Bizánci Birodalom nagy domestikosa és végül a magyar királyi koronának – ennek a rendkívüli, művészi kvalitásában és összetett gondolatiságában egyaránt kivételes uralkodói fejéknek – a tervezője: erőt a földi harcokhoz, védelmet a szenvedésektől és oltalmat minden veszélytől.

Cuius tumba madidatur
oleo, quo solidatur
languens, si quis anxiatur
doloris incendio.

A sírjából olaj árad,
S új erőt nyer, ki elbágyadt,
Bár kinjától fájdalmának
Biztos gyötrődött előbb.

Demetrius adoptatus,
et in caelis coronatus
noster nunc sit advocatus
coram Dei Filio.

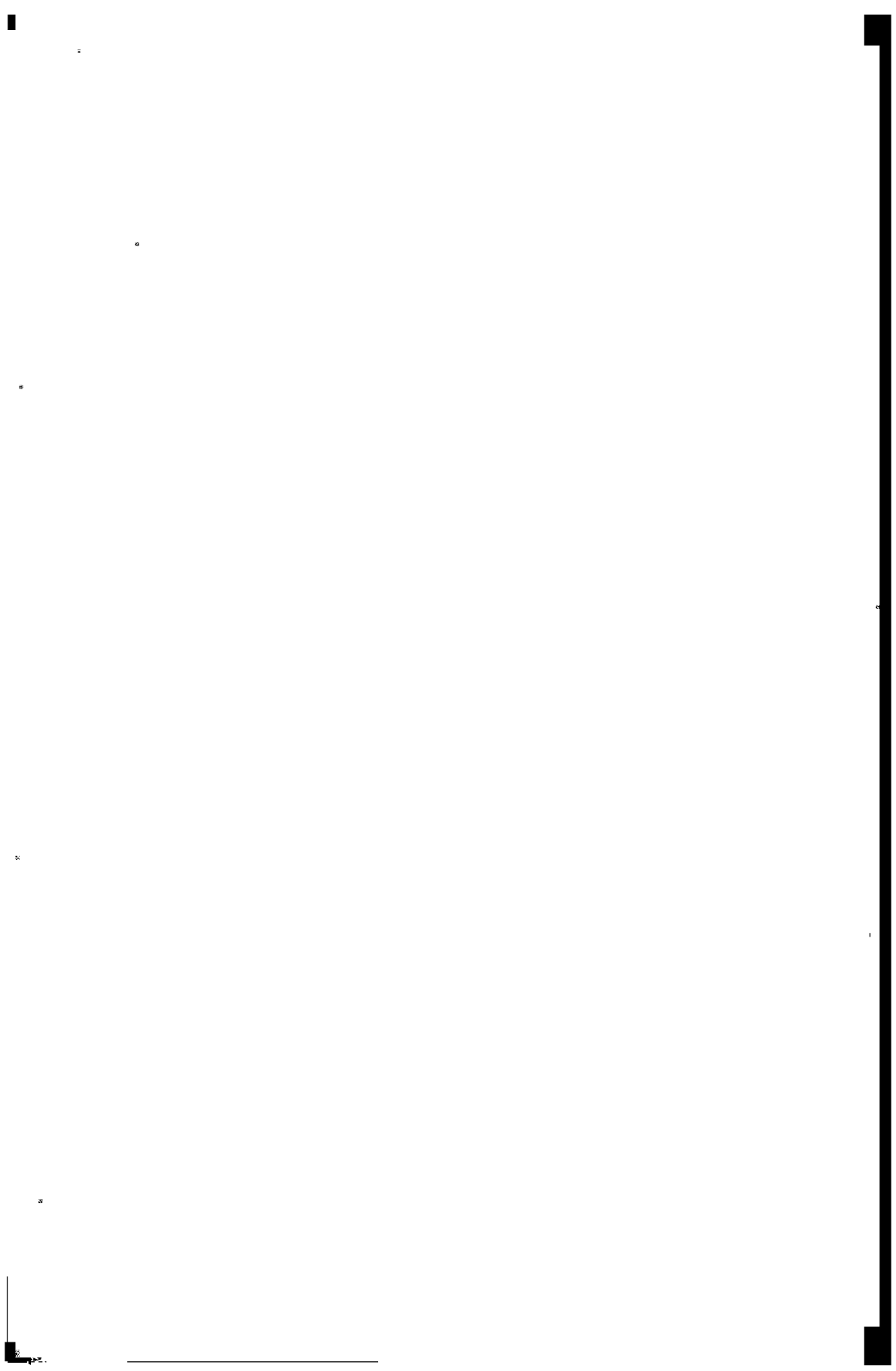
Demeter az ég lakója,
Koronát is nyert azóta,
Most mindnyájunk szószólója
Isten szent Fia előtt.

LÁSZLÓ HOLLER

SAINT DEMETRIUS AND THE HUNGARIAN ROYAL CROWN

The starting point of this study of multi-disciplinary nature is the identification of Sirmium, – present day Sremska Mitrovica, once belonging to Hungary –, as the birthplace of Saint Demetrius. The author mentions the legend of Saint Demetrius from the “Zagreb Breviary” of 1290 as the earliest Hungarian source keeping the tradition he was born in Pannonia. The analysis of the Byzantine seals of the 11th century strengthen the conclusion that the primary patron saint of the territories south of the Sava-Danube region was Saint Demetrius indeed.

The Hungarian Royal Crown (known also as Saint Stephen’s Crown) bears the enamel portrait of Saint Demetrius also. The author expresses his opinion that the actual appearance and actual place of this picture does have a connection to the above mentioned observation. Referring to one of his earlier publications discussing all the sources in detail (Századok 130., 1996. p. 907-964.), the author states that another enamel picture on the Hungarian Royal Crown, – which was believed to show the Hungarian king, Géza I. for a long time –, actually represents the leader of the North-Western territories of the Byzantine Empire, called Törkia at the turn of the 1070’s and 1080’s. His further observation concerning the Hungarian Royal Crown, that the political leader and the main patron saint appear at the two endpoints of a diagonal according to plan. Analyzing further symmetry-characters as well as the conception behind the original enamel pictures of the crown the author reaches the conclusion that the portraits of Alexios Komnenos, Emperor of Byzantium (1081-1118) and Georgij II., King of Georgia (1072-1089) were represented originally on the Hungarian Royal Crown, and the lower part of the crown itself was made in 1081, between August and December.

SZILÁGYI CSABA

SZÁNTÓ ARATOR ISTVÁN HISTORIA ANNI JUBILAEI 1575 [...] CÍMŰ MUNKÁJÁNAK ISMERTETÉSE¹

Tudomásom szerint Szántó István² 1574–1579 közötti római tevékenységéről nem született átfogó, az 1575-ös szentévre is kiterjedő tanulmány. Jelen írásom szerves része készülő doktori disszertációmnak, amely Szántó Arator István életével, munkásságával foglalkozik. Szántó római tevékenységével kapcsolatban feldolgoztam a jezsuita szerzetes szerepét a *Missio Transylvanica* előkészítésében.³ Bizonyítást nyert, hogy nélküle nem jött volna létre az erdélyi misszió. A *Collegium Hungaricum* alapításának történetét is újragondoltam.⁴ A következő kérdés vizsgálatát tartottam fontosnak: Az 1570-es évek közepén jelentkező római krízis miatt a pálosok valóban alkalmatlanok voltak-e szerzetesi életre, amiért kolostorukat elvették? L. Weinrich által kiadott forráskiadvány⁵ tanulmányozása segít a pálosok 15–16. századi római jelenlétét jobban megismerni. E kérdéskörben szükséges volt Draskovich György (1515–1587) bíboros tevékenységét is vizsgálni, akinek életrajzát megírta Katona István,⁶ azóta azonban nem született modern biográfia a bíborosról. Az 1575-ös jubileumi szentévből kifejtett

- 1 Hálával tartozom a Faludi Ferenc Akadémiának, amely támogatja Szántó-kutatásaimat. Az Akadémia segítségével sikerült felvennem a kapcsolatot a Rómában élő P. Szilas Lászlóval, aki megadta P. Javier Ruiz de Medina címét. A spanyol jezsuita atya volt olyan szíves, hogy Szántó Magyarországon elérhetetlen kéziratát fénymásolatban elküldte címemre. Ennek alapján tudtam dolgozni e munkából. Szintén nagyon sokat segített P. José Torres Gracia S.I., aki Alcalá de Henaresben levéltáros. Ezúton is köszönöm mindenkinek a felbecsülhetetlen segítséget.
- 2 Szántó életének rövid összefoglalása a következő: 1540 táján született a dunántúli Devecseren. 1560-ban került Rómába a *Collegium Germanicum*-ba, s a következő évben belépett a Jézusita Rendbe. Az 1575-ös jubileumi évben, Rómában magyar gyónatóként tevékenykedett. Kezdeményezője volt az Örök Városban a *Collegium Hungaricum* alapításának. Majd Erdélybe került, ahol Kolozsvárott, majd a partiumi Váradon hatalmas energiával prédikált, térített, gyakran vitákat folytatott a protestánsokkal. Az 1588 decemberében tartott megyesi országgyűlés kitiltotta a jezsuitákat Erdélyből, ezután Bécsben élt (1591–1601). Életének fontos része a Biblia magyarra fordítása. Olmützben halt meg 1612-ben.
- 3 SZILÁGYI CSABA: *Szántó (Arator) István szerepe a Missio Transylvanica előkészítésében*. Bp., 2002. Kézirat. Ez a tanulmány várhatóan megjelenik a Faludi Ferenc Akadémia gondozásában, még 2002-ben.
- 4 SZILÁGYI CSABA: *Megjegyzések a Collegium Hungaricum alapítási történetéhez*. Bp., 2002. Kézirat.
- 5 WEINRICH, LORENZ: *Hungarici Monasterii Ordinis Sancti Pauli Primi Heremitaie de Urbe Roma Instrumenta et priorum registra*. Roma–Bp., 1999. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma, Fontes 2.)
- 6 KATONA ISTVÁN: *Historia metropolitanae Colocensis Ecclesiae. II. Colocae*, MDCCC. 38–55.

munka, a Missio Transylvanica szervezése, a Collegium Hungaricum megalapítása együttesen adja Szántó római tevékenységét.

Jelen írásom Szántó Historia anni jubilaei 1575 [...] c. munkájának ismertetése. A kézirat ismeretében teljesebbé válhat Szántó római tevékenységéről alkotott képünk. A munka tanulmányozása során arra kerestem többek között választ, hogy Szántó mely személyekről, eseményekről írt részletesebben, s ennek mi lehetett az oka.

SZÁNTÓ HISTORIA ANNI JUBILAEI 1575 [...] C. MUNKÁJA

Szántó 1574 végén azért került Rómába, hogy az 1575-ös szentévben magyar gyónatónaként a zarándokok rendelkezésére álljon. Erről a nagy egyházi eseményről részletes beszámolót ír, amelynek címe: *Historia anni jubilaei 1575 ... cui pro exactiori historiae cognitione, praemittitur tractatus de peregrinationibus ad loca sacra, et de antiquitate indulgentiarum, atque anni jubilaei.* (Az 1575-ös jubileumi év története [...], az elbeszélés a hitelesebb történet megismerése végett szól a szent helyekre történő zarándoklatokról, és a búcsúk és a szentév ősi mivoltáról.) Szittyay Dénes Szántó Istvánról írt tanulmányában e munkával kapcsolatban a következőket írta: „Rómában Szántó egy másik művet is írt, amely a szentévvvel kapcsolatban annak ünnepeiről szólt, de egyben történelmi vonatkozásokat is tartalmazott mindazokra vonatkozólag, akik Magyarországból ez alkalommal az örökvárost felkeresték. Szántó e kéziratát 1598-ban újra átdolgozta és a gráci rendház cenzorainak megküldte.⁷ De ezek nyolc hónap múltával adták ki kezükből s csak akkor küldhette Rómába kiadás végett. A munka azonban, részben terjedelmes volta miatt, nem nyerte meg a római páterek tetszését, másrészt ekkor már készülöben volt Bellarmin bíboros hasonló tárgyú értekezése, s így az sem láthatott napvilágot.⁸ Minthogy a jezsuiták levéltárát 1870-ben az olasz állam nagyrészt lefoglalta, és az állami Biblioteca Nazionale Vittorio Emanuele gyűjteményében helyezte el, erős a reményem, hogy Szántónak a jubileumról írott munkája valamelyik szerencsés kezű magyar kutatónak révén közismertté fog válni, mert a jezsuita rend levéltárának ama részében, melyet akkor megmentettek, nincs meg.”⁹ A kézirat azonban nem veszett el. Lukács László a jelzetét is közölni tudta, ebből kiderült, hogy Spanyolországban található a munka.¹⁰ További kutatások után megtudtam, hogy Szántó munkája jelenleg Alcalá de Henaresben, az ottani jezsuita kollégium könyvtárában található.¹¹ Joggal tehetjük fel a kérdést: Mikor és milyen módon került Spanyolországba Szántó kézírata? Alcalá de Henaresben található Szántó-munkával kapcsolatban – levélben – érdeklődtem az ottani levéltárostól. P. Torres a következőket közölte: „Nem tudjuk, hogy milyen utón-módon került Levéltárunkba Szántó Jubileumról írt kézírata. Amikor III. Károly király Spanyolországból és minden gyarmatáról elűzte a jezsuitákat (1767), az összes javaikat birtokba vette: házaikat, könyvtáraikat, személyes irataikat, képeiket

7 MAH IV. 366–367.

8 MAH IV. 390.

9 SZITTYAY DÉNES: *Szántó (Arator) István SJ élete és munkássága.* Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum 6 (1994) 3–4. 16. Szittyay mondatait szöveghűen idéztem!

10 MAH IV., 366. Arch. Prov. Tolet. S. I., Ms. 23, 210 ff. Megjegyzésként hozzátésem, hogy 222 folióból áll a munka.

11 Lásd az 1. jegyzetet.

stb. Egészen 1814–1815-ig mindezeket a királyi hivatalban őrizték. Amikor 1820-ban ismét elnyomták a jezsuitákat Spanyolországban, a *Creditum Publicum* magához vette az összes dokumentumot, amelyeket szétesztettek a különböző minisztériumok között. Széthordásuk az 1868-as forradalom után kezdődött meg. A jezsuitákra vonatkozó különböző dokumentumok számos aktacsomóját olcsón eladták, mint semmit nem érő dolgokat, amelyek arra jók, hogy elégecsék például valamelyik pékség kemencéjében. Az aktákat Don Francisco Javier Bravo, a jezsuiták nagy barátja kezdte felvásárolni. Személyes erőfeszítésének köszönhetően képes volt visszaszerezni mintegy 60 000 dokumentumot, amelyeket átadott a Társaságnak. Levéltárunk bizonyos dokumentumait egyes jezsuita atyák vásárolták antikváriumokban, ez ilyenkor a dokumentum címlapján bejegyzésre kerül. Szinte egy dokumentumról sem tudjuk, hogyan került Levéltárunkba. Páter Puyal, aki a 19. században két alkalommal volt tartományi rendfőnök, nagy erőfeszítéssel törekedett visszaszerezni sok dokumentumot, ezek most Levéltárunkban találhatóak.¹² Páter Torres és Szittyay közlésében egyértelmű, hogy a 19. század második felében mind Itáliában, mind Hispániában – a kialakult politikai helyzet miatt – jelentős jezsuita dokumentumok tűntek el. Ha elfogadom Szittyay megállapítását, miszerint 1870-ben a lefoglalt jezsuita iratok között lehetett Szántó munkája, akkor P. Torres közléséből az lehet a mérvadó, hogy valamelyik jezsuita találhatott rá és vitte magával a Toledói Provinciába. Összegzésként elmondható, hogy a Szántó-kézirat Spanyolországba kerülésének idejét, módját kellő források hiányában jelenleg nem tudjuk pontosan meghatározni. Ez hosszú és más irányú kutatásokat kíván, amelyet jelen írás nem tud felvállalni.

Tekintettel arra, hogy Szántó *Historia anni jubilaei 1575 [...]* c. munkája nem került még kiadásra, ismertetem a kézirat tartalmát, felépítését. A munka címlapján Ingolstadt és Dillingen olvasható, mert Szántó először e városok valamelyikében akarta megjelentetni munkáját.¹³ Ennek ellenére a kézirat nem jelent meg nyomtatásban, valószínűleg azért, mert egyrészt Bellarmin bíborosnak ekkor készült el a búcsúkról írott munkája,¹⁴ másrészt pedig P. Rafael Riera S. I. még XIII. Gergely pápa megbízásából latinul megírta az 1575-ös szentév történetét, amelyet később több nyelvre lefor-

12 „Nescimus quomodo pervenerit ad nostrum Archivum Manuscriptum illud De Iubileo, P. Aratoris. Cum Rex Carolus III Societatem Iesu expulset Hispania (1767), et omnibus suis Dominiis, potitus est omnibus bonis eius: domibus, bibliothecis, documentis personalibus, picturis, etc. Usque ad 1814–15, servabantur omnia haec sub administratione regia. Cum anno 1820 denuo suppressa est Societas in Hispania, »Creditum Publicum« assumpsit omnia documenta, quae distributae sunt inter diversa Ministeria. Post revolutionem anni 1868, inceperunt dispergi. Multi fasciculi variae documentationis super Societate venundati sunt parvo pretio, ut res nullius momenti, aptae ad arandum v. gr. in fornace cuiuslibet pistrini. D. Franciscus Xaverius Bravo, magnus amicus Societatis, incipit emere documenta illa. Suo proprio nixu potuit recuperare saltem sexaginta millia, quae Societati tradidit. Quaedam documenta nostri Archivi empta sunt ab aliquibus Patribus Jesuitis »in tabernis librariis ubi venundabantur libri antiqui,« et sic constat in fronte documenti. De fere omnibus documentis ignoramus quomodo apparuerint in nostro Archivo. Pater Puyal, qui Superior Provincialis fuit in duabus occasionibus saeculi XIX, curavit magna vi recuperare multa documenta quae nunc inveniuntur in nostro Archivo.» A levél eredetije birtokomban található.

13 WICKI, JOSEF: *Das Heilige Jahr 1575 in den Zeitgenössischen Berichten der Jesuiten. Archivum Historiae Pontificiae*, Roma, 1975/13. 295. A tanulmányt P. Szilas Lászlótól kaptam meg, amelyet ezúton is köszönök.

14 MAH IV., 390.

díttak. P. Riera munkáját, amely tartalmában és formájában hasonlított Szántóéhoz, P. B. Schrenck 1599-ben fordította németre.¹⁵

Szántó munkája a következő részekből áll: Szántó az első részben a zarándoklat ó és újszövetségi eredetéről, majd néhány egyháztanító ez ügyben kifejtett tanításáról szól (8–64. ff.). A második rész a búcsúkkal foglalkozik (65–126. ff.), majd ezt követi a legértékesebb rész, azaz a szentév eseményeinek napló formában történő ismertetése 1574 karácsonyától, a Szent Kapu megnyitástól, egészen 1575 karácsonyáig, a Szent Kapu bezárásig (127–199. ff.). A mellékletben (Appendix) a szerző a szentév alatt történt rablásokat tárgyalja (200–203. ff.). E fejezet végén két cenzor, Johannes Klein és Johannes Mollensis aláírása látható (203. f.). A befejező részben egy zarándok beszélget egy római polgárral Róma város eredetéről, vallási életéről és a pápáról (204–220. ff.). A kézirat végén Szántó carmenje olvasható, amelyet a zarándokok számára írt (221. f.).

A FERDINÁND FŐHERCEGNEK ÍRT LEVÉL¹⁶

A kézirat elején található Ferdinánd főherceghez¹⁷ 1598-ban írott ún. ajánlólevél, amelyben Szántó a Historia anni jubilai 1575 [...] c. munkáját a stájerországi kormányzó figyelmébe ajánlja.¹⁸ Tekintettel arra, hogy Szántó munkája elejére átmásolta a korábban Ferdinándnak megírt és elküldött levelét, ezért hiányzik a címzés és a dátum, csak a „Princeps” megszólítással találkozhatunk. Így adódik a kérdés: Vajon Ferdinánd főherceg a tényleges címzett? Az ajánlólevél egyik mondatában olvashatjuk a következőket: „Továbbá a magam és a grazi kollégium nevében szerencsét kívánok Fenségednek, és hálát adok, hogy az Akadémiát igen bölcs és vallásos atyád létrehozta és megalapította [...]”¹⁹ Ferdinánd apja II. Károly (1540–1590) Belső-Ausztria főhercege volt, aki 1572-ben Grazba hívta a jezsuitákat, s egy gimnáziumot adományozott nekik, 1585-ben pedig megalapította a grazi egyetemet.²⁰ Tehát a szövegösszefüggésből egyértelműen megállapítható, hogy a címzett II. Károly fia, Ferdinánd főherceg. Ezt erősíti meg Szántónak egy másik levele is, amelyet Acquaviva generálisnak küldött 1598. december 23-án Bécsből Rómába, és amelyben a kiadásra váró Historia anni jubilai 1575 [...] c. munkájáról számolt be, s ezzel kapcsolatban a következőt írta: „A könyv elején ajánlólevelet küldtem Stájerország Fejedelmének, ennek a levélnek a vége megváltoztatható, és valamelyik kardinálisnak elküldhető, akinek Tisztelendőséged jónak látja.”²¹ Az elmondottakból tehát egyértelműen kiderül, hogy Szántó 1598-ban a jubileumi évről szóló munkáját Ferdinánd főhercegnek ajánlotta.

15 WICKI: *l. m.* 167, 296.

16 Ez a levél még nem került publikálásra. Jelen írásom Függelékében teljes egészében közlöm.

17 II. Ferdinánd Belső-Ausztria kormányzója (1578–1637).

18 *Historia anni jubilai 1575 [...]*, 1–7. ff. (A továbbiakban: HAJ)

19 HAJ 6. f. „Postremo ut et nomine meo, et collegii Grecensis Serenitati tuae congratularer, et gratias agerem, quod Academiam a prudentissimo et pientissimo parente vestro erectam et fundatam, [...]”

20 *Habsburg Lexikon*. Szerk. HAMANN, BRIGITTE. Bp., é. n. 200–203.

21 MAH IV. 367. „In principio libri praemisi epistolam dedicatariam ad Principem Styriae, quae si paulum circa finem immutetur, poterit accomodari alicui cardinalium V. R. ae. placuerit.”

Miért éppen Ferdinánd főhercegnek ajánlotta Szántó a szentévről készült munkáját? A kérdés megválaszolásához szükséges Ferdinánd életútját felvázolni az 1600-as évekig. Ferdinánd II. Károly és Wittelsbach Mária bajor hercegnő fiaként 1578. július 9-én született Grazban. II. Ferdinánd császárként és magyar királyként halt meg 1637. február 15-én. Ferdinánd kora ifjúságától kezdve szigorú katolikus nevelést kapott. 1586-ban ő volt az első személy, aki beiratkozott az akkor alapított grazi egyetemre. Műveltsége alapjait azonban 1590-től az ingolstadti jezsuita egyetemen szerezte meg. Élete végéig a jezsuiták hű barátja maradt, közülük választotta gyóntatóit is. Apja halálakor Ferdinánd még kiskorú volt, így 1590-ben Grazban gyámkormány alakult, amely az ügyeket vitte. 18 éves korában nyilvánították nagykorúvá, attól kezdve (1596) egyedül kormányozta Belső-Ausztriát.²² A protestánsok már jezsuita neveltetése miatt is bizalmatlanok voltak iránta. Joggal. A következő kijelentést tette: „Inkább pusztaságban uralkodom, mint eretnekek felett, inkább akarom, hogy farkasok, rókák és egyéb vadak lakják az országot, mint hitetlenek.”²³ Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a rendek, főleg a jórészt protestánsokból álló nemesség, amely a belső-ausztriai tartományokban igen erős volt, nem tette könnyűvé Ferdinánd számára eme célok megvalósítását. A lutheri reformáció, minthogy az 1578-as brucki nyilatkozat (libellus) széleskörű vallásszabadságot adott, mélyen gyökeret vert nemcsak a nemesség, hanem a városi polgárság, sőt a falusi jobbágság körében is. A protestánsokkal az első erőpróba 1596-ban került sor a grazi hűbéri eskütétel alkalmával: Ferdinánd nem engedett a rendek követelésének, mégis megkapta hűbéri esküjüket.²⁴ 1597-ben július 1-jén vonult be Grazba,²⁵ és utána 1598 nyaráig viszonylag nyugodtan élhettek a protestánsok, mert Ferdinánd hosszabb itáliai útra ment. Ellátogatott Loretóba, a Mária-zárandokhelyre, valamint Velencébe, Rómába – ahol találkozott a pápával is – és Firenzébe. 1598 nyarán hazatérve elhatározta, hogy helyreállítja az egységes vallásgyakorlatot.²⁶ A főherceg Georg Stobäus lavanti püspököt, Belső-Ausztria helytartóját bízta meg a „vallásreform” (így nevezte a főherceg környezete az ellenreformációt) tervének kidolgozásával. A megvalósítás fő munkatársa a seckai püspök, Martin Brenner volt. Stobäus inkább a politikai, Brenner pedig a vallási részt irányította. Stobäus 1598. augusztus 20-án kelt levele rögzíti a stájerországi ellenreformáció módszereit. Ebben a levélben a püspök leszögezi, hogy az uralkodónak joga van szabályozni az alattvalók vallási életét. A tartományok és a városok vezető állásaira csak katolikusokat nevezzen ki, a protestánsoknak ne adományozzon nemességet, parancsolja meg, hogy mindenki írásban jelentse ki a katolikus hithez térését, és utasítsa ki a protestánsokat.²⁷ Időközben Hans Schmidt protestáns könyvnyomtató a pápát gúnyoló képet akasztott ki kirakatába. Erre válaszként 1598. szeptember 15-én a nyomdát betiltották, tilos volt ezután a kiadványok terjesztése. Tiltakozásként szeptember 28-án 19 protestáns elhagyta a várost.²⁸

Ferdinánd uralkodói módszere az ellenreformáció területén úgy látszik szimpatikus volt Szántó számára, s ezért ajánlja a *Historia anni jubilaei c.* munkáját az uralkodó-

22 *Habsburg Lexikon* 95-99.

23 BITSKEY ISTVÁN: *Pázmány Péter*. Bp., 1986. 138.

24 *Habsburg Lexikon* 96.

25 KASTNER JENŐ: *Pázmány Péter grazi évei. Katolikus Szemle* 1935. 9.

26 *Pázmány Péter Válogatás műveiből. I-III. Vál. ÖRY MIKLÓS, SZABÓ FERENC, VASS PÉTER*. Bp., 1993. 23.

27 KASTNER: *i. m.* 9.

28 *Uo.*

nak. Elgondolkoztató, hogy a hatvanadik éve felé közeledő jezsuita szerzetes változatlanul a harcias ellenreformációnak volt a híve. Pedig Erdélyben megtanulhatta, hogy az ilyen jellegű magatartás nem vezethet jóra.²⁹ Mások voltak az ellenreformáció lehetőségei Belső-Ausztriában, és mások Erdélyben, illetve Magyarországon. Példa erre Pázmány Péter. 1597-ben érkezett először Grazba, és ott három éven át tanítván egyértelműen elhatárolódott ettől a módszertől, noha személyes jó kapcsolat alakult ki közte és Ferdinánd főherceg között. Pázmány az erószaknak nem volt híve. A magyar viszonyok között nem tartotta megengedhetőnek az osztrák tartományokban alkalmazott módszereket, egyháza belső újjászervezésével, megújításával kívánt eredményeket elérni, nem pedig rendeletekkel.³⁰ Amikor Ferdinánd 1618-ban elnyerte a cseh és a magyar koronát, majd 1619-ben a német-római császári címet, joggal látta benne Pázmány a katolicizmus támogatóját. Pázmány akkor már esztergomi érsekként változatlanul jó barátja volt az uralkodónak, a célokkal ekkor is egyetértett, de a módszerekkel nem. Szántó heves protestánsellenessége miatt sohasem lett volna képes Pázmányhoz hasonló magatartást tanúsítani. Példa erre erdélyi működése. Nem miatta kellett a jezsuitáknak elhagyniuk Erdélyt, de ottani magatartása nagy szerepet játszott a szerzetesek kiutasításában.³¹

Mikor írta Szántó Ferdinánd főherceghez levelét? Mint láttuk, a stájerországi erószakos ellenreformáció csak az 1598-as év második felében kezdődött el. Véleményem szerint Szántó a Grazból visszaküldött és az újabb cenzúrázásra Rómába küldendő könyvének³² az elejéhez írta az ajánlást. Így 1598 szeptembere és decembere között kellett a levélnek keletkeznie. Ezt bizonyítja a levél befejező részében található *perge* ige (folytasd, járj azon az úton!) is, amely már egy megkezdett tevékenység, azaz az ellenreformáció folytatására szólít fel: „Vallásos lelkülettel járj azon az úton, hogy az eretnekséget felszámold, az ősi vallást tartományodban állítsd vissza, a katolikus hitet a neked alávetett országokban és városokban plántáld, Krisztus segítse vállalkozásaidat, és az igazság ellenségeit előtted alázza meg.”³³ Mivel az 1598-as év második felében ténylegesen elkezdődött az ellenreformáció Belső-Ausztriában, a levél is ekkor keletkezhetett.

Még egy fontos dolgot kell kiemelni: Szántó nem ismerte személyesen Ferdinándot. Szántó következő közlésével tudom ezt bizonyítani: „Ily módon Isten hatalmas munkáját a rómaiak és a zarándokok között láthattam, és sok mindent hallottam az elmúlt 1575-ös jubileumi évben, ugyanis [a szentév] elejétől a végéig Rómában voltam (ugyanis a Szent Péter[bazilika] gyóntatói között egyedül én voltam a magyarok számára [a gyóntató]).”³⁴ Számomra ezek a sorok felérnek egy bemutatkozással. Ugyanis ha személyes, állandó kapcsolat alakult volna ki Szántó és Ferdinánd között, akkor nem

29 Vö. SZILÁGYI CSABA: „*Domine Pater Stephane*”, Szántó Arator István váradi hitvitái. In: *Fiatál egyháztörténetesek kollokviuma*. Bp., 1999. 9–19.

30 BITSKEY: *i. m.* 138.

31 SZILÁGYI: *i. m.* 17.

32 MAH IV. 366–367.

33 HAJ 7. f. „*Perge animose haereses evellere, et avitam religionem in tuam provinciam reducere, et catholicam fidem in civitatibus et oppidis tibi subiectis plantare, aderit Christus coeptis tuis et inimicos veritatis coram te humiliabit.*”

34 HAJ 5. f. „*Huiusmodi magnalia Dei opera, in Romanis et peregrinis, cum plurima ego vidissem et audissem praecedenti anno Jubileo 1575, et a principio usque ad finem praesens fuissem in urbe (eram enim unus ex poenitentiaris Sancti Petri pro natione Ungarica) [...].*”

lett volna szüksége Szántónak arra, hogy emlékeztesse a főherceget korábbi tevékenységére.

BÚCSÚK ÉS ZARÁNDOKLATOK

Rómában 1575-ben még tartott a Szent Péter-bazilika építése. II. Gyula pápa (1503–1513) 1506. április 18-án rakta le az elbontott, Nagy Konstantin idejében épített bazilika helyére az új székesegyház alapkövét. A munkálatok 1593-ig eltartottak.³⁵ Köztudott, hogy az építkezéshez rengeteg pénzre volt szükség, ezért X. Leó pápa (1513–1521) búcsút engedélyezett azoknak, akik e célra pénzt adományoztak. Megszületett a közmondás: „Amikor a pénzdarab beugrik a perselybe, a bűn kiugrik.”³⁶ Ez a felfogás adta az egyik fegyvert Luther kezébe Róma és a pápaság ellen. Így lett a Szent Péter-bazilika építése a hitszakadás egyik oka.

Témánk szempontjából azért kellett ezt az ismert tényt röviden megemlíteni, mert a jubileumi szentévből többek között búcsúban részesültek azok, akik meggyónták bűneiket. A búcsú latinul indulgentia, az indulgere igéből származik, aminek a jelentése: „kész kegyet gyakorolni”. A katolikus egyház tanítása szerint „A már megbocsátott bűnökért járó ideigtartó büntetéseknek ezt az elengedését külön névvel indulgentiának, búcsúnak nevezték.”³⁷ Szántó *Historia anni jubilaei c.* munkájának második részét a búcsú értelmezésének szentelte. Ebben közli VIII. Bonifác pápa (1294–1303) *Antiquorum habet* kezdetű bulláját. Ez a pápa alapította a jubileumi szentév intézményét 1300-ban. A következőket írta: „A régiek megbízható elbeszélése szerint mindazoknak, akik Rómában felkeresték az apostolfejedelmek tiszteletre méltó bazilikáját, [azoknak] nagy bűnbocsánatot és búcsúkat engedélyeztek. A mindenható Isten irgalmából és ugyanazon apostoloknak érdemeiben és tekintélyében bízva, az apostoli teljhatalommal mindenkinek, akik ezeket a bazilikákat felkeresik, és őszintén bűnbánatot tartanak és meggyónnak, a jelen és azután minden századik évben bűneiknek nemcsak teljes és bőségesebb, hanem a lehető legteljesebb bocsánatát fogjuk engedélyezni és engedélyezük.”³⁸ Ebből az következik, hogy a reformáció előtt is úgy értelmezték a búcsút, mint amely nem menti fel a bűnöst, csupán a büntetés elszenvetését mérsékli vagy törli el egészen. Szántó ezzel a pápai bullából vett idézettel azt akarta bizonyítani, hogy a katolikus tanítás szerint bűnbocsánat csak a tökéletes megbánással, vagy a bűnbánati szentségben, azaz a gyónásban nyerhető el. Meg kell jegyezni, hogy a Tridenti zsi-

35 TÓTH K. JÁNOS: *Római virágszedés*. Bécs, 1988. 48–51.

36 TÓTH K.: *i. m.* 49.

37 *A búcsúk kézikönyve*. Bp., 2000. 123.

38 HAJ 120. f. „Antiquorum habet fida relatio, quod accedentibus ad honorabilem basilicam principis apostolorum de urbe, concessae sint magnae remissiones, et indulgentiae peccatorum.[...]. Nos de omnipotentis Dei misericordia, et eorundem apostolorum meritis, et auctoritate confisi [...], et apostolicae plenitudine potestatis, omnibus [...] ad basilicas ipsas accedentibus reverentur, vere poenitentibus et confessis [...] in praesenti, et quolibet centesimo secuturo anno, non solum plenam et largiorem imo plenissimam omnium suorum concedemus et concedimus veniam peccatorum.” A szövegben a bazilikákon a Szent Péter- és Pál-bazilikák értendők. VIII. Bonifác még százévente akarta megünnepeltetni a jubileumi évet, mert úgy gondolta, hogy a keresztényéra századfordulóinak az ünnepe lesz.

nat eltörölte az alamiznás búcsú intézményét, hogy a „gonosz nyerészkedést” megszüntesse.³⁹

Mint említettem, Szántó Historia anni 1575. [...] c. munkájában megírta a szent helyekre történő zarándoklatok céljait. Ezeket jól összefoglalta Ferdinánd főherceghez írott levelében: „Mily nagyobb dicséretre és ajánlásra méltónak kell tartani azokat, akik Isten iránti igaz jámborság, az égi és az isteni filozófia, az igazi erények megszerzése, a legjobb [és] legnagyobb Isten kegyelmének és barátságának elnyerése miatt hosszú útra vállalkoznak. Templomokhoz és Istennek szentelt szent helyekhez mennek, és azokon a helyeken szentek ereklyéit tisztelik, hogy kétségkívül azok könyörgése által saját vétkeiknek bocsánatát Istentől elnyerjék, hogy a katolikus hitben a mártírok példája által megerősödjenek, az örök javak reményére indíttassanak, Isten és a felebarát szeretetére gyulladjanak, továbbá hogy az igazi okosságban, igazságosságban, lelki erősségben, mértékletességében tökéletesedjenek,⁴⁰ és fáradságos türelem által a lélek szilárd alázatosságában és felajánlásában növekedjenek. Ezért végül minden vétektől megtisztulva az igazak az égben a megígért jutalmakat elnyerik. Ez a legfőbb és igazi bölcsesség, nem az a világi, amely kevélyé tesz, és amelyet Isten balgává tett. Az igazi bölcsesség az, hogy megismerjük az igaz Istent és féljük őt. Ugyanis a bölcsesség kezdete az Úr félelme; továbbá a megismert Istent igaz vallásossággal, hittel, reménnyel és szeretettel tiszteljük, parancsait megtartsuk, minden vétket, mint a lélek pusztítóját elkerüljünk és visszautasítsunk, valóban serényen és szorgalmasan megőrizzük a lélek tisztaságát és az élet feddhetetlenségét egészen az élet végső határáig. Ezért mondja prófétája által a világmindenség Alkotója: Ne dicsekedjék a bölcs a bölcsességével, ne dicsekedjék az erős az erejével, és ne dicsekedjék a gazdag a gazdagságával, hanem azal dicsekedjen, aki dicsekszik, hogy megért és ismer engem, mivel én vagyok az Úr, aki irgalmat és igazságot és ítéletet cselekszem a földön. Ugyanis ezek tetszenek nekem – mondja az Úr. És másik helyen a Megváltó ezt mondja: Az örök élet az, hogy megismerjenek téged, igaz Istent, és akit küldtél, Jézus Krisztust. És másik helyen a bölcs így szól: Féld az Istent, és tartsd meg a parancsait! Mert ez az egész ember. Ezután az előbb említett erények megszerzésére, alig lehet elmondani, hogy a szent helyek meglátogatása mennyi segítséget jelent. Ugyanis amikor a zarándokok megtekintik azokat a helyeket, ahol a mártírok Krisztus nevéért és a katolikus hit megvallása miatt rettentő büntetéseket szenvedtek, miközben azoknak csontjait és holttestét, amely a Szentlélek eszköze és temploma volt, vallásosan csókolgatják, a hitben csodálatos módon megerősödnek, és az igazság megvédésének érdekében hasonló dolgokra erősen bátorítást nyernek. Azért pedig, hogy bűneik bocsánatát elnyerjék, hosszú és veszélyes utakat vállalnak. Egyszerre gyakorolják a lelki állhatatosságot a nehéz helyzetekben, a türelmet, az alázatosságot és a szeretetet Isten és a szentek iránt, akikért az utak különféle nehézségeit vállalják. Ezen kívül gyakorolják az igazságosságot is, ami által önmagukat megítélik, és botlásaikért törekszenek Istent kiengesztelni testük megfélékezésével, és engedelmessé tételével megtisztítván lelküket a bűn minden szennyétől az önkéntes bűnbánat és a szentáldozás vétele által. Ezen kívül a szent helyek tiszteletre méltó szentsége rendelkezik (különösen ott, ahol valamely szenteknek a holtteste nyugszik) bizonyos titkos erővel, hogy az emberek hideg és érzéketlen szívét felszítsa Isten és a

39 NEMES György: *Az egyháztörténelem vázlatos áttekintése*. 1999. 75.

40 A négy sarkalatos erény.

szentek iránti csodálatra és szeretetre. És így gyakran maguk az emberek csodálkoznak, hogy honnan származik a szokatlan vallásosság és mély tisztelet bennük. Ezért tudtak könnyen magukba fordulni azok, akik jámborul és vallásosan felkeresték a római templomokat, történjék ez akár Isten és a szentek jelenléte folytán, akár a helyek szentségéből adódóan. Ugyanis ha Isten mindenütt jelen van, sokkal inkább a saját házában, amely az imádság háza. Ha a nevében ketten-hárman összegyültek között jelen van, annál inkább ott van, ahol több ezren gyűlnek könyörgésre és dicséretre. És a szentek szívesebben és gyakrabban vannak jelen ott, ahol holttestük pihen, és tisztelik őket, mint más helyeken, hogy könnyen láthatóak legyenek a megszámlálhatatlan csodákból azok, amelyek történtek és történnek a mártírok ereklyéinél. Ezekhez kapcsolódik a sokaság együttes lelkesedése a templomok meglátogatásakor, és különböző népek egyazon hite, egyazon vallása, az istentisztelet egyazon módja, akik kölcsönösen csodálják egymást, kölcsönösen buzdítják magukat jó példákkal a bűnbánatra, fogadalmakra és Isten dicséretére a szentjei között, kölcsönösen köszöntik egymást, és Istennek hálát adnak kedvesebb fogadalmakkal, hogy az oly különböző népeket az egy, egyetemes, katolikus egyházba összegyűjtötte. És egyesek saját erényeik által, mint a csillagok fénylenek, kölcsönösen lehetőséget adnak egymásnak az irgalmasság cselekedeteinek gyakorlásához.”⁴¹

A leírtak összegzéséhez Pásztor Lajos sorai kíváncsoknak ide, aki a zarándoklatokról a következőket írta: „A katolikus egyház tanítása összhangban áll itt is a nép köréből feltörekvő igénnyel. A zarándoklás ugyanis nem sajátos katolikus jelenség. Ősi, primitív az a hit, mely szerint az istenség egyes helyeken különösen szívesen nyilatkozik meg, egyes helyeken könnyebben siet a hozzá folyamodók segítségére és az e helyeken történő tiszteletadás kiváltképpen kedves neki. Az emberi szív, a lélek ösztönös vágya – Istenhez és Isten kedveltjeihez időnként, főleg megpróbáltatások idején meghitt közelségbe kerülni – nyilatkozik meg e felfogásban. Ezen többnyire csodák által kinyilvánított helyeket mint kegyhelyeket a nép [...] is gyakorta felkeresi s ott sajátos tiszteletadással adózik Istennek és szentjeinek.”⁴²

XIII. GERGELY PÁPA ÉS A SZENTÉV

Az 1575-ös szentévet erősen meghatározta XIII. Gergely pápa (1572–1585) személye. A bolognai születésű pápa szemináriumot nyitott Bécsben, Prágában, Grazban és Japánban. Az ő nevéhez fűződik a naptárreform, ő állította fel a világ első csillagászati obszervatóriumát a Vatikánban, nevét viseli a jezsuiták híres egyeteme, a Gregoriana. Még a szentév előtt rendbe hozatta a hidakat, utakat az egyházi állam minden területén, ahol a zarándokok várhatóan majd átvonulnak. Továbbá Rómában megállapította a lakásbéreket, gondoskodott az élelmiszerek beszerzéséről, felkérte a keresztény uralkodókat, hogy mindenben támogassák a zarándokokat.⁴³ Gergely pápa a szentévet 1574. május 20-án hirdette meg, a Dominus ac redemptor noster Jesus kezdetű bullájá-

41 HAJ 1–2. ff. A latin szöveget lásd a Függelékben, 2. caput. „Quanto maiori laude ... et misericordiae exercenda opera praebent occasionem.”

42 PÁSZTOR LAJOS: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Bp., 2000. 94–95.

43 PASTOR, LUDWIG: *Geschichte der Päpste*. IX.. Freiburg, 1923. 143.

val, Krisztus mennybemenetelének ünnepén.⁴⁴ Azóta is ezen az ünnepen hirdetik ki a mindenkori pápák a szentévet. Szántótól megtudjuk, hogy a bulla négy példányát Róma keleti, nyugati, déli, és északi részein kifüggesztették, jelezvén a négy égtájat, ahonnan várják a zarándokokat az Örök Városba.⁴⁵ A pápa rendelete szerint teljes búcsút nyernek azok, akik Rómában a négy főtemplomot (a Szent Péter-, a Szent Pál-bazilikát, a Santa Maria Maggiorét, valamint a lateráni Szent János-bazilikát) egy adott időtartamon belül (30 nap a Rómában lakók részére, 15 nap az idegeneknek) naponta felkeresik, és bűnbánatot gyakorolva meggyónnak.⁴⁶ Jó példával maga a pápa járt elől. Szántó beszámolóit olvasva kiderül, hogy a Szentatya a következő napokon kereste fel a négy főtemplomot: január 3-án,⁴⁷ február 14-én⁴⁸, december 7-én⁴⁹ és december 23-án. Szántó is elkísérhette ezekre a látogatásokra a pápát.⁵⁰ A december 23-án tartott búcsújáráskor a pápa „septem ecclesias visitavit,” azaz hét templomot kerestett fel.⁵¹ Ez a közlés magyarázatra szorul: Mint láttuk, négy főtemplom volt kijelölve a zarándokok számára, hogy azokat felkeresvén teljes búcsút nyerjenek. Néri (Szent) Fülöp vezette be a hét templom körbejárását. Az volt a szándéka, hogy jelképesen végigjárják Krisztus keresztútját. A négy patriarkális bazilika mellett felkeresték a Szent Sebestyén-katakombát, a Szent Lőrinc- és a Jeruzsálemi Szent Kereszt-bazilikát is. Akik ezeket a szent helyeket bejárták, azoknak 25 km-es utat kellett megtenniük!⁵² Nem kis teljesítmény, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a pápa ekkor 74 éves volt. Ezeket az eseményeket így foglalta össze Szántó: „Növelte a zarándokok lelkesedését a jámborság és az alázatosság gyakorlásában a Szentatya, XIII. Gergely pápa, valamint az igen előkelő kardinálisok példája, akik nagy lelkesedéssel és lángoló szeretettel, a zarándokok csodálkozása közepette, jámborul és ájtatosan, gyakran felkeresték ugyanazokat a székes-egyházakat, amelyeket maguk a zarándokok is, a betegeknek és a szegényeknek alalmazni osztoztak.”⁵³ Szántó szentévi beszámolója erősen a Szent Péter-bazilika

44 HAJ 129–130. ff.

45 HAJ 127. f. „Affiguntur deinde exemplaria diplomatis in quatuor urbis locis, ut significetur a quatuor orbis partibus, oriente, occidente, meridie et aquilone, fideles Romam ad sacra Jubilei anni solemniam peragenda convocari.”

46 PASTOR: *i. m.* 144.

47 HAJ 145. f. „Tertia Januarii. Pontifex caepit visitare quatuor ecclesias, et despensavit cum sua familia, ut secum tribus diebus possint consequi Jubileum. Qui sequentibus tribus diebus 3. 4. et 5. januarii ante lucem visitavit altaria basilicae S. Petri, simul etiam lustravit sedes poenitentiariorum, praesentes laudavit et benedixit.”

48 HAJ 146. f. „Decima quarta Februarii Quaedam societas habuit facultatem a pontifice, consequenti Jubileum uno die visitando quatuor praescriptas ecclesias. Eodem die pontifex visitavit altaria Basilicae S. Petri et sedes poenitentiariorum, quos videns praesentes esse, singulos singillatim benedixit, collaudans eorum diligentiam.”

49 HAJ 192. f. „Septima die Decemb.[!]^r[!] Pontifex cum suis cantoribus, decem aut duodecim cardinalibus, et aliquot episcopis quatuor ecclesias visitavit, qui non multo minorem hominum multitudinem post se traxi, quam heri canonici S. Petri.”

50 HAJ 194. f. „Vigesima[!] tertia Decemb. Pontifex septem ecclesias visitavit aliquot cardinalibus, quem secutus sum et ego cum P. Lanoio.” Meg kell jegyezni, hogy Pastor még két alkalomról tud, amikor a pápa felkereste a négy főtemplomot: március 28. és december 22. PASTOR, *i. m.* 147.

51 HAJ 194. f.

52 TURCSIK GYÖRGY: *Szentévi zarándoklatok Rómában 1330–2000.* Bp., 1999. 15.

53 HAJ 4. f. „Addebat animum peregrinis ad pietatis et humilitatis exercitia exemplum Sanctissimi Pontificis Gregorii 13., et illustrissimorum cardinalium, qui magna animi demissione et ingenti

eseményeire koncentrál, hiszen ő itt volt gyóntató. Ez teszi érthetővé, hogy nem írt arról az eseményről, amikor a pápa térdelve ment fel a Szent Lépcsőn, amely tett a zarándokok tiszteletét váltotta ki. Erről Possevinonál találtam feljegyzést.⁵⁴

AZ 1575-ÖS SZENTÉV RÓMAI ESEMÉNYEI

Az 1575-ös szentévről tudósítók megegyeznek abban, hogy a zarándokok létszáma igen nagy volt. Számukat több mint 400.000-re becsülik.⁵⁵ Nagyon sokan jöttek, főleg olaszok, spanyolok és németek érkeztek nagy számban, de jöttek a különböző népek zarándokai is, „akik mindnyájan egy szájjal, egy szívvel, egy hittel és egyhangú szóval dicsőítették Istent szentjei között.”⁵⁶ A zarándokokat nem csak a Szentháromság Testvérvéület,⁵⁷ hanem más testvériségek is, így a genovai, bergamoi társulatok, a spanyolok Szent Jakab testvérisége és a franciák Szent Lajos testvérisége is segítette.⁵⁸

A sok zarándok közül kiemelkedett Borromeo (Szent) Károly, a milánói bíboros.⁵⁹ Borromeo 1574. december 8-án hagyta el Milanót, s mint egyszerű bűnbánó zarándok utazott Rómába, ahová december 21-én érkezett meg.⁶⁰ A négy patriarchalis templomot a rómaiak nagy csodálkozására meztláb járta végig.⁶¹

A következőkben – a teljesség igénye nélkül – egy-egy hónap eseményeit ismertetem. Gyakran részletekbe menő Szántó leírása, például amikor megemlékezik egy-egy protestáns, illetve ortodox megtéréséről, bizonyítván, hogy a szentév meghozza gyümölcsét. Külön említi az angolokat, akik az eretnekek tengerében élnek, és a pápa megengedte nekik, illetve azoknak, akik nem tudtak elmenni Rómába, hogy otthon is bűcsút nyerjenek.⁶² 1574. december 24-én nyitotta meg ünnepélyes keretek között XIII. Gergely pápa a Szent Kaput a Szent Péter-bazilikában. (Morone, Colonna és Sforza kardinálisok ezt a szertartást a Szent Pál-, a lateráni Szent János-bazilikákban, illetve a

charitatis ardore, atque peregrinorum admiratione, eadem ecclesias, quas illi, pie et devote saepius invisebant, et aegenis atque pauperibus largas eleemosynas distribuebant.”

54 WICKI: *i. m.* 306. „[Georgius ...] flexisque genibus Sanctam Scalam [...] ascendebat.” Wicki egészében kiadta Possevino 1576-ban kelt levelét, amelyben összefoglalta a szentév eseményeit. A levél jelentősége abban áll, hogy összevethető Szántó tudósításával.

55 PASTOR: *i. m.* 147.

56 HAJ 3. f. „Aderant tunc diversarum gentium peregrini: Armeni, Graeci, Albani, Epirotae, Bulgari, Rasciani, Moscovitae, Dalmatae, Itali, Hispani, Lusitani, Indi, Galli, Angli, Belgae, Flandri, Germani, Ungari, Poloni, et Bohemi, qui omnes uno ore, uno corde, una fide, atque una consona voce glorificabant Deum in sanctis suis.”

57 Néri Szent Fülöp kezdeményezésére alakult 1550-ben – a tizedik jubileumi évben – az a ma is működő jámbor társulat (*Sodalitas Sanctae Trinitatis*), amely a zarándokok lelki és testi gondozásával foglalkozott.

58 TURCSIK: *i. m.* 76–77.

59 Borromeo (Szent) Károly (1538–1584) 1565-ben foglalta el a milánói érseki széket. Olyan példásan léptette életbe a Tridenti Zsinat határozatait, hogy mintául szolgált minden püspöknek.

60 PASTOR: *i. m.* 145.

61 HAJ 143. f. „[...] Borromeo] visitavit [ecclesias] autem semper pedes [...]”

62 HAJ 130. f. „Idem pontifex in alio suo diplomate concessit catholicis Angliis, qui sunt in medio haereticorum in Anglia, et propter illorum furorem et persecutionem Romam ad Jubileum annum venire non possunt, ut domi manendo participes indulgentiarum anni Jubilei fierent faciendo aliqua pietatis opera, iuxta prudentis confessarii consilium.”

Santa Maria Maggiore templomban végezték.)⁶³ Izgalomban bővelkedett a Szent Péter-bazilika Szent Kapujának megnyitása. Amikor a pápa aranynyelű kalapáccsal háromszor erősen megkopogtatta a Szent Kapu falazását, közben leesett a kalapács feje, de gyorsan visszarakták.⁶⁴ A jelenlévő tömeg tolongott azért, hogy a kibontott fal-törmelésekből kik-i egy darabkát megszerezzen, majd heveségükben a pápát megelőzve léptek be a kapun.⁶⁵

Január harmadikán – mint említettem – a pápa elkezdte a négy főtemplom látogatását. Január 3–5. között meglátogatta a Szent Péter-bazilika gyóntatóit, a jelenlévőket megdicsérte és megáldotta.⁶⁶ A gyóntatók helye a Szent Péter-bazilika hajójában, Szent András fejkélyéje közelében volt.⁶⁷ Szántó így mutatja be a gyóntatók öltözetét: „Amikor pedig a gyóntatók a (gyóntató)székükben ülnek, hogy meghallgassák a hívők gyónásait, fehér palástot öltenek magukra, nyakukba stólát raknak, és fehér, hosszúkás pálcát tartanak kezükben a lelki hatalom jelvényeként, amely hatalom a bűnösök megférézésére és a büntetések kiszabására a bűnök súlyosságához mérten adatott.”⁶⁸ A pálcák ugyanazt a szerepet töltötték be, mint az uralkodóknál a királyi pálcák (= sceptra), amelyek a világi hatalom (= temporalis potestas) jelképei voltak.⁶⁹

A jubileumi évben a bűnök feloldozásának joghatósági köre ki lett bővítve. Azok a bűnök, amelyek alól rendes körülmények között csak a pápa, vagy a püspök adhat feloldozást, a jubileumi évben, Rómában, a Szent Péter-bazilikában, minden gyóntatónál meggyónhatók, illetve feloldozhatók. Így érthető meg Szántó mint (magyar) gyóntató fontos szerepe az 1575-ös jubileumi szentévből. Tovább növeli Szántó jelentőségét az is, hogy a jezsuiták töltötték be ekkor ezt a fontos tisztséget. Ennek a történetét Szántó

63 HAJ 134. f. „Mox [pontifex] accersivit ad se cardinalem Moronum, Decanum collegii cardinalium, et potestatem ei tribuit aperiendi portam Sanctam in basilica S. Pauli, cum similibus caeremoniis, quibus Divi Petri fores aperturus erat. Deinde advocari iussit cardinalem Columnnam, et cardinalem Sforzam, et hunc in Sancta Maria Maiore, illum in Sancto Joanne Lateranense, fores sacras reserare iussit.”

64 HAJ 134. f. „Postquam illi discesissent confestim pontifex accinxit se ad apertionem portae Sanctae, cum solitis caeremoniis, descendit e sua sede, venit ad portam Sanctam, pereunte cardinali Hosio, positus genibus oravit, tum surgens accepit e manu maioris poenitentiarum malleum rostratum, aureo manubrio inclusum, quo ita fortiter pulsavit ter murum, quo porta Sacra erat clausa, ut excideret malleus e manubrio, sed confestim repositus est.”

65 HAJ 135. f. „[...] multi ex populo citius pontifice portam Sanctam transirent, summa violentia impulsi et protrusi a posterioribus, colligentes magna devotione fragmenta omnia et pulveres muri illius, quo porta Sancta fuerat clausa, et loco reliquiarum asservantes.”

66 HAJ 145. f. „Qui [pontifex] sequentibus tribus diebus 3. 4 et 5 Januarii ante lucem visitavit altaria basilicae S. Petri, simul etiam lustravit sedes poenitentiarum, praesentes laudavit et benedixit, absentium socordiam redarguit.”

67 HAJ 132. f. „Porro pro 12 poenitentiarum, totidem sedes fuerunt nominibus diversarum nationum notatae, et in ea parte, sive navi basilicae S. Petri locatae, in qua caput S. Andreae asservatur [...].” Az ereklyét Tomas Paleolog görög császár 1460-ban II. Piusnak ajándékozta. Ma már csak a Szent András szobor emlékeztet az ereklyére, mert VI. Pál pápa (1963–1978) visszaadta a patraszi görög egyháznak. = TÓTH K.: *i. m.*, 99–100.

68 HAJ 132. f. „Cum autem sedent poenitentiarum in suis sedibus ad excipiendas confessiones fidelium, albis induuntur epitogiis et stolas circumponunt collis suis, virgasque albas oblongas tenent in manibus suis, in signum spiritualis potestatis, qua proditi sunt ad castigandos peccatores et imponendas poenas iuxta gravitatem peccatorum.”

69 HAJ 132. f. „Sicut et reges atque principes in signum temporalis potestatis sceptra solent in manibus gestare.”

a következőképpen foglalta össze: „A gyóntatóknak saját kollégiumuk volt a Szent Péter-bazilikához közel, a pápai lakosztály mellett, a pápától kapott saját jövedelemmel rendelkeztek, korunkban V. Pius pápa [1566–1572] jogos okoktól indítva a Jezsuita Rendre ruházta [ti. a gyóntatást] és annak irányítását, hogy ők gondoskodjanak a Szent Péter-bazilika alkalmas gyóntatóiról, akinek [V. Pius] az engedélyét és az átadását [ti., hogy a jezsuiták kapták meg a gyóntatási feladatokat] az utód, XIII. Gergely halásán és kötelező érvénnyel megtartotta, és apostoli hatalmából adódóan megerősítette.”⁷⁰

Február másodikán, Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén egy hitehagyottat – akit a törökök körülmetéltek, tehát mohamedán valláson volt – ünnepélyes keretek között visszafogadtak az Egyházba.⁷¹ A hónap végén pedig hat ortodox tért meg az Egyházba, akiknek ötven aranyat ajándékozott a pápa útiköltségre.⁷²

Márciusban tragikus esemény is történt: A pápa gondoskodott arról, hogy a *Vultus Sanctus*⁷³ és az Úr lándzsája⁷⁴ megtekinthető legyen a hívek számára. Oly sok ember gyűlt össze, hogy nem lehetett a templomban áthaladni, s egy angol asszonyt a tömegben agyonnyomtak.⁷⁵

Április 3-án, húsvét vasárnapján ünnepélyes keretek között ünnepelték meg a Feltámadást. Ezekben a napokban nőtt a zarándokok száma is.⁷⁶ A húsvéti időszakban a Szentháromság Testvérület egy napon kétezer zarándokot fogadott be, akiknek a római nemesek zsákokba öltözve⁷⁷ szolgáltak, s nem csak szolgáltak, hanem házról házra járva Rómát, koldulással szereztek meg a zarándokok számára az ételmet.⁷⁸

Április 8-án Szántó arról írt, hogy a gyóntatók nagyon leterheltek. Egyre több a feladatuk, egyeseknek az egészségét is kikezdte a sok munka.⁷⁹

70 HAJ 131. f. „Habebant hi iuxta basilicam S. Petri, et prope palatium pontificis proprium collegium, cum suis redditibus a pontificibus constitutum, quod nostra aetate Pius quintus iustis de causis motus tradidit patribus Societatis Jesu possidendum et regendum, ut illi deinceps de idoneis poenitentiariis basilicae S. Petri providenter cuius concessionem, et translationem successor quoque eius Gregorius 13. gratam ratamque habuit, et sua auctoritate apostolica confirmavit [...].”

71 HAJ 145. f. „Secunda die Februarii, id est, in festo Purificationis S. Mariae, quidam apostata a fide, circumcisus a Turcis, reconciliatus est ecclesiae cum solitis caeremoniis per poenitentiarios S. Petri.”

72 HAJ 146. f. „His diebus sex Moscovitae schismatici ecclesiae sunt reconciliati per poenitentiarios S. Petri, quibus pontifex pro viatico aureos quinquaginta donavit.”

73 HAJ 143. f. et passim. Kristályból és ezüsből készült keret, amelyben Veronika kendőjét őrzik. A tudományos kutatás megállapította, hogy egy keleti vászonra festett, igen megfakult Jézus-arcot ábrázol és valószínűleg egy, az V. századból származó ikonról van szó. In: TÓTH K.: *i. m.* 100.

74 HAJ 143. f. et passim. A lándzsát Bajazid szultán ajándékozta 1492-ben VIII. Ince pápának, melyet egy keresztény szentföldi templomból zsákmányolt. In: TÓTH K.: *i. m.* 99. A szerző megjegyzi, hogy a lándzsa-ereklye hitelességéhez sok kétség fér.

75 HAJ 146. „[Pontifex] Vultum tamen Sanctum et lanceam Domini ostendi curavit. Tanta fuit hominum multitudo et compressio, ut ne fortissimus quidem vir transitum sibi per templum invenire posset. Una misera mulier Angliana a turba conculcata fuit.”

76 HAJ 149. f. „His diebus sicut numerus et concursus peregrinorum auctus fuit.”

77 A latin *saccus* szó magyar jelentése zsák. A zarándokok durva, szúrós, zsákvászonból varrott, bokáig érő köntöst viseltek; övnek egy kötel szolgált.

78 HAJ 149. f. „Numerantur uno die duo millia hospitem, quibus Romani nobiles saccis induti magna charitate ministrant, nec solum ministrant, sed etiam hostiatim circumeunt urbem mendicando ad victum necessaria pro peregrinorum sustentatione.”

79 HAJ 149. f. „Poenitentiarii S. Petri videntes se in dies maioribus laboribus obrui, quorundam valetudinam periclitari caepisse.”

Májusban továbbra is sok zarándok érkezett Rómába. Az események sorában kiemelkedő helyen állt XIII. Gergely pápa megkoronázásának pompás megünneplése. Ennek közlése jelentős művelődéstörténeti adatokkal is szolgál, például megtudjuk, hogyan tartottak „tűzijátékot” a 16. századi Rómában: „Március 13. Sok új testvérület korbácsolókkal a szokott módon felkereste a templomokat. Tegnap és ma naplemente után ünnepi diadalmenetet tartottak XIII. Gergely pápa megkoronázásának emlékére ebben a sorrendben: Először a pápai palotából, szemben az Angyal-várral, fegyveres katonák ereszkedtek le, őket lándzsás katonák követték. Ezeket alabárdosok, az alabárdosokat ismét lándzsás katonák követték, akik, amikor megérkeztek a várhoz, fegyvereiket a várral szembe helyezték, színlelvén mintha meg akarnák ostromolni azt, a várból viszonzásként nagyobb lövedékeket lőtték ki rájuk, amelyek rettenetes hangzásukkal az egész várost betöltötték. Majd a katonák dobok és sípok hangjával, más, közeli utcán át, ugyanabban a sorrendben, amelyben mentek, visszatértek a pápai palotához. Az Angyal-vár tetején megszámlálhatatlan fáklya volt, amelyeket papírokkal köröskörül eltakartak, és csodálatos ügyességgel kirakták fáklyából a korona és a háromszög alakját, s a fáklyákat a katonák elvonulása után meggyújtották, s a fénylő vár képét igen szépen megjelenítették. Hasonló fáklyák voltak elhelyezve és meggyújtva a kardinálisok ablakában, a paloták tetején, a polgárok igen sok házán és a pápai palota minden oszlopán, ezért úgy tűnt, hogy az egész város azon az éjjelen a lámpák sokasága miatt fénylik. Továbbá a Szent Péter-bazilika tornyának három szegletében hatalmas, égő fáklyák voltak elhelyezve, bevilágították egész Rómát úgy, mint a ragyogó csillagok. Végül a pápai palota előtt, a kardinálisok házai előtt, és szerte az utcákon sok edény volt kirakva, tele száraz gallyakkal, amelyeket meggyújtván igen magas fénysugarakat bocsátottak ki, és úgy látszott, hogy a város lángokban áll. Ezekhez kapcsolódtak az égő díszek, amelyek puskaporral megtöltött nyílveszőkből keletkeztek, és igen nagy zajjal repkedtek a levegőben az ilyen díszek megszámlálhatatlanul, hol felfelé, hol lefelé, a pápai palotából és az Angyal-várból lőtték ki őket azon az éjszakán. Hasonló repülő nyilakat lőtték ki a város más, magasabban fekvő helyeiről is. De mindenek között az volt a leggyönyörűbb, amikor az Angyal-várból kétszer-háromszor egyszerre roppant nagy lángok és szikrák törtek fel, mintha a pokol mélyéből törnének fel, mint a felszálló és lassan elfogyó fénysugarak. A tüzes csillagok felbocsátása pedig az egész város körül késő éjszakába nyúlóan több órán át tartott.”⁸⁰

80 HAJ 155-156. ff. „Decima tertia Maii. Multae novae sodalitates cum flagellantibus more consueto ecclesias visitaverunt. Heri et hodie post occasum celebratus est triumphus in memoriam coronationis Gregorii 13. pontificis maximi, hoc ordine: Primo e palatio Pontificis, contra castrum S. Angeli descenderunt milites sclopetarii, sclopetarios secuti sunt hastati. Hos lanceati, lanceatos iterum hastati, qui ubi usque ad castrum pervenissent, bombardas suas contra illud exonerarent, simulantes quasi vellent expugnare castrum vicissim contra illos maiora tormenta exploserunt, quae sonitu horribili totam impleverunt urbem. Deinde milites cum sonitu tympanorum et fistularum per aliam proximam plateam, eodem ordine, quo venerunt, in palatium pontificis reversi sunt. Erant super tecta castrum lampades innumerae chartis circumtectae, et miro artificio per modum coronae et trianguli, quae recedentibus militibus incendebantur, et similitudinem ardentis arcis pulcherrime representabant. Similes lampades erant collocatae et succensae per fenestras cardinalium, super tecta palatiorum, super domus plurimas civium, et super omnes porticus palatii pontificis, ita ut tota urbs nocte illa ob multitudinem lampadum ardere videretur. Erant praeterea in tribus angulis turris S. Petri tres ingentes faces ardentis collocatae, totam Romam tamquam sidera micantia illuminantes. Erant postremo ante palatium pontificis, ante aedes cardinalium, et passim in plateis

Június hónapban is sok Testvérület (sodalitas) érkezett Rómába. Bevonulásuk a Szent Péter-bazilikához ünnepélyes keretek között történt. Példaként álljon itt az egyik ilyen bevonulás leírása: „Június 6-án a Szent Péter-bazilikához érkeztek az egyik város különböző testvérületei ebben a sorrendben: Első helyen haladt keresztjével és kántorával a kék zsákba ötözött testvérület, őket követte a halál társulata, tagjai fekete zsákba öltözve, őket követte a Szentháromság Testvérület tagjai piros zsákba burkolózva. Negyedik helyen fehér zsákokba, az ötödiken ismét kékbe öltözöttek mentek. A hatodik helyen 12 kapucinus szerzetes haladt, akik előtt egy pap – palástba öltözve – igen súlyos, ezüst keresztet vitt. A hetedik helyen 25 palástba öltözött pap következett. A nyolcadik helyen 12 kanonok vonult, vállgallérjukkal a szenvedést jelképezték. Az utolsó helyre az asszonyok nagy tömegét sorolták. Ezeket felülmúlta két másik testvérület, mivel piros színű ruhában sokan angyalnak öltöztek.”⁸¹

Ezek után – figyelembe véve más leírásokat is – általánosságban így foglalható össze a különböző helyről jött zarándokok ünnepélyes bevonulása a Szent Péter-bazilika elé: A résztvevők már a Rómába vezető úton végig énekeltek, imádkoztak, kereszteltek és a szentek képeivel vonultak. A bazilika elé először a testvérületek (sodalitates) vonultak be, fehér, fekete, piros vagy kék zsákszerű ruhában. Utánuk következett a klérus, a világi felsőbbség, a kiemelkedő polgárok, s végül az asszonyok menete. A menetet a kocsik, kordék, teherhordó állatok sora zárta, amelyek a csomagokat hozták.

Július hónapról Szántó viszonylag rövid beszámolót írt. A július 14–24-ig terjedő időszakról a következőket jegyezte fel: „Ezekben a napokban Keleten, Konstantinápolyban és a környező helyeken pestis dühöngött. Azt mondják, hogy lassanként a szomszédos, keresztény országokba is átterjedt. Ez a helyzet arra indította a pápát, hogy elrendelje a Jubileum kiterjesztését a keresztények fertőzött helyeire, nehogy [a Jubileum] ajándéka miatt ezekről a helyekről ide érkező zarándokok a szörnyű járvánnyal megfertőzzék a rómaiakat.”⁸² A pestis Rómát megkímélte, noha 1575-ben Itália nagy részét elérte. Pastor szerint ez annak volt a jutalma, amit az élő kereszténység mutatott a szentévből.⁸³

multa vasa aridis sarmentis plena, quae incensa altissimas emittebant flammis, et urbis incendium repraesentare videbantur. His succedebant sidera ignita, quae fiebant ex arundinibus pulvere bombardario impletis, et cum strepitu maximo per aërem volitabant talia sidera sine numero, nunc sursum, nunc deorsum, e palatio pontificis, et castro S. Angeli emittebantur nocte illa. Similes sagittae volantes emittebantur ex aliis quoque editioribus urbis locis. Sed illud erat omnium iucundissimum, quod e castro S. Angeli erumpebant bis terve, tamquam ex inferno, infinitae simul flammae et scintillae, veluti radii ascendentes, et paulatim deficientes. Duravit autem ista ignearum stellarum eiectio per totam urbem nocte intempesta pluribus horis.”

81 HAJ 163. f. „Sexta Junii. Ascenderunt basilicas S. Petri sodalitates diversae cuiusdam civitatis hoc ordine: Primo procedebat cum sua cruce et cantoribus sodalitas caeruleo sacco induta, hanc sequebatur societas mortis nigro vestita sacco; huic succedebat Societas Trinitatis operta rubeo sacco. Quarto loco procedebant albis saccis induti, quinto iterum caerulei. Sexto capucini monachi duodecim, ante quos sacerdos epitogio indutus praeferebat crucem argentam satis ponderosam. Septimo loco sequebantur sacerdotes viginti quinque epitogiis induti. Octavo canonici duodecim cum suis humeralibus passionem orabant. In ultimum locum reiecta erat turba mulierum innumerabilis. His supervenerunt duae aliae sodalitates cum multis angelis rubeo habitu indutis.”

82 HAJ 168. f. „His diebus pestis in oriente, Constantinopoli et in vicinis locis grassata est. Et paulatim in vicina quoque regna christianorum transportata fuisse fertur. Hac ratione permotus pontifex constituit Jubileum in loca infecta christianorum transmittere, ne ex locis peregrini causa condonationis huc transeuntes foeda lue Romanos inficerent.”

83 PASTOR: *i. m.* 154.

Szántó figyelmét nem kerülte el a török által megszállt területekről érkező zarándokok jelenléte, akik gyakran kalandos úton jutottak el Rómába. Augusztusban a következő történetet jegyezte fel: „Augusztus másodikán Rómába érkezett néhány, különböző nemzetiségű keresztény katona, és Istennek hálát készülnek adni a törökök hosszantartó fogságából való szabadulásért. Szabadulásuk körülménye ilyen módon történt: Miután meghalt a törökök császára, a fiát választották meg, aki, miután abból a városból, amelyben lakott, Konstantinápolyba hajózott át, és a császári trónt elfoglalván, szabadságot ajándékozott 28 kereszténynek, akik elítéltként azon a hajón voltak, amelyen maga is hajózott. Mindegyik szabadságlevelet kapott, amelyet arabul írtak, és oda utazhattak, ahová akartak. Mindezeket maguktól a foglyoktól tudjuk.”⁸⁴

A szeptemberi események közül a Szent Kereszt ünnepén leírtakat emelem ki. Ugyanis ez az egyik olyan Szántótól származó leírás, amely nem a Szent Péter-bazilikában, hanem a Jeruzsálemi Szent Kereszt-bazilikában⁸⁵ történeteket ismerteti. Egyház- és művelődéstörténeti szempontból is figyelemre méltó a következő ismertetés: „Ezekben a napokban hét testvérület jelent meg Rómában, körülbelül ezer, zsákokba öltözött ember, ezek közül sokan mezítláb keresték fel a város templomait, akiknek Szent Kereszt ünnepén, szeptember 14-én, megmutatták a különböző ereklyéket. Például látható egy darab a harminc ezüstpénzből, amiért az Urat eladták, ez kisebb az itáliai pénznél, de tömöttebb. Egy szög azok közül, amelyekkel az Úr kezét vagy lábát átütötték. A szög hosszúságát nem könnyű megítélni, mivel hiányzik a hegye. Most valamivel hosszabb egy ujjnál, vastagsága valamivel nagyobb, mint egy közepes nagyságú toll, egész hosszában négyszögletes, amely alkalmas arra, hogy széthasítsa az izmokat és az ereket, de a szög feje domború volt, amilyenek szoktak lenni a szögek, amelyeket nagyobb ajtóba inkább díszítésként, mint hasznosságból vernek be. Ezenkívül megmutattak két tövist az Úr töviskoronájából. Továbbá megmutattak a keresztből három darabocskát és a kereszt feliratát, amely négyszögletű táblára volt írva latinul, görögül és héberül, de a betűket alig lehet olvasni. A szenteknek több más, kisebb ereklyéit is ki-tették az oltárra nyilvános megtekintésre.”⁸⁶

84 HAJ 169. f. „Secunda Augusti venerunt Romam aliquot christiani milites diversarum nationum, acturi Deo gratias pro liberatione ex diuturna captivitate Turcarum. Ratio autem liberationis fuit hujusmodi: Mortuo imperatore Turcarum electus est filius eius, qui postquam e civitate, in qua habitaverat, Constantinopolim transvectus fuisset, et in sede imperiali collocatus, libertate donavit viginti octo christianos, qui erant damnati ad illam tirremem, in qua ipse vectus erat. Datis singulis litteris libertatis Arabicis litteris conscriptis, et facultatem proficiscendi quocumque vellent. Haec ab ipsismet captivis habuimus.”

85 A római Jeruzsálemi Szent Kereszt-bazilika (S. Croce in Gerusalemme) őrzi a Szent Kereszt ereklyéit. Szent Ilona, Nagy Konstantin császár édesanyja, hozta ide Jeruzsálemből. A Szent Kereszt ünnepé szeptember 14-én van.

86 HAJ 169. f. „His diebus septem in urbem apparuerunt sodalitates mille circiter hominum saccis indutorum, ex quibus multi nudis pedibus ecclesiae urbis visitaverunt, quibus in festo S. Crucis 14 septembris in templo S. Crucis ostensae sunt variae reliquiae. Ut, unus ex nummis argeteis, pro quibus Dominus fuit traditus, minor Julio Italico, sed crassior; clavus unus ex illis, quibus manus aut pedes Domini fuerunt transfixi, cuius longitudo quanta fuerit, non facile potest iudicari, quia cuspis deficit, nunc paulo longior est digito; crassities aliquanto maior est, quam pennae mediocris, figura totius longitudinis est quadrangula apta ad findendum nervos et venas, sed caput habet rotundum, cuiusmodi solent esse clavi, qui in portis maioribus ornatus potius, quam necessitatis causa affiguntur. Demonstratae sunt praeterea duas spinae ex corona Domini spinea. Tres item partes crucis, et titulus crucis in quadrata tabula Latine, Graece, et Hebraice scriptus, sed litterae vix legi

Szántó az október hónapról – a többi hónaphoz képest – keveset írt. Újabb és újabb zarándokcsoport érkezett az Örök Városba. A hónap végén arról tudósít, hogy Mindenszentek ünnepének előestéjén együtt énekelték az ünnepi vesperást a pápa jelenlétében a bíborosok, a püspökök és a gyóntatók, s a gyónók száma ezekben a napokban igen nagy volt.⁸⁷

November hónap eseményei között találtam először magyar vonatkozású utalást, a 24-én írottak között: „A mai napon kaptuk a hírt, hogy Magyarország és Csehország királyát (német-) római királlyá választották.”⁸⁸ Rudolf királyról szólt a tudósítás, akit még atya életében megkoronáztak.

Ebben a hónapban is magas volt a gyónók száma. Ennek bizonyítására álljon itt egy olyan történet, amelynek Szántó részvevője volt: „Egy másik orvosdoktor, maga is fekete zsákba öltözvén, több órán át a gyóntatószékek körül járkált, de amikor egyikhez sem tudott odajutni az emberek tömege miatt, amely mindegyik gyóntatószéket körülvette, elhatározta, hogy elmegy, és másutt keres gyóntatót. De mielőtt a bazilikát elhagyta volna, odament a magyar gyóntatóhoz. Megkérte a gyóntatót, hogy gyónását méltóztasson elfogadni. Ő azt válaszolta az orvosnak, hogy előbb azok kérését kell teljesítenie, akik korábban érkeztek a gyóntatószékhez. A gyóntatószéket koronaszerűen mindenfelől úgy körülvették, hogy a gyóntatószékbe előttük senki ne mehessen be. Akkor az orvos, hogy könnyebben rábeszélje a gyóntatót, és hogy a többiek sérelme nélkül meghallgatást nyerjen, elkezdett latinul beszélni. Előadta, hogy milyen körülmények között élő férfi, panaszkodott, hogy mint egyszerű embert minden gyóntató elutasította, s egész nap senkihez sem tudott bejutni azok közül. Majd sok könyörgés után rávette a magyarok gyóntatóját, hogy soron kívül meggyóntassa.”⁸⁹

Szántó magyar gyóntatóként volt Rómában, viszont kevés alkalma lehetett magyarul gyóntatni, ugyanis a szentév december hónapjáig nem tesz említést arról, hogy jelentős számú magyar zarándok érkezett volna Rómába. Csak december 16–17–18-án érkezett néhány magyar zarándok. A következőket írta: „Néhány magyar érkezett vallásos meggyőződéssel Rómába. Nem voltak sokan, ám mindnyájan katolikusok voltak, kevesen, de mégis kegyesen [jöttek]. Köztük volt egy pálos szerzetes, aki oly sokáig pusztában lakott, alig emlékezett az anyanyelvére. A másik kettő tanulatlan, egyszerű paraszt volt, a magyar nyelven kívül egy nyelvet sem ismertek. Amikor megkérdeztem őket, hogy hogyan haladtak át oly sok ismeretlen országon és népek között, hogyan tud-

possunt. Plurimae aliae super aram minores reliquiae sanctorum publice videndae expositae fuerunt.”

87 HAJ 181. f. „Trigesima [!] prima Octob.[!] Una est Urbem ingressa societas. Et in sacello pontificis solemnes vesperae praesente pontifice cardinalibus, episcopis, poenitentiariis de omnibus sanctis cantatae sunt. Confitegium his diebus infinita fuit multitudo.”

88 HAJ 188. f. „Hodie nunciatum est regem Ungariae et Bohemiae in regem Romanorum esse electum.”

89 HAJ 18/2. f. „Quidam alius medicinae doctor, sacco et ipse nigro indutus, pluribus horis per sedes poenitentiariorum circumierat, sed cum ad nullam pro turba hominum, qua unaquaeque sedes cincta erat, accessum invenire posset, decreverat recedere, et alibi confessarium quaerere. Sed priusquam basilicam egrederetur, accessit ad sedem Ungaricam rogans poenitentiarium, ut suam excipere dignaretur confessionem. Cui ille prius illis satisfaciendum esse respondit, qui priorius ad sedem accessissent. Eamque ita per modum coronae cinxissent undique, ut aditus ad sedem ante ipsos nulli pateret. Tum doctor, ut facilius persuaderet et sine iniuria populi audiretur, caepit agere Latine, exposuit cuius conditionis vir esset, conquestus est, quod tanquam rusticus ab omnibus poenitentiariis reiceretur, quodque tota die ad nullum illorum posset invenire accessum, vixque post multas preces persuavit poenitentiario Ungarorum, ut ante alios audiretur.”

tak rátalálni arra az útra, amely Rómába vezet, azt válaszolták, hogy a csomagjukat otthon kenyérral teletöltötték, innen táplálkoztak, amíg Rómába nem értek. Istenen kívül nem volt más idegenvezetőjük, egész úton nézték a [szentek] képeit és a kereszteket, és azt az utat választották, amelyen ilyen jeleket láttak. Az emberektől nem tudtak másképp tudakozódni, mint mutogatással: o’Roma, Roma?, sokan kinevették és megszegyenítették őket, mások megmutatták a helyes utat. Isten gondviselése tette lehetővé, hogy így jutottak egyenes úton Rómába, hogy nem jöhettek volna sem rövidebb idő alatt, sem rövidebb úton akkor sem, ha jól ismerték volna mindazon népeknek nyelvét, amelyeken keresztül átutaztak. Hogy megismerjék az emberek az isteni Gondviselést, sohase hiányozzék az akaróknak, hogy jól cselekedjenek, de mindenkinek a vallásos vállalkozását [a Gondviselés] óvja, megerősítse, és az óhajtott célhoz elvezesse.”⁹⁰ Szántó ezt az egyszerű történetet azért jegyezte le, hogy mindenki lássa: a magyarok minden nehézség ellenére hűek Rómához.

A mohácsi vész után az 1550-ben zajló jubileumi ünnepséget Rómában még ma is úgy tartják számon, hogy Szent Péter sírjához a legnépesebb zarándoklat Magyarországról érkezett.⁹¹ Mivel magyarázható az 1575-ös gyér látogatottság? Nincs okunk kétségbe vonni Szántó adatainak hiteleségét az 1575-ös évre nézve. A magyarok csekély létszámú részvétele összefügg a magyar egyház sanyarú helyzetével. Verancsics Antal halála (1573) után 23 évig betöltetlen volt az esztergomi érseki szék, így nem volt igazán olyan egyházi személy, aki össze tudta volna fogni az amúgy is megcsappant létszámú katolikusokat. Jól látta Szántó hazájának szomorú helyzetét, bizonyíték erre az, hogy 1574 végén jelentést írt generálisának a magyarországi vallási helyzetről, részletesen felsorolva többek között azokat a püspökségeket, amelyek betöltetlenek.⁹²

Szántó a szentévi eseményeket így foglalta össze: „Az Úrban hívőknek, mind a rómaiaknak, mind a zarándokoknak valóban egy volt a szíve és a lelke, miközben egyes népek saját nyelvükön ugyanazt a hitet és vallást visszhangozták, amit Róma vall és az egyház hirdet, és közülük néhány megpróbálta jámbor vetélkedéssel és versenyzéssel a másikat felülmúlni állhatatos imádkozással és a bűnbánat komolyságával.”⁹³ [...] Ezen-

90 HAJ 193. f. „Quidam Ungari religionis causa (non tanta multitudine, cum essent catholici omnes, pauci tamen et boni) Romam venerant. Inter quos fuit unus Eremita, qui tandem in deserto habitaverat, ut vix maternae linguae recordaretur. Duo alii erant idiotae et simplices rustici, nullius linguae praeter quam Ungaricae peritiam habentes. Quos cum rogassem quomodo per tot ignotas provincias et gentes transivisset, quam viam, quae in Urbem duceret, percunctari potuissent, responderunt se sarcinas domi panibus implevisse, et inde victitasse quousque Romam venirent. Ducem quoque itineris se neminem habuisse alium praeter Deum, respexisse toto itinere imagines et cruces, et eas vias elegisse in quibus talia signa vidissent. Ab hominibus autem non aliter viam percunctari potuisse, quam dicendo o’Roma, Roma <?>, et multis quidem se derisos, et obiurgatos fuisse ab aliis, autem directos in viam rectam. Et Dei providentia factum est, ut ita recto itinere Romam pervenirent, ut nec breviori tempore, nec rectiori via venire potuissent, etiam si omnium nationum linguas, per quas transierant, probe calluissent. Ut cognoscant homines divinam providentiam, nunquam deesse volentibus bene facere, sed omnium pios conatus fovere, augere, et ad optatum finem perducere.”

91 PÓCZY KLÁRA-SZELÉNYI KÁROLY: *A magyarok ezer esztendeje Rómában*. Veszprém-Bp., 2001. 80.

92 MAH I. 462-464.

93 HAJ 3. f. „Erat ibi vere credentium in Domino, tam Romanorum, quam peregrinorum cor unum, et anima una, dum quaelibet natio suo idiomate, unam eandemque fidem, et religionem personaret, quam Romana confitetur et praedicat ecclesia, et quaelibet earum pia quadam aemulatione et contentione conaretur alteram superare, in orationis assiduitate et poenitentiae severitate.”

kívül növelte a roppant nagy számú nép jámborságát és a római nemesek és polgárok áldozatkészségét a zarándokok felé megnyilvánuló igen nagy szeretet és bőkezűség, főleg a Szentháromság Testvérület csodálatraméltó bőkezűsége és gondoskodása és kellő figyelmessége a zarándokok befogadásakor és ellátásakor. Biztosan meg tudom erősíteni, egész idő alatt, amikor a szentév zajlott, ebben a szent testvérületben több mint 150.000 ezer zarándokot fogadtak be a zarándokházba, és látták el őket szükséges étellel. Ugyanis (ahogy ennek a Testvérületnek a levelében később ezt be fogom mutatni) januártól egészen július utolsó napjáig 108.000 zarándokot számoltak meg, ezenkívül 456 beteget vagy gyógyulófélben lévő gyengélkedőt. 7441-en voltak azok, akik más vendéglátóhelyekről érkeztek oda, akiknek a Szentháromság Testvérület tagjai vendégszerető fogadtatást és ételmet nyújtottak, néhányuknak még útiköltséget is, hogy vissza tudjanak térni hazájukba. Egyeseket háromnaponta, másokat négynaponta megmosdattak, sőt azokat, akik távolabbi országokból érkeztek, 10 vagy 15 napra eleendő étellel látták el. Nagyon kellemes volt látni, hogy a római nemesek és néhány igen előkelő kardinális piros színű zsákokba öltözött, nehogy felismerjék őket, megmosták a zarándokok sáros és portól piszkos lábát, körmüket levágták, az út nehézsége miatt keletkezett hólyagocskákat a talpukon megnyitották. Gyógyszerekkel látták el őket, megmosott lábukat a magukra kötött köténnyel szárazra törölték, és megcsókolták őket, végül asztalt terítettek, a szolgák feladatait magukra vállalva saját kezükkel szolgálták fel ételeket és italokat a zarándokoknak. Az élő római hitnek ezek a ragyogó gyümölcsei, amelyek nem találhatóak meg azokban, akik egyedül a halott hittel dicsekszenek. Ezt a szeretettől lángoló hitet a rómaiak az Egyház első oszlopaitól, Szent Pétertől és Páltól tanulták ebben a városban, akik (Irenaeus tanúsítja) megalapították a római egyházat. Ezenkívül az igaz hitet, és az igaz keresztény vallást sem a pogányok, sem az eretnekek soha nem tudták sem megdönteni, sem kioltani. [...].⁹⁴ Továbbá kedves volt látni Rómában a szinte naponta a városba és a Szent Péter-bazilikába igen illedelmes rendben belépő új társulatokat, melyek egész úton imádkoztak, vagy együtt énekelték a litániákat; közülük néhányat, akik a templomoknak nem megvetendő szolgálataikat ajánlották, némelyiket, akik egészen vérük kiömléséig hevesen megkorbácsolták magukat, és a többieket, akik pedig védőszentjeik vértanúságát élőben megjelenítették.”⁹⁵

Minden nagy emberi összejövetel, így a vallási zarándoklatok is magukban hordozzák annak a veszélyét, hogy a jámbor hívek mellett a rabló elemek is megjelennek, akik kihasználva a helyzetet kirabolják a zarándokokat. Szántó alaposágát jelzi, hogy 1598-ban, a közelgő 1600-as jubileumi szentév előtt, felhívta a figyelmet a legutolsó szentévben történt rablások módjára, így segítve a jövődi zarándokokat abban, hogy mire vigyázzanak.⁹⁶

94 HAJ 4. f. A latin szöveget lásd a Függelékben, 4 caput. „Augebat praeterea populi quasi infiniti pietatem, et devotionem Romanorum nobilium et civium ... vel extingui potuit.”

95 HAJ 5. f. „Erat praeterea iucundum Romae intueri, quotidie fere novas in urbem et in aedem S. Petri decentissimo ordine ingredientes Sodalitates, toto itinere orantes vel litanias concinentes et quaedam ex illis munera non spernenda templis offerentes, nonnullas usque ad perfusionem sanguinis se acriter flagellantes, reliquias vero patronorum suorum martyria ad vivum repraesentantes.”

96 HAJ 200–203. ff. A fejezet címe: Appendix de quibusdam latrunculis crumenis peregrinorum insidiantibus. (Függelék a zarándokok kifigyelt erszényeinek kirablásairól.)

Szántó arra hívta fel a figyelmet, hogy bizonyos gazemberek (nebulones), akiket ő csak „bursicidák”-nak (erszénytolvajok) nevezett,⁹⁷ az imádkozó (így a környezetére kevésbé figyelő) zarándokokat kilesték, és a pénzüket alkalmas pillanatban elvették. A „bursicida” a tömegben közel férközött a kiszemelt áldozatához, és így tudta megszerezni a pénzzel teli erszényt. Ennek szemléltetésére álljon itt egy rablási történet:

„Az egyik zarándok, amikor a Szent Péter-bazilika lépcsőjén felment, ott sok szegényt látott ülni. Némi alamizsnát akart nekik osztani, ezért levette a nyakában függő pénzeszacskót, az erszényből elkezdte elkülöníteni a nagyobb ércpénzeket a kisebbektől, az aranyat és az ezüstöt az ércpénztől, és [alamizsnát] osztott a [bazilikából] kijövő szegényeknek. Meglátta ezt egy rabló, követte a zarándokot. Amikor a bazilika csarnokában meglátta a Krisztus a vízen jár című kép előtt imádkozó zarándokot, szorosan megállt mellette, és a karján lógó pénzeszacskót leszakította, amikor senki sem látta, majd hirtelen eltűnt. A zarándok az imádkozás végeztével nézi a karját és látja, hogy hiányzik a pénzeszacskó, csak a zsinór lógott rajta. A zarándok nagyon elcsodálkozott a rabló ügyességén, és esküvel megerősítette, hogy hasonló csellet elfogja a rablót. És így a következő napon, miután sok rézszínű kavicskát gyűjtött össze, ismét elment a bazilika lépcsőjéhez. Kinyitván a pénzeszacskót, és elővéve a kavicsokat, ismét elkezdte a nagyobbakat a kisebbek közül kiválogatni. Ám ugyanaz a rabló másodszor is a zarándok karjáról leszakította az erszényt, amikor az nem figyelt. Amikor a rabló meglátta, hogy kijátszották, követni kezdte a templomból a zarándokházba visszatérő zarándokot, és a Szent Angyal hídon – amelyen mindig sokan mennek át – mellé furakodott, majd a zarándok pénzeszacskójába visszarakta az erszényt a kövecskékkel, néhány kavicsot rakván melléjük. Majd kétszer-háromszor az egyik kövecskével megütögetvén a zarándokot, így szólt: Te istentelen és ravasz ember, nem szégyelled magad, hogy ebben a szentévben nemes ember létedre becsaptál egy másik nemes embert? E szavak hallatán a zarándok szóhoz sem jutott, még válaszolni sem mert, mivel egy jól öltözött nemes embert látott. Nem sokkal később, miután belenyúlt az erszénybe, észrevette, hogy visszaadták neki a pénzeszacskóját kavicsokkal és kövekkel együtt. Rájött, hogy maga a rabló volt az, aki őt kővel megdobta a hídon. Soha nem mert ezután az ilyen ravasz rablóval versenyezni.”⁹⁸

97 HAJ 200. f.

98 HAJ 202–203. ff. „Item, peregrinus quidam, cum scalas basilicae S. Petri ascenderet videns ibi multitudinem sedere pauperum. Volens aliquid eleemosynae illis tribuere, extracta crumena e marsupio, caepit separare maiores numos a minoribus, aureos, et argenteos, ab aereis, et existis distribuit pauperibus. Vidit hoc bursicida quidam et secutus est peregrinum, quem cum vidisset in porticu basilicae orantem coram imagine Christi ambulantis super mare, adiunxit se, et bursam e manu peregrini pendentem absceidit, nemine animadvertente, et repente subduxit se. Peregrinus finita oratione, intuetur manum, et videt non adesse bursam, sed solos funiculos relictos esse, et supra modum admiratus est subtilitatem furis, et iure iurando affirmavit se simili dolo illum comprehensurum. Itaque sequenti die conquisitis multis aereis calculis, profectus est iterum ad easdem scalas basilicae et aperta bursa, extractisque calculis, finxit se iterum maiores numos a minoribus separare, sed rursus idem bursicida secundo bursam e manu peregrini pendentem, illo non advertente absceidit, qui cum vidisset se illud secutus est peregrinum e templo ad hospitium redeuntem, et in ponte Sancti Angeli, ubi semper est magna multitudo transeuntium, adiunxit se illi et reposuit in marsupium eius crumenam cum calculis abditis aliquot saxis, et bis, terve illum calce percutiens dixit: »Impie et sceleste, non te pudet, hoc anno sancto, similem mei nobilem virum calculis et aereis numis decipere.« Ad haec verba obstipuit peregrinus, et nihil ausus est respondere,

A grazi jezsuita atyák a szentévben történt ilyen jellegű lopások közlésében problémát láttak, ezért kérték, hogy Rómában az ottani jezsuita atyák is vizsgálják felül a Szántó által közölt eseményeket.⁹⁹ Egyértelmű, hogy ezek a dolgok úgy történtek, ahogy Szántó leírta, hiszen két tanú az aláírásával is igazolta.¹⁰⁰ Mi lehetett az oka, hogy a grazi jezsuiták nem akarták, hogy ezek a történetek belekerüljenek a szentévről szóló kéziratba? Az okokat csak találgatni lehet. Tény viszont, hogy Szántó 1598-ban ezek közlése miatt időt vesztett, s többek között ezért sem kerülhetett nyomtatásba a szentévről szóló munkája.

ÖSSZEGZÉS

Jelen írással arra vállalkoztam, hogy az 1575-ös szentév legjellegzetesebb, legfontosabb történéseit közreadjam. A tudósítások elolvasása után a következő megállapításokra jutottam:

A reformáció, illetve a Tridenti Zsinat után az 1575-ös szentév a pápaság megerősödését is tükrözte. Láttuk, hogy XIII. Gergely pápa milyen meghatározó szerepet játszott a jubileumi évben. Példás volt, ahogy megszervezte, illetve lebonyolította a zarándokok fogadását, s azok valóban gazdag élménnyel térhettek haza.

A szentév hatására sok protestáns rekatolizált. Szántó ezekről úgy számolt be, mint a szentév gyümölcseiről.

A különböző testvéri társulatok, a római nemesek nagy szeretettel fogadták a zarándokokat. Érdekes, mondhatni felemelő érzés lehetett látni a különböző színű zsákokba öltözött zarándokok bevonulását a Szent Péter-bazilikához. Róma valóban a keresztényi szeretetről tett tanúságot.

Szántó figyelme kiterjedt a szentév alatt történt lopásokra is. Ezzel inkább segített a zarándokoknak, mintsem rombolta volna a jubileumi év jelentőségét.

Szántó (magyar) gyóntatóként nagyon sok tekintélyes ismeretségre tett szert, beleértve a pápát is. Ezeket felhasználta a Collegium Hungaricum alapításakor.

Kevés magyar zarándok érkezett az Örök Városba. Ez azzal is magyarázható, hogy a 16. század második felében még többségben voltak a protestánsok, így érthető, hogy alacsony volt a magyar részvétel a jubileumi szentévben.

Szántó 222 folióból álló kéziratát a jövőben szeretném teljes egészében feldolgozni, esetleg kiadni.

quia videbat hominem bene vestitum tamquam nobilem. Paulo post immissa manu in marsupium inveniit, ibi bursam cum calculis et lapidibus sibi redditam esse, et ex hoc cognovit bursicidam fuisse, qui ipsum calce percussisset in ponte. Nec ausus est deinceps cum tam subtili fure certare.”

99 MAH IV. 366–367.

100 A két cenzor neve: Johannes Klein és Johannes Mollensis: HAJ 203. f.

Szántó (Arator) István levele Ferdinánd főherceghez¹⁰¹

Summarium: 1. Az ókori bölcselkedők némelyike gyakran vállalt nagy és veszélyes utazásokat, hogy távoli földrészeken tudós férfiaktól tanuljon. 2. Inkább azok méltóak a dicséretre, akik istenfélelemből azon szenthelyeket felkeresik, ahol a mártírok Krisztusért szenvedtek és megvallották katolikus hitüket. 3. Az 1575-ös jubileumi év rövid összefoglalása: A pápa és a kardinálisok a szegényeknek és a betegeknek alamizsnát osztottak. A Trinita dei Pellegrini¹⁰² zarándokházban több mint 150 ezer zarándokot fogadtak be és látták el őket szükséges étellel. Öröm volt látni a zsákokba öltözött római nemeseket, és azt a néhány bíborost, akik többek között a zarándokok lábát megmosták, az asztaluknál felszolgáltak. Nem hiányoztak a protestánsok sem. Ők eleinte csak kíváncsiságból érkeztek Rómába, de miután megtapasztalták a zarándokok mély hitét, sokan rekatolizáltak. 4. Szántó Ferdinánd főhercegnek ajánlja munkáját. Felszólítja Ferdinándot a protestánsok elleni küzdelemre.

1. /1f/ Laudantur, Princeps Serenissime,¹⁰³ quidam philosophi gentiles, quod amore mundanae sapientiae allecti, magna itinera sponte susceperint, maria vastissima transmiserint, et distantissimas provincias, non sine magno periculo vitae diligentissime perlustraverint, ut viros quosdam quos fama et eruditione celebres exaudierant, coram intuerentur, et ex eorum sermone et conversatione aliquid eruditionis et sapientiae haurirent. Sic Pythagoras¹⁰⁴ Memphiticus vates adiit, et eorum arcanos libros scrutatus, de innumerabilibus saeculis observantiam didicit. Hinc contendit Babyloniam et Persidem, ut cursum syderum et magorum disciplinam perciperet. Inde Cretam adnavigavit, ibique una cum Epimenide¹⁰⁵ in Idaeum antrum descendit. Deinde accessisse eum in Lacedaemonem (scribit Trogus),¹⁰⁶ ut Lycurgi¹⁰⁷ et Minois¹⁰⁸ leges disceret. Posthac ad Olympicum certamen descendit, et Romam usque pervenit. Sic Plato¹⁰⁹ in Aegyptum gratia discendi porrexit, oleumque (ut Plutarchus scribit)¹¹⁰ quod ibi venderet victus gratia secum e Gaecia apportavit, tandem profectus est in Siciliam, et accessit ad eam oram Italiae, quae Magna olim Graecia dicebatur. Ad Titum porro Livium¹¹¹ lacteo eloquentiae fonte manantem, de

101 Az itt közölt levelet elküldtem Alcalá de Henaresbe, s ott P. Torres az eredetivel összeolvasta. Nagyon köszönöm a jezsuita-levéltáros atyának ezt a segítségét is. Reverende Pater José Torres! Gratias maximas singularesque, ineffabiles ingentesque persolvo tibi, quippe qui perhumaniter ad auxilium ferendum paratissimus fueris.

102 Néri Szent Fülöp kezdeményezésére alakult 1550-ben – a tizedik jubileumi évben – az a ma is működő jámbor társulat (*Sodalitas Sanctae Trinitatis*), amely a zarándokok lelki és testi gondozásával foglalkozott.

103 II. Ferdinánd Belső-Ausztria kormányzója (1578–1637).

104 Püthagorász görög filozófus, Kr. e. VI. sz.

105 Epimenides híres jós és istentől ihletett költő Krétán, Kr. e. 596 körül.

106 Trogus Pompeius római történetíró Augusztus idejéből. Livius kortársa.

107 Lycurgus legendás spártai törvényhozó.

108 Mínos király és törvényadó Krétán.

109 Platón görög filozófus, Kr. e. 427–347.

110 Plutarkhosz görög író, Kr. u. 46 k. – 119 után.

111 Livius, Titus római történetíró, Kr. e. 59–Kr. u. 17.

ultimis Hispaniae, Galliaeque finibus, quosdam nobiles venisse scribit B. Hieronymus.¹¹² Apollonius¹¹³ vero philosophus intravit Persas, penetrauit Caucasium, Albanos, Scytas, Massagetas, opulentissima Indiae regna, laboriosissime peragravit, et ad extremum latissimo Physon amne transmissio, pervenit ad Brachmanas Indorum sapientes, ut Hiarcum in throno aureo sedentem, et de Tandali fonte potantem, inter paucos discipulos, de natura, et de motibus syderum ac dierum cursu audiret docentem. Inde per Elamitas, Babylonios, Chaldaeos, Medos, Assyrios, Parthos, Syros, Phoenices, Arabes, et Palestinos, reversus Alexandriam porrexit Aethiopiam, ut gymnosophistas, et famosissimam Solis mensam videret in sabulo. Propter has tam distantantes locorum peragrationes, magno olim hi philosophi apud suos gentiles, habebantur in pretio, et admiratione. Sed si istorum vana curiositas, laudem aliquam apud philosophos meretur, quod tot provincias, atque regna adierint /2f/ propter amorem mundanae sapientiae, quae tamen multos habet sibi admixtos errores.

2. Quanto maiori[!] laude, et commendatione digni censendi sunt illi, qui propter veram in Deum pietatem, propter caelestem, et divinam philosophiam, propter veras virtutes acquirendas, propter Dei Optimi Maximi gratiam et amicitiam consequendam, longa itinera suscipiunt. Templata et loca sacra, Deo dicata adeunt et sanctorum reliquias in locis illis venerantur, ut nimirum eorum precibus, veniam a Deo suorum peccatorum obtineant, ut in fide catholica exemplo martyrum confirmantur, ad spem aeternorum bonorum excitentur, et ad Dei atque proximi amorem inflammentur, deinde ut in vera prudentia, iustitia, fortitudine animi, ac temperantia perficiant, et per laboriosam patientiam in solida animi submissione et devotione augeantur, quo tandem vitiis omnibus expiati, iustis in caelo promissa praemia consequantur. Haec est summa, et vera philosophia, non illa mundana, quae inflat, et quam stultam fecit Deus.¹¹⁴ Haec est vera sapientia, cognoscere verum Deum, et illum metuere. Initium enim sapientiae est timor Domini;¹¹⁵ cognitum deinde vera religione, fide, spe, et charitate colere, mandata eius observare, vitia omnia tamquam pestes animorum fugere, et detestari, mentis vero puritatem, et vitae innocentiam, usque ad ultimum vitae terminum sedulo ac diligenter conservare. Hinc per prophetam Conditor universi orbis ait: Non gloriatur sapiens in sapientia sua, et non gloriatur fortis in fortitudine sua, et non gloriatur dives in divitiis suis, sed in hoc gloriatur qui gloriatur scire, et nosse me, quia ego sum Dominus, qui facio misericordiam, et iustitiam, et iudicium in terra. Haec enim placent mihi ait Dominus.¹¹⁶ Et in alio loco ait Salvator: Haec est vita aeterna, ut cognoscant te verum Deum, et quem misisti Iesum Christum.¹¹⁷ Et in alio loco sapiens ait: Deum time et mandata eius observa: Hoc est enim omnis homo.¹¹⁸ Porro ad praedictas virtutes acquirendas, dici vix potest, quantum adiumenti adferat, locorum sacrorum visitatio. Cum enim peregrini intuentur loca, in quibus martyres

112 HIERONYMUS: *Epistula* 103. Szent Jeromos egyházatya, keresztény író, 340 k.–419.

113 Apolloniosz Kr. u. I. század. Alexandria lehetett a kiinduló pontja az újphythagoreizmusnak. Filozófiája a vallás erkölcsi elvek megalapozására szolgált. Ehhez az irányzathoz tartozott a tyanai Apolloniosz: KECSKÉS PÁL: *A bölcsélet története*. Bp., 1981. 138.

114 1Kor, 1, 20.

115 Péld, 1, 7.

116 Vö. Jer, 9, 22–23.

117 Vö. Ján, 17, 3.

118 Vö. Préd, 12, 13.

dira, per Christi nomen, et fidei catholicae confessione pertulerunt supplicia, dum sacra eorum ossa et corpora, quae fuerunt organa et templa Spiritus Sancti religiose exosculantur, in fide mirum in modum stabiliuntur, et ad similia pro veritatis defensione vehementer animantur. In eo autem quod pro obtinenda criminum suorum remissione, longa et aspera itinera suscipiunt, simul exercetur constantia animi in adversis, patientia, humilitas, et charitas erga Deum, et sanctos, propter quos varias viarum molestias subeunt. /3f/ Exercetur praeterea et iustitia, per quam se ipsos diiudicant, et pro offensis suis satisfacere Deum student, castigando corpora sua, et in servitatem redigendo, mundantes animas suas ab omni inquinamento peccati, per voluntariam poenitentiam, et sacrae communionis perceptionem. Habet praeterea locorum sacrorum veneranda maiestas, (praesertim ubi corpora aliquorum sanctorum reposita sunt,) occultam quandam vim ad excitandum frigida et torpentia hominum corda, ad Dei et sanctorum admirationem et amorem. Itaque saepe homines ipsi mirentur unde illis insolita quaedam pietas et devotio proveniat. Quod facile in se advertere potuerunt, qui pie et religiose Romana templa visitaverunt,¹¹⁹ sive proveniat ex Dei et sanctorum praesentia, sive ex locorum sanctitate. Nam si Deus ubique praesens est, multo magis in domo sua quae est domus orationis. Si adest in medio duorum, vel trium in nomine suo congregatorum¹²⁰ multo magis ubi plura millia ad deprecandum et laudandum ipsum conveniunt. Et sancti libentius et crebrius ibi adsunt, ubi eorum corpora requiescunt, et in honore habentur, quam in aliis locis, ut facile perspicui potest ex innumeris miraculis quae facta sunt et fiunt, apud reliquias martyrum. His accedit communis multitudinis fervor in visitandis ecclesiis, et diversorum populorum una fides, una religio, unusque modus colendi Deum, qui mutuo se se admirantur, mutuo se bonis exemplis ad poenitentiam, devotionem, et ad laudandum Deum in sanctis suis excitantur, mutuo sibi congratulantur, et carioribus votis Deo gratias agunt, quod tam diversas nationes, in unam sanctam catholicam ecclesiam congregaverit, et singuli propriis quibusdam virtutibus, tamquam syderibus relucet, mutuo sibi ad pietatis, et misericordiae exercenda opera praebent occasionem.

3. Quemadmodum nos Romae, praecedenti anno Jubileo 1575, non sine ingenti nostra consolatione et admiratione fieri conspeximus. Aderant tunc ibi diversarum gentium peregrini : Armeni, Graeci, Albani, Epirotae, Bulgari, Rasciani, Moscovitae, Dalmatae, Itali, Hispani, Lusitani, Indi, Galli, Angli, Belgae, Flandri, Germani, Ungari, Poloni, et Bohemi, qui omnes uno ore, uno corde, una fide, atque una consona voce glorificabant Deum in sanctis suis. Erat ibi vere credentium in Domino, tam Romanorum, quam peregrinorum cor unum, et anima una,¹²¹ dum quaelibet natio suo idiomate, unam eandemque fidem, et religionem personaret, quam Romana confitetur et praedicat ecclesia, et quaelibet earum pia quadam aemulatione et contentione conaretur alteram superare, in orationis assiduitate et poenitentiae severitate. /4f/ Addebat animum peregrinis ad pietatis et humilitatis exercitia, exemplum Sanctissimi Pontificis Gregorii 13, et illustrissimorum cardinalium, qui magna animi demissione, et ingenti charitatis ardore, atque peregrinorum admiratione, easdem ecclesias, quas illi, pie et devote saepius invisebant, et aegenis atque pauperibus largas eleemosynas

119 Vö. Zsolt, 138, 2.

120 Vö. Mt, 18, 20.

121 Vö. Csel, 4, 24.

distribuebant. Augebat praeterea populi quasi infiniti pietatem, et devotionem Romanorum nobilium et civium, in peregrinos summa charitas et munificentia, et potissimum Sodalitatis Sanctae Trinitatis, admiranda liberalitas et sollicitudo ac diligentia in suscipiendis et alendis peregrinis. Ausim secure affirmare, toto illo tempore, quo annus sanctus duravit, in hac Sancta Sodalitate plures quam centum quinquaginta millia peregrinorum hospicio fuisse excepta, et necessariis alimentis refecta.

Nam (ut ex litteris eiusdem sodalitates inferius demonstrabo) a Januario usque ad ultimum diem Julii numerati sunt centum et octo millia peregrini, et praeterea 456, valetudinarii autem sive convalescentes infirmi, qui ex aliis hospitalibus eo venerunt septies mille 441, quibus hospicium et victum, nonnullis etiam viaticum, quo in patriam possint redire, Sodales S. Trinitatis praebuerunt, et nonnullos quidem adluerunt triduo, alios quatrduo, quosdam etiam qui ex remotioribus provinciis venerunt, 10 vel 15 diebus sufficienti alimento refecerunt. Periucundum erat videre tunc nobiles Romanos, et quosdam etiam ex illustrissimis cardinalibus, rubris saccis ne agnoscerentur indutos, lutosos et pulvere foedatos pedes peregrinorum abluere, ungues abscindere, pustulas ex itineris difficultate in plantis pedum exortas aperire. Pharmata adhibere, ablutos deinde pedes linteo, quo percinti erant extergere, et oscula illis imprimere, tandem mensas sternere, famulorum subire officia, et propriis manibus fercula, et pocula peregrinis ministrare. Hi sunt praeclari fructus vivae et Romanae fidei, qui non inveniuntur in illis, qui de sola mortua fide gloriantur. Hanc fidem charitate ardentem, Romani a primis columnis ecclesiae S. Petro et Paulo didicerunt in ea urbe, qui Romanam (teste Ireneo)¹²² fundaverunt ecclesiam. Propterea vera fides, veraque christiana religio, neque per paganos, neque per haereticos labefactari unquam, vel extingui potuit.

Verax enim est illa Christi promissio: Ego rogavi per te Petre, ut non deficiat fides tua. Et similiter illa promissio: Tu es Petrus et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam /5/ et portae inferi non praevalerunt adversus eam.¹²³ Ad hanc Romanam ecclesiam, ut idem Ireneus ait, propoter potentiolem principalitatem necesse est omnem convenire ecclesiam, hoc est eos, qui sunt undique fideles, in qua semper ab his qui sunt undique conservata est, ea quae est ab apostolis traditio. Erat praeterea iucundum Romae intueri, quotidie fere novas in urbem et in aedem S. Petri decen-tissimo ordine ingredienti Sodalitates, toto itinere orantes vel litanias concinentes, et quasdam ex illis munera non spernenda templis offerentes, nonnullas usque ad perfusionem sanguinis se acriter flagellantes, reliquias vero patronorum suorum martyria ad vivum repraesentantes. Nec defuerunt ex haereticis, quidam non infimae sortis viri, qui ad annum sanctum Romam, non pietatis aut devotionis, sed curiositatis, et explorandi causa venerunt, ut viderent quid rerum tunc ibi a catholicis ageretur, ut calumniandi Romam ecclesiam venarentur occasionem, sed cum nihil quod iure possint reprehendere, invenissent, plurima autem in Romanis et peregrinis conspexissent, quae summa laude, et commendatione digna forent, stupore repleti, cordeque compuncti suos errores agnoverunt, detestati et confessi sunt, et catholicae ecclesiae reconciliati, participes et ipsi Sancti Jubilei facti, cum gaudio, longe meliores quam venerant, in patriam redierunt, annuntiantes suis familiaribus admirabilia Dei

122 Szent Iréneusz egyházatya, 140 k.-202 k. †.

123 Vö. Luk, 22, 32; Mt, 16, 18.

opera, quae Romae vidissent, et quae etiam in se ipsis experti fuissent. Huiusmodi magnalia Dei opera, in Romanis et peregrinis, cum plurima ego vidissem et audissem, praecedenti anno jubileo 1575, et a principio, usque ad finem praesens fuisset in urbe (eram enim unus ex poenitentiariis Sancti Petri, pro natione Ungarica) annotavi ut potui acta singulorum mensium, et historiam totius illius anni sancti conscripsi, quam hactenus suppressam tenui, quod non videtur esse magni momenti res iam transacta, sed cum nuper scripta mea revolvissem et in eam incidissem, simulque animadvertissem sequentem Jubileum Annum 1600 non procul abesse, rem non ingratam facturam me putavi, et peregrinis christianis, qui ad sequentem annum jubileum sunt profecturi Romam, et his qui non sunt ituri, si populo historiam illam committerem. Nam ex illa quivis facile intelligere poterit, quae facta sunt praecedenti jubileo Romae, et probabili coniectura assequi poterit, quae futura sint sequenti 1600; si tamen bella non inturbaverint. Indignum praeterea mihi videbatur, silentio tegere praeclara Romanorum facta, et in peregrinos atque exteras nationes eximiam benevolentiam, raram liberalitatem, et incredibilem charitatem. Sub tuo autem nomine, Princeps Illustrissime, hoc opus exiguum in lucem emittere volui.

4. /6f/ Primum ut hoc munusculo meum erga Tuam Serenitatem amorem testatum relinquerem. Ex quo enim cum magis Tuam Serenitatem ad salutandum accessi, ita mihi praeclara indoles animi tui semper probata est, ut memoria tuae charitatis, nunquam mihi e mente excedere potuerit. Quare aequum videbatur, ut meum quoque amorem signo aliquo erga Tuam Serenitatem demonstrarem. Deinde ut calcar adderem currenti in catholicae fidei propagatione et confirmarem Tuam Serenitatem in ea pietate, et devotione erga loca Deo sacrata, et sanctorum reliquias. Non enim me latet, quanta animi modestia, cum sanctissima matre et electis sororibus, divae virginis templa quotannis adire soleatis, idque non sine grandi vestra consolatione et precumstrarumque copioso fructu. Nos autem multis exemplis in hoc libro demonstramus, Deo rem gratissimam esse piorum hominum ad loca sacra perfectionem. Postremo ut et nomine meo, et collegii Grecensis Serenitati Tuae congratularer, et gratias agerem quod Academiam a prudentissimo et pientissimo parente vestro erectam et fundatam, pari pietate et clementia Tua Serenitas conservat, fovet atque tuetur quod certe aeternum decus, sempiternamque memoriam, toti vestrae familiae, et salutem subditis vestris conciliabit, si et deinceps consueta cura, et benevolentia, Tua Serenitas prosecuta fuerit. Ex bene namque instituta iuventute in timore Dei, in pietate, in rebus ad salutem animae pertinentibus, atque in liberalibus disciplinis, periti, et boni consiliarii, prudentes senatores, et cives. Sapientes episcopi, et prelati, pastoresque eruditione ac vitae integritate conspicui prodire consueverunt, per quos extirpatis haeresibus et vitiis, summa pax et tranquillitas in regno, et in populo sequi communiter solet. Iam vero quanta Tuae Serenitatis, apud Deum sit reposita merces, quantaque praemia, pro tot animabus vel ad fidem reductis vel in catholica religione conservatis. Cogitandum Tuae Serenitati relinquo: Si enim qui scandalizat unum de minimis, qui in Christum credunt, malo suo exemplo perdit fratrem pro quo Christus mortuus est, expedit ei, ut suspendatur mola asinaria in collo eius et demergatur in profundum maris¹²⁴. Ergo qui unum de minimis illis conservaverit, ne pereat, dignus est vita, propterea quod autor fuerit vitae proximo suo. Qui autem integram pro-

124 Vö. Mt, 18, 6.

vinciam conservaverit, ne per errores et haereses pereat, quis praemium et coronam illius digne aestimare poterit? Pro singulis enim animabus merito singulas corollas consequetur. /7f/ Macte igitur virtute Optime Princeps: Perge animose haereses evellere, et avitam religionem in tuam provinciam reducere, et catholicam fidem in civitatibus et oppidis tibi subiectis plantare, aderit Christus coeptis tuis, et inimicos veritatis coram te humiliabit. Aderunt ex collegio tuo eruditi, et probatae vitae sacerdotes et docti pastores, qui in evellendis spinis haeresewn sedulo tuae Serenitati suam operam praestabunt. Aderunt caelites divinitus missi, qui pios conatus tuos adiuvabunt, et precibus suis apud Deum obtinebunt, ut quod praeclare caepisti, ad optatum finem perducere valeas, brevique videas totam provinciam tuam, eandem fidem catholicam communi voce resonantem, ac tandem emenso aerumnoso huius vitae curriculo, bonis, et Deo charis principibus reposita in caelo praemia feliciter consequaris. Vale feliciter.

CSABA SZILÁGYI

THE REVIEW OF ISTVÁN SZÁNTÓ ARATOR'S WORK ENTITLED HISTORIA ANNI JUBILAEI 1575 (...)

Szilágyi undertook the work of writing and publishing the most significant and peculiar events of the Holy Year in 1575. Having read the reports he concluded, that the Holy Year in 1575 reflected the consolidation of papacy after the period of reformation and the Council of Trident. We could see how important role Pope Gregory XIII played in the Holy Year. It was exemplary how he organised and carried out the reception of pilgrims, who could return home with delightful experiences indeed. On the influence of the Holy Year many Protestant believers reconverted to Catholicism. Szántó regarded these conversions as the fruit of the Holy Year. The different fraternity societies alongside with the nobles of Rome received the pilgrims very warm heartedly. It must have been a remarkable, moreover elevating experience to see the marching of the pilgrims wearing sacks of diverse colours to the Saint Peter's Cathedral. Rome gave evidence of Christian love. Szántó paid attention also to the thefts happened during the Holy Year. Through this he helped the pilgrims rather than destroyed the significance of the jubilee year. Szántó, as a Hungarian confessor personally got acquainted with several remarkable people there, including the pope himself. Later on he used these relations in due course of the foundation of Collegium Hungaricum. Few Hungarian pilgrims arrived in the Eternal City. This could be explained by the fact that in the second half of the 16th century Protestants outnumbered Roman Catholic believers in Hungary, thus it is understandable that Hungarian participation was not so significant in the jubilee year.

MOLNÁR ANTAL

A KECSKEMÉTI JEZSUITA MISSZIÓ (1633–1635)

Kecskemét hódoltság-kori története kutatójának talán az átlagosnál is súlyosabb nehézségekkel és több elkedvetlenítő körülménnyel kell szembenéznie. A város majd másfél száz évvel ezelőtt született monográfiájának török kori kötete nemcsak a helytörténeti kutatás korabeli csúcsteljesítményének számított, hanem a hódolt Magyarország történetírói felfedezésében és legfontosabb sajátosságainak megfogalmazásában is alapvető szerepet játszott.¹ Nem csoda tehát, hogy ezt követően hosszú ideig senki sem vállalkozott Hornyik János munkájának meghaladására, noha a városi levéltár kivételesen gazdag 16–17. századi anyagát a monográfia természetesen csak részben aknáztá ki. A második világháború pusztításai miatt azonban ez a lehetőség örökre szertefoszlott. A front közeledtével a város vezetése a levéltár legértékesebb részét a koháriszentlőrinci vadászkastélyba menekítette, ahol az anyag az 1944. októberi harci cselekmények során elpusztult.² A város török kori története iránti érdeklődés 1945 után újult meg, hiszen Kecskemét példája kiváló illusztrációként szolgált a szocialista történetírásnak a hódoltsági települések autonóm fejlődését középpontba állító törekvései számára.³ A helyi forrásanyag nagyobb részének pusztulása miatt az elsősorban gazdaságtörténeti jellegű vizsgálatok a levéltár maradékán túl főleg az 1960-as évektől kezdve feltárt török források bevonásával igyekeztek teljesebb képet rajzolni a város 16. századi, illetve 17. század végi történetéről.⁴

Kecskemét török kori egyház- és művelődéstörténetéről a 16. századi szórványadatok⁵ után elsősorban a 17. század derekától kezdve vannak pontosabb ismereteink. Az 1630-as évek végétől a város katolikus és református felekezetének sűrűlódásairól és

- 1 HORNÝIK JÁNOS: *Kecskemét város története oklevéltárral II.* Kecskeméten, 1861.
- 2 BÁLINTNÉ MIKES KATALIN: *Kecskemét város levéltára.* Kecskemét, 1987. 125–165. (Bács-Kiskun Megye Múltjából IX.) – IVÁNYOSI Szabó TIBOR: *A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei I. (1591–1711.)* Kecskemét, 1996. (Forrásközlések I.) 8–19.
- 3 ENTZ GÉZA–GENTHON ISTVÁN–SZAPPANOS JENŐ: *Kecskemét.* Bp., 1961. (Városképek–Műemlékek) 26–38. (A vonatkozó fejezet ENTZ Géza munkája) – SZEKÉR ENDRE: *Kecskemét városi önállósága a török korban.* In: Tanulmányok a város múltjáról, jelenéről. Szerk. HELTAI NÁNDOR. Kecskemét, 1968. 75–95.
- 4 Itt csak két nagyobb lélegzetű írást emelek ki: MÉSZÁROS (FENYVESI) László: *Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén.* Kecskemét, 1979. 58–286. (Bács-Kiskun Megye Múltjából II.) – IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: *Gazdaságtörténeti és demográfiai feldolgozások.* Kecskemét, 1985. (Bács-Kiskun Megye Múltjából VII.)
- 5 Ezeket Hornyik és az újabb egyház- és irodalomtörténeti kutatások adatai alapján összefoglalja: FENYVESI: *Kecskemét gazdasági élete i. m.* 157–175.

kompromisszumairól elsősorban a református eklézsia török kori iratgyűjteménye, illetve Blahó Vince ferences szerzetes 1775-ben Nagyszombatban megjelent, jegyzetekkel és okmányfüggelékkel ellátott történeti tárgyú prédikációja⁶ szolgál fontos adatokkal.⁷ Ez a forrásbázis azonban később sem bővült érdemi mértékben, így az újabb feldolgozások csupán a régebbi adatok újbóli elősorolását, és legfeljebb szélesebb kontextusba állítását tűzhatték ki feladatuk maguk elé.⁸

A továbblépés fáradságos, és a befektetett munkával nem szükségszerűen arányos eredményt hozó lehetőségét a helytörténeti kutatás már korábban megfogalmazta: az országos kormányzati és a nemesi családok levéltárainak módszeres átkutatásával kell a forrásbázist szélesíteni és az elveszett adatokat pótolni.⁹ Különösképpen igaz ez a megállapítás a katolikus egyháztörténetre, ahol (sokkal inkább, mint a protestáns egyházak esetében) az egyes egyházi intézmények központi iratanyagában a helyi egyházak és közösségek történetére is számos új adat remélhető. Ennek a megközelítési módnak a hódoltság esetében különösen nagy a jelentősége, hiszen a helyi forrásanyag hiányában a szerzetesrendi és a szentszéki központi levéltárak dokumentumainak segítségével számos tekintetben újraírható a hódoltság katolikus egyház- és művelődéstörténete.¹⁰ Kecskemét esetében ez az eljárás mindenekelőtt a jezsuita és ferences

6 *Al-földi Magyar Országnak, Tisza 's Duna-között, fő mező-várasában, Ketskeméten, vártzi püspökségben, ezer hat száz negyven-negyedik esztendő-től-fogva, Szerafikus Sz. Ferentznek, keményebb rend-tartású, szerzete-béli atyáktúl, Üdvözítőnk Provintziájában, viseltetett egyházi pásztorkodásnak hely-tartását, ezer hét száz hetven-kettedik esztendőben, pünkösöd-után huszon-kettedik vasár-napon; Sz. András havának nyoltzadik napján, Sz. Miklós püspök templomában, ezen beszéddel fejezte-bé, azon Szerzet, és Provintzia-béli Atya, Bláho Vintze, ugyan Ketskeméten, ezer hét száz ötven-harmadikban, hisdedeknek lelki tanítója.* Nagyszombatban, 1775. A mű új kiadása: BLÁHO VINCE: *Bűcsübeszéde Kecskeméten 1772-ben.* A szöveget gondozta és jegyzetekkel ellátta: BÁNKÜTI IMRE. Kecskemét, 1991. (A Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kidaványa). Én ez utóbbi kiadást használtam.

7 A református egyházközség okirataiból és a Blahó által közreadott okmányokból bő válogatást közöl: HORNYEK: *Kecskemét város i. m. II.* 225-270.

8 FENYVESI LÁSZLÓ: *Kecskemét katolikus egyházának, a ferenceseknek a szerepe a hitélet, az anyanyelvi kultúra, a szellemiség formálásában a török időkben.* *Cumania* 11 (1989) 155-205. – SZAKÁLY FERENC: *A hódolt megye története.* In: *Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig.* Szerk. ZSOLDOS ATTILA. Bp., 2001. 405-418, 520-543. passim.

9 BÁLINTNÉ MIKES KATALIN: *Kecskemét város Tanácsa a XV-XIX. században.* Kecskemét, 1979. 5-6. (Bács-Kiskun Megye Múltjából II.)

10 A hódoltsági katolicizmus történetének feltárását alapvetően három irányból közelítettem meg. A Római Kúria által irányított missziós intézményrendszer működését a Szentszék központi hatóságai és a jezsuita rend római levéltárának anyaga alapján mutattam be: MOLNÁR ANTAL: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I. (1572-1647).* Bp., 2002. (Humanizmus és Reformáció 26.), illetve az ott idézett további tanulmányaim. Összefoglalóan: Uő: *Róma és a török hódoltság. (A missziószervezés történetének vázlatja).* *Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban.* Szerk. ILLÉS PÁL ATTILA. Piliscsaba-Bp., 1999. [2000]. (Sentire cum Ecclesia 1.) 35-54. A római központtal közvetlen kapcsolatban álló jezsuita missziók történetét önálló tanulmányokban dolgoztam fel: MOLNÁR ANTAL: *Jezsuiták a hódolt Pécsen (1612-1686).* Pécs a törökkorban. Szerk. SZAKÁLY FERENC. Pécs, 1999. (Tanulmányok Pécs történetéből 7.) 171-264. – Uő: *A veszprémi jezsuita misszió (1649-1677).* *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok - Regnum* 11 (1999/1-2) 11-32. – Uő: *Az andocsi jezsuita misszió (1642-1684).* *Levéltári Közlemények* 71 (2000) 3-31. – Uő: *A belgrádi kápolna-viszály (1612-1643).* *Kereskedelem és katolikus egyház a hódolt Magyarországon. Századok* 134 (2000) 373-429; *Végezetül* (részben római, részben hazai forrásanyag alapján) hozzáláttam a török uralom alá került egyházmezők történetének feldolgozásához: MOLNÁR ANTAL: *A veszprémi egyházmező a török hódoltság idején.* *Veszprém a török korban. Felolvasóülés Veszprém török kori emlékeiről.* Szerk. TÓTH G. PÉTER.

rendházak történetével kapcsolatban alkalmazható, ugyanis a missziós intézményrendszer a magyar lakosságú és a magyar egyházi intézményekhez kötődő városban nem működött.¹¹

A jezsuiták kecskeméti jelenlétével kapcsolatban a helytörténeti kutatás meglehetősen bizonytalanul nyilatkozik. A 19. századra fennmaradt helyi források nem adtak pontos felvilágosítást a jezsuita rend esetleges kecskeméti működéséről, ezért a város múltját kutatók Hornyik óta vagy nem tudtak a jezsuiták kecskeméti missziójáról, vagy pedig különböző évszámokhoz kötötték azt. A katolikus egyháztörténészek számára Kazy Ferenc és Blahó Vince megállapításai jó kiindulópontul szolgáltak, akik 1633–1635-re tették a misszió működését – helyesen.¹² Ezt követően azonban Fraknói adataiból¹³ kiindulva általában későbbre tolták a misszió megszűnését: Kőnig Kelemen 1637–1644 közöttre,¹⁴ Szarka Gyula pedig 1632–1635-re, illetve 1637–1641-re datálta a jezsuiták kecskeméti jelenlétét.¹⁵ Fenyvesi László ezeket az évszámokat adatok híján elutasítja ugyan, viszont a Blahó Vince által emlegetett Gyárfás kecskeméti plébánost teljesen indokolatlanul jezsuitának teszi meg, és némi hezitálás után a páterek rövid életű missziós tevékenységének időpontjaként az 1643. évet jelöli ki.¹⁶ A legújabban Szakály Ferenc utalt a misszió működése körüli bizonytalanságokra, és a jezsuita éves katalógusok adatai alapján vont a Szarka által javasolt datálást.¹⁷ A különböző provenienciájú szakirodalom közötti átjárhatatlanságot mutatja, hogy a jezsuita rendtörténészek, elsősorban a katalógusok és az éves jelentések alapján – akárcsak 18. századi elődeik – pontosan meg tudták határozni a misszió évszámát (1633–1635).¹⁸

Veszprém, 1998. (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 9.) 70–90. – Uő: *A kalocsai érsekség a török korban*. Kalocsa történetéből. Szerk. KOSZTA LÁSZLÓ. Kalocsa, 2000. 109–156. – Uő: *A kalocsai érsekség a 17. században a püspöki processzusok tanúvallomásainak tükrében*. In: *Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló*. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére. Szerk. J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA. Piliscsaba, 2001. 149–163. – Uő: *Adatok a váci püspökség török kori történetéhez*. Egyháztörténeti Szemle 2 (2001/2) 57–86. – Uő: *Egyház- és birtokigazgatás a váci püspökségben a török korban*. Fons 9 (2002) sajtó alatt. – Uő: *A váradi püspökség a püspöki processzusok tanúvallomásainak tükrében*. Levéltári Szemle 52 (2002/1) 23–40. – Uő: *Adalékok a csanádi püspökség 17. századi történetéhez*. (A püspöki processzusok tanúvallomásai az egyházmegyéről). Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 13 (2001/1–2) 67–83. – Uő: *Egy „magyar” püspök a török hódoltságban*. (Macripodari Jácint csanádi püspök levele Szelepcsényi Györgyhez 1668-ban). Levéltári Közlemények 72 (2001) 65–75.

- 11 A ferencesek kecskeméti tevékenységére Blahó Vince ferences történetíró munkásságáról készülő tanulmányomban térek ki részletesebben.
- 12 KAZY, FRANCISCUS: *Historia Universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu*. Tyrnaviae, 1738. 257–258. – BLAHÓ: *Al-földi Magyar Országnak i. m.* 15–16.
- 13 FRANKL (FRAKNÓI) VILMOS: *Pázmány Péter és kora*. III. Pest, 1872. 238.
- 14 KŐNIG KELEMEN: *Hatszázéves ferences élet Szécsényben 1332–1932. A szécsényi ferencesek története a megye, az ország- és az egyháztörténelem tükrében*. Vác, 1931. 390. Ugyanezt az évkört fogadta el a váci egyházmegye legújabb történeti földrajzában VARGA LAJOS is: *A váci egyházmegye történeti földrajza*. Vác, 1997. 200.
- 15 SZARKA GYULA: *A váci egyházmegye és püspökei a török hódítás korában*. Vác, 1947. (Vácegyházmegye Multjából IV.) 77, 118.
- 16 FENYVESI: *Kecskemét katolikus egyházának i. m.* 165–169, 177–178.
- 17 SZAKÁLY: *A hódolt megye i. m.* 525.
- 18 GYENIS ANDRÁS: *Régi magyar jezsuita rendházak*. Rákospalota, 1941. (Isten nagyobb dicsőségére 4.) 31. – FRICSY ÁDÁM: *Katolikus iskolák a hódoltságban*. Pázmány Péter emlékezete. Szerk. LUKÁCS LÁSZLÓ–SZABÓ FERENC. Róma, 1987. 378–379.

A jezsuiták kérészéletű kecskeméti működésének, a nagy terveknek és azok kudarcának története nem érthető meg az 1630-as évek egyháztörténeti háttérének ismerete nélkül. A Forgách Ferenc és Pázmány Péter által vezetett katolikus megújulás eredményeként megerősödő magyarországi egyházi intézményrendszer az 1610-es évektől kezdve ismét megjelent a török alatti területeken. Az izmosodó egyházi struktúrák a magyar rendiség hódoltsági térnyerésével párhuzamosan kezdték meg a török határ mögött adóztató, jogbiztosító és lelkipásztori tevékenységüket, a folyamatban Pázmány maga is aktív részt vállalt.¹⁹ A hódoltsági terjeszkedésben a szalvatoriánus rendtartomány szegedi és gyöngyösi kolostora, illetve a határmenti világi papság mellett az osztrák rendtartomány magyar jezsuitái is komoly szerepet játszottak. 1612 óta működött jezsuita misszió Pécsen, amelynek tagjai kezdettől fogva felvállalták a magyar katolikus hierarchia dunántúli képviselőjét püspöki helynöki minőségben.

A magyar jezsuiták száma a 16–17. század fordulóján kezdett el lassanként növekedni, a hivatások jelentős része a Báthori István által alapított kolozsvári kollégium diákjai közül került ki. 1615-től kezdve a magyar páterek két jelentős kollégiumban, Nagyszombatban és Homonnán láttak hozzá a magyarországi katolikus restauráció megvalósításához.²⁰ A homonnai vállalkozás kudarcra (1619) és a Bethlen támadásaival együtt járó menekülések után, az 1620-as évek végén konszolidálódó feltételek között nyílt alkalom a nagyobb szabású magyarországi tervek megvalósítására. Ezek kidolgozásában és véghezvitelében Pázmány, a magyar főpapok és a katolikus arisztokrácia mellett a magyar jezsuitáknak is oroszlánrésze volt. A renden belüli propaganda Szent Ignác óta hangsúlyozta, mintegy a tengerentúli missziók ellenpólusaként, a szülőföldön végzett munka hasznát és értékét, kialakítva ezzel egy sajátos jezsuita patriotizmust.²¹ Részben ennek következményeként a rendi vezetés a magyar származású rendtagok körében már a 17. század elején regisztrálta az egyre erősödő patrióta szemléletet.²² Ezek az érzelmek néha konfliktusokhoz is vezettek: 1609-ben a bécsi kollégium magyar atyái összekülönböztek a német rendtársaikkal, ezért a rendfőnök a kollégiumból való eltávolításukról intézkedett.²³

19 MOLNÁR ANTAL: *Pázmány Péter és a hódoltsági katolicizmus*. Szentjeink és nagyjaink Európa kereszténységéért. A Vatikáni Kiállítás Előkészítő Bizottság, az Esztergom-budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottsága, és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem által rendezett történetész konferencia előadásai 2000. május 4–5. Szerk. BEKE Margit. Bp., 2001. (Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis I.) 143–154.

20 A homonnai kollégium rekatolizációs tevékenységéről lásd: LUKÁCS LÁSZLÓ–MOLNÁR ANTAL: *A homonnai jezsuita kollégium (1615–1619)*. In: Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserő Bálint tiszteletére. Szerk. BALÁZS MIHÁLY–FONT ZSUZSA–KESERŐ GIZELLA–ÓTVÓS PÉTER. Szeged, 1997. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 35.) 355–399.

21 MOLNÁR: *Katolikus missziók i. m.* 153–154.

22 1621. április 10-én a rendfőnök ezekkel a szavakkal tudatta ezt a tényt az osztrák tartományfőnökkel: „In conversatione nostrorum, aiunt, notari nimium affectum erga propriam nationem, praesertim in Hungaris.” Archivum Romanum Societatis Iesu, Roma (=ARSI) Austria (=Austr.) vol. 3 I. pag. 136. Ez a magyar rendiséggel összefonódó jezsuita patriotizmus táplálta a majd másfél százados küzdelmet az önálló magyar rendtartomány megalakításáért. LUKÁCS LÁSZLÓ: *A független magyar jezsuita rendtartomány kérdése és az osztrák abszolutizmus (1649–1773)*. Szeged, 1989. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 25.)

23 ARSI Austr. vol. 2 II. pag. 340, 366.

A magyar egyházért tenni akaró jezsuiták közül kiemelkedik az erdélyi származású Forró György. Pázmány kolozsvári iskolatársa, majd noviciustársa hosszú magyarországi és erdélyi missziós munka után öt éven át (1618–1623) zágrábi rektorként működött. Közben folyamatosan ostromolta a rendi vezetést a magyarországi munka lehetőségéért, mivel úgy érezte, hogy kötelessége nemzetének segíteni.²⁴ Forró négy év nagyszombati rektorság után 1629-ben az osztrák rendtartomány tartományfőnökévé választották, tisztségét 1634-ig töltötte be. Működése idején a rendtartományi vezetés magyarországi aktivitásának, illetve a katolikus újjáépítés által teremtett személyi és anyagi lehetőségeknek a szerencsés egybeesését regisztrálhatjuk. Irányításának utolsó évében (1634) már 44 jezsuita pap, 10 magister és 13 segítő testvér dolgozott magyar földön. Az ország három jelentős nagyvárosában (Nagyszombatban, Pozsonyban és Győrött) kollégium, a keleti végeken pedig Homonnán rezidencia működött. A királyi Magyarország főurainak birtokain misszionáriusok térítettek, Kassán és Léván pedig a király megbízásából tevékenykedtek a páterek. Erdélyben Bethlen Gábor hallgatólagos támogatásának eredményeként megszilárdult a három missziós állomás (Kolozsmonostor, Gyulafehérvár, Karánsebes).²⁵

A jezsuiták lelkipásztori stratégiája a harmadik, legnehezebb helyzetben levő országrészt sem hagyta figyelmen kívül. Bár a római rendtartományhoz tartozó belgrádi állomás éppen 1632-ben került végveszélybe, az osztrák provincia Pécssett működő misszióját Forró 1630-ban megmentette az elenyészéstől. A súlyos személyi gondokkal küszködő vállalkozást új misszionáriusokkal erősítette meg: 1630-ban a misszióba küldte előjárónak Paczoth Ferencet, mellé rendelte Stankovich Jánost, a következő évben pedig Magdalenich Tamást, ötre növelve ezzel a Pécssett dolgozó páterek számát.²⁶ A személyi politikájában igen körültekintő jezsuita rendnek a hódoltsági állomás létszámának megduplázásával hosszabb távú tervei voltak, amelyek szorosan illeszkedtek Pázmánynak a hódoltságot elsősorban iskolákkal és a papi utánpótlás biztosításával segíteni szándékozó lelkipásztori programjához.²⁷ Paczoth a hódoltsági magyar katolikusok lelkipásztori ellátásának biztosítását két úton tartotta lehetségesnek: egyrészt Pázmány joghatóságának kiterjesztésével az egész hódolt Magyarországra, másrészt a hódoltsági katolikus iskolák és papképzés megszervezésével. Az előbbi centralizálta (és ezzel hatékonyabbá tette) volna a magyar püspökök hódoltsági joghatóságát, amelyet 1612 óta általános helynökök (*vicarii generales in spiritualibus*) révén gyakoroltak. A második intézkedéssel pedig a királyi Magyarországon bevált eszközzel biztosíthaták volna a török területek papi utánpótlását és általában a világi katolikus elit kinevelését. A magasabb szintű iskola céljára kezdetben a pécsi misszió tanintézetét kívánták továbbfejleszteni, ennek érdekében a jezsuiták 1632-ben új házat vásároltak a városban. A két évtizedes tapasztalatok azonban azt mutatták: a török katonai és közigazgatási székhely a muszlim katonaság, tisztviselők és lakosság állandó zaklatása miatt nem al-

24 ARSI Austr. vol. 2 II. pag. 918, 958, vol. 3 I. pag. 403–404, 460, 469, 477. Maga Pázmány is Magyarországra kérte Forró 1622-ben, hogy prédikációival térítsen: ARSI Austr. vol. 3 I. pag. 250. Forró életrajza: LUKÁCS, LADISLAUS: *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae Societatis Iesu I. (1551–1600)*. Romae, 1978. (Monumenta Historica Societatis Iesu 117.) 668.

25 LUKÁCS, LADISLAUS: *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae Societatis Iesu II. (1601–1640)*. Romae, 1982. (Monumenta Historica Societatis Iesu 125.) 399–417.

26 MOLNÁR: *Jezsuiták a hódolt Pécssett i. m.* 211, 260.

27 MOLNÁR: *Pázmány Péter i. m.* 146–147, 151–152.

kalmás egy nagyobb szabású oktatási intézmény alapítására. A pátereknek tehát a török népesség nélküli, gazdag és népes alföldi mezővárosok irányába kellett tájékozódniuk, amelyekben a tehetős magyar katolikus parasztpolgárság viszonylag védett körülmények között biztosíthatta a jezsuiták megtelepedését.²⁸

A Duna-Tisza közének és az Alföld északi peremvidékének a 17. század első felében Szeged mellett mindössze két jelentősebb magyar katolikus lakossággal rendelkező mezővárosa maradt: Kecskemét és Gyöngyös. A reformáció lutheri, majd helvét irányzata mindkettőben követőkre talált ugyan, de míg Gyöngyösön végig kisebbségben maradtak az új hit pártfogói, addig Kecskeméten ez az arány a 17. században már a reformátusok javára mozdult el. Bár konkrét adataink a lakosság vallási megoszlásáról nem maradtak fenn, 1649-ben Marin Ibrišimović belgrádi püspök mindössze ezerre becsülte a kecskeméti katolikusok számát a református többségű városban.²⁹ A két település felekezeti viszonyainak fordított előjelű változásai minden bizonnyal jelentős mértékben az egyház intézményes jelenlétének különbségeiből fakadtak. Gyöngyös az egri egyházmegye török uralom alá került plébániáinak központja volt, ahol folyamatosan működött plébános, az ő munkáját káplánok segítették. Emellett megszakítás nélkül fennállt a város ferences kolostora, amely a szalvatoriánus rendtartomány egyik legfontosabb rendháza és rendi főiskolája volt a török időkben.³⁰ Ezzel szemben Kecskemét katolikus egyházának működtetése már korántsem bizonyult ennyire zökkenőmentesnek. A váci püspökök ugyan hódoltsági viszonylatban kifejezetten hatékonyan biztosították gazdasági és joghatósági érdekeiket egyházmegyéjük területén, törekvéseik azonban a lelkipásztori ellátás megszervezésében inkább csak a hódoltság végén vezettek eredményre.³¹ Az egyházmegye talán legjelentősebb plébániájának számító Kecskemétet a 16. század második felében a jászberényi ferencesek, illetve alkalomszerűen egy-egy világi pap gondozta.³² Másfelől viszont a református gyülekezet nemcsak folyamatosan tudott a maga számára lelkészről gondoskodni, hanem Kecskemét a 17. századra az alföldi reformátusság egyik egyházi és kulturális székhelyévé is vált. 1600-ban a tolnai diákság egy része Buzás Mihály rektor vezetésével Kecskemétre költözött, a Duna-Tisza közű civisváros ezzel átvette a hosszú török háború idején lehanyaglott dunántúli református művelődési központ szerepét.³³

28 MOLNÁR: *Jezsuiták a hódolt Pécsett i. m.* 238–240, 247.

29 VANYÓ TIHAMÉR: *Belgrádi püspökök jelentései a magyarországi hódoltság viszonyairól 1649–1673.* Levéltári Közlemények 42 (1971) 328; KRISTA ZACH: *Die Visitation des Bischofs von Belgrad, Marin Ibrišimović in Türkisch-Ungarn (1649).* Ungarn-Jahrbuch 8 (1977) 29.

30 DEZSÉRI BACHÓ LÁSZLÓ: *Gyöngyös város a török hódoltság idejében.* Gyöngyös, 1941. 16–27, 42–54, 70–84, 116–131. – SZAKÁLY FERENC: *Gyöngyös gazdasági és társadalmi változásai a török korban.* Tanulmányok Gyöngyösről. Szerk. HAVASSY PÉTER–KECSKÉS PÉTER. Gyöngyös, 1984. 172–175.

31 MOLNÁR: *Egyház- és birtokigazgatás i. m.*

32 Az ismert 16–17. századi plébánosok névsora: SZARKA: *A váci egyházmegye i. m.* 117–118.

33 A kecskeméti református egyházközség történetéről mindmáig nem készült részletes feldolgozás. A régebbi, meglehetősen rövidke áttekintések a török kori események elbeszélésekor Hornyik adatai és a Ráday Levéltár dokumentumai mellett elsősorban Selymes János kecskeméti lelkész 18. század elején készült feljegyzéseire támaszkodtak. SZAPPANOS KÁROLY: *A kecskeméti ref. egyház és iskolai története 1564–1931.* Kecskemét, 1931. 5–13. – KOVÁTS ANDOR: *Vázlatok a kecskeméti jogakadémia történetéhez.* Emlékkönyv a Kecskeméten működő Egyetemes Református Jogakadémia fennállásának századik évfordulójára 1831–1931. Kecskemét, 1932. 3–20. – TOLLAS BÉLA: *A kecskeméti református*

A fentiek ismeretében nem meglepő, hogy a két település katolikus lakossága szinte egymással versengve próbálta meg elérni a jezsuiták megtelepítését és egy nagyobb szabású katolikus tanintézmény megalapítását. Eleinte több körülmény miatt Kecskemét tűnt az esélyesebbnek. Először is közelebb volt az új vállalkozás bázisának számító pécsi misszióhoz. A jezsuita páterek 1612 óta rendszeresen gondozták a Duna bal partján élő katolikusokat, missziós útjaik során kapcsolatba kerülhettek a kecskemétiakkal is, és nyilván tisztában voltak lelkipásztori ellátásuk megoldatlanságával.³⁴ Ezzel szemben Gyöngyösön a plébánia és a ferences kolostor mellett a jezsuitákra lelkipásztori szempontból nem volt igazán szükség, és ismerve a hódoltsági egyháziak (különösen éppen a jezsuiták és a ferencesek) közötti viszályok káros következményeit, a páterek aligha akartak egy újabb, a belgrádihoz hasonló konfliktus-sorozat okozójává válni. Másrészt pedig a megtelepedés anyagi és egyházi feltételei szempontjából Kecskemét szintén lényegesen kedvezőbbnek tűnt. Mindenekelőtt közismert volt a kecskeméti polgárság gazdagsága, amely megfelelő anyagi bázist teremthetett volna a jezsuita iskola számára. A város egyetlen kőtemplomát a lutheránusok 1564-ben átengedték a katolikusoknak, ők pedig a régi templom mellett, a katolikusokkal közös temetőben egy fatemplomot építettek. A reformátusok a kápolnát egészen az 1678. évi tűzvészben történt leégéséig használták, ezt követően 1680–1684 között építették fel a ma is álló kőtemplomukat.³⁵ Plébános hiányában tehát a jezsuiták birtokba vehették volna a város egyetlen kőtemplomát, és teljesen önállóan irányíthatták volna a város és környéke lelkigondozását.

A helytörténeti szakirodalom szerint a két felekezet egészen a ferencesek megtelepedéséig (1644) példás békességben élt egymás mellett. Az állítás egyetlen alapja, hogy 1658 előtt nem ismeretes a felekezeti viszályokra utaló dokumentum.³⁶ Ugyanakkor, akárcsak a 16. századi Pécs esetében,³⁷ Kecskeméten sem volt ennyire rózsás a helyzet, a katolikusok és a reformátusok a kényszer szülte kompromisszumok és esetleges együttműködés mellett féltve őrizték a kiharcolt pozícióikat. A meglévő feszültségeket regisztrálta Keresztessy Máté gyöngyösi plébános a hódoltsági vizitációjáról Pázmány Péter számára összeállított jelentésében. Keresztessy 1630 őszén látogatta meg az alföldi katolikusokat. Kecskemétre két papot küldött, hogy egyikük a városban, a másik pedig a környező falvakban lelkipásztorkodjon. Kecskeméten a református és a katolikus felekezet között komoly nézeteltérést okoztak a katolikusok által tartott, a református templomot is megkerülő körmenetek, amelyeket a Rákóczi György védelmét élvező reformátusok be akartak tiltatni a vizitátorral.³⁸ Bár hasonló konfliktusok Gyöngyösön

templom története. Kecskemét, 1958. 6–19. A tolnaiak áttelepülésére lásd még: KATHONA GÉZA: *Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből.* Bp., 1974. (Humanizmus és Reformáció 4.) 45.

34 MOLNÁR: *A kalocsai érsekség a török korban i. m.* 151–152.

35 TOLLAS: *A kecskeméti református templom i. m.* 6–18.

36 TOLLAS: *A kecskeméti református templom i. m.* 7. – ENTZ: *Kecskemét i. m.* 31. – FENYVESI: *Kecskemét gazdasági élete i. m.* 169–170.

37 MOLNÁR: *Jezsuiták a hódolt Pécsen i. m.* 190–193.

38 MOLNÁR: *Pázmány Péter i. m.* 150. Keresztessy jelentése szerint a reformátusok temploma a katolikusokétól északra állt: SAVAI JÁNOS-PINTÉR GÁBOR: *Missziós dokumentumok Magyarországról és a hódoltságról I. A Propaganda Fide Kongregáció levéltárából I. (Acta vol. 1–12. és SOCG vol. 56–79.)* Szeged, 1993. (Documenta missionaria Hungarum et regionem sub ditione Turcica existentem spectantia II/I.) 168. Ez az adat azért érdekes, mivel a református templom monográfiusa a kápolnát a katolikus templomtól keletre helyezte el: TOLLAS: *A kecskeméti református templom i. m.* 7.

sem számítottak rendkívülinek, de Kecskeméten a reformátusok számbeli fölénye miatt mégiscsak nagyobb veszélyt jelentettek minden katolikus kezdeményezés számára, amint a történetek ezt világosan igazolták. A két felekezet közötti lappangó feszültségek 1634-ben váratlan erővel törtek felszínre, és végső soron megakadályozták a jezsuita rend megtelepedését a városban.

A kecskeméti misszió terve és a megvalósítás első lépései a pécsi állomás előjárójának, Paczoth Ferencnek a nevéhez fűződnek.³⁹ Paczoth pécsi iskolaalapítási terveinek kudarca után, 1633 elején utazott Kecskemétre, hogy az új állomás alapjait megvesse. Még abban az évben követte egy másik rendtársa Pécsről. A két páter az évkönyv szerint buzgón harcolt a katolikus ügyért a kálvinisták ellenében, nemcsak a városban, hanem a környező falvakban is.⁴⁰ A több mint két esztendőn át működő misszióban 1634 teléig két atya dolgozott. Az évkönyv a műfaji szabályoknak megfelelően nem nevezi meg a pátereket, Paczoth személye azonban az alább ismertetett adatokból egyértelműen azonosítható. Társa kilétét viszont csak találgathatjuk, legvalószínűbben a rövidesen Gyöngyösre átkerült Stankovich János lehetett. A két jezsuita 1634 augusztusáig dolgozott együtt a misszióban, ekkor egyikük átment Gyöngyösre, hogy az újonnan alapított iskolát beindítsa, novemberben a társa is követte őt. Kecskeméten azonban a jezsuiták ekkor még nem adták fel teljesen, 1634 végén érkezett a városba Pestvármegyei András. Ő az egyetlen misszionárius, akinek kecskeméti működését az éves katalógus említi 1635-ben.⁴¹ Minden bizonnyal rövidebb ideig Magdalenich Tamás is ebben a városban dolgozott tanárként: az évkönyv szerint a kecskeméti tanító Nagyszombatba utazott tanulmányai folytatása végett, ezért 1634-ben Pécsről egy páttert rendeltek a helyettesítésére.⁴² Magdalenich szintén tagja lett az induló gyöngyösi iskola tanári karának, ezért valószínűsíthető: ő is átmeneti kecskeméti tartózkodás után került a mátraaljai mezővárosba.

39 A kecskeméti misszió történetéről a legfontosabb forrásaink a jezsuiták éves beszámolóí. A nagyszombati kollégium és a hozzá tartozó rezidenciák és missziók éves jelentéseit külön kötet őrzi: *Acta Jesuitarum in Hungaria. Pars I. ab anno 1599 usque 1647.* (=AJH I.) Matica Slovenská (Martin) Cod. BA C 86. pag. 168 (1633), 187–190 (1634), 203–206 (1634. december 28.–1635. május 14.) (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Mikrofilmtár 6653) A nagyszombati *Acta* alapján készültek az egész rendtartomány működését bemutató évkönyvek (*Litterae Annuae Provinciae Austriae Societatis Jesu*) vonatkozó fejezetei. A *Litterae Annuae* írói azonban általában a beküldött jelentéseket lerövidítették és némiképp átfogalmazták, miként az a kecskeméti misszióról szóló részek esetében is történt: a beszámoló az évkönyvben mintegy felére zsugorodott. Österreichische Nationalbibliothek (Wien) Cod. 12218. 1634. pag. 56–58. A jezsuita évkönyvekre: MOLNÁR: *Jezsuiták a hódolt Pécsen* i. m. 175–176.

40 „Ad extremum, nova huic inchoata missio ad oppidum populosum Keczemeth dictum; quo primum unus, mox alter profecti: rem catholicam contra Calvinistas strenue propugnare, erigere, etiam per adiacentes pagos coeperunt, successu ad votum et opere pretium respondente.” AJH I. pag. 168.

41 „P. Andreas Pestvarmegyei, manet Aegopoli seu in Keczemeth, solus, sed pertinet ad gyöngyösienses nostros, concionator hungaricus.” LUKÁCS: *Catalogi i. m. II.* 427. Vö. még: AJH I. pag. 203. A nagyszombati jezsuita kollégium könyvtárkatalógusában fennmaradt a Pestvármegyei által a kecskeméti misszióba elvitt könyvek jegyzéke (1634. május 31.) *Magyarországi magánkönyvtárak I. 1533–1657.* Sajtó alá rend. VARGA ANDRÁS. Bp.–Szeged, 1986. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13.) 126. A nyolc kötetes alapkönyvtár a lelkipásztori munka legalapvetőbb kézikönyveiből: biblia-kommentárokból és konkordanciából, Martinus Becanus teológiai szintéziséből, Martinus Smigletius antitrinitárius-ellenes vitairatából és egy kazuisztikai összefoglalóból áll.

42 AJH I. pag. 188.

Kecskeméti munkájuk a jezsuita missziók általános jellegzetességei szerint a központ plébániájának ellátására, vidéki missziós körutakra és az iskola működtetésére összpontosított. A kecskeméti plébánia üresedése miatt a páterekre az egyik legnagyobb alföldi katolikus közösség lelkigondozásának terhe hárult. Bár a rend szabályzata a plébániák formális átvételét nem engedélyezte, a hódoltsági és erdélyi missziókban mégis kénytelenek voltak ezt a funkciót is elvállalni.⁴³ A plébánia vezetésének ugyanakkor kétségtelenül megvolt az az előnye, hogy a feladat ellátásakor érvényesíteni tudták a rend lelkipásztori programját és módszereit, anélkül, hogy a helyi egyháziakkal emiatt konfliktusba kerültek volna. Ennek megfelelően kecskeméti munkájuk során is elsősorban az emberekkel való személyes kapcsolatra helyezték a hangsúlyt. A szentségek kiszolgáltatása mellett 1634 augusztusáig rendszeresen tartottak hitoktatást a fiataloknak. Sokat fáradoztak az emberek közötti kapcsolatok rendezésében: váltni készülő házaspárt békítettek ki, vagy éppen házasságokat rendeztek az egyház előírásai szerint, máskor pedig egy idős, egész környezetét gyűlölő férfit békítettek meg családjával és szomszédaival. Felvették a harcot a városban dívó káromkodás szokása ellen: egy parasztot, aki sárba ragadt szekere miatt szitkozódott, az összefutó nép a bíró kezdeményezésére kövekkel dobálta meg.⁴⁴

A gyónásoknak különösen nagy jelentőséget tulajdonítottak: Pestvármegyei féléves működése alatt 1500 gyónást hallgatott végig, köztük számos olyan öreget, akik a paphiány miatt vagy megátalkodottságból évtizedek óta nem járultak a szentségekhez. A térítések terén már kevesebb sikert tudtak felmutatni, a jelenség okát a jól működő református intézményrendszerben és a felekezeti határok megszilárdulásában kereshetjük. 1634-ben néhány lutheránus és kálvinista áttérését említette az évkönyv, 1635 első félévében pedig 14 református katolizálásáról értesülünk. Ez utóbbiak közül a beszámoló részletesen ismertette egy kecskeméti asszony történetét. A nő lány korában kivételes szépségnek számított, egy törökhöz ment feleségül, és (érdekes módon) házassága után református lett. Néhány év múlva elhagyta férjét, és titokban megkeresztelt gyermekeivel együtt az egyik közeli mezővárosba költözött, ahol paralízisben megbetegedett, de hiába keresett gyógyulást. Ezt követően hazatért szülővárosába, ahol Pestvármegyei gyakran meglátogatta és katekizálta, végül visszatérítette a katolikus hitre. Bár ezután még hosszú ideig ördögi látomások gyötörték, de végül kínjaitól megszabadulva, a szentségek felvétele után halt meg. A szentségi élet és a katekizmus mellett a jezsuita pasztoráció másik sarokköve a prédikáció volt. A páterek minden vásár- és ünnepnap prédikáltak a katolikus templomban, a reformátusokat pedig a mindkét felekezet által látogatott temetéseken tudták megszólítani, amelyek így a legfőbb térítési alkalmakká váltak.⁴⁵

A kecskeméti plébánia átvállalásával a rendnek a város katolikus templomáról is gondoskodnia kellett. A helyi támogatók és a jezsuita rend jóvoltából rövidesen beszerzték a liturgiához és a templom megfelelő díszítéséhez szükséges felszereléseket. A bécsi domus professa előljárója egy oltárképet adományozott a templom számára, egy másik pátértől pedig harangot kaptak; az ablakok deszka nyílászáróit üvegre cserélték,

43 A hódoltságban a pécsi és az andocsi missziók mellett elsősorban a temesvári misszió működött formális plébániaként. MOLNÁR: *Katolikus missziók i. m.* 326–338.

44 AJH I. pag. 168, 187.

45 AJH I. pag. 204.

amelyhez a kecskeméti hívek 60 forinttal járultak hozzá. Hozzá akartak fogni a templomtorony tetejének helyreállításához is, amelyben egy toronyórát kívántak elhelyezni. Az óra felszerelése a város református lakosságának sem lett volna ellenére, akik maguk is buzdították erre a jezsuitákat. Másrészt viszont a torony helyrehozatalát attól való félelmükben nem engedték, hogy az új épület nyújtotta lakáslehetőség ismét a városba csábítaná a kádit, és a lakók elvesztenék szabadságukat.⁴⁶ Ez az adat igen érdekes szemponttal egészíti ki Kecskemét és a török hatóságok viszonyáról alkotott ismereteinket. Közismert tény, hogy Kecskemét 1597-ig kádiszékhely volt, azon ritka kísérletek egyikeként, amelyekkel a megszálló hatalom a magyar alattvalók életének irányítására tett kísérletet. A kádi tizenöt éves háború után nem költözött vissza a városba, jelezve ezzel a török hatóságok kivonulását a magyar lakosság mindennapi életének vezetéséből.⁴⁷ A jezsuita forrás megjegyzése viszont egyrészt arra utal, hogy a kádi esetleges visszatelepülését a kecskemétiiek reális veszélynek tartották, másrészt pedig kiemeli azt a tényt, hogy a kortársak szemében a város jogi autonómiája jelentős és számukra is szokatlan kiváltságnak számított.⁴⁸

A plébániai munkánál nem kevésbé tartották fontosnak a környező, sokszor még világi katolikus lelképásztorral (licenciátussal) sem rendelkező falvak gondozását. A kecskeméti atyák tíz mérföldes körzetben gondozták az alföldi települések katolikus lakosságát, és kihirdették számukra jubileumi búcsút, amelyről errefelé még nem is hallottak. Pestvármegyei egyedüli papként sem hanyagolta el falusi híveit: általában nyolcnapos missziós körutakat tartott, ezek során minden nap prédikált a környező falvak lakosságának, olykor napjában kétszer is.⁴⁹

A jezsuita lelképásztorkodásnak a hagyományos, a hódoltsági világi papság és a szalvatoriánus ferencesek által képviselt vallásgyakorlattól merőben eltérő megnyilvánulásai a kortársakra sokszor meglehetősen sokkolóan hatottak. Részben ennek a megnyilvánulásai a jezsuita jelentésekben igen gyakran előforduló csodás gyógyulások, ördögűzések, illetve a büntető csodák, amelyek mindig az illető közösségben legveszé-

46 „Aedes nihilominus sacra huius oppidi, magnatum munificentia et nostrorum industria sufficienti supellectili adiuta, omnibus ad missae sacrificium rite atque recenter peragendum et ad altare exornandum necessariis abunde procuratis, addita recenter liberalitate reverendi patris praepositi domus professae Viennensis imagine una, pro eodem altari decorando sat magna et pretiosa. Addita insuper ab alio patre nostro campana pro hoc loco accommodatissima. Et hucusque fenestrae templi vilibus solum e ligno oclusae erant tabulis, provisum est, ut asseribus in vitra commutatis, deinceps decentiori lumine perlucere; 60 ut minimum florenis ungaricalibus ab oppidanis mutua contributione in eum usum erogatis. Turrim quoque templi a compluribus annis tecto carentem atque id circo omnibus expositam coeli iniuriis, animus erat hoc anno restaurandi, necnon horarium machinam in eadem turri collocandi, quod quidem postremum incolae Calviniani lubentes admisissent, quando quidem ipsimet ad eandem procurandam nos non semel sollicitarunt, sed ut turris erigatur, id professi sunt se nunquam concessuros, verentes ne si id permetterent, kadia (is est supremus apud Turcas causarum auditor) habitationis locum sibi in eadem turri diligeret, et oppidanis eam quoque exiguam, qua gaudent, libertatem, quantumlibet invitis, penitus adimeret.” AJH I. pag. 189.

47 HEGYI KLÁRA: *Egy világbirodalom végvidékén*. Bp., 1982. (Magyar História) 119–124. - Uő: *Török berendezkedés Magyarországon*. Bp., 1995. (História Könyvtár. Monográfiák 7.) 131–145.

48 Ezt az egykorú megítélést igazolja a Mikszáthnak köszönhetően „beszélő köntösként” elhíresült kecskeméti kaftán története, amely számos 17–18. századi katolikus prédikációban maradt fenn példaként. HORNYIK: *Kecskemét város i. m. II.* 35–39.

49 AJH I. pag. 187, 203–204.

lyesebbnek tartott bűnök megszüntetését voltak hivatva előmozdítani. Ez utóbbi típust képviseli az idült alkoholista mészáros gyászos kimúlását igen élénk színekkel ecsetelő történet. A kecskeméti férfi minden nap okádásig lerészegedett, a butykosával pedig szinte házastársaként hált. Mikor Szent Mihály napja előtt a szegedi vásárba indult bőrkötőt árulni, szokása szerint beitalozott és elszunyókált. Ámde ekkor rémlátomások hada: törökök, koldusok, rablók támadták meg, a kocsiról rossz szellemek ragadták el, a szörnyű víziók elől végül egy tóba menekült, amelybe majdnem belefulladt. A félholt mészárosra végül két szegedi katolikus férfi talált rá, akik kocsijukra tették és hazavitték Kecskemétre. Útközben a szerencsétlen flótás elpusztult, hullájától a kocsi olyan nehéz lett, hogy a négy ló alig bírta elhúzni.⁵⁰ Hasonlóan reprezentatív és pedagógiai jelentősége volt az ördögűzéshez kapcsolódó csodás eseményeknek, amelyekkel a jezsuiták gyakran tették érzékelhetővé az általuk képviselt hitelveket és magatartási normákat.⁵¹

A kecskeméti misszió esetében a rend a lelkipásztorkodásnál is nagyobb hangsúlyt helyezett az iskolára. Az alapítás legfontosabb célja eredetileg egy hódoltsági katolikus iskolaközpont, sőt szeminárium létrehozása volt. Ennek érdekében 1634 végéig biztosították a tanítás folyamatosságát: először egy világi tanítót alkalmaztak, majd amikor Nagyszombatba utazott tanulmányainak folytatására, egy Pécsről átvezényelt páter folytatta a munkáját. Iskola céljára Kecskemét katolikus lakossága egy tágas és költséges épületet emelt a jezsuitáknak, amelynek hivatalos átvételéről a rend megkezdte a tárgyalásokat a várossal. Az ígéretes kezdetnek azonban egy végzetes baleset vetett véget. Egyik nap a református lelkész lak kigyulladt, a tovaterjedő tűz a református iskolával együtt a mellette álló, leendő katolikus iskolát is elpusztította, míg a jezsuiták háza épen maradt.⁵²

A magyar jezsuiták a kecskeméti vállalkozás beindításával párhuzamosan hozzájárultak a gyöngyösi alapítás feltételeinek megteremtéséhez. A szervezőmunka három szálon folyt: előkészítették a gyöngyösi egyházi és világi elitet a jezsuiták befogadására, valamint a római rendi központban, illetve Bécsben és Nagyszombatban jóváhagyást és erősítést szereztek az iskola elindításához. 1633 derekán Pyber János egri püspök támogatásával Paczoth Ferenc utazott Gyöngyösre, hogy a megtelepedést előkészítse, míg a püspök az elzálogosított püspöki javak visszaváltásával kívánta az iskola anyagi alapjait előteremteni. A gyöngyösi alapítást azonban két akadály is hátráltatta. Egyrészt a tartományfőnök (nyilván a kecskeméti iskola reményében) egyelőre nem adott tanárokat Gyöngyösre, másrészt pedig az egri püspök 1633. ősztől elhunyt, így az ügy a leghatalmasabb támogatóját veszítette el. Paczoth visszatért Kecskemétre, de a terv folytatásáról nem mondott le.⁵³

50 AJH I. pag. 187–188.

51 AJH I. pag. 205–206.

52 AJH I. pag. 188–189.

53 A gyöngyösi alapítás előkészületeiről szintén a jezsuita évkönyv számol be: AJH I. pag. 182–183. Emellett fontos forrást jelentenek a jezsuitáknak a gyöngyösi tanácshoz írott levelei, amelyeket 1945 előtt a gimnázium irattárában és a városi levéltárban őriztek. Ezeknek a leveleknek a második világháborút követően nyoma veszett, Gyöngyösön és Egerben végzett kutatásaim során eddig nem sikerült a nyomukra bukkannom. Szerencsére azonban a gimnázium történetét feldolgozó Forgács Ferenc három levelet közzétett, kettőnek pedig a tartalmát röviden ismertette. Forró elutasító levele a gyöngyösi tanácshoz (Bécs, 1633. június 9.): FORGÁCS FERENC: *A gyöngyösi gimnázium története.* C)

A pécsi jezsuiták rögtön az előkészületek kezdetekor jelentkeztek Muzio Vitelleschi rendfőnöknel is. Paczoth 1633. április 1-én írott levelében ajánlotta először a rendfőnök figyelmébe a gyöngyösi iskolaalapítás tervét, amelytől a páter a hódoltsági katolicizmus jelentős megerősödését várta.⁵⁴ Két héttel később, április 13-án a misszió vezetője három rendtársával együtt újabb levelet intézett Rómába, ezúttal a kecskeméti rendház és iskola nagy hasznát hangsúlyozták, és kérték a rendfőnököt: biztosítson megfelelő rendtársakat a misszióba, mivel Forró György tartományfőnök, bár a tervet helyeselte, emberhiányra hivatkozva elzárkózott a további erősítéstől. Vitelleschi nem kívánta felülbírálni a lehetőségeket nyilván nálánál sokkal jobban ismerő tartományfőnök döntését, külön kérte azonban Forró: gondoskodjon misszionáriusokról az ígéretes kecskeméti és különösen a gyöngyösi vállalkozás számára.⁵⁵

Nyilván a jelentős főpapi ráhatásnak köszönhetően a rendi vezetés egyre inkább a gyöngyösi alapítás mellé állt. Bár Paczoth 1633. decemberében még a gyöngyösi plébánossal való konfliktusára panaszkodott Kecskemétről írott levelében, a következő év márciusában már a megtelepedés gyakorlati feltételeiről tájékoztatta a gyöngyösi tanácsot.⁵⁶ Dobronoki György nagyszombati rektor 1633. november 16-án kifejezetten biztató hangnemben erősítette meg a tanácsot a jezsuitáknak a gyöngyösi alapítás iránti elkötelezettségéről és Pázmány támogatásáról.⁵⁷ A tervek megvalósulását nagyban megkönnyítette, hogy Pyber utóda, Lósy Imre elődjénél is jobban segítette a jezsuiták ügyét: magához hívatta a gyöngyösi plébánost és az előljárókat, hogy a jezsuiták befogadására ösztönözze őket, és ő maga is jelentős anyagi támogatást ígért.⁵⁸ 1634 őszére a tartományfőnök végül döntött az alapítás elfogadásáról, két jezsuita pátert és egy magistert rendelt Gyöngyösre, és a tanácshoz írott levelében további erősítést helyezett kilátásba.⁵⁹ Az iskola 1634. november 27-én fényes avató ünnepség után nyitotta meg kapuit a város és a tágabb környék fiatalsága előtt, a tanulók száma néhány hónap alatt elérte a 250 főt. A jezsuiták az egri püspök és a városi polgárság mellett jelentős támogatást kaptak a határmenti katolikus földesuraktól, főleg Homonnai Drugeth Já-

Állami korszak (1898–1934). A Gyöngyösi M. Kir. Állami Koháry István-Reálgimnázium értesítője az 1934–35. iskolai évről. Gyöngyös, 1935. 71–72. (fotómásolat és átirat). Pyber egri püspökségére: SUGÁR ISTVÁN: *Az egri püspökök története.* Bp., 1984. (Az Egri Főegyházmegye Schematismusa I.) 297–301.

54 Paczoth levele nem maradt fenn, csupán a rendfőnök 1633. május 28-án Paczoth-hoz és a tartományfőnökhöz írott, további információkat kérő válaszleveleit ismerjük: ARSI Austr. vol. 4 II. pag. 815, 817.

55 Vitelleschi Paczoth Györgynek (1633. július 9.) és Forró Györgynek (1633. július 16.): ARSI Austr. vol. 4 II. pag. 841, 845–846.

56 FORGÁCS FERENC: *A gyöngyösi gimnázium története. D) A három százados múlt személyi és tárgyi adatainak összefoglaló kimutatása (1634–1934).* A Gyöngyösi M. Kir. Állami Koháry István-Reálgimnázium értesítője az 1935–36. iskolai évről. Gyöngyös, 1936. 13–14. Paczoth egyik levelét Pap Ferenc néven írta alá, ez alapján gyöngyösi iskola történetírói Paczoth mellett egy külön Pap Ferenc nevű jezsuitáról is írnak, így Forgács is a fentebb idézett helyen. Ugyanakkor Paczoth és Pap azonossága a jezsuita katalógusok és az itt felsorolt adatok alapján minden kétséget kizáróan igazolható.

57 FORGÁCS: *A gyöngyösi gimnázium története. D) i. m. 2–3.* Ugyancsak az alapítás gondos előkészítésére hívta fel a rendfőnök Paczoth figyelmét 1633. november 12-én írott levelében: ARSI Austr. vol. 4 II. pag. 886. Paczoth nem tanított Gyöngyösön, 1635 elején visszatért a királyi Magyarországra, és a homonnai rendház előljárója lett. ARSI Austr. vol. 4 II. pag. 1064.

58 AJH I. pag. 183–184.

59 FORGÁCS: *A gyöngyösi gimnázium története. D) i. m. 3–4.* (Bécs, 1634. október 2.)

nostól és Rákóczi Páltól.⁶⁰ Az első páterek a pécsi – kecskeméti gárdából kerültek ki: Stankovich János lett az előjáró, mellette Magdalenich Tamás és a királyi országrészből érkezett magister, Beregszászi János végezték a tanítást.⁶¹

A gyöngyösi alapítás befejezése és a jezsuiták munkáját követő gyors lelkipásztori és iskolai sikerek egyúttal végleg eldönteni látszottak a kecskeméti misszió sorsát. A rend egyrészt nem volt abban a helyzetben, hogy mindkét állomás utánpótlását biztosítani tudja, másrészt pedig a kecskeméti reformátusok még 1634 folyamán döntő támadásra szánták el magukat. A helyi református polgárság és különösen az egyházi vezetők nyilván nem nézték közömbösen a jezsuiták munkáját, amely veszélyeztette a kialakult felekezeti erőviszonyokat. Akciójukról szintén a jezsuita évkönyv számol be, az események nagyon hasonlítanak a pécsi és andocsi misszionáriusok elleni lépésekhez. A környékbeli prédikátorok (nyilván Paksi György kecskeméti lelkész vezetésével) gyűlést tartottak, ahol elhatározták a jezsuiták eltávolításának módját. Követeket küldtek a budai pasához, hogy kémkedés vádjával feljelentsék a királyi országrészből érkezett pátereket. Első útjuk a pasa tolmácsához vezetett, hogy a beglerbéghhez való bejutásukat elősegítse. Itt azonban összetalálkoztak egy aposztata renegát szerzetessel, aki a tolmácsnál a jezsuiták védelmére kelt, így a feljelentés nem érte el a célját. Ezután a prédikátorok határozatban tiltották meg híveiknek a jezsuitákkal való mindennemű hitvitát és érintkezést.⁶² A zaklatások a következő évben is folytatódtak: Pestvármegyeit többször megfenyegették, útjai a fáradalmak mellett komoly veszélyt is jelentettek a számára.⁶³

A fentebb vázolt események: a gyöngyösi alapítás megszilárdulása és a kecskeméti misszió állandósuló nehézségei (főleg az iskola-épület leégése és a reformátusok ellenállása) törvényszerűen vezettek ez utóbbi megszűnéséhez. Pestvármegyei 1635. május 14-én hagyta el a várost, az évkönyv szavaival az eretnekek örömére és a katolikusok szomorúságára.⁶⁴ Ezzel a lépéssel végleg eldőlt, hogy a hódoltsági katolikus iskola-központ Gyöngyös lesz, ahol nemcsak a református ellenzék volt sokkal gyengébb, hanem a katolikus hierarchia és a nemesség támogatása is jobban érvényesült. Ez utóbbi tényezőnek a század második felében, a magyar világi és egyházi intézményrendszer hódoltsági befolyásának fokozatos erősödésével különösen is nagy szerepe lett. A bécsi jezsuita vezetés a növekvő számú magyar rendtag közül folyamatosan tudott a gyöngyösi utánpótlásról gondoskodni, ugyanakkor a kecskeméti megtelepedésre többé nem gondoltak. Az utolsó kísérletet a kecskeméti tanács 1637-ben tette, amikor az osztrák tartományfőnöktől újból misszionáriust kért a városba. Forró György, a nagyszombati kollégium akkori rektora a kérést emberhiányra hivatkozva utasította el, de kilátásba helyezte a gyöngyösi páterek alkalmankénti segítségét. A rektor a ferenceseket ajánlotta a figyelmükbe, akiknek a jezsuiták számára kijelölt ingatlant is átadhatják.⁶⁵ A megoldást a Forró által javasolt lehetőség jelentette: 1643-ban megindultak a tárgyalások a

60 AJH I. pag. 184–186, 200–201.

61 LUKÁCS: *Catalogi i. m. II.* 427.

62 AJH I. pag. 189–190. – KAZY: *Historia Universitatis i. m.* 257. Paksi személyére: SZAPPANOS: *A kecskeméti ref. egyház i. m.* 7. – KOVÁTS: *Vázlatok i. m.* 13.

63 AJH I. pag. 204.

64 AJH I. pag. 206.

65 A levelet Páter [Stankovich] János vitte Kecskemétre. BLÁHÓ: *Alföldi Magyar Országának i. m.* 48. – FENYVESI: *Kecskemét katolikus egyházának i. m.* 165–168.

kecskeméti tanács és a magyar ferencesek szalvatoriánus rendtartománya között, ennek eredményeként a következő évben megjelent két atya és két segítőtestvér a városban. A rezidencia alapítását 1647-ben Lippay György esztergomi érsek és Hosszútóthy László váci püspök hagyta jóvá.⁶⁶ Ezzel teljessé vált a katolikus egyházi intézményrendszer a hódolt Alföldön, ahol a magyar ferencesek gyöngyösi és szegedi kolostora, illetve kecskeméti rendháza az alföldi katolikus magyarság legfontosabb lelkipásztori intézményeit jelentették a török kiűzése előtti évtizedekben.

ANTAL MOLNÁR

THE JESUIT MISSION IN KECSKEMÉT (1633-1635)

The transitory activity of the Jesuits in Kecskemét, the history of monumental plans and their failure can not be understood without revealing the church historical background of the 1630s. As a result of the movement of Catholic revival led by Ferenc Forgách and Péter Pázmány the strengthening Hungarian Church establishment appeared again in the 1610s on the territories occupied by the Turks. In the expansion to the occupied territories together with the Salvatorian SDS monasteries of Gyöngyös and Szeged, as well as the priests serving along the border area the Hungarian Jesuits of the Austrian province also played a remarkable role. The plan and the first steps of realisation of the mission in Kecskemét are attached to the prelate of the mission in Pécs, called Ferenc Paczoth. Paczoth travelled to Kecskemét at the beginning of 1633 in order to found a new residence place. In the very same year another monk from Pécs followed him to Kecskemét. In the mission serving longer than two years two fathers worked until winter of 1634. The consolidation of the foundation in Gyöngyös and the constant difficulties the foundation of Kecskemét was to face day after day caused the ceasing of the latter. Pestvármegyei left the town on 14 May 1635, as the year-book says to the delight of heretics and to the grief of Catholics. Consequently it had been decided once and for all that the Catholic educational centre was to become Gyöngyös on the territories occupied by the Turks. The last attempt was made by the council of Kecskemét in 1637. In 1643 negotiations began between the council of Kecskemét and the Salvatorian province of Hungarian Franciscans, and as a result in the following year two fathers and two friars moved to the town. The foundation of the residence was ratified by György Lippay archbishop of Esztergom and László Hosszútóthy bishop of Vác. Thuswise the Catholic ecclesiastical administration was established on the Great Plain under Turkish control, where the monasteries of the Hungarian Franciscans in Gyöngyös and Szeged, together with their residence in Kecskemét functioned as the most significant pastoral institutions of Hungarian Catholic believers living on the Great Plain in the decades before the driving out of Turkish invaders.

66 BLAHÓ: *Alföldi Magyar Országának i. m.* 49-52. - FENYVESI: *Kecskemét katolikus egyházának i. m.* 178-184.

SZILAS LÁSZLÓ S.J.

A JEZSUITÁK MAGYARORSZÁGON 1773-BAN

A magyarországi jezsuiták első házaik alapítása óta az osztrák rendtartományhoz tartoztak. Ez alól csak Erdély volt kivétel néhány évtizedig a 16–17. század fordulóján. A Jézustársaságát XIV. Kelemen pápa 1773-ban feloszlatta. Ezzel a jezsuiták több mint kétszáz éves fejlődése megszakadt. Magyarországon ebben az időben működésük csúcspontján álltak mennyiségi, de minőségi szempontból is. Ugyanakkor az osztrák provincia volt a Jézustársasága legnagyobb tartománya. Területéhez tartozott a mai országhatárokat véve alapul Ausztria keleti része, vagyis Alsó- és Felső-Ausztria, Steierország, Karintia, a mai Magyarország, Szlovákia, Kárpátalja, Románia, Szerbia, Horvátország, Szlovénia, az olasz Friuli-Venezia tartomány egy része, azonkívül Passau Németországban és Žireč Csehországban, ahol az ottani birtok a bécsi újoncház alapítványát képezte.

Előadásomban csak a történelmi Magyarországot és Erdélyt veszem tekintetbe, és kizárom Horváth-Szlavóniát. A címben megfogalmazott tárgyra három kérdéskörben szeretnék felelni:

1. hol és hányan voltak
2. honnan származtak
3. mit csináltak?

RENDAHÁZAK A TAGOK LÉTSZÁMÁVAL

A Jézustársasága szabályaihoz tartozott alapítása óta, hogy eleinte évente háromszor, később csak egyszer, minden rendház elküldte a listát a tartományfőnöknek, az pedig az egész tartományét Rómába, a rendőrfőnöknek, melyben szerepeltek a házhoz tartozó rendtagok nevei és munkakörük. A 18. században ezt az úgynevezett „katalógus”-t már ki is nyomtatták. A katalógusok a legtöbb esetben a megadott évet megelőző november végi helyzetet tükrözik. A mi példányunk nagysága 32×20.5 cm, 34, csak részben számozott oldallal, nagyobb része két hasámban nyomtatva, melyekből 55 számozott. A katalógus latin nyelvű. A tartományfőnökség után ábécé sorrendben következnek a kollégiumok, azután a kisebb rendházak, a rezidenciák, végül a missziós állomások. A hitoktató misszionáriusok, a népmissziók szónokai, a tábori lelkészek, a más rendtartományban tartózkodó tagok, a házfőnökök úgynevezett admonitorai és tanácsadói, valamint az előző évben elhunyt rendtagok listái az elhalálozás helyével és napjával és egy névmutató egészíti ki a katalógust. Személyi adatok nem szerepelnek benne, csak a név és a munkakör, ezért hivatalokatalógusnak is nevezhetjük ezeket.

A rendházak aránytalan elosztása az ország területén a történelmi helyzet következménye. A rend erőteljesen csak a királyi Magyarországon fejlődhetett aránylag nyugodtan. Erdélyben a református fejedelmek uralma alatt a 18. századig hivatalosan nem létezhetett, a török hódoltságban pedig csak Gyöngyösön volt egy rezidencia iskolával egybekötve, és néhány állandó missziós állomás.

Az utóbbi két területen csak a 17. század végén történhettek alapítások. A 18. században a meglévő házakat fejlesztették tovább, főleg néhány rezidenciával egybekötött nagyobb iskolát.

a) Felsőmagyarország

Itt voltak a jezsuiták legfontosabb intézményei: az egyetem Nagyszombatban, akadémia Kassán, újoncház Trencsénben, a harmadik próbaév háza Besztercebányán és rendi tanárképző főiskola Szokolcán. Szám szerint nyolc kollégium, nyolc rezidencia és hat missziós állomás létezett itt. Ezekben összesen 268 pap, 30 nem-pap tanár (= magiszter), 93 tanuló rendtag és 104 segítőtestvér élt. A legnagyobb ház Nagyszombatban volt, 120 jezsuitával. Következett a trencsényi újoncház 71-gyel és Kassa 63-mal. A legkisebb kollégiumban, Ungváron 15 jezsuita működött. A nyolc rezidenciában a fő munkaterület a lelkipásztorkodás volt. Majdnem mindegyik mellett létezett iskola is. A hat missziós állomás lakói csak lelkipásztorkodással foglalkoztak. Ezekben a házakban kizárólag papok éltek. A létszám öt és kettő között mozgott.

A 22 rendházban 268 pap, 30 magiszter, 93 tanuló rendtag és 104 segítőtestvér, összesen 495 jezsuita tartózkodott.

b) Dunántúl

A Dunántúlon az öt kollégium közül Győr volt a legfontosabb. Itt rendi tanárképző és egyházmegyes kispapok részére szeminárium is működött. A három rezidencia közül kettő mellett volt nagyobb iskola, Esztergomban és Székesfehérvárott. A nyolc rendházban 109 pap, 22 magiszter, 7 tanuló rendtag és 46 segítőtestvér, összesen 184 jezsuita élt.

c) Erdély

Erdélyben a történelmi fejlődés miatt csak egy kollégium létezett Kolozsvárott, de volt hat rezidencia és három missziós állomás is. A rendtagok száma: 79 pap, 7 magiszter, 15 segítőtestvér, összesen 101 volt.

d) Alföld

Az Alföldön létezett egy kollégium, Egerben, két rezidencia és egy missziós állomás. Ezekben 39 pap, 6 magiszter és 13 segítőtestvér, összesen 58 jezsuita élt.

Végeredményben a régi Magyarország területén 1773-ban 15 kollégium, 19 rezidencia és 10 missziós állomás, összesen 44 rendház létezett, amelyben 495 pap, 65 magiszter, 100 tanuló rendtag és 178 segítőtestvér, vagyis 838 jezsuita dolgozott.

MAGYARORSZÁGON SZÜLETETT JEZSUITÁK

a) *Források*

Ennek a fejezetnek alapját a következő források képezik: az egész rendtartományról háromévenként Rómába küldött katalógusok; a trencsényi újoncház anyakönyve; a bécsi újoncház tagjainak a felvételnél kitöltött kérdőíve.

A háromévenként Rómába küldött katalógusok első részének adatai nagyon fontosak. Ebben a hivatal-katalógus sorrendje szerint minden rendtagról a következő kérdéscsoport szerepelt:

1. keresztnév, családnév, születés helye
2. a születés ideje és az egészségi állapot
3. hol vették fel a rendbe, mikor lépett be a bécsi újoncházba
4. végzett tanulmányok és nyelvismeret
5. munkakörök és viselt hivatalok a Jézustársaságban
6. elnyert akadémiai fokozatok
7. utolsó fogadalmainak jellege, helye és ideje.

Ezeket a katalógusokat a házakban általában elég pontosan töltötték ki.

A trencsényi újoncház anyakönyvének adatai nélkül ezt a fejezetet aligha lehetett volna kidolgozni. A Magyarországon született jezsuiták nagy többsége ugyanis Trencsénben töltötte el a kétéves próbaidőt. A bécsi újoncház anyakönyvét eddig nem találták meg, és ismerve a bécsi jezsuita levéltárak történetét a felosztás után, amikor az iratok javarészt eladták egy papírzúdzának, aligha fog előkerülni. A trencsényi anyakönyvben a következő tíz kérdésre kapunk feleletet:

1. név
2. születés helye az ország, a tartomány, vagy pedig a nemzetiség jelölésével
3. születés ideje
4. egészségi állapot
5. belépés ideje
6. hol vették a rendbe
7. foglalkozása a világban
8. nyelvismerete
9. fogadalmak
10. konvertita-e?

A bécsi kérdőívek, melyeket a felvételnél töltöttek ki, csak kivételes esetekben voltak használhatók számunkra azoknál a magyarországi születésű jelölteknél, akik Bécsben végezték a próbaidőt. A kérdések felerészben megfeleltek a trencsényi anyakönyv kérdéseinek.

Ezek a források jellegére vonatkozóan van egy fontos megjegyzésem, amit használatuknál feltétlenül tekintetbe kell vennünk. Ezek nem mások, mint a rend kormányzásá-

nak segédeszközei, és annak is készültek. Semmiképpen sem statisztikai adatfelvételek. Adatai azonban értékes és biztos anyagot nyújthatnak egy történeti-szociológiai felmérésre. Csak ebben az értelemben használhatók.

A másik pont, amelyre szeretném felhívni a figyelmet, hogy ebben a fejezetben csak azokról a jezsuitákról van szó, akik a régi Magyarországon születtek, szám szerint 625, akik közül 31-en 1773-ban nem tartózkodott az országban.

b) Születéshelyek

A születéshelyek szempontjából több kérdést tehetünk fel. Melyik vidékről származott szám szerint a legtöbb jezsuita? Hogyan viszonyulnak ezek a számok az adott vidék lakosságának számához? A városokból, vagy a falvakból jött-e több jezsuita hivatás?

A lakosság számát tekintve Magyarországgal kapcsolatban szerencsés helyzetben vagyunk, mert II. József császár 1784–1787-es összeírása majdnem teljes egészében megmaradt. A tíz-tizenöt éves különbség abban a korban nem okozhatott a lakosság számában komolyabb eltérést. Viszont tekintetbe kell vennünk a vallásfelekezetek arányát. Ezt II. József népszámlálása nem tünteti fel. Mivel azonban Magyarországon a 18. század vége óta nem történt jelentősebb felekezeti eltolódás, az 1900-as évre szóló arányszámokat nagyobb területekre visszavetíthetjük, de nem egyes városokra.

A legtöbb hivatás Felső-Magyarországról jött: 323. Itt a lakosság 70%-a lehetett katolikus, tehát körülbelül 1.865.000. Így a hivatások és a katolikusok arányszáma 1: 5.746. Az öt város közül, ahonnan több mint tíz jezsuita származott, a legnagyobb és a legkisebb arányszám a következő: Besztercebánya 13 hivatásnál 1: 388 és Selmecebánya 21-nél 1: 897

Dunántúl katolikus lakossága 1.245.000 lehetett. A hivatások száma 185. Az arány tehát itt 1: 6.730. Az öt város között a legjobb arányszámot Kőszeg mutatja: 16 hivatásnál 1: 333, a leggyengébbet Buda 12 hivatásnál 1: 1.933.

Erdélyben a lakoságnak csak 40%-a lehetett katolikus, körülbelül 783.000. Itt 87 jezsuita született 57 különböző helységben, az arány: 1: 9.321.

Az Alföld katolikusai a lakosság 55 százalékát teheték ki, szám szerint körülbelül 861.000-t. A hivatások száma itt volt a legalacsonyabb: 13 helységből 33. Az arány ennek megfelelően igen magas: 1: 26.090.

Feltűnően nagy a különbség a hivatások számát tekintve egyrészt Felső-Magyarország és a Dunántúl, másrészt Erdély és az Alföld között. Az ország északi és nyugati részén nemcsak a rendházak és iskolák száma volt nagyobb, mint a többi területen, hanem itt már évszázados hagyománya volt a jezsuita rendnek. A hivatások igen kevés kivétellel a jezsuita iskolákból jöttek. Emiatt érthető a nagy különbség. Feltűnő azonban, hogy a törökök kiűzése után sem alapítottak a jezsuiták az Alföldön több rendházat. Az északi peremvidéken volt Eger 1688-tól, Gyöngyös 1633-tól és Sárospatak 1663-tól, és semmi több. Csak 1717-ben létesült Temesváron egy missziós állomás. Ez a helyzet tükröződik a hivatások alacsony számában is.

A kérdésre, hogy a városokból vagy a falvakból jött-e több hivatás, a válasz egyértelmű: a falvakból jött több, mint 55 %. Ez a tény az iskolák, főleg a kisebbek nagy számára vezethető vissza. A 36 iskolából legalább 15-nek volt 100-nál kevesebb tanulója.

c) Nyelvismeret

Az osztrák rendtartománynak legfontosabb jellege a többnyelvűség volt. Éppen ezért a provincia kormányzása szempontjából elengedhetetlen követelményt jelentett a rendtagok nyelvismeretének nyilvántartása. Az ilyenirányú kérdés szerepel e felvételi kérdőíveken és a háromévenkénti katalógusokban is. Megjegyzem, hogy a papoknál és a tanuló rendtagoknál a latin ismerete elengedhetetlen követelmény volt, ezért azt nem is vettem figyelembe.

A Magyarországon született rendtagok anyanyelvi, vagy kisebb fokú ismereteiben hét nyelv szerepel: magyarul tudott 401, németül 276, szlovákul 235, románul 15, szerb-horvátul 10, olaszul 3 és örményül 3.

MUNKATERÜLETEK

Három általánosabb munkaterületet különböztethetünk meg. Mindháromnál beszélhetünk fő- és mellékmunkáról.

a) Renden belüli munkák

Első helyen állnak a renden belüli munkák, mint például előljáró, ház gondnok, házi lelkiatya stb. Ezekben főmunkákban szerepelt 89, mellékmunkában pedig 29, összesen 118 jezsuita. A renden belüli munkákra nem térek ki részletesen.

Egy munkaterületet azonban szeretnék kiemelni: az idős és beteg rendtagok gondozását. Jellemző volt, hogy az idős jezsuiták is, amíg csak bírták, vállaltak könnyebb munkát, hogy ezzel is segítsék a közösséget. Egy központi „szociális otthon” az öregek számára nem létezett a rendtartományban. A katalógusokat vizsgálva feltűnik azonban, hogy egyes házakban aránylag magas a beteg és az idős rendtagok száma. Valószínűleg a klíma és a ház helyzete megengedte több idős beteg összevonását. Példának Egert hozom fel: a kollégiumban két beteg volt, egyikük 51, a másikuk 46 éves; kettőnek hivatala volt a havi buzdítóbeszéd tartása, 55 és 49 évesek; a könyvtáros 62 éves volt; a ház történetét egy 47 éves írta; az asztali olvasmány felügyelője pedig egy 64 éves atya volt. A 18 atyából hét volt beteg, vagy csak könnyű munkára alkalmas. Gondozásukat egy betegápoló és egy patikus végezte. Magyarországon 25 házban volt betegápoló és 10-ben patikus is. A gondozásra szoruló rendtagok szétesztését lehetővé tette az, hogy a tartományban segítőtestvérnek belépő rendtagok közül 46-nak sebes-felcser és 21-nek patikus volt a hivatása.

b) Tanítás és nevelés

A magyarországi jezsuiták fontos munkaterülete volt a tanítás és a nevelés. A felsőfokú oktatás központja a nagyszombati egyetem volt. A teológiai karon kilenc, a bölcseletin öt tanár tanította a 404 hallgatót. Teológiai és bölcseleti tanítás volt még Kassán hét teológia- és négy filozófiatanárral és 147 hallgatóval. Öt teológia- és négy fi-

lozófiatanár működött Győrben és Kolozsvárott 193 és 156 hallgatónál. Budán négy-négy teológia- és filozófiatanár volt és 189 hallgató. A bölcséleti karon szerepelt a matematika és a négy hagyományos tananyag, a logika-metafizika, a fizika és a bölcséleti erkölcsstan. A felsőfokú oktatásban 51 tanár vett részt, a hallgatók száma 1089 volt.

A középfokú oktatásban 27 teljesen kiépített, úgynevezett nagygimnáziumot találunk. Kisgimnázium 5 volt, ahol a poétikát és a retorikát nem tanították, és 4 egyosztályos iskola. 48 pap, 63 magiszter és 7 világi tanított a 36 iskolában. A tanulók száma 7.137 volt. Négy kis iskoláról nincs adatunk ezekből az évekből. A 36 jezsuita tanintézetnek Magyarországon – beleszámítva a felsőfokú oktatást is – összesen 8.266 tanulója volt.

Szólnunk kell néhány szót a rendkívüli tananyagokról is. Magyarországon ez leginkább a nemesi konviktusokkal volt kapcsolatban. Kolozsvárott szerepelt egy német nyelvtanár. Trencsénben német és magyar nyelvet, történelmet és földrajzot tanítottak. Nagyszombatban volt négy német, két-két francia és magyar, valamint egy olasz nyelvtanár. Két-két tanár tanított civil és katonai építészetet, egy pedig történelmet.

Feltűnő a középkorokban a sok magiszter alkalmazása a tanításban. Ezek a fiatal jezsuiták még a teológiai tanulmányok előtt álltak és általában háromtól hat évig tanítottak. Miattuk sok kritika érte és éri a rendet, főleg a 18. századtól kezdve. Tudunk kell azonban, hogy ezek javarészt felkészítették erre a feladatra. Magyarországon Győrött és Szokolcán volt ilyen tanfolyam a „collegium repentium” keretében. Mindkét helyen hét fiatal kapott elméleti és gyakorlati bevezetést az oktatás művészetébe egy latin és egy görög tanár vezetésével. A győri kollégiumból ránk maradt írásbeli gyakorlatok mutatják, hogy a kis csoportokban igazán komoly munka folyt.

Az internátusi nevelésben, a kor társadalmi életének megfelelően, a nemesi konviktusok játszották a fő szerepet. Az ország területén hat ilyen internátus volt 366 növendékkel. Ezek mellett találunk még öt szemináriumot, melyeknek növendékei azonban – szám szerint 298 – nem mind készültek a papi hivatásra.

Összesítve megállapíthatjuk, hogy a tanító és nevelő munkában 1773-ban 167 pap és 65 magiszter vett részt.

c) Lelkipásztorkodás

A Jézustársaságnak kezdetétől fogva fő munkatere volt az apostolkodás. Az iskola is arra szolgált, hogy az embereket elvezesse az üdvözlésre. Éppen ezért a templom minden kollégiumnak szerves részét képezte. A lelkipásztorkodásnak két legfontosabb munkaterülete volt és maradt az igehirdetés és a szentségek kiszolgáltatása. Ez minden jezsuita papnak kötelessége függetlenül attól, hogy milyen munkát bíztak rá.

Előadásomban kizárólag csak a katalógus adatait használtam. Ezek alapján látható, hogy Magyarországon 216 atya fő munkaterülete, további 77-nek mellékfeladata volt a lelkipásztorkodás. Ez a 293 jezsuita a Magyarországon dolgozó atyák 59 százalékát teszi ki. A végzett munkában 14 apostoli feladatkört állapíthatunk meg, melyek közül hatban több mint húszan dolgoztak.

Mielőtt a fontosabb munkakörökről beszélénk, sajátos jellege miatt már itt ki szeretném emelni a rendszeres plébániai lelkipásztorkodást. A rendi szabályok a plébániák ellátását tiltották, kivéve a missziókat. Ennek ellenére a jezsuitáknak Magyarországon 21 plébániájuk volt, plébániai munkát pedig 56 atya végzett.

Az igehirdetés a legfontosabb apostoli feladat, melyben minden jezsuitának részt kell vennie. Ezért jegyzi meg a katalógus kifejezetten, hogy emiatt a hitszónokok helyettesítőit nem is jelzik külön. A megadott munkakörök alapján az igehirdetés több formáját ismerhetjük meg. Néhányat felsorolok: a vasárnap délelőtti és délutáni prédikáció, az adventi, nagybőjti és évnegyedes prédikáció – ez utóbbi legtöbbször hitvédelmi volt – és az ünnepi szónoklatok.

A hivatalos hitszónokoknak több mint a fele a negyvenévesek közül került ki, egyharmada pedig a harmincévesekhez tartozott. Az ötven év felettiek szinte már kivételnek számítottak. A hithirdetés 123 atyának volt kifejezett feladata.

A lekipásztori munkában szám szerint második helyen a jámbor társulatok vezetői álltak. Ebben a munkában 106 jezsuita vett részt. A társulatok a 18. században fénykorukat élték. A renddel szoros kapcsolatban álltak a Mária-kongregációk és Krisztus haláltusájának társasága, melynek körmenetei a kálvária hegyre évente többször is nagyon népszerűek voltak. Jelentős apostoli munkát végzett a katechetikai kongregáció a gyermekek hitoktatásának megszervezésével.

A hitoktatás, mint a rend elsőrangú feladata, szerepel már a pápai alapító okmányban is 1540-ben. Ezt a munkát a most tárgyalt időben Magyarországon négy síkon végezték: az iskolában, a Mária-kongregáció keretében, a templomokban, a katechetikai kongregációban és a hitoktató misszióban. Az utóbbiban Magyarországon két-két atya működött Erdélyben, azonkívül a győri és a váci egyházmegyében.

A többi munkaterületre nem térek ki részletesen, csak a börtönlelkészek aránylag magas számát említem meg, 38-an voltak.

d) Tudományos és kulturális munka

Befejezésül röviden szólok a magyarországi jezsuiták tudományos és kulturális tevékenységéről. Ezt persze az alapul vett katalógus nem tudja kimutatni. Tény, hogy a tárgyalt korban a jezsuiták virágkorukat élték.

Csapodi Lajos a jelentős magyar teológusok közé tartozik. Makó Pált komoly matematikusként tartják számon, de bölcséleti tankönyvei Bécsben és Velencében a század végéig több kiadásban jelentek meg. A rend feloszlata után három volt jezsuita társával együtt a pesti egyetemen 1782-ben megalapította az „Institutum geometricum”-ot, mely a civil mérnökképzésben útmutató szerepet játszott. Horváth János tankönyvei a logika és a metafizika köréből Magyarországon 10 kiadást értek meg, majd Augsburgban, Madridban, Turinban és Velencében többször is megjelentek, utoljára 1857-ben Madridban spanyol fordításban.

A csillagászatban Hell Miksa korának legjelentősebbjei közé tartozott. A magyar, de az általános összehasonlító nyelvtudományban is fontos szerepet játszott Sajnovics János művével, melyben a magyar és a lapp nyelvrokonságot mutatta ki.

A történelemtudományban Pray György elindította az úgynevezett kritikai módszert, és társaival, Kaprinai Istvánnal, Katona Istvánnal, Schönwiesner Istvánnal és Wagner Károlyval elévülhetetlen munkát végeztek.

Ezt a kis áttekintést a három jezsuita költővel szeretném befejezni: Faludi Ferencel, Baróti Szabó Dáviddal és Rajnis Jánossal.

IRODALOM

Kiadatlan források

A Jezsuita Rend Római Levéltára, Róma, Austr. 118–121, 230–233.

Az Osztrák Rendtartomány Levéltára, Bécs, 2.111.503–504.

A Szent Benedek Rend Főkönyvtára, Pannonhalma, E 118.

Kiadott források és irodalom

Az első magyarországi népszámlálás (1784–1786). Bp., 1960.

LUKÁCS LÁSZLÓ: *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773).* 1–3. köt. Róma, 1987–1988.

PETRUCH A.: *A trencsényi jezsuita noviciátus évkönyve.* Jezsuita Történeti Évkönyv 1942. 266–477.

Publicationes ad historiam S. I. in Hungaria illustrandam. Fontes 6.

SZILAS LÁSZLÓ: *Die österreichische Jesuitenprovinz im Jahre 1773. Eine historisch-statistische Untersuchung.* Archivum Historicum S. I. 47 (1978) 97–156., 297–347.

Rendházak a tagok létszámával

	pap	mag.	tan.	test.	össz.
Felső-Magyarország					
<i>Kollégiumok</i>					
Besztercebánya	28	2	-	8	38
Kassa	30	5	17	11	63
Lőcse	13	1	-	7	21
Nagyszombat	59	4	38	19	120
Pozsony	14	5	-	7	26
Szokolca	12	2	7	7	28
Trencsén	15	2	31	23	71
Ungvár	8	1	-	6	15
<i>Rendházak</i>					
Eperjes	11	3	-	4	17
Komárom	15	3	-	3	21
Pozsony	7	-	-	4	11
Rozsnyó	5	2	-	1	8
Selmecbánya	13	-	-	3	16
Szepeskáptalan	6	-	-	-	6
Turóc	5	1	-	1	7

	pap	mag.	tan.	test.	össz.
Zsolna	7	-	-	-	7
<i>Missziók</i>					
Bazin	5	-	-	-	5
Lipótváros	3	-	-	-	3
Liptószentmiklós	4	-	-	-	4
Martalja	3	-	-	-	3
Szélakna	3	-	-	-	3
Úrvölgy	2	-	-	-	2
összesen	268	30	93	104	495
Dunántúl					
<i>Kollégiumok</i>					
Buda	21	5	-	11	37
Győr	25	5	7	10	47
Kőszeg	7	3	-	6	16
Pécs	10	3	-	5	18
Sopron	17	5	-	9	31
<i>Rendházak</i>					
Buda Víziváros	4	-	-	-	4
Esztergom	8	1	-	2	11
Székesfehérvár	17	-	-	3	20
összesen	109	22	7	46	184
Erdély					
	pap.	mag.	tan.	test.	össz.
<i>Kollégiumok</i>					
Kolozsvár	26	5	-	9	40
<i>Rendházak</i>					
Gyulafehérvár	6	-	-	2	8
Nagybánya	6	-	-	-	6
Nagyszeben	10	-	-	2	12
Nagyvárad	8	1	-	2	11
Szatmár	6	-	-	-	6
Székelyudvarhely	6	1	-	-	7
<i>Missziók</i>					
Brassó	3	-	-	-	3
Felsőbánya	3	-	-	-	-
Marosvásárhely	5	-	-	-	5
összesen	79	7	-	15	101

	pap	mag.	tan.	test.	össz.
Alföld					
<i>Kollégium</i>					
Eger	18	5	-	9	32
<i>Rendházak</i>					
Gyöngyös	5	1	-	-	6
Sárospatak	8	-	-	2	10
<i>Misszió</i>					
Temesvár	8	-	-	2	10
összesen	39	6	-	13	58
<i>Magyarország</i>	495	65	100	178	838

Magyarországon született jezsuiták

Születés helye	papok			tanulók			testvérek			össz.
	Au.	Mo.	össz.	Au.	Mo.	össz.	Au.	Mo.	össz.	
Felső-Magyarország										
Besztercebánya	1	11	12	-	1	1	-	-	-	13
Komárom	2	12	14	1	2	3	-	2	2	19
Nagyszombat	-	6	6	-	4	4	-	1	1	11
Pozsony	1	27	28	1	10	11	-	2	2	41
Selmecbánya	2	13	15	-	5	5	-	1	1	21
147 más helység	6	160	166	2	34	36	-	16	16	218
összesen	12	229	241	4	56	60	-	22	22	323
Dunántúl										
Buda	-	5	5	-	5	5	-	2	2	12
Győr	-	10	10	1	7	8	-	2	2	20
Kőszeg	-	11	11	1	3	4	-	1	1	16
Pécs	-	8	8	1	1	2	-	-	-	10
Székesfehérvár	-	10	10	-	1	1	-	-	-	11
71 más helység	4	73	77	3	27	30	-	9	9	116
összesen	4	117	121	6	44	50	-	14	14	185
Alföld										
13 helység	1	21	22	2	9	11	-	-	-	33
Erdély										
52 helység	-	57	57	1	23	24	1	2	3	84
Magyarország	17	424	441	13	132	145	1	38	39	625

A Magyarországon született jezsuiták nyelvismerete

	Magyar			Német			Szlovák			Román		
	egyedül	mással	összesen	egyedül	mással	összesen	egyedül	mással	összesen	egyedül	mással	összesen
Felső-Magyaró.	45	114	159	40	93	133	89	142	231	-	-	-
Dunántúl	58	82	140	39	79	118	-	1	1	-	-	-
Erdély	51	28	79	1	15	16	2	-	2	-	15	15
Alföld	15	8	23	1	8	9	-	1	1	-	-	-
Összesen	169	232	401	81	195	276	91	144	235	-	15	15

	Szerbhorvát			Olasz			Örmény		
	egyedül	mással	összesen	egyedül	mással	összesen	egyedül	mással	összesen
Felső-Magyaró.	-	-	-	-	3	3	-	-	-
Dunántúl	-	10	10	-	-	-	-	-	-
Erdély	-	-	-	-	-	-	1	2	3
Alföld	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Összesen	-	10	10	-	3	3	1	2	3

Iskolák, tanárok, tanulók

	Rhetorica	Poëtica	Syntaxis	Grammatika	Principalistae	Parvistae	Egyosztályos isk.	Tanulók száma	Teol.-fil. száma	összesen
Bazin				P	T			70		70
Besztercebánya		M		M	P			152		152
Brassó							P	7		7
Buda	M	M	P	M	M	M		359	189	548
Eger	P	M	M	M	M	M		419		419
Eperjes		M		M	P			279		279
Esztergom		M		P	P			213		213
Gyöngyös		M		P	P			194		194
Győr	P	M	M	M	M	M		407	193	600
Gyulafehérvár				P	T			100		100
Kassa	P	M	M	M	M			257	147	404
Kolozsvár	P	M	M	M	M			337	156	493

	Rhetorica		Poëtica	Syntaxis	Grammatika	Principalistae	Parvistae	Egyosztályos isk.	Tanulók száma	Teol.-fil. száma	összesen
Komárom	M			M		M			230		230
Kőszeg	M			M		M			449		449
Liptószentmiklós						P	T		46		46
Lőcse	P			M		P			240		240
Nagybánya	P			P		P			80		80
Nagyszében	P			P		T			60		60
Nagyszombat	P	P	M	M	M	M			455	404	859
Nagyvárad	P			M		P			263		263
Pécs	M			M		M			300		300
Pozsony	P	M	M	M	M	M			587		587
Rozsnyó	M			M		T			213		213
Sárospatak				P		P			?		?
Selmecbánya	P	P		P		P			236		236
Sopron	M	M	M	P	M	M			306		306
Szokolca	M			M		P			179		179
Szatmár								P	33		33
Székelyudvarhely	M			P		T			73		73
Székesfehérvár	P			P		P			200		200
Szepeskáptalan								P	?		?
Temesvár	P			P		P			20		20
Trencsén	M			P		M			182		182
Túróc								P	?		?
Ungvár	P			P		M			191		191
Zsolna				P		T			?		?
összesen									7137	1089	8226

Lelkipásztorkodás I.

Kollégiumok	Lelkipásztor	Prédikáció	Katekézis	Jámbor társ.	Népmisszió	Plébánia	Vall. előadás	Lelkigyakorlat	Gyóntató	Börtönlelkész	Tábori lelkész	Apácák gond.	Kórház, menhely	Kálvária	Egyéb
Besztercebánya	6	4	2	3	2	7	-	-	-	1	-	-	1	1	-
Buda	3	4	4	4	1	2	2	1	1	5	5	2	-	1	-
Eger	8	3	1	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Győr	8	5	5	6	3	-	5	-	1	1	-	2	-	1	2
Kassa	7	4	5	3	2	-	4	-	-	2	-	-	1	-	-
Kolozsvár	5	3	2	3	3	-	-	-	1	1	-	-	-	1	1
Közeg	6	3	2	4	-	-	3	1	-	1	-	-	1	1	1
Lőcse	5	2	1	2	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Nagyszombat	3	4	3	9	-	-	2	-	1	1	-	-	1	-	-
Pécs	6	5	2	2	2	-	1	-	1	1	-	-	-	1	-
Pozsony	8	5	2	3	1	-	2	1	2	-	-	2	1	1	-
Sopron	7	4	3	3	1	-	2	2	1	1	-	1	1	-	-
Szokolca	3	3	1	3	2	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-
Trencsén	6	3	1	2	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Ungvár	4	2	1	2	1	-	2	-	-	1	-	-	-	-	-
összesen	85	54	35	51	27	9	27	5	8	17	5	7	6	7	5

Rendházak	Lelkipásztor	Prédikáció	Katekézis	Jámbor társ.	Népmisszió	Plébánia	Vall. előadás	Lelkigyakorlat	Gyóntató	Börtönlelkész	Tábori lelkész	Apácák gond.	Kórház, menhely	Kálvária	Egyéb
Buda Vízi város	4	3	2	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Eperjes	8	4	2	3	-	6	-	-	-	1	2	-	1	1	-
Esztergom	4	3	3	2	1	-	2	-	-	1	-	-	-	-	-
Gyöngyös	2	1	1	2	-	-	2	1	-	-	-	-	-	1	1
Gyulafehérvár	1	2	2	2	-	-	1	-	-	-	3	-	-	-	-
Komárom	13	6	3	6	3	4	2	-	-	2	1	-	1	1	-
Nagybánya	2	3	2	2	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Nagyszéchen	3	2	1	3	4	2	-	1	-	1	1	1	1	-	1
Nagyvárad	3	2	3	3	2	-	1	2	-	3	-	-	-	-	-

Rendházak	Lelkipásztor	Prédikáció	Katekézis	Jámbor társ.	Népmisszió	Plébánia	Vall. előadás	Lelkigyakorlat	Gyóntató	Börtönlelkész	Tábori lelkész	Apácák gond.	Kórház, menhely	Kálvária	Egyéb
Pozsony	3	3	2	2	-	-	-	-	1	2	-	2	-	-	-
Rozsnyó	3	2	2	3	1	5	2	-	-	1	-	-	1	-	-
Sárospatak	4	3	3	2	-	2	2	-	-	-	-	-	1	-	-
Selmebánya	7	4	3	4	2	1	4	-	-	2	-	-	-	1	-
Szatmár	4	2	1	1	-	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Székelyrudvarhely	6	2	1	2	-	3	1	-	-	1	-	-	1	-	-
Szepeskapitálán	4	1	1	2	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-
Turóc	3	2	1	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-
Zsolna	6	2	1	4	-	3	1	-	-	1	-	-	1	-	-
összesen	80	47	34	44	13	32	22	4	2	16	7	3	7	5	2

Lelkipásztorkodás II.

Missziók	Lelkipásztor	Prédikáció	Katekézis	Jámbor társ.	Népmisszió	Plébánia	Vall. előadás	Lelkigyakorlat	Gyóntató	Börtönlelkész	Tábori lelkész	Apácák gond.	Kórház, menhely	Kálvária	Egyéb
Bazin	4	3	2	2	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Brassó	3	3	-	1	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Felsőbánya	3	3	2	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Liptóváros	3	2	2	-	2	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Liptószentmiklós	4	-	1	1	2	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-
Marosvásárhely	5	2	1	1	1	3	-	-	-	2	-	-	-	-	-
Martaja	-	3	3	-	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Széclakna	3	2	2	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Temesvár	4	2	2	2	-	5	-	-	-	1	1	-	-	-	-
Úrvölgy	2	2	1	2	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Összesen	31	22	16	11	10	15	6	-	-	5	1	-	1	1	-

Lelkipásztorkodás III.

Magyarország összesen	Lelkipásztor	Prédikáció	Katekézis	Jámbor társ.	Népmisszió	Plebánia	Vall. előadás	Lelkigyakorlat	Gyóntató	Börtönlelkész	Tábori lelkész	Apácák gond.	Kórház, menhely	Kálvária	Egyéb
Kollégiumok	85	54	35	51	20	9	27	5	8	17	5	7	6	7	5
Rendházak	80	47	34	44	13	32	22	4	2	16	7	3	7	5	2
Missziók	31	22	16	11	10	15	6	-	-	5	1	-	1	1	-
Összesen	196	123	85	106	43	56	55	9	10	38	13	10	14	13	7

LÁSZLÓ SZILAS S.J.

JESUITS IN HUNGARY IN 1773

Since the foundation of their first monasteries Hungarian Jesuits had belonged to the province of Austria. The only exception was for some decades Transylvania at the turn of the 16-17th century. The Society of Jesus was suppressed by Pope Clementinus XIV in 1773. Thuswise the development of Jesuits lasting for over 200 years was broken. In Hungary during the period their activity came to a head both in respect of quantity as well as that of quality. However, the province of Austria was the largest of the Society of Jesus. To its territory belonged considering country borders of present day the east part of Austria, i.e. Lower and Upper Austria, Steierland, Carinthia, present day Hungary, Slovakia, Sub-Carpathia, Romania, Serbia, Croatia, Slavonia, a part of the province of Friuli-Venezia in Italy, as well as Passau in Germany and Zirec in Bohemia. In the study the author looks upon only the area of historical Hungary and Transylvania excluding Croatian and Slavonian territories. The author intends to answer three fundamental questions in course of the study: How many Jesuits served in Hungary and in which places? Where did they come from? What did they do while residing in Hungary?

DÓKA KLÁRA

A NAGYVÁRADI RÓMAI ÉS GÖRÖG KATOLIKUS PÜSPÖKSÉG BIRTOKAI A 18–19. SZÁZAD FORDULÓJÁN

A Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2000. évi 1–2. számában megjelent tanulmányban ismertettük az 1920-ban az utódállamokhoz került püspökségek közül a felvidékiek birtokait, jelen dolgozatunkban pedig a rendelkezésre álló kamarai források alapján a két nagyváradi püspökség területeivel foglalkozunk, melyekről 1796-ban, illetve 1806-ban készült összeírás.

A nagyváradi római katolikus (latin) püspökség a Szent István-i alapításúak közé tartozik. Eredetileg bihari püspökségként jött létre, majd 1077-ben Nagyváradra került. Az Erdély és az Alföld találkozásánál fekvő terület sokat szenvedett a tatárok majd a kunok támadásaitól, sőt 1474-ben a székhelyet a törökök pusztították.

1538-ban itt kötöttek békét Ferdinánd és Szapolyai hívei, de a város és környéke a 17. Század közepéig az erdélyi fejedelemséghez tartozott. 1660-ban került török kézre, és négy éves kemény ostrom után 1692-ben szabadult fel.

A török kiűzése után a hivatalban lévő püspök (Benkovich Ágoston) visszaköltözött Nagyváradra, sőt ragaszkodott is ahhoz, hogy itt maradjon a székhely a következő évszázadban is. 1698-ban megszervezte a káptalant, négy év múlva lerakta a székesegyház alapjait. 1702-től 1732-ig Csáky Imre volt a püspök, aki egy ideig a kalocsai érseki széket is betöltötte. Emiatt 1712-ig nem is lakott a városban. 1710-ben ő alapította a szemináriumot, lépéseket tett a birtok gazdálkodásának megszervezésére. A lepusztult falvakba telepéseket hozott, főként román nyelvű, katolikus lakosságot.¹ A birtok a váradi, béli, vaskohi, belényesi uradalmakra oszlott, és 8 mezővárosból, 175 faluból, 42 pusztából állt.

Az egyházmegye településein a római katolikusok mellett nagyszámú görög katolikus és ortodox lakosság is élt, román és magyar anyanyelvűek vegyesen. Az 1770-es évek elején az aradi ortodox (román) püspök bejárta a Nagyvárad környéki falvakat, hogy az itt élő görög katolikus románokat az ortodox hitre térítse. Hatvan görög katolikus lelkész át is tért, aki pedig erre nem volt hajlandó, azt elűzték a román falvakból. A hitükben megmaradt görög katolikus papok sem voltak megelégedve – mindenek előtt anyagi – helyzetükkel. A királynő a vitás kérdések megoldása érdekében a római katolikus mellett a görög püspökség létrehozása mellett döntött, és átadta nekik a belényesi uradalmat. A két birtokrész felépítése a 18. század végén a következő volt:

1 BUNYITAY VINCE: *A váradi püspökök a száműzetés s az újjraalapítás korában (1566–1780)*. Debrecen, 1935. 281–315. p.

Római katolikusok			
Béli uradalom	1 mezőváros	29 falu	16 puszta
Vaskohi uradalom	1 "	30 "	-
Váradai uradalom	5 "	44 "	25 "
Görög katolikusok			
Belényesi uradalom	1 "	72 "	1 "
Összesen:	8 "	175 "	42 *2

Mint a többi püspökségeken, a nagyváradiaknál is széküresedéskor került sor teljes kamarai összeírásokra a 18–19. század fordulóján, amelyek eredményeit az alábbiakban ismertetjük. A római katolikus nagyváradai birtokok esetében valamennyi település szerepel a forrásban.

A nagyváradai uradalomban településen nagyobb része az Alföld északkeleti részén helyezkedett el, kisebb hányaduk pedig a Bihar hegység ölelésében. A síkvidéki falvakat a Körös-szabályozás előtt az árvizek gyakran látogatták, a folyóágak, patakok átszótták a területet. A székvárosban a Sebes-Körös kanyargott, Báránd határának egy részét a Fekete-Kálló mocsara foglalta el, Kápolna határában a Balta-ér folyt. Hajón eredt a Pece-patak, Mezőkeresztesnél a Sebes-Körösből kiszakadó Kutas, Mocsár környékén a Hollód, Nagyrábénál, Udvarinál a Berettyó, Tulkánál a Fekete-Körösből származó Körös-ér.

Jellemző a mezővárosok alacsony száma. Biharon és Csatáron kívül csak a székváros három része – Váradolaszi, Váradpüspöki, Váradvelence tartozott ide, melyek fokozatosan összeépültek. Az így kialakult Nagyvárad az Alföld és Erdély határán gyorsan fejlődött, azonban a feudális korban nem vált szabad királyi várossá. A legnépesebb Váradolasziban 1796-ban 851 család élt, akik közül 167 nemesi származású volt. 572 családot a jobbágy kategóriába soroltak, de tulajdonképpen zselléreként éltek, mivel a város határában szántófölddel nem rendelkeztek. Házatlan zsellér 112 élt Váradolasziban. Igen sok volt a szőlőbirtok, melynek nagyobb részét (2402-ből 1281 kapást)³ idegenek (175 család) műveltek. A szántó nélküli, zsellérsorban élő lakosság egy része iparüzésből szerezte jövedelmét. 572 családfőből 217 volt iparos, akik 40 féle mesterséget űztek. Egyik iparágban sem volt kiemelkedően magas a számuk, így főként a környék igényeit elégítették ki. A napi szükségletekhez tartozó cikkeken kívül készítettek luxustermékeket is. Ilyen iparosok voltak az óráások, gombkötők, paszomántverők, selemyszövők, paplanosok, nyergesek, könyvkötők stb. A 112 házatlan zsellér családfőből 44 volt iparos.⁴

Váradpüspökre is jellemző a zsellérek magas száma (377), akik között 11 zsidó család is otthonra talált. Szőlőterületet 121 idegen család használt, sőt 67 nemes is lakott

2 *Magyarország történeti helységnévtára. Bihar megye és a Hajdúság (1773–1808)*. 302–310. p. A kötetben található birtokosmutató néhány település esetében eltér az összeírás adataitól.

3 kapás: 90–100 négyszögöl

4 Magyar Országos Levéltár (MOL) E 297. Magyar Kamara Archivuma, Conscriptio episcopatum, 27. kötet

a mezővárosban. Váradvelence a két másik település elővárosa volt, ahol 22 zsidó család élt, a püspökvároshoz hasonló körülmények között.

A váradi uradalom 73 településén 3408 jobbágy, 2558 zsellér, 504 házatlan zsellér volt. 186 családfő tartozott a kivételesek közé, ahová a papokat, tanítókat, uradalmi alkalmazottakat sorolták. Az adót nem fizetők közt voltak libertinusok (16 család), a 927 főt számláló egyéb kategóriába pedig az idegenek és a mezővárosokba települt nemesek tartoztak (ld. 1. sz. táblázat)

A jobbágytelkek száma 115 7/8 volt, melyek számát az összeírás alkalmával ismételen megállapították, és az úrbérrendezéshez képest bizonyos korrekciókat hajtottak végre. Általában több telket találtak, mint a Mária Terézia idejében elrendelt reguláció alkalmával. A 2. sz. táblázatban feltüntetett adatokban szerepelnek azon (töredék) telkek is, melyeket a zsellérek, illetve a kivételesek birtokoltak.

A beltelkek összes mennyisége $4792 \frac{1}{2}$ p.m.-t⁵ = 2396 $\frac{1}{4}$ m. holdat = 1797 kat. holdat tett ki. A szántókat is p.m.-ben mérték fel, melynek eredménye 41 739 $\frac{1}{2}$ volt (=20 870 m.hold= 15 652 $\frac{1}{2}$ kat. hold). A rétek egy részénél p.m.-ben, más részénél kaszásban⁶ történt a felvétel: összesen 16 841 $\frac{1}{2}$ p.m. és 2253 $\frac{3}{4}$ kaszás (kb. 7583 $\frac{1}{3}$ kat. hold). Összeadva a beltelkek, szántók, rétek terjedelmét megállapíthatjuk, hogy 1796-ban összesen 25 033 kat. hold volt az úrbéresek kezén.⁷ Az összeírt területek kis része a közösség birtokában volt. Összesen 23 helységben birtokoltak az úrbéresek közös rétet (918 kaszás) és kisebb terjedelmű szántót (508 p.m.=254 m.hold = 217 $\frac{1}{2}$ kat. hold) (ld. 3. sz. táblázat).

A jobbágyok és zsellérek összesen 3113 lovat és csikót, 3050 ökröt, 6894 tehenet és borjút, 5330 juhot, 3704 sertést tartottak. Feltűnő a juhok alacsony és a sertések viszonylag magas száma. Az összesítésben szerepelnek a kivételesek által tartott jószágok is. (ld. 4. sz. táblázat).

A nagyváradi uradalomban igen sok volt a majorsági birtok, amit a természeti tényezők is lehetővé tettek. Mint az 5. sz. táblázatból látszik, az uradalmi birtokokhoz a síkvidéki falvakban szántók, rétek, helyenként nádasok tartoztak, míg a keletebbre lévő részeken csak erdőkkel találkozhatunk. A 16–17. századi harcok következtében itt egy sor falu elpusztult, melyeket nem is sikerült újjátelepíteni. Az így kialakult puszták teljes egészében majorsági területek voltak, melyek egy részét bérbe adták, más részükön viszont szántókat és réteket alakítottak ki.

A hagyományos mezőgazdasági tevékenységen kívül az uradalom lakói egyéb jövedelmekre is szert tehettek. Korábbiakban említettük Váradolasziban az iparüzést, melyhez Váradvelencén kereskedelem társult, de beszélhetünk ipari tevékenységről a falvakban is. Hájón, Udvarin, Mezőkeresztesen, Pocsajon foglalkoztak nádvágással és annak feldolgozásával, a keleti területeken fakitermeléssel és a faipar egyes ágaival. Jelentős volt a hegyvidéki településeken a mészégetés, a Körös-ágaiban a halászat, és végül említhetjük a szőlő- és gyümölcsstermelést is, mint jövedelmi forrást, amivel – mint láttuk – nemcsak a püspöki falvak lakói, hanem idegen bérlők is foglalkoztak.

Az úrbéresek a robotot, kilencedet, tizedet az urbárium szerint szolgáltatták. A kézi és ígás robot terhes kötelezettséget jelentett, de így is kevés volt a majorsági területek megműveléséhez. Erről panaszkodtak az összeíróknak Bogyoszló, Nagyrábé, Nagy-

5 p.m. = pozsonyi mérő, 62 liter, akkora föld, amit ennyi gabonával be lehet vetni, kb. $\frac{1}{2}$ m.hold

6 kaszás: 900–1000 négyszögöl

7 MOL E 297. 26–29. kötet

ürögd uradalmi tisztviselői: kénytelenek voltak felszántható területeken is kevésbé munkaigényes réteket és legelőket kialakítani.

A béli uradalom – mint a bevezetőből látszik – egy mezővárosból (Bél), 29 faluból és 16 pusztából állt, a Béli-hegység nyugati oldalán feküdt, jórészt hegyes-dombos területen.⁸ Uradalmi erdő valamennyi faluban volt. A jobbágyok száma összesen 1160 családot tett ki, melynek csak fele volt a zsellérek és alig 1/10-e a házatlan zsellérek száma (ld. 6. sz. táblázat). Szemben a gazdagabb határokkal rendelkező nagyváradi uradalommal itt a jobbágyoknál szegényebb zsellérek kevésbé próbálták szerencsét. Az átlagos teleknagyság mindkét területen $\frac{1}{4}$ volt (ld. 7. sz. táblázat). A nagyváradi egy egész telekhez átlag 49,57 p.m, a bélin 55,80 p.m. szántó tartozott, és az erdős, dombos területen a rétek szintén nagyobbak voltak. A hűvösebb időjárás, a rosszabb talajadottságok tették indokolttá, hogy úrbérrendezés alkalmával a földeket alacsonyabb osztályba sorolták, és ennek megfelelően többet soroltak az úrbériséghez.

Az állatállományban a béli uradalomban is fontos szerepet kapott a sertés, viszonylag kevés volt a ló és a juh (ld. 8. sz. táblázat). Az úrbéresek a szolgáltatásokat az urbárium szerint teljesítették. A kilencedet, tizedet az uradalom vezetősége bérbe adta, robot mindenütt volt. A majorsági birtok fő művelési ágát az erdő jelentette. Szántók, rétek csak Béi mezőváros határában és a pusztákon voltak. Hagymáson remanenciát, Kumanesden szőlőt is említettek. Az uradalmi szántók mennyisége 3252 p.m.-t (= 1626 m.hold = 1219 $\frac{1}{2}$ kat.hold), a réteké 427 kaszás volt (ld. 9. sz. táblázat).

Az iparosok száma az egyes településeken alacsony, azonban az uradalmi iparüzés jelentős volt. Béi, Bokia, Kislaka, Krajova, Nagymarus, Siad, Kalácsa helységeken említik – többek között – a hutákat, üvegfúvókat, hamuzsírfozókot, mészégetőket, melyekhez a tágas uradalmi erdők adták a fűtőanyagot. A pusztákon kialakított szántókon és réteken nem robotoltató majorsági gazdálkodás folyt minden esetben, hanem azokat – a választott művelési ág fenntartásával – bérbeadták a környező települések jobbágyainak (pl. Buzásd, Bandarászó, Káránd, Klyt, Szuszág stb. esetében).

A vaskohi uradalomban a mezővárosi jogállású székhely mellett – mint láttuk – 30 falu volt.⁹ A számbavétel alapját itt nem a családok, hanem a házak jelentették. A településeken összesen 1338 jobbágy, 812 zsellérházat írtak össze, azonban ezek közül 154-ben kivételesek, 36-ban libertinusok éltek (ld. 10. sz. táblázat). A házatlan zsellércsaládok száma 179 volt. Az átlagos teleknagyság alig érte el az $\frac{1}{4}$ telket, és az osztályba sorolásnak megfelelően egy telekhez 56 p.m. szántó tartozott (ld. 11. sz. táblázat). Az erdős területen az állatok közül itt is a sertések voltak a legfontosabbak (ld. 12. sz. táblázat).

A hegyes-dombos vidéken az allodiumok szűk térre szorultak. A csaknem minden falu határában megtalálható erdő mellett összesen 382 kaszás rétet írtak össze (ld. 13. sz. táblázat). Pusztá az uradalomhoz egyáltalán nem tartozott. Robotot az urbárium előírásai szerint teljesítettek, a kilencedet, tizedet a püspökség itt is bérbe adta. A központban, Vaskoh határában jelentős bányák és kohók működtek, és ipari település volt Vakoh is, ahol 140 bányászcsalád élt.

Végül foglalkozni kell a belényesi uradalommal,¹⁰ mely – mint mondtuk – 1777 óta volt a görög katolikus püspökség kezén. Az egyetlen mezővárosból (Belényes), 72 falu-

8 u.o. 32–33. kötet

9 u.o. 30–31. kötet

10 u.o. 46. kötet

ból, egy pusztából (Hidastelek) és egy vendégfogadóból álló terület a Béli-hegység keleti oldalán feküdt, egy sor falu határos is volt a római katolikus béli birtokkal.

Az 1806-ban készült összeírás lényegesen kevesebb adatot tartalmaz, melyet ismeretésünkhöz felhasználhatunk.

Az uradalom központja, Belényes egy összegben fizette az úrbéri járandóságokat, így külön felvétel itt nem készült. A megegyezés értelmében 1 Ft-t fizettek a házak, 2 Ft-t a pálinkafőzők után, bérelték az uradalmi téglavetőt, évi 3 Ft-ért a malmokat. Szent Mihálytól Szent Györgyig bort mérhettek, részesültek az országos vásárok jövedelmének 50%-ából, halászhattak a Hideg Örvény nevű patakban. A robotot lóval (évi 80 nap), ökrrel (138 nap), kézzel (492 nap) teljesítették, de lehetőség volt megváltására is. A kilencedet, tizedet természetben az urbárium szerint adták.¹¹

A 74 településen – Belényes nélkül – 2785 jobbágy, 3199 zsellér, 104 házatlan zsellér élt. A jobbágyokhoz képest magas a zsellérek száma, akik nemcsak a mezőgazdaságban, hanem az uradalmi iparban is dolgoztak, házatlan zsellér viszont kevés volt (ld. 14. sz. táblázat). A hivatalosan megállapított telekszám – a falvak szűk határa miatt – igen alacsony volt, még a zsellértelekkel együtt is csak 525-t ért el, és egy telekhez mindössze 15 m.hold szántó tartozott átlagosan.

Puszták e vidéken nem alakultak ki. A török támadások a területet elkerülték, a 16–17. században nem pusztultak el a falvak, legfeljebb kisebb majorok, divericulumok szerveződtek a nagyobb települések közé. Szűk térre szorult az uradalmi birtok is. Erdő ugyan 54 település határában volt, azonban a szántók mindössze 1224 p.m.-t (612 m.hold = 459 kat.hold), a rétek 270 kaszást tettek ki. Hidastelek pusztá mellett uradalmi szántóföldet csak Újlakon, Szentmártonban, Belényesen, rétet pedig – a felsoroltakon kívül – Roszián és Burda községben alakítottak ki.

Jelentős szerepet kapott az uradalmi iparüzés, mely – mint említettük – részben a zselléreknek biztosított munkaalkalmat, részben a rendelkezésre álló robotot itt használták fel. Fontos szerepet kapott az erdőművelés, fafeldolgozás. A területet átszelő Fekete-Körösön malmok működtek, egy sor településen tártak fel kőbányákat. Budurászán fehér, Fenesen fekete márványt bányásztak. Gurányban, Kreszuján, Pocsavelesten, Tarkajcán fűrészmalom, Gurányban, Pocsavelesten vashámor működött, Fenesen papírmalom és fürdő is volt. A belényesi iparüzést a korábbiakban említettük. Egy sor településen termeltek az úrbéresek szőlőt, de uradalmi szőlőbirtok (700 kapás) csak Venterrogon volt.

* * *

Fenti összeállításunkban két püspökség birtokairól adtunk – a teljesség igénye nélkül – áttekintést. A forrásanyag statisztikai részeit használtuk fel, azonban a tanulmány jelenlegi keretei között nem merítettük ki az összes lehetőséget. A kamara iratai között a Magyar Országos Levéltárban a széküresedések idejéből még igen sok jelentéssel, számadással találkozunk, ez azonban már egy újabb tanulmány témája lehetne. Sajnos a hiányosan fennmaradt két püspöki levéltár (görög és római katolikus) kívül van az országhatáron.

11 u.o. 1–41. p.

1. sz. táblázat
 Úrbérések a váradi római katolikus birtokon

település neve	mai neve	job- bágy	kivételes libertinus	zsellér	háztalan zsellér	egyéb
Báránd	u.a.	231	11	82	36	—
Bélfenyér	Belfir	86	2+2	16	2	—
Bihar	Biharia	267	4	30	48	283
Bogyoszló	Buduslău	99	3	1	5	—
Csatár	Cetariu	48	6	196	18	—
Dekanyesd	Dicănești	20	3	21	4	—
Gyanta	Ginta	161	2+5	12	10	—
Gyéres	Girișu de Criș	124	3	4	12	—
Hajó	Haieu	33	3	7	2	—
Hosszúaszó	Husasău de Tinca	59	2	94	3	—
Hosszúliget	Gruilung	9	—	23	3	—
Jánccsesd	Incești	14	2	21	2	—
Jánosda	Janosșda	99	3	19	26	—
Kápolna	Căpîlna	96	2+3	8	2	—
Kardó	Cordău	71	3	15	—	—
Kocsuba	Cociuba Mare	129	2+3	9	9	—
Magyargyepes	Calea Mare	9	2	63	1	—
Magyarszentmiklós	Sînnicolau de Munte	81	8	35	5	—
Mikólazur	Lăzăreni	7	6	71	11	2
Mezőkeresztes	Biharkeresztes	223	5	49	14	—
Mirló	Miheleu	—	—	37	1	—
Mocsár	Dumbrava	41	4	2	—	—
Nagypatak	Valea Mare de Criș	15	2	—	1	—
Nagyrábé	u.a.	154	4	35	13	—
Nagyürögd	Nojorid	85	4	15	6	—
Nyárló	Mierlau	48	1	14	3	—
Oláhapáti	Apateu	58	3	30	2	—
Oláhgyepes	Gepiș	25	5	60	6	—
Pocsaj	u.a.	104	4	34	21	—
Rippa	Rîpa	44	2+1	2	8	—
Rózsafalva	Fonău	55	2+1	4	11	—
Somogyusopa	Șumigiui	49	3	53	—	—
Száldbágy	Salbadigiui Mic	30	3	52	—	—

település neve	mai neve	job- bágy	kivételes libertinus	zsellér	háztalan zsellér	egyéb
Száldobágy-Szelistye	Sáldábagiu Mic része	105	3	–	3	–
Szentimre	Sintimreu	78	11	123	14	112
Szölös	Seleuş	39	3	6	–	–
Tenke	Tinca	72	5	61	8	–
Töttelek	Tauteu	37	3	10	2	–
Tulka	Tulca	51	3	176	24	–
Udvari	Sárrétudvari	231	7	62	33	–
Váradolaszi	Oradea része	–	–	572	112	342
Váradpüspöki	Oradea része	42	7	377	16	188
Váradvelence	Oradea része	96	33	55	–	–
Vasand	Oşand	83	2+1	2	7	–
Összesen		3408	186+16	2558	504	927

2. sz. táblázat
Úrbéresek területei a váradi birtokon

település neve	telekszám	beltelek p.m.	szántó p.m.	rét p.m.	szőlő kapás
Báránd	116 1/8	89 6/8	6038 4/8	2787	99 1/4
Bihar	73 2/8	337	3312	858	2331
Bogyoszló	33 4/8	163 2/4	1742	731 1/4	174
Csatár	9 3/8	273 4/8	604 4/8	428 4/8	578
Dekanyesd	1 4/8	68 6/8	43	77 1/2	–
Gyéres	36 3/8	139 7/8	1907	870	49
Hajó	6 7/8	13 1/8	192	247 4/8	6
Hosszúsziget	1 2/8	37 6/8	48 4/8	56 1/2	–
Jáncsesd	1 5/8	65	28	70	–
Kardó	16 5/8	51	311	555	10
Magyargyepes	5/8	68 2/8	6	107 1/2	–
Magyarszentmiklós	18 7/8	57 4/8	983	343	283
Mikólazúr	3/8	53	63 2/8	106	–
Mezőkeresztes	77 4/8	103 7/8	3547 3/4	1416 3/4	106
Mirló	–	18 4/8	357 4/8	55	–
Nagyrábé	53 6/8	50 6/8	3010	1075	69 1/2
Nagyürögd	33 2/8	48 2/8	1168	576	14
Nyárló	6 6/8	61	152	355	–

település neve	telekszám	beltelek p.m.	szántó p.m.	rét p.m.	szőlő kapás
Oláhapáti	11 7/8	64	348	385	4
Oláhgyepes	2 2/8	71 6/8	190 4/8	79 1/2	–
Pocsaj	39 1/8	133	2569	442 1/2	–
Száldobágy	7 7/8	112 2/4	276	373	205
Szentimre	16 6/8	137 1/4	1109 2/4	412 2/4	2208
Somogyusopa	7 4/8	65 2/8	158	381	–
Szőlős	10 4/8	121 1/4	585 2/8	219 2/8	20
Tóttelek	9 1/4	23	476	257	15
Udvari	87	83 3/8	5268	2452	96 1/2
Váradolaszi	–	201 4/8	–	54	2402
Váradpüspöki	7 1/8	190	420 4/8	673 4/8	1135
Váradvelence	12 4/8	162 3/4	1079	396 3/4	310
				16841 1/2	
				falc.	
Bélfenyér	9 4/8	92	161	131 1/2	–
Gyanta	19 1/8	126	658	148 1/2	–
Hosszúaszó	11 2/8	206 2/4	821	231 2/4	
Jánosda	22 1/8	238 2/4	1343	328 2/4	–
Tenke	13 7/6	221 2/4	738 1/4	256 1/4	–
Száldobágy-Szelistye	18 1/8	107 1/2	238 1/2	122 1/2	–
Tulka	7 7/8	263	942 2/4	360	–
Rippa	2 4/8	44	113 1/2	73	–
Nagypatak	1 6/8	18	98	39 1/2	–
Mocsár	4 2/8	44 1/2	132	63	–
Rózsafalva	2 7/8	60 1/2	143	83 1/2	–
Vasand	5	49	172	111 1/2	–
Kápolna	11 5/8	109 1/2	342	86 1/2	–
Kocsuba	13	146 1/2	443	218	–
Összesen	842 5/12	4792 1/2	41739 1/2	2253 3/4	10115 3/4

3. sz. táblázat

Közös földek a váradi uradalom falvaiban és mezővárosaiban

település neve	beltelek p.m.	szántó p.m.	rét kaszás	szőlős kapás
Báránd	1/8	–	–	–
Bélfenyér	–	–	4	–
Bihar	3	–	10	–
Bogyoszló	–	–	16	–
Csatár	–	–	60	4
Gyéres	–	–	32	–
Hosszúaszó	–	–	4	–
Jánosda	–	–	20	–
Karakó	–	–	18	–
Mikolázúr	–	–	1	–
Mezőkeresztes	2	26	100	–
Nagyrábé	2/8	112	40	–
Nagyürögd	–	–	20	–
Oláhapáti	–	–	16	–
Pocsaj	1	10	50	–
Rippa	–	–	4	–
Szentimre	1	–	60	–
Szőlős	–	–	16	–
Tenke	–	–	10	–
Tóttelek	–	–	16	–
Tulka	–	–	1	–
Udvári	–	360	380	–
Váradpüspöki	–	–	40	–
Összesen	7 3/8	508	918	4

4. sz. táblázat
Úrbéresek állatai a váradi birtokon

település neve	ló, csikó	ökör	tehén, borjú	juh	sertés
Báránd	572	48	505	851	156
Bélfenyér	10	48	91	–	71
Bihar	221	182	429	855	211
Bogyoszló	108	104	111	80	47
Csatár	78	156	290	–	40
Dekanyesd	5	30	34	–	22
Gyanta	29	104	212	28	88
Gyéres	125	52	234	425	278
Hajó	–	48	76	3	37
Hosszúaszó	16	92	118	99	67
Hosszúsziget	–	28	18	4	15
Jáncsesd	1	40	61	14	38
Jánosda	46	82	61	225	33
Kápolna	14	56	111	19	83
Kardó	4	98	54	33	93
Kocsuba	24	64	232	1	144
Magyargyepes	9	60	85	4	42
Magyarszentmiklő	78	116	147	64	64
Mikólazúr	8	64	77	10	86
Mezőkeresztes	296	118	695	–	139
Mirló	5	20	31	28	32
Mocsár	–	22	48	–	18
Nagypatak	6	20	23	6	17
Nagyrabé	190	42	137	322	39
Nagyürögd	55	136	144	532	265
Nyárló	3	40	93	–	94
Oláhapáti	10	56	54	40	87
Oláhgyepes	8	38	59	15	54
Pocsaj	137	44	341	368	37
Rippa	5	44	86	19	71
Rózsafalva	4	24	59	10	15
Somogyusopa	9	120	112	80	138
Száldobágy	–	42	69	–	–
Száldobágy-Szelistye	12	40	96	–	47
Szentimre	112	68	201	34	62
Szőlős	S52	34	65	200	242
Töttelek	12	50	102	39	11

település neve	ló, csikó	ökör	tehén, borjú	juh	sertés
Tenke	49	150	385	73	213
Tulka	102	144	272	73	177
Udvari	431	38	295	750	90
Váradolaszi	77	10	29	–	–
Váradpüspöki	123	142	313	–	111
Váradvelence	48	92	167	10	72
Vasand	19	44	72	16	58
Összesen	3113	3050	6894	5330	3704

5. sz. táblázat
Majorsági területek a váradi birtokon

település neve	szántó p.m.	rét, kaszás	szőlő, kapás	erdő, hold	egyéb
Váradolaszi	–	145	–	–	–
Váradpüspöki	–	–	?	?	–
Bihar	2400	30	–	–	–
Bégény puszta	2000	200	–	–	–
Benke puszta	90	30	–	–	–
Szálbodágy	–	156	120	–	–
Csatár	–	–	100	?	–
Töttelek	–	–	–	200	–
Latobár puszta	900	36	–	–	–
Süvegd puszta	750	26	–	–	–
Szentimre	–	48	253	?	–
Magyarszentmiklós	–	–	–	?	–
Bogyoszló	1190	13 1/2	–	?	–
Pocsaj	882	–	–	8	825 hold
Mezőkeresztes	340	150	–	?	150 hold
Nagyrábé	–	80	–	–	?
Kisrábé puszta	3182	1518	–	?	–
Udvari	40	–	–	–	?
Báránd	440	91	–	?	?
Wolf puszta	–	11	–	–	?
Szólós	80	20	–	–	–
Hajó	–	–	–	–	?
Gyires puszta	920	–	–	–	?
Alcsi puszta	3200	–	–	–	–
Mácsa puszta	360	30	–	–	–
Kissomogy puszta	864	100	–	–	–

település neve	szántó p.m.	rét, kaszás	szőlő, kapás	erdő, hold	egyéb
Nagyüröd puszta	4600	–	–	–	–
Oláhapáti	–	–	–	?	–
Somogyusopa	–	–	–	?	–
Nyárló	–	–	–	?	–
Mikólazúr	22	3	–	?	–
Nagykaránd puszta	100	8	–	?	–
Oláhgyepes	–	–	–	?	–
Dekanyesd	–	–	–	?	–
Jáncsesd	–	–	–	?	–
Bikács puszta	160	6	–	?	–
Hosszúsziget	–	–	–	?	–
Nagypatak	–	–	–	?	–
Kiskaránd puszta	–	–	–	?	–
Mirló	–	–	–	?	–
Mocsár	–	–	–	?	–
Száldobágy-Szelistye	–	–	–	?	–
Kápolna	–	–	–	?	–
Lakattya puszta	330	40	–	?	–
Kocsuba	–	–	–	?	–
Gyanta	–	–	–	?	–
Száldobágy	–	–	–	?	–
Bélfenyér	–	–	–	?	–
Rippa	–	–	–	?	–
Rózsafalva	–	–	–	?	–
Solymos puszta	610	20	–	–	–
Kisradvány puszta	60	500	–	?	–
Össipata puszta	480	172	–	?	–
Pata és András puszta	604	261 2/4	–	?	–
Attyás puszta	544	–	–	–	–
Szil puszta	502	863	–	–	–
Kölesér puszta	2605	298	–	–	–
Péterháza puszta	142	4	–	–	–
Jánosda	2550	35	–	–	–
Tulka	–	–	–	?	–
Hosszúaszó	–	–	–	?	–
Tenke	26	26	–	?	–
Összesen	31053	4921	473	209	975

Megjegyzés: A puszták és az összefüggő birtokrészek miatt a településeket nem ábécé rendben, hanem az összeírás szerint vettük fel. Csak kivételes esetben mérték fel az erdőket, legtöbbször azt jelölték, hány óra alatt lehet bejárni azokat, vagy nem közöltek adatot. Az egyéb kategóriába a nádasok és gyümölcsösök tartoztak.

6. sz. táblázat
Úréberesek a béli birtokon

település neve	mai román neve	jobbágy	kivételes	zsellér	háztalan zsellér
Agris	Agrişu Mare	23	4	18	3
Árkus	Archiş	49	3	3	1
Barzest	Bîrzeşti	20	-	7	3
Bél	Beliu	103	13	47	15
Bélörvényes	Ugrişu de Beliu	9	4	16	2
Bélogoz	Rogoz de Beliu	17	1	9	-
Benyesd	Beneşti	18	-	11	2
Bogy	Bodin	28	1	3	3
Bokia	Bochia	37	3	5	6
Botfej	Botfei	20	-	20	13
Gross	Groşeni	40	4	52	5
Hagymás	Haşmaş	39	6	47	24
Kalácsa	Gălăcea	105	2	20	8
Kislaka	Chişlaca	56	1	15	5
Kismarus	Stoinesti	23	-	1	2
Koroj	Coroi	20	2	1	3
Krajova	Craiva	32	-	23	5
Komanyesd	Comăneşti	18	2	10	5
Mocsirla	Lunca Teuzului	48	-	7	-
Nagymarus	Mărăuş	30	3	11	3
Nyermegy	Nermiş	25	5	7	-
Olcsa	Olcea	77	1	16	17
Ökrös	Ucuriş	81	3	17	8
Poklusa	Poklusa de Beiuş	13	-	4	1
Siád	şiad	34	1	11	1
Szakács	Secaci	16	1	17	3
Szék	Marca	49	15	14	-
Tagadómeggyes	Tăgădău része	64	3	15	2
Toplica-Karand	Cărând	43	3	23	1
Valany-Csontháza	Cuinteşti	23	-	15	1
Összesen		1160	81	465	142

7. sz. táblázat
 Úrbéres területek a béli birtokon

település neve	telekszám	beltelek p.m.	szántó p.m.	rét p.m.	szőlő kapás
Agris	5 4/8	42 1/2	374 1/2	200	—
Árkus	10 2/4	55 3/4	612 1/4	208 1/4	—
Barzest	3 6/8	23	208 3/4	111 2/4	—
Bél	27 5/8	212 5/8	1556 1/4	584 4/8	—
Bélörvényes	1 5/8	27	167 4/8	93	10
Bélrogoz	4 1/8	17 4/8	235	139 6/8	—
Benyesd	6	24 ¼	211	124 2/4	—
Bogy	8	41 5/8	417 2/8	203 2/8	—
Bokia	12 2/8	110 3/8	765 2/4	356 2/4	—
Botfej	3 2/8	41 2/4	260	150	—
Gross	6 5/8	83	450	286 3/4	—
Hagymás	7 5/8	105 5/8	540	345 2/4	—
Kalácsa	26 1/2	134 7/8	1332 7/8	719	—
Kislaka	14 7/8	83 1/4	720 3/4	433	—
Kismarus	5 2/8	24	165	60 6/8	—
Koroj	5 1/8	25 3/4	328	137 2/4	—
Krajova	5 7/8	58 2/4	376 2/4	216 2/4	—
Kumanyesd	4 5/8	31 3/4	248 2/4	182	—
Mocsirla	9 1/8	74 3/4	499	287	—
Nagymarus	6 2/8	38 2/8	320 6/8	209	—
Nyermegy	4 6/8	31 2/4	263 2/4	172 2/4	—
Olcsa	25 6/8	97 1/8	1097 6/8	461 6/8	—
Ökrös	23 1/8	99	1296 6/8	686 6/8	—
Poklusa	4 3/8	17 4/8	220 4/8	133	—
Siád	7 7/8	45 5/8	401 6/8	234	—
Szakács	2 5/8	30 2/4	185 2/4	120	—
Szék	9 7/8	63	531 2/4	324 2/4	—
Tagadómelegyes	20 4/8	76 2/4	1243 2/4	486	—
Toplica-Karand	9	42 1/4	563	272	—
Valany-Csontháza	3 6/8	34 5/8	200 6/8	122	—
Összesen	283 1/2	1792 7/8	15793 7/8	8060 3/4	11

8. sz. táblázat
 Úrbéresek állatai a béli birtokon

település neve	ló csikó	ökör	tehén borjú	juh	sertés
Agris	21	46	104	8	190
Árkus	4	38	763	–	42
Barzest	–	12	33	12	20
Bél	29	98	275	–	464
Bélövényes	8	38	85	44	99
Bélrogoz	5	18	37	20	32
Benyed	8	36	72	–	77
Bogy	2	4	27	6	8
Bokia	18	62	120	115	111
Botfej	–	44	68	58	82
Gross	14	64	252	75	124
Hagymás	33	76	157	80	194
Kalácsa	42	71	94	145	65
Kislaka	16	30	46	37	38
Kismarus	6	20	27	21	21
Koroj	4	6	22	7	18
Krajova	7	20	36	19	33
Kumanyesd	12	34	61	2	35
Mocsirla	4	10	27	–	29
Nagymarus	11	28	65	39	68
Nyermegy	4	25	73	28	56
Olcza	18	126	185	102	162
Ókrös	23	66	116	127	138
Poklusa	3	12	16	28	12
Siád	2	28	58	16	10
Szakács	4	34	80	38	67
Szék	11	46	122	10	94
Tagadómegyes	11	58	127	30	63
Toplica-Karand	10	102	172	47	140
Valany-Csontháza	1	20	45	21	11
Összesen	331	1272	3365	1135	2503

9. sz. táblázat
Majorsági területek a béli birtokon

település neve	szántó p.m.	rét kaszás	szőlő kapás	erdő hold
Bél	100	40	—	?
Mocsirla	—	—	—	?
Mocsirla puszta	90	4	—	—
Megyess puszta	80	20	—	—
Cseri puszta	220	20	—	—
Árkus	—	—	—	?
Poklusica puszta	56	—	—	—
Káránd puszta	120	30	—	—
Klyt puszta	140	10	—	—
Szuszág puszta	800	30	—	—
Telmeg puszta	400	150	—	?
Barzest	56	—	—	?
Nyermegy	—	—	—	?
Toplica Karand	—	—	—	?
Szék	—	73	—	?
Hagymás	—	—	—	?
Agris	—	—	—	?
Bélörvényes	—	—	—	?
Kumanesd	—	—	112	?
Bokia	—	—	—	?
Bokia puszta	40	10	—	—
Botfej	—	—	—	?
Benyesd	—	—	—	?
Szakács	—	—	—	?
Nagymaros	—	—	—	?
Kismaros	—	—	—	—
Poklusa	—	—	—	?
Valany-Csontháza	—	—	—	—
Hodosel puszta	600	20	—	—
Krajova	—	—	—	?
Kislaka	—	—	—	?
Bandarászó puszta	400	—	—	—
Összesen	3202	417	112	?

Megjegyzés: A települések az összeírás rendjében szerepelnek. A ? az erdők esetében azt jelenti, hogy a nagyságot nem mértékegységben, hanem „órában” adták meg.

10. sz. táblázat
Úrbéresek a vaskohi birtokon

település neve	mai román neve	jobbágy ház	kivételes és libertinus	zsellér ház	háztalan zsellér
Alsókimpány	Cimpanii de Jos	46	6+ 1	29	1
Alsóverzár	Verzarii de Jos	48	4+ 1	18	8
Barest	Vaşcău része	31	11+ 2	11	2
Briheny	Briheni	38	2+ 4	17	17
Felsőkimpány	Cimpani de Sus	23	9+ 1	46	7
Felsőverzár	Verzarii de Sus	48	4+ 1	18	8
Fonáca	Fînațe	63	7+ 3	36	1
Határ	Hotare	33	6	15	2
Herzest	Hirsești	25	2	26	3
Kalugyer	Ponoarele	83	6+ 1	31	–
Kerpenyet	Carpinet	68	8	42	5
Kimpuly	Cimp	24	2+ 1	8	–
Kollest	Colești	37	11	7	1
Kristyor	Criștioru de Jus	54	5	39	10
Lehecsény	Leheceni	25	2	66	14
Lunkauzest	Lunca	73	7+ 2	32	4
Petrilenzavojen	Petrileni része	52	5	13	4
Pojana	Poiana	50	1	21	10
Rézbánya	Băița	19	2+ 2	154	–
Rieny	Rieni	65	5+ 3	18	5
Segyest	Seghiște	46	3+ 1	31	5
Segyestel	Sighiștel	31	3	6	3
Stej	Dr. Petru Groza	35	3+ 1	14	2
Sust	Șuștiu	35	4+ 1	6	6
Szerbest-Foltest	Sîrbești része	48	4	8	5
Vaskoh	Vaşcău része	44	17+ 8	42	20
Vaskoh-Szelistye	Săliște de Vașcău	52	2	22	23
Vaskoh-Szokodol	Izbuc	53	8+ 2	14	1
Vojen	Ghighiseni	89	5+ 1	22	12
Összesen		1338	154+36	812	179

11. sz. táblázat
 Úrbéres területek a vaskohi birtokon

település neve	telekszám	beltelek p.m.	szántó p.m.	rét p.m.	szőlő kapás
Alsókipány	5 4/8	65	361 2/4	82	–
Alsóverzár	6 1/8	66	364	69 2/4	–
Barest	6 1/8	43	330	80 3/4	–
Briheny	10 5/8	53	573	121 1/4	–
Felsőkipány	3 2/8	70	291	77	–
Felsőverzár	6 7/8	62	342 4/8	72 1/4	–
Fonáca	9	92	529	120 1/4	–
Határ	4 3/8	48	242	69 1/4	–
Herzest	3 3/8	49	214	53	–
Kalugyer	19 3/8	112	943	235 2/4	–
Kerpenyet	10 2/8	102	689	145 1/2	–
Kimpuly	10 4/8	33	583	114 2/4	–
Kollest	11 5/8	46	606	151 1/4	–
Kristyor	14 1/8	95	786 2/8	167 2/4	–
Lehecsény	3 4/8	97	350	72 1/4	–
Lunkazest	15 5/8	98	1024	230	–
Petrilenzavojen	8 1/8	62	434	107	–
Pojana	10 4/8	73	563	122 2/4	–
Rézbánya	7 4/8	173	362	98 1/4	–
Rieny	13 2/8	82	683 1/4	166	–
Segyest	9 2/8	82	427 2/4	98	–
Segyestel	5 3/8	34	260	78 2/4	–
Stej	6 4/8	49	403 2/4	96	–
Sust	8 4/8	42	472	106 2/4	–
Szerbest-Foltest	6 7/8	53	351	97 3/4	–
Vaskoh	11 1/8	80	691	154 3/4	–
Vaskoh-Szelistye	6 6/8	72	420	89	–
Vaskoh-Szokodol	16	69	898	193 2/4	–
Vojen	24 7/8	106	1237	360 2/4	–
Összesen	274 5/8	2108	15430 1/2	3629 3/4	

12. sz. táblázat
 Úrbéresek állatai a vaskohi birtokon

település neve	ló csikó	ökör	tehén borjú	juh	sertés
Alsókimpány	8	20	19	32	55
Alsóverzár	25	48	81	–	80
Barest	9	74	99	4	141
Briheny	21	10	26	22	32
Felsőkimpány	17	48	41	–	79
Felsőverzár	5	44	93	–	60
Fonáca	16	19	33	33	50
Határ	2	49	16	20	47
Herzest	3	12	11	–	14
Kalugyer	10	68	73	15	88
Kerpenyet	4	36	102	–	60
Kimpuly	2	10	17	40	15
Kollest	3	22	26	42	42
Kristyor	4	24	57	10	38
Lehecsény	11	38	50	–	56
Lunkauzest	2	111	113	–	106
Petrilenzavojen	1	30	43	–	40
Pojana	22	18	73	85	53
Rézbánya	6	20	10	–	10
Rieny	15	50	54	4	39
Segyest	5	64	51	–	62
Segyestel	2	30	44	29	39
Stej	5	34	27	–	37
Sust	3	44	49	–	32
Szerbest-Foltest	15	31	52	12	66
Vaskoh	28	70	65	2	184
Vaskoh-Szelistye	4	12	36	8	34
Vaskoh-Szokodol	3	16	21	26	48
Vojen	9	72	90	94	–
Összesen:	260	1124	1472	478	1607

13. sz. táblázat
Majorsági területek a vaskohi birtokon

település neve	rét kaszás	erdő
Vaskoh	42	
Barest	–	?
Felsőverzár	–	?
Kerpenyet	24	–
Lehecsény	40	–
Vaskoh-Szelistye	–	?
Pojana	–	?
Kristyor	110	?
Kalugyer	–	?
Vaskohszokodol	24	?
Kimpuly	–	?
Kollest	20	?
Briheny	10	?
Sust	–	?
Lukauzest	24	?
Határ	40	?
Vojen	–	?
Rieny	–	?
Petrlenzavojen	48	–
Segyest	–	?
Herzest	–	?
Alsókimpány	–	?
Felsőkimpány	–	?
Segyestel	–	?
Fonáca	–	?
Rézbánya	–	?
Összesen:	382	?

Megjegyzés: Az összefüggő birtokrészek miatt a településeket nem ábécé rendben, hanem az összeírás sorrendjében vettük fel. Az erdők itt sem voltak felmérve, azon nagyságát a bejárható időben, órában adták meg.

14. sz. táblázat
Úrbérek a belényesi görög katolikus birtokon

település neve	mai román neve	jobbágy	zsellér	háztalan zsellér
Alsópojen	Poieni de Jos	41	53	3
Alsóvalenyagra	Valea de Jos	24	39	1
Balalény	Băleni	33	44	-
Belényes	Beiuș	?		
Belényeskocsuba	Cociuba de Mare	20	25	1
Belényeslazúr	Lazuri de Beiuș	30	32	2
Belényesörvényes	Urviș de Beiuș	44	57	4
Belényessonkolyos	Șuncuiș	46	21	2
Belényesszelistye	Săliște de Beiuș	28	52	-
Belényesszentmárton	Sînmartîn de Beiuș	12	61	1
Belényesszentmiklós	Sinnicolau de Beiuș	26	23	1
Belényesújlak	Uileacu de Beiuș	76	104	4
Belezsény	Belejeni	23	24	1
Borz	Borz	14	10	-
Bragyet	Brădet	18	80	-
Brost	Stințești	27	12	-
Budurásza	Budureasa	69	80	1
Buntyesd	Buntești	50	43	5
Burda	Burda	48	36	-
Ciganyesd	Tiganestii de Beius	41	13	1
Dombrovány	Dumbrăveni	29	42	-
Dragonyesd	Drăgănești	21	9	-
Dragottán	Drăgoteni	46	46	1
Dzsoszánforró	Forău	65	75	2
Dzsoszángurbest	Gurbesti	92	61	2
Felsőpojen	Pojenii de Sus	39	71	1
Felsővalenyagra	Valea de Sus	17	13	1
Feneres	Feneriș	63	41	-
Fenes	Finiș	76	113	2
Fericse	Ferice	17	51	3
Füzegy	Fizis	22	18	-
Gurány	Gurani	18	76	1
Gyalány	Delani	38	19	1
Henkeres	Hinchiřiș	49	72	2
Jánosfalva	Joaniș	S36	16	-
Kakacsény	Cucuceni	12	6	-
Karbunár	Cărbunari	27	30	-

település neve	mai román neve	jobbágy	zsellér	háztalan zsellér
Kebed	Căbești	57	94	5
Kisbelényes	Beiușele	40	72	2
Kiskoh	Chișcău	27	42	-
Köszvényes	Cusuiș	54	45	1
Kreszuja	Cresuia	49	43	1
Kuracel	Curățale	63	48	-
Lelesd	Lelești	18	30	1
Magura	Măgura	13	22	-
Mérág	Mierag	23	19	1
Mézes	Mizieș	57	40	2
Meziad	Meziad	77	96	4
Nyégerfalva	Gradinari	30	20	-
Nyimajesd	Nimăiești	100	87	2
Petrányvalány	Vălanii de Beiuș része	46	40	-
Petrássolymos	Șoimuș Petreasa	67	39	1
Petrosz	Petros	14	62	-
Pocsavelesd	Pociovelește	36	20	-
Pokola	Pocola	46	15	-
Preszaka	Prisaca	29	27	2
Remete	Remetea	88	44	1
Rossia	Roșia	101	115	10
Sebes	Șebiș	29	45	1
Sólyom	Șoimi	19	27	1
Száka	Saca	37	50	-
Szód	Săud	12	61	1
Szohodollazur	Sohodol	45	70	3
Szokány	Săucani	41	61	4
Szudrics	Sudrigu	25	18	-
Talp	Talpe	23	26	-
Tarkajca	Tăracăița	14	25	4
Tárkány	Tărcaia	41	46	1
Tatárfalva	Totoreni	32	28	8
Telek	Teleac	19	18	1
Venterrogoz	Rogoz	76	104	4
Hidastelek puszta	Holod	-	28	-
Összesen:		2785	3199	104

15. sz. táblázat
 Úrbéres területek a belényesi görög katolikus birtokon

település neve	telekszám	zsellértelek	beltelek p.m.	szántó hold	rét kaszás
Alsópojen	5 3/8	–	75	168	111 1/4
Alsóvalenyagra	3 1/8	–	46	105 3/4	80 1/8
Balalény	8 5/8	3/8	38	213 1/4	123 3/4
Belényes	?				
Belényeskocsuba	2 5/8	–	38 1/2	90 2/4	62
Belényeslazúr	6	1/8	39 1/2	175	106
Belényesörvényes	9 5/8	–	70 1/2	270 3/4	173
Belényessonkolyos	11 2/8	6/8	59	297	162 1/2
Belényesszelistye	4	1/8	61	163 2/4	91 2/4
Belényesszentmárton	12 1/8	–	43	309 2/4	159 1/4
Belényesszentmiklós	4 6/8	–	35 1/2	121	92 3/4
Belényesújlak	8 1/8	–	93	247 2/4	138 1/4
Belezsény	3 1/8	–	40 1/2	111	63 3/4
Borz	2 5/8	1/8	19	74 1/4	53 2/4
Bragyel	2 5/8	–	96	126	79 2/4
Brost	4 4/8	–	35	138	93
Budurásza	11 1/8	1/8	105	301 2/4	205 2/4
Buntyesd	8	2/8	70	247 3/4	136 3/4
Burda	8	5/8	84	260 3/4	174 2/4
Ciganyesd	6 2/8	–	46	177 2/8	106 4/8
Dombrovány	4	–	60	118 2/4	85 1/4
Dragonyesd	3 4/8	–	24 1/2	96 1/4	59 2/4
Dragottán	10 4/8	2/8	74	297	188 1/4
Dzsoszánforró	11	6/8	81 1/2	293 1/4	179
Gurbest	17 3/8	5/8	110 1/2	587 1/4	211 2/4
Felsőpojen	4 2/8	1/8	91	201 1/2	110
Felsővalenyagra	2 5/8	–	25	75 2/4	58 2/4
Feneres	12 7/8	4/8	66 1/2	332 1/4	189
Fenes	13 6/8	1/8	167	397 1/4	242
Fericse	2 5/8	–	49	121 2/4	65 2/4
Füzegy	3 7/8	1/8	33	109 2/4	67 1/2
Gurány	2 2/8	–	75	136	85
Gyalány	8 4/8	2/8	48	212 1/4	142 1/4
Henkeres	8	2/8	78 1/2	272 2/4	1583/4
Jánosfalva	9 2/8	4/8	46 1/4	215	115 3/4
Kakacsény	3	1/8	14 1/2	80 3/4	40 2/4

település neve	telekszám	zsellértelek	beltelek p.m.	szántó hold	rét kaszás
Karbunár	6 3/8	—	44	158 3/8	104
Kebesd	11 1/8	5/8	109	395	202
Kisbelényes	7	—	98 1/4	239 3/4	133 3/4
Kiskoh	3 6/8	1/8	65 3/4	142 2/4	98 4 1/4
Köszvényes	12 6/8	—	61 1/4	308	171 3/4
Kreszulya	9	5/8	76	302 2/4	183
Kuracel	12 5/8	1	96	424 1/4	251 1/4
Lelesd	3 4/8	3/8	35	115 2/4	74 2/4
Magura	2	—	35	72 2/4	55 2/4 4 3/4
Mérág	4	—	31	124	63
Mézes	10 2/8	2/8	87	305 1/4	184 33 2/4
Meziad	10 6/8	2/8	150	403	206 2/4
Nyégerfalva	5	—	43 1/2	138 3/4	90 1/4
Nyimojesd	20 2/8	6/8	166 2/4	646 3/4	320 2/4 3
Petrányvalány	11 2/8	3/8	68	308 2/4	157 1/4
Petrássolymos	16	1 1/8	75	495 2/4	195 3/4
Petrosz	1 6/8	—	60 1/2	117	92 1/4
Pocsavelesd	6 5/8	—	56	214 1/4	93 2/4
Pokola	10	6/8	53	261 2/4	148 3/4
Preszaka	5 3/8	1/8	47	178	93 3/4
Remete	18 5/8	3/8	106 1/2	467	333 3/4
Rossia	18	1	138	555 1/4	373 3/4
Sebes	4 4/8	1/8	49	130 2/4	94 1/4
Sólyom	3 7/8	—	26 1/2	110 3/4	61
Száka	5 4/8	—	55 1/2	114 2/4	98 3/4
Szód	1 4/8	—	61	99	44
Szohodollazúr	6 5/8	4/8	81	335 1/4	127 3/4
Szokány	6	—	79	213 2/4	107
Szudrics	3 4/8	—	40	112 2/4	83 2/4
Talp	4	2/8	36 1/2	114	65 2/4
Tarkajca	1 6/8	—	23 1/2	68 3/4	41
Tárkány	9 6/8	2/8	62 1/2	262 1/4	142 3/4
Tatárfalva	4 3/8	1/8	51	103 1/4	77 2/4
Telek	3 2/8	—	26	96 2/4	62 1/2
Venterrogoz	12 5/8	6/8	147	390	277 3/4
Összesen:	509	15 7/8	4509 1/2	15668	9121 7/8 45 1/2

KLÁRA DÓKA

THE ESTATES OF THE ROMAN AND GREEK CATHOLIC EPISCOPACY IN NAGYVÁRAD AT THE TURN OF 18-19TH CENTURIES

The study offers a survey of the estates of two episcopacies (Roman and Greek Catholic) seated in Nagyvárad (today Oradea, in Romania) in 1796 and 1806. The Latin episcopacy – originally seated in Bihar (today Bihor, in Romania) – was founded by Saint Stephen, later its centre moved to Nagyvárad in 1077. The Greek Catholic organisation came into being owing to Maria Theresa's orders in 1776.

To the estate of the two episcopacies belonged altogether 8 agricultural-towns, 175 villages and 45 uninhabited territories. The centres of the domains were in Nagyvárad, Bél (today Beliu, Romania) Vaskoh (today Vascau, in Romania) and Belényes (today Beius, in Romania). The latter belonged to the property of the Greek Catholic organisation. The western part of the area was plain, however, a larger part was situated on a hilly, mountainous area.

On the four estates lived altogether 8691 feudal tenants, 6569 serfs and 929 serfs without house. Tenants with peculiar rights lived in almost each settlement, in the domain of Nagyvárad even nobles were settled. In this territory vine-growing was significant, nevertheless, these lands were leased by both the feudal tenants of the episcopacy and newcomers.

On western territories there were numerous uninhabited areas which could not be resettled at the beginning of the 18th century. On these lands manors were formulated whose major part was used as ploughed field. On mountainous areas (domains of Bél and Vaskoh) the narrow fields and the soil of weak quality provided very little earning, thus the income was completed by practice of trade (conversion of timber, mining and the production of pearl-ash, etc.).

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

BURA LÁSZLÓ

A KELETI SZERTARTÁSÚ KERESZTÉNYSÉG MÚLTJA ÉS JELENE
SZATMÁRBAN. MAGYAR GÖRÖG KATOLIKUSOK A SZAMOSHÁTON
(SZATMÁR MEGYÉBEN)

Immár 340 évet meghaladó ideje élnek Szatmárban Rómával egyesült (görög katolikus) keleti (bizánci) szertartású keresztények. Egyházközségeik 1660-ban az akkor alakult Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye püspökének egyházi joghatósága alá tartoztak. Az egykori Magyarországon és Erdélyben élő, Rómával egyesült keleti szertartású közösségek életében három és fél évszázadnyi történetük során számos egyházszerkezeti (területi) változás történt, sok helyütt (meg)változott a szertartások nyelve is.

Amint azt II. János Pál pápa 2000. május 7-én kiadott Apostoli Levelében¹ megállapítja, hogy az egyház egységének misztériuma a Megtestesülés misztériumából fakad, az egyház küldetése és feladata pedig az Istennel való és az emberek közötti egység fokozatos megvalósítása.

A 2000. év jubileumi légköre az igazság melletti fáradhatatlan elkötelezettséggel arra a kötelességünkre int, hogy átvizsgáljuk tulajdon múltunkat, felismerjük következetlenségeinket. Különösen fontos ez ma, az elnyomatás, üldöztetés időszakából éppen csak kilépő romániai görög katolikus egyház számára, amelynek múltját újra át kell gondolnia, hogy megtisztult emlékezettel fordulhasson a II. Vatikáni Zsinat tanításainak megismerése felé, ugyanis az üldöztetések következtében nem volt lehetősége a Zsinat történelmi eseményében való részvételre, s a Szentlélek működését sem foghatta fel világosan.

A múlt dokumentumainak összegyűjtése szükséges és nélkülözhetetlen feltétel a jövő nemzedékek számára a tárgyilagos ítéletalkotáshoz, történelmük kritikusan értékelt, ezért hitelt érdemlő megismeréséhez. A tanulmány ehhez kíván hozzájárulni.

* * *

A keleti szertartású kereszténység megjelenése, elterjedése, egyházkormányzati kérdései, a helyi egyházak működése (a különböző etnikumú hívők pasztorációja, a liturgia nyelve a Kárpát-medence északkeleti térségében és a vele szomszédos alföldi tá-

1 II. János Pál pápa Apostoli Levele a Romániai Görög Katolikus Egyháznak a Római Egyházzal való egyesülése 300. évfordulója alkalmából. Vatikán, 2000. május 7.

jakon) igen szövevényes, feltárása teljes történetiségében feltehetően mindig hézagos marad.

Ebben a tanulmányban a keleti (bizánci) szertartású katolikus egyháznak a történeti Szatmár és Ugocsa megye ma Romániához tartozó részein működő magyar nyelvű egyházközségeivel foglalkozom.² A Szatmár és Ugocsa megyei falvakban a ma magyar szertartási nyelvű görög katolikusok között magyar és szláv (ruszin/rutén, szlovák) származásúak élnek.

Az általános összefüggések ismerete és a jelen kérdéseinek sokrétűsége³ szükség-szerűen megkívánja, hogy valamelyest utaljunk a magyarság és a kereszténység legkorábbi kapcsolataira, illetőleg a térségnek a X – XI. századi viszonyaira is, valamint a bizánci rítusú kereszténység újráéledésére a Kárpát-medence észak-keleti övezetében.

Hasonlóképpen nem mellőzhetjük esetenként a bizánci ortodox egyházzal való kapcsolatokra utalásokat sem.

A Kárpát-medencébe érkező magyarságról tudjuk, hogy ideérkezte előtt, a kabar birodalommal való kapcsolata idején már találkozott a kereszténységgel, s találkozott vele a honfoglalás folyamatában hozzá csatlakozott (s éppen a Felső-Tisza vidékén megtelepedett) kabar (kazár) törzsek is. Keresztényekkel találkozhattak a hun és az avar birodalom felbomlását követően a Kárpát-medencében maradt népség körében is, beleértve a szláv etnikumúakat is, akik között minden valószínűség szerint keresztények is voltak, akkor és ezen a tájon mindenképpen bizánci/görög rítusúak.

Ismert tény, hogy a X. század negyedik–hatodik évtizedében Erdélyben működött Hierotheosz görög missziós püspök, aki magyar vezéreket s a nép egy részét bizánci rítusban keresztelte meg, hasonlóképp kereszteltek az Ajtony területén működött utódai, Theophülaktosz és Antonisz. A X. század végi görög rítusú magyar keresztényeknek saját nyelvükön írott könyveik nem voltak, de a kutatók nem tartják kizártnak, hogy magyar nyelvű szertartásaik (is) léteztek.⁴

Nem látszik azonban valószínűnek, hogy a Kárpát-medence déli részén térítők hatása elérte volna a Felső-Tisza és a Szamos alsó folyása akkor gyéren lakott vidékeit.

Írásos dokumentumok nem tanúsítják azt a feltételezést, hogy a Kárpát-medencében a nyugati, latin szertartású kereszténység elterjedése után, miközben a keleti szertartás háttérbe szorult anyanyelvét és szertartását egyaránt megszakítatlan folytonosságban megőrző bizánci szertartású magyar etnikumú kereszténység maradt és élt volna.⁵

Ismeretes azonban, hogy a keleti szerzetesek a római egyházhoz való hivatalos csatlakozás után is tovább tevékenykedtek kolostorokban, (Veszprémvölgy, Marosvár, Oroszlámosi, Pásztó, Szávademeter), sőt még a későbbiekben is telepedtek (orosz

2 Jelentős számú magyar anyanyelvű görög katolikus élt/él még az Érmelléken, a Székelyföldön (Háromszékben) és Erdély (főleg) keleti részein.

3 Mióta élnek keleti (unitus) szertartású katolikusok ezen a tájon? Volt-e itt a keleti szertartásnak (valamilyen) folytonossága? Milyen volt a latin rítusú katolikus egyházzal való kapcsolata? Milyen etnikumú hívők egyháza volt?

4 GYÖRFFY GYÖRGY: *István király és műve*. Bp., 1977. 67. – PIRIGYI ISTVÁN: *A magyarországi görögkatolikusok története I. Nyíregyháza*, 1990. 16–21.

5 HODINKA ANTAL: *A munkácsi görögkatolikus püspökség története*. Bp., 1910. 187. és kk.

baziliták Visegrádon, Tihanyban) s a latin egyház felügyelete alatt továbbra is folytatták tevékenységüket.⁶

Tény az is, hogy a XIII. század elején (1204-ben) a pápa keleti szertartású püspökség felállításának tanulmányozásával bízta meg a nagyváradi püspököt.⁷ Ez valószínűleg a XII. egyetemes zsinat (1204. ápr.13.) hatására elmaradt. A görög katolikus egyházi főhatóság kérdését a latin egyházmegyék keretében kinevezett rítus-vikáriusokkal oldották meg.⁸

Ugyancsak történeti tény, hogy a Kárpát-medence észak-keleti térségében a 13. század második felében ortodox vallású ruszin népesség, majd délszlávok jelentek meg,⁹ s szétszórta görögök is érkeztek. A IV. Béla idejében betelepült jászok és kunok körében sem volt ismeretlen a bizánci rítusú kereszténység.¹⁰

Az Árpád-kori bizánci kolostorok kihalásával lelkipásztor nélkül maradt magyarországi magyar hívők lelki ügyekben a szakadár keleti püspökökhöz fordultak, a keresztiséget is tőlük vették fel. A jelenségre maga IX. Gergely hívja fel (1234-ben) IV. Béla figyelmét. Levelében arra is utal, hogy közülük sokan, valamint németek is, (a fentiek következményeképp) beolvadtak a románságba.¹¹

A magyar anyanyelvű keleti szertartású keresztények számát gyarapíthatták ugyanakkor – elsősorban Szatmár, Szilágy és Bihar megyében – a magyarságba beolvadó kunok és besenyők is.¹²

Görög katolikus egyháztörténészek¹³ rámutattak arra, hogy a bizánci/keleti szertartású magyarság a reformáció időszakában és következtében is keletkezett, ugyanis Biharban és Szatmárban is a papjaikat elveszített katolikus magyarok többnyire protestánssá lettek, egy részük viszont görög szertartásúvá (ortodox) lett. (Az ortodox jobbágyokat ugyanis földesuraik nem kényszerítették vallásuk elhagyására.) Ezeknek a többsége viszont idővel elrománosodott, illetőleg Máramarosban ruszinná lett.¹⁴

A bizánci/görög szertartású keresztények Rómával való egyesülésének a Kárpát-medence észak-keleti részében nagyobb mértékben társadalmi-gazdasági oka volt,¹⁵ de a bizánci rítusú papok némelyikében vallási motiváló ok, az egyház egységének eszméje is megvolt.¹⁶

6 ORBÁN J. GYULA: *A görög katolikus egyház Erdélyben*. In: *Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban*. Bp.-Piliscsaba, 1999. 218.

7 GLÜCK JENŐ: *A nagyváradi görög katolikus levéltár magyar vonatkozású iratanyaga*. 33.

8 GLÜCK i. m. 34.

9 Lehetek köztük tiszai szlávok is, akik a honfoglaló magyarokkal jöttek be Vereckénél. (Vö.: SZÉMÁN István: *Az unionizmus*. Miskolc, 1932. 68.), a 14. században pedig Zsigmond király csereszereződése alapján a Tiszántúlon ortodox délszláv (szerb) jobbágyokat telepítettek.

10 A betelepülő kunok és besenyők között esetleg lehetnek keleti szertartású keresztények. Tény, hogy az ún. Káta-falvakban élt a lakosok kun-besenyő eredetének hagyományja. (Vö.: SZABÓ ISTVÁN: *Ugocsa megye*. Bp., 1937.

11 PIRIGYI ISTVÁN: *A görög katolikus magyarság története*. Nyíregyháza, 1982. 51.

12 MOSOLYGÓ JÓZSEF: *A keleti egyház Magyarországon*. Miskolc, 1941.

13 PIRIGYI ISTVÁN: *A magyarországi görögkatolikusok története*. Nyíregyháza, 1990. 78.

14 PIRIGYI 1990. 78–79.

15 I. Lipót kiváltságlevele: a Rómával egyesült rutén papokat és gyermekeiket felszabadította a jobbágság alól és ugyanabban a mentességben részesítette, amellyel a latin szertartású papok rendelkeztek.

16 Ugyanakkor a bihari és balázsfalvi román papok hangsúlyozottan az anyagi és társadalmi előnyök miatt fogadták el az uniót. (Vö.: PIRIGYI István: *Görögkatolikusok Erdélyben és Kárpátalján*. Debrecen, 2001. 20.)

Az ungvári unió 1646. április 24-én, önkéntesen, minden erőszaktól mentesen jött létre. Sorra csatlakozott hozzá az Unggal szomszédos megyék papsága, de csatlakoztak Bereg, Szabolcs és Szatmár megye (román és magyar is) papjai is. A máramarosiak híveikkel együtt 1721-ben csatlakoztak.

Az 1660-ban megalapított Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye egyházkormányzatilag minden magyarországi görög katolikus közösséget magához kapcsolt. Ennek eredményeképp a munkácsi püspökség esperesi kerületet létesített Szatmárban is, Szatmárnémeti, Nagybánya, Felsőbánya, Avasfelsőfalu és Nagykároly székhellyel, majd 1776-ban Bacsinszky András munkácsi püspök Szatmárnémeti székhellyel külhelynökséget alapított.¹⁷

A munkácsi egyházmegye határai az idők folyamán többször változtak, Szatmárt illetően a román unió hozott változást, ugyanis a fogarasi püspökséget követően 1777-ben újabb püspökség létesült. A nagyváradi román görög katolikus püspökség létrejötté után 72 Szamoson túli parókiát több száz filiával (Szegedtől Debrecenig, Nyíregyházáig) átsatoltak a nagyváradi püspökséghez. Később nyolc egyházközséget visszakapcsoltak Munkácshoz,¹⁸ ugyanakkor Nagyvárad újabb kilenc egyházközséget kapott. Ekkor kapta meg a nagyváradi egyházmegye a Szatmárral szomszédos Érmellékről, Érkörtvélyes, Érmihályfalva, Érselind és Gálospetri, a Szatmárnémetihez közeli Pete¹⁹ egyházközségeit.

A nagyváradi román görög katolikus egyházmegyééhez csatolt parókiák magyar anyanyelvű hívei eleinte szabadon használták anyanyelvüket, az egyházmegyében azonban az egyházi közigazgatás román nyelvű volt, a liturgia nyelve is az lett. Az egyházmegye sematizmusai pedig következetesen ruszinnak nevezték az odacsatolt parókiákat. (Valójában a hívők közül csak kevesen tudtak ruszinul.) Az 1900. évi, a népszámlálás évében készült nagyváradi görög katolikus sematizmus is egyetlen parókián, Makón, ismeri el magyar nyelvű görög katolikusok létét.²⁰

1853-ban IX. Piusz pápa létrehozta a Gyulafehérvári-Fogarasi Román Görög Katolikus Érseki Tartományt (metropolíát), ennek része lett az akkor 94 parókiából megalakított szamosújvári román görög katolikus püspökség. A szamosújvári egyházmegyébe került öt Szatmár megyei parókia: Batizvasvári, Józsefháza, Patóháza, Szatmárnémeti II. és Udvari.

Mind a nagyváradi, mind a szamosújvári egyházmegye román anyanyelvű és etnikumú papokat képzett és alkalmazott, a magyarul beszélő egyházközségekben is román liturgikus nyelvet vezettek be. A szertartási nyelv asszimiláló ereje közismert vallás-szociológiai tény.²¹ Következésképp a román liturgikus nyelv az érintett egyházköz-

17 Az egyházmegyében 1792-ben végzett összeírás adatai pontosan tükrözik a munkácsi görög katolikus egyházmegye igazgatási kereteit (főesperességek, esperességek, parókiák, templomos és templom nélküli leányegyházak), a hívek lélekszámát. [A tanulmányunk tárgyát képező helyiségekre vonatkozó adatokat statisztikai táblázataink közlik.] Vö.: KOI ISTVÁN: A munkácsi püspökség 1792. évi katalógusa. In: BENDÁSZ ISTVÁN-KOI ISTVÁN: A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészsegeinek 1792. évi katalógusa. Nyíregyháza, 1994.

18 Köztük Nagykárolyt, 695 ruszin és magyar hívővel.

19 Az érmelléki falvak hívei ruszin származásúak (de már javarészt magyar nyelvűek) voltak, Pete 359 hívője között román és magyar anyanyelvűek voltak.

20 PIRIGYI 2001. 55.

21 GERENCSEI ISTVÁN: *Erdély románsága és az eltűnt magyarság*. 22

ségekben a keleti szertartású magyaroknak a románságba való beolvadását (is) eredményezte.

A szertartások nyelvének kérdése a XX. század elején több egyházközségben ismételt előkerült, ennek eredményeképp a nagykárolyi magyar egyházközség visszakerült a munkácsi egyházmegyéhez, ugyanis a hívek olyan paphoz ragaszkodtak, aki az 1900. évi népszámláláson magyarnak vallotta magát, a nagyváradai egyházmegyében pedig ilyen nem volt.²²

1912. május 6-án megalakult a hajdúdorogi görög katolikus egyházmegye, amelybe a nagyváradai egyházmegyéből bekerültek az egykor Munkácshoz tartozott magyar nyelvű hívők alkotta egyházközségek: Szatmárnémeti, Kökényesd, Nagypeleske, Sárközújlak, Szárazberek, Túrterebes, Nagykároly II. (és az előbbieken említett érmelléki parókiák, valamint a nagyváradai ún. „rutén” [valójában magyar] parókia. Ezek az egyházközségek 1916. június 24. valamennyien átvették a Gergely naptár szerinti időszakos átnevezést.

Trianon után a munkácsi egyházmegye hetvenöt parókiája Románia területére került. Azok, amelyek, a hajdúdorogi egyházmegye megalakulása előtt Munkácshoz tartoztak – tehát Szatmárnémeti, Kökényesd, Nagypeleske, Sárközújlak, Szárazberek, Túrterebes, Nagykároly II., valamint a nagyváradai „rutén” [tkp. magyar] parókia a hajdúdorogi püspök joghatósága alatt maradt 1922. március 7-ig,²³ a Siret-i Apostoli Kormányzóság létesítéséig.

A bukovinai Siret [Szeret] székhelyű apostoli kormányzóságot a Szentszék bukaresti nunciusa, Francesco Marnuggi létesítette a stanislai és a munkácsi egyházmegyék Románia területére került egyházközségeiből. Zlepkó Kelemen, a kinevezett sireti apostoli adminisztrátor vikáriust nevezett ki a hajdúdorogi egyházmegyes egyházközségek számára, Szabó Endre máramarosszigeti külhelynököt.²⁴

Az intézkedést tudomásul vevő hajdúdorogi püspök nyomtatékosan hangoztatta, hogy a nyolc egyházközség hívei nem rutének, hanem magyarok.

Az 1927-ben létrejött román konkordátum alapján a Szentszék létrehozta a Máramarosi Görög Katolikus Püspökséget,²⁵ majd az 1930-ban kiadott apostoli konstitúció intézkedési révén a püspökséghez csatolta a sireti apostoli kormányzóság fentebbi nyolc egyházközségét²⁶ és a nagyváradai püspökség egyházközségei közül azt a hatot, amely egykor hajdúdorogi egyházmegyes volt: Csengerbagos, Nagykolcs, Óvári, Pete, Szamosdob, Vetés. Ezekben a hívek mindennapi társalgásukban magyarul beszéltek, az egyházi szertartás nyelve azonban román volt/maradt.²⁷

Ez a területi – szervezeti felépítés megmaradt 1940–1944 között, a magyar állami közigazgatás idején is. Kivételes a nagykárolyi magyar nyelvű görög katolikus parókia helyzete, amely Trianon után (a román parókiával együtt) ismét a nagyváradai egyház-

22 PIRIGYI 1982. 101; PIRIGYI 1990. II. 43.

23 PIRIGYI 1990. II. 123.

24 PIRIGYI 2001. II. 124. Idézi a *Görögkatolikus Tudósító* 1922. április 30. és május 7-i számát, illetőleg PAPP GYÖRGY: *A hajdúdorogi egyházmegye területváltozásai*. Miskolc, 1942. c. munkáját.

25 Székhelye Nagybánya lett, ui. az ortodox egyház tiltakozott Máramarossziget görög katolikus püspöki székhelyé tétele ellen.

26 BENEDEK ZOLTÁN: *A nagykárolyi görög katolikus magyar templom*. Szatmárnémeti, 2001. 4.

27 A nagyváradai püspökséghez tartozásuk idején ugyanis magyarul énekelniük sem volt szabad, s a püspökség ehhez a parókiák átadásakor is ragaszkodott.

megyéhez tartozott 1940–1944 között is, viszont 1991. május 5-étől (állami jóváhagyással) ismét a máramarosi püspökség keretében működő szatmári magyar görög katolikus főesperességhez tartozónak nyilvánították. 1999 januárjában azonban a máramarosi püspök és a nagyváradi püspök megegyezése alapján ismét a nagyváradi püspökséghez csatolták.

II. A magyar szertartási nyelvű görög katolikusok közül a legrégebbi egyházközség a szatmárnémeti,²⁸ utána a nagykárolyi, a XVIII. század derekán települt Csedreg, Kökényesd, Túrterebes, Sárközújlak görög katolikus lakossága, ezeket követően létesült Nagypeleske, Szárazberek.

A ma magukat magyarnak valló görög katolikusok ősei származásukat és anyanyelvüket tekintve többségükben rutének/ruszinok, oroszok, tótok voltak, kevesebben románok, nyitott kérdés a fenti etnikai csoportokba nem tartozó, csak magyar ősöktől származók rétege.²⁹ Az egyes etnikai identitások ebben a térségben szinte kibogozhatatlanul összefonódtak.

Mindenekelőtt a Szatmárban működött keleti szertartású keresztény közösségek isentiszteleti helyéről (templomáról) és nyelvéről kell szólnunk.

A szatmárnémetiben 1681-ben bizonyosan létezett egyházközség hívei akkor görögök és rácok, papjuk a *Triodon* nevű szertartáskönyvben fennmaradt bejegyzés szerint Mihály.³⁰ Nem tudjuk, hogy már Rómával egyesült lelkész volt-e, bizonyos azonban, hogy 1685-ben Németiben az egyházközség lelkésze, egyben a Szatmár, Ugocsa, Bereg és Szabolcs megyei görög katolikusok esperese, Monasterly Demeter a katolikus egyházzal egyesült lelkész, tisztségében I. Lipót megerősítette.³¹

A görög katolikus egyházközségek egyik legfontosabb feladatuknak tekintették a templomépítést. A kezdeti, fából épült kápolnák / templomok helyett elég hamar minden egyházközségben téglából építettek templomot. Németiben (a már korábban létezett kápolna) helyett a görögök által 1690-ben fából épített templomot 1757-ben váltotta fel a téglából készült templom.³²

Az 1690-ben épült templomban a liturgia nyelve görög és szláv volt. A görögök XVIII. század eleji eltűnése³³ és a ruszinok betelepülése következtében, a munkácsi püspökség szertartási nyelvének megfelelően Németiben (s a többi egyházközségben is)

28 Németiben a keleti szertartású egyházközséget (nem egyesült) görögök és rácok alapították, akik Nagyváradi és Borosjenő török kézre kerülése után ide menekültek. Letelepedésüket és vallásgyakorlatukat I. Leopold engedélyezte azzal a feltétellel, hogy egyesülnek és lelkészüket elismeri a munkácsi püspök joghatóságát.

29 Csedreg, Kökényesd és Túrterebes régi lakosai között voltak nem az említett etnikumokból származó, magukat magyarnak valló keleti szertartású katolikusok is. Vö. SZABÓ: *Ugocsa megye megfelelő fejezetei*.

30 BARTÓK GÁBOR: Szatmár-Németi szabad királyi város egyházi és polgári története. Szatmár, 1860. 100.

31 BARTÓK *i. m.* 100–101.

32 BARTÓK *i. m.* 102. A görög katolikus templomok titulusa Szent Miklós (Szatmár-Németi), Szent Mihály és Gábrriel arkangyal (Nagykároly, Nagypeleske), Szűz Mária oltalma, illetve Kisboldogasszony, Szent György (Túrterebes).

33 1703-ban Szatmár kuruc ostromakor az osztrák várvédőket támogatják, ezért bebörtönzik őket, valószínűleg ezt követően vész nyomuk.

a liturgiában az ószláv nyelvet használták,³⁴ az átváltoztatás szövegét azonban a későbbiekben is mindenkor görögül mondták.

A keleti szertartású egyházközségek hivatalos kapcsolataiban és pasztorációs gyakorlatában nyelvi szinkretizmus érvényesült. Az anyakönyveket egyházi szláv nyelven vezették, a lelkészek felettes hatóságaikkal ruténül és/vagy latinul leveleztek, a hívekkel ruszinul és/vagy magyarul (esetenként románul) foglalkoztak.

Csedreg, Kökényesd, Túrterebes XIII–XVI. századi lakosai magyarok voltak, kevés bizonytalan etnikumú [szláv maradványok?] lakossal, a mai görög katolikus hívek (többségükben) valószínűleg szláv (a XVII. sz. végén – a XVIII. században betelepült tót, rutén/orosz) eredetűek.³⁵

1806-ban a Szatmárnémeti székhelyű külhelynökséghez tartozó szatmári és ugocsai egyházközségek legtöbbszörében a szentmise (a liturgia) nyelve ruszin (orosz) volt, a hívek pasztorációja is Kökényesden, Csedregben, Sárközújlakon, Adorjánban, Sárfaluban, Túrterebesen egynyelvű, magyar pasztoráció volt Szatmárnémetiben, Lázáriban, Mikolában, Egriben, Sándorhomokon, Nagykároly II. parókiáján, kétnyelvű (magyar – ruszin) Nagypeleskén, Kispesleskén, (ruszin – román) Nagykároly egyik parókiáján (a hívek 14,36%-a tartozott ide), háromnyelvű (ruszin, magyar, román) Szárazberken. Kétnyelvű, magyar és román volt a pasztoráció Nagybányán (a keleti szertartású hívek 17,56 %), Felsőbányán (16,05 %), Máramaroszigeten (11,12 %).

1824-ben, miután a Szamoson túli román nyelvű parókiákat a nagyváradi püspökség bekebelezte, megszűnt a vikáriátus.

A XVII. századi szláv-tót, ruszin, orosz – betelepülés következtében Csedreg, Kökényesd, Túrterebes, Sárköz lakossága etnikai összetételében jelentősen módosult, Máramarosból románok is települtek Szatmárba, Szatmárnémetibe is, így a Németi székhelyű görög katolikus egyházközségnek (az egész Szatmárnémetiben lakó hívek közt) román etnikumú hívei is lettek. Ebből eredően az egyházközségben felmerült a nyelvkérdés, a román anyanyelvű hívek (ötvenen voltak) 1767-ben panaszkodnak a munkácsi püspöknek, hogy lelkészüik (Szemák János) csak oroszul tud, így őket nem tudja tanítani, lelkileg gondozni.

1768-ban a román anyanyelvűeknek sikerült román nyelvű lelkészt (Ivacskó Demeter) hozniuk, aki az egyházközség ruszin híveinek akarata ellenére a régi templomban négy éven át gondozta, oktatta őket.

A XIX. század második évtizedében a magyar anyanyelvű keleti szertartású katolikusok száma jelentős mértékben megnövekedett, ennek következményeképp magától értetődően megnőtt a (főként) szláv, másutt a román nyelvű liturgia helyetti magyar nyelvű istentiszteletet igénye. Abban a hiszemben, hogy a bizánci szertartású egyházban a liturgiában minden nép a saját nyelvének használatára törekszik, a parókusok mind többet használták (talán éppen II. József németesítő nyelvrendelete ellenhatásaként) híveik anyanyelvét.

34 Csak a XIX. században kerültek bele russzicizmusok.

35 Talán nagyon körültekintő kutatással lehetne választ kapni származási helyükre vonatkozóan. Érkezettek Máramarosból is. Ma már aligha tisztázható, mennyi köztük a beolvadt (eredetileg) magyar etnikumú. Vö.: SZABÓ: *Ugocsa megye*, 95, 308–311, 401–406, 525–534.

36 PIRIGYI 1990. II. 59.

A Tiszántúlon számos közösségben a szentírási olvasmányokat magyar nyelven olvasták, s a prédikációk nyelve is nyilvánvalóan magyar volt. Ekkor itt a keleti szertartásúak 20%-a volt magyar, 5,6%-a ruszin anyanyelvű. Az 1860-as években mind a munkácsi, mind a nagyváradi egyházmegye területén erőteljes mozgalom indult a magyar nyelvű liturgia engedélyeztetésére, azonban a román püspökök a Szentszéknél elérték, hogy ismételten megtiltotta a magyar szertartási nyelv használatát.³⁶

A XVIII. század végétől a ruszin papok – bár teológiai képzésüket Ungváron, ruszin környezetben (s nyelven) szerezték – mind többen tanulnak latin iskolában (is), elszakadnak népuktól és fokozatosan elhagyták anyanyelvüket is. Ez a folyamat hatott mind a szatmár(németi), mind a környező „ruszin” egyházközségekre is, amelyekben e jelenség, mellette a magyar nyelvű parókiákkal való érintkezés hatására, valamint az egyházközségekben folyó elemi iskolai oktatás eredményeképp a magyar nyelv kerekedett felül. Ebben érdemi része volt a görög katolikus kántortanítóknak is, ugyanis a görög katolikus elemi iskolákban összekapcsolták a két funkciót, így a keleti szertartásban kiemelkedő szerepű kántorok számottevően hozzájárultak a magyar nyelv és művelődés terjesztéséhez. 1865-ben már magyarul beszéltek, ruténül keveset értettek. A szatmárnémeti görög katolikus elemi iskolában (is) 1772-ben magyarul tanítottak, de a gyermekeket ekkor még orosz, román és német írásra is oktatták.

A Rómával való egyesülés következményeként a görög katolikus papság (és családjaik) számára kitágult mind a teológiai, mind az anyagi színvonal emelésének lehetősége. Igen jelentős mértékűvé vált a papi családok gyermekeinek iskoláztatása, tanúsítják ezt Szatmár megye XIX. századi középiskoláinak (Szatmárnémetiben a Nagyobb Királyi Gimnázium, Nagykárolyban a kegyesrendiek gimnáziuma és a (később Szatmárnémetibe átköltözött) fiúk tanítóképzője, a Szatmári Irgalmas Nővérek Kongregációja irányításával működő tanító- és óvónőképző) anyakönyvei, valamint a Római Katolikus Püspöki Líceum adatai. Görög katolikus seminaristák tanultak a római katolikus püspökség papneveldejében is.

Szatmárnémetiben 1806-tól (ismét) működő a katolikus gimnázium grammatikai osztályaiban a diákság 33,75%-a, a humanista osztályokban 33,97%-a volt görög katolikus. Igen sokat mondó az, hogy a tanulók többsége értelmiségi család gyermeke volt, ezen belül pedig igen jelentős a görög katolikus papi családok gyermekeinek száma. A humanista osztályokban tanuló értelmiségi gyermekek 43%-a származott görög katolikus papi családból (a diákság összlétszámának 12%-a).³⁷

Ugyanekkor a gimnáziumi oktatásra ráépülő (püspöki) líceumban³⁸ 1804–1852 között 293 görög katolikus papi családból származó tanuló tanult, az értelmiségi családok gyermekeinek 52%-a.³⁹

Jelen vizsgálódásunkat meghaladja annak a felderítése, hogy a XVII. században magukat magyaroknak valló görög katolikusok milyen etnikumból származtak, s az is, hogy a történelmi Szatmár megyében az évszázados fejlődés eredményeként vegyesen élő, különböző etnikumú rutén (ruszin), román, magyar anyanyelvű görög szertartású katolikusok a családi és gazdasági kapcsolatoktól függően hogyan olvadtak be kölcsönö-

37 BURA LÁSZLÓ: *Iskolavárosunk Szatmárnémeti*. Csikszereda, 1999. 131.

38 A középiskolai oktatást követő iskolatípus, amelynek két éves tanfolyamait végzők teológusok, orvosok, mérnökök, jogászok, stb. lettek.

39 BURA *i. m.* 193.

sen egymás nemzetiségébe, aminek következményeképp a néhol egészen összekeveredve élő, egymástól nyelvi és nemzeti érzésben egészen eltérő, sőt egymással olykor ellentétes csoportokat alkotó görög szertartású katolikusokról aligha állapítható meg pontosan, hogy rutén, román vagy magyar eredetűnek tekintendők-e.⁴⁰

Tény, hogy a szatmári, a beregi, az ugocsai és a máramarosi görög katolikus parókiákon a XIX. század első felében a nemesség és a polgárság körében országszerte élénken élő „hungarus-tudat” kapcsán „hungarus”-nak vallotta magát a lelkészek tekintélyes száma, olyanok is (mintegy hatvanan), akik akkor vagy a későbbiekben nem magyar anyanyelvű közösség lelki gondozását végezték.⁴¹

Az 1860-as években Szatmáron már mindkét görög katolikus parókián többnyire magyarul folyik az istentisztelet.⁴²

1919–1945 KÖZÖTT

A XIX. század folyamán a németi egyházközségtől elváltak és Szatmárnémetiben egyházközséget alapítottak, templomot építettek a román görög katolikusok. Nagykárolyban is külön vált a magyar és a román anyanyelvű közösség. A nyelvkérdés kiélezetten csak Nagykárolyban vetődött fel, a fentebb már említett időpontban.

A természetes népszaporulat eredményeképp lélekszámukban jelentősen gyarapodtak mind az egyházközségek, mind a hozzájuk tartozó filiák is.

Rítusváltoztatásra (görög katolikus latin, latin görög katolikus) vonatkozó problémákról Szatmárban a XX. századig (levéltári dokumentáció hiányában) nem tudunk.⁴³ A század elején a görög katolikus egyház ragaszkodott ahhoz, hogy a vegyes rítusú katolikusok házassága esetén a gyermekeket lehetőleg (a görög katolikus férfi esetén feltétlenül) görög rítusúaknak kereszteljék.

A görög rítusról latin rítusra való áttérés óhaja az 1918-ig Magyarországhoz tartozó részek Romániához csatolása folytán került mind gyakrabban előtérbe, ugyanis az 1922-es román alkotmány mind a nem egyesült, mind az egyesült görög szertartású egyházakat román egyházaknak minősítette, s minden görög szertartású katolikusot román nemzetiségűnek kívánt tekinteni, így az addig a hajdúdorogi egyházmegyéhez tartozó magyar anyanyelvű híveket is.

Az 1918-ban életbelépett egyházi törvénykönyv az Apostoli Szentszék engedélyétől tette függővé az egyik rítusról a másikra való átmenetelt. 1929. január 1-jétől kezdődően engedélyeztetését apostoli nunciúsaira bízta.

Az 1928-as román kultusztörvényt követően, különösen a harmincas évek közepén, hatósági nyomásra Erdélyben történtek rítusváltoztatások a román görög szertartás jávára, sokan az uralkodó ortodox vallásra. Szatmárban is.⁴⁴

40 BURA *i. m.* 133–136.

41 *Szatmári diákok 1610–1852*. Közread. BURA László. Szeged, 1994. (Fontes Rerum Scholasticarum V.)

42 BARTÓK *i. m.* 104–106.

43 SALACZ Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. München, 1975. 90–92.

44 SALACZ *i. m.* 93.

Az erőszakos elrománosítás a szatmári esperesi kerülethez tartozó sok magyar görög katolikust érintett, viszont a latin szertartású egyházba egyházzogilag nem tudtak átiratkozni.

1940 őszén, amikor Szatmárt (s az Érmelléket, a Partiumot) visszacsatolták Magyarországhoz, rendkívül sokan igyekeztek a román származásnak még a látszatát is elkerülni, s amikor erre megteremtődött a lehetőség (a Szentszék engedélye), a görög katolikus rítusról a latin rítusra való áttérésük engedélyezését kérték.

Az 1940-es év utolsó négy hónapjában a szatmári római katolikus egyházmegye romániai területén 709 magyar és 6 román görög katolikus rítusú egyén lett latin szertartású. A legtöbben Szatmárnémeti II. sz. plébániáján: 253-an, valamint Nagykárolyban 251-en.⁴⁵

1948-1990

A romániai görög katolikus egyház felszámolásának folyamata a Moszkvában megtartott pánortodox kongresszus után kezdődött. A kongresszusról hazatérő ortodox pátriárka, Iustinian, felhívta a híveket: térjenek vissza őseik hitéhez. Néhány nap múlva, 1948. július 19-én az állam megtiltotta, hogy az egyház(ak) külföldi kapcsolatokat tartsanak fenn, a görög katolikus püspökségek számát kettőre csökkentette, megszüntette a Nagybánya székhelyű Máramarosi Görög Katolikus Püspökséget is. Szeptember 18-án a román kormány rendeletileg nyugdíjazott négy görög katolikus püspököt, köztük Alexandru Rusut,⁴⁶ a máramarosi egyházmegye (tehát a szatmári tájak) püspökét is. Minden görög katolikus pap levélben egy nyomtatott nyilatkozatot kapott, felszólították őket, hogy aláírásukkal jelentsék ki visszatérésüket az ortodox egyházba. Az aláírók (országosan 423⁴⁷) közül október 1-jén Kolozsváron (rendőri kísérettel) megjelent 38 pap írta alá a görög katolikus egyház „szabad akaratból, senki által nem kényszerítve” való egyesülését az ortodox egyházzal. A román kormány a romániai görög katolikus egyházat a 358./1948-as számú Törvényerejű Rendelettel megszüntette és hivatalosan beiktatta az ortodox egyházba.⁴⁸

A görög katolikus papság 55%-a nem írta alá az ortodoxiához való csatlakozást, közülük mintegy félezret bebörtönöztek, sokan különböző munkahelyeken helyezkedtek el, néhányan illegálisan tovább működtek.⁴⁹

A szatmári magyar görög katolikus esperesség vonatkozásában ez gyakorlatilag csak négy év múlva, 1952 decemberének végén következett be. A romániai görög katoli-

45 SCHEFFLER János: *Az erdélyi rítusváltoztatások*. Magyar Szemle, 1942. január.

46 Később bebörtönözték, 1963 május 19-én hunyt el a szamosújvári börtönben.

47 Nem volt köztük sem szatmári, sem magyar.

48 Mindezt tette akkor, amikor az 1948. április 13-án életbe lépett román alkotmány 16.§ szerint: „A Román Népköztársaság minden polgára egyenlő a törvény előtt, függetlenül nemétől, nemzetiségétől, fajtától, vallásától vagy végzettségétől.” A 27.§ pedig [elméletileg] garantálja „a szellemi szabadságot és a szabad vallásgyakorlást.”

49 Tekintélyes mértékű és jól szervezett titkos román görög katolikus egyházi tevékenység volt Kolozsváron, a máramarosi egyházmegyében Nagybányán (és környékén), kisebb mértékű Szatmárnémetiben is. A magyar görög katolikus papok tevékenysége gyakorlatilag szinte kizárólagosan családjuk körére korlátozódott.

kus egyház felszámolásában a kommunista hatalommal együttműködő román ortodox egyház nacionalista vezetőinek figyelmét 1948-ban teljesen kikerülte az a tény, hogy az országban magyar szertartási nyelvű görög katolikusok is léteznek. Ebből eredően a helyén maradt és működött id. Ulicsák Béla esperes, Pallai József és Ulicsák Sándor parókus. (1952 után ők szenvedtek rövidebb-hosszabb bebörtönzést, utána polgári pályán helyezkedtek el.)

A keleti szertartású katolikus egyház hivatalos megszüntetése után a máramarosi püspökséghez tartozó magyar görög katolikusok is (az állam szemszögéből) magyar nyelvű ortodoxokká váltak. (A szatmári esperességet az egyházi szervezetben azonban hivatalosan „rutén esperesség” néven tartották nyilván.)

A magyar szertartási nyelvű parókiákon 1952 után is a helyükön maradtak azok a parókusok, akik aláírták az ortodoxiához való csatlakozást.⁵⁰

AZ ILLEGALITÁS ÉVEI

Az ortodoxiához nem csatlakozott magyar görög katolikus lelkészeket a politikai rendőrség figyelte és zaklatta. Csak otthon miséztek titokban, a szentmiséiken családtagjaikon kívül más hívők nem, vagy csak nagyritkán vettek részt.

Az állami rendelkezéssel felszámolt görög katolikus egyház híveinek egy része (első sorban falun) megmaradt templomában, a parókián maradt lelkész mellett, ugyanis fel sem fogta a változás lényegét, parókusai „megmagyarázták” a „kényszerhelyzetüket”. Igen jelentős számú görög katolikus (román is) viszont ettől kezdve a római katolikus szentmisékre járt, a szentségekhez is ott járult.

A görög katolikus hívők lelki gondozása miatt viszont a római katolikus lelkészeket zaklatták. Görög katolikust eltemetniük is tilos volt.⁵¹ A fentiek következményeképp a katolikus anyakönyvekbe a megkereszteltek adatait csak nagyon ritkán vezethették be. (A kommunista hatóságoknak az állami ideológiában gyökerező zaklatásait sokszor tetézték az ortodox(szá lett) lelkészek feljelentéseire alapozták.⁵²)

A rendőrség különösen figyelte az alá nem írt papok személyes kapcsolatát a szatmári római katolikus püspökség papjaival, ugyanis feltételezték (tudták?), hogy a görög katolikus papokat (a románokat is) a katolikus papság miseintenciókkal (is) támogatta. A görög katolikusok támogatása miatt támadták és üldözték a római katolikus lelkészeket (Beliczay János, Dr. Dobos János, Gellért Lőrinc, P. Hugolin OFM, Merli Rudolf, Rényi Ferenc, Sípos Ferenc, Szvoboda Ferenc, Tyukodi Mihály). Közülük rendőrségi igazgatási határozattal munkatáborba vitték Beliczay Jánost, börtönbüntetésre ítélték Rényi Ferencet.

50 Marina Mircu (Kökényesd), Pulszky Gyula (Nagypeleske), Varga Tihamér (Sárjközújlak), Szocska János (Nagykároly), id. Bacsinszky István (Szárzaberek), Lyachovics András (Túrterebes). Ifj. Bacsinszky István aláírt, majd rendezte egyházi helyzetét, de polgári foglalkozást választott.

51 Az ortodoxok jellegzetes magatartásként papjaik nem kifogásolták a katolikus temetést, ha a hívek a temetés díját az ortodox parókián kifizették.

52 Konkrétan ismert, az ortodox papok keze írásában fennmaradt dokumentumok tanúsítják: a római katolikus lelkészeket a hatóságoknál azért jelentették fel, mert „hiveiket” (a görög katolikusokat) a templomban gyóntatták, megáldoztatták.

A magyar görög katolikus parókiákon (az ortodoxiára tértek mellett) ortodox teológiát Nagyváradon románul végzett papok működtek: Gábor István, Harangozó József, Hriczu Ferenc, Kovács Ferenc.

A magyar görög katolikus egyház folyamatos meglétének bizonyága, hogy a hívek egy része az egyház hivatalos megszüntetése után is magát tudatosan (magyar) görög katolikusnak vallotta. Ennek meggyőző bizonyága egy 1978-ban végzett nyelvtudományi felmérés, amelynek adataiból kitűnik, hogy a szatmárnémeti esperesi kerülethez tartozó falvakban 2072-en, s más, a máramarosi egyházmegyéhez tartozó egyházközségekben 3039 magyar személy vallotta magát görög katolikusnak (és nem ortodoxnak).⁵³

A román ortodox egyház (már korábban is) azzal vádolta a román görög katolikus papságot, hogy a magyarokkal tart. Ilyen indokkal (is) támadták a római katolikus templomba járó román etnikumú híveket, akik viszont azt vallották/vallják, hogy ők nem magyar, hanem katolikus templomba és szertartásra járnak.

A római katolikus templomban megkeresztelt, később római katolikus hitoktatásban részesült sok görög katolikus gyermek kapcsán [főleg 1990 után] a rítushoz tartozás kérdése (is) felvetődött, ugyanis [görög katolikusok szerint] a görög katolikus szülők gyermeke, ha római szertartás szerint keresztelték is, keleti szertartású marad.

Szatmárnémetiben sok román görög katolikus szülő gyermekének római katolikus (magyar) plébánián történt megkeresztelése nyomán jelentős létszámú román római katolikus nőtt fel. Ők ma a római katolikus egyház román nyelvű közösségét alkotják.

Egyházkormányzatilag és egyházjogilag a katolikus egyházhoz hű papok (és hívők) továbbra is a máramarosi görög katolikus [titokban felszentelt] püspök joghatósága alá tartoztak. A Szentszék az előállott és a katolikus egyház számára várható további üldöztetésre számítva, az egyház működésének biztosítása, az egyházkormányzat folytonosságának megőrzése céljából elrendelte titkos püspökök felszentelését. A máramarosi egyházmegye számára O'Hara pápai nuncius 1949. március 6-án titokban püspökké szentelte Ioan Dragomirt,⁵⁴ akit azonban nemsokára letartóztattak. Kiszabadulása után a püspök titokban működött, 1978-ig 146 görög katolikus papot, halála előtt pedig három püspököt is szentelt.⁵⁵ Szentelésük 1990 után kánonjogi kifogást eredménye-

53 Lovas János akkor gyűjtötte össze a Szamoshat falvainak névanyagát tárgyaló doktori értekezése anyagát, amelynek során az egyes felekezetek névadási szokásait is vizsgálta, ezért rákérdezett az emberek vallási hovatartozására is. Az adatok szerint akkor magyar görög katolikusnak vallotta magát Adorjánban 75, Egriben 97, Kökényesden 75, Lázáriban 274, Mikolában 410, Nagypeleskén 574, Sándorhomokon 339, Sárfaluban 67, Szárazberken 229, Túrterebesen 3 személy. Ugyanakkor a nem magyar szertartási nyelvű egyházközségekben: Amac 59, Apa 27, Aranyosmeggyes 27, Atya 53, Batiz 331, Csengerbagos 109, Dobrácsapáti 65, Géres 38, Hirip 1001, Józsefháza 66, Kaplony 53, Kismajtény 16, Nagykolcs 26, Ombod 77, Óvári 567, Pete 256, Pettyén 92, Pusztadaróc 130, Szamosdara 28, Szamoskóród 19, Szamoskrassó 22, Szatmárgörbed 18, Szatmárpálfalva 25, Szatmárudivari 274 (Ebben benne van Etény, Berend, Kakszentmárton), Vetés 681. Ugyanekkor a nem magyar szertartási nyelvű egyházközségekben: Amac 59, Apa 27, Aranyosmeggyes 27, Atya 53, Batiz 331, Csengerbagos 109, Dobrácsapáti 65, Géres 38, Hirip 1001, Józsefháza 66, Kaplony 53, Kismajtény 16, Nagykolcs 26, Ombod 77, Óvári 567, Pete 256, Pettyén 92, Pusztadaróc 130, Szamosdara 28, Szamoskóród 19, Szamoskrassó 22, Szatmárgörbed 18, Szatmárpálfalva 25, Szatmárudivari 274 (Ebben benne van Etény, Berend, Kakszentmárton), Vetés 681.

54 1964-ben szabadult, 1985. április 25-én halt meg.

55 Iustin Pavel, Emil Riti, Octavian Cristian.

zett, ugyanis a többi püspök megkérdése nélkül, és nem a kelet-európai nuncius, Poggi érsek utasítására történt.⁵⁶

Ioan Dragomir püspök három magyar görög katolikus papot is szentelt (sorrendben): Ulicsák Mihály, Ulicsák Sándor, Pallai Béla.

Dragomir püspök halála után a máramarosi görög katolikus egyházmegye törvényes ordináriusa a Fernezelyen élő (és titokban működő) Lucian Mureşan lett. A máramarosi egyházmegye kánonjogi problémái a magyar szertartási nyelvű papságot nem érintették.

1990

A görög katolikus egyház működését 1990-től újból engedélyezték. A Szentszék Lucian Mureşan ordináriust 1990. III. 14-én kinevezte a máramarosi egyházmegye püspökévé.

A romániai görög katolikus egyház hivatalos megnevezésében: Biserica Greco Catholică Română Unită cu Roma (Rómával egyesült román görög katolikus egyház).⁵⁷ A magyar anyanyelvű görög katolikusok a görög (bizánci rítusú) jelzőt vagy a keleti szertartású megkülönböztető jelzős szerkezetet használják, amely utal a lényegre: a saját (bizánci : keleti) szertartási rend és a kánoni jogok törvénykönyvének megtartására.

A szatmári (az egyházmegyében használatos elnevezéssel: ciszkárpátiai (kárpátaljai) esperesi kerületbe tartozó magyar görög katolikus parókiák visszatérése viszonylag gyorsan és zökkenőmentesen történt meg. A görög katolikus egyházat újból elismerő román kormányintézkedés értelmében az egyházközség temploma visszakerülhet a görög katolikus közösség használatába, ha erről a benne működő ortodox lelkész meg egyezik a görög katolikus lelkésszel, s ha ezt mindkét püspökkel közlik. Ezt a lehetőséget használta fel Szatmárnémeti magyar szertartási nyelvű ortodox parókusa, Riederer Ödön, s az egyházközség híveivel egyetértésben egyházközségét templomával együtt átadta (a titokban felszentelt) Pallai Béla görög katolikus lelkésznek.⁵⁸ A többi egykori magyar nyelvű görög katolikus egyházközség hívei is igen rövid idő alatt kinyilvánították görög katolikus identitásukat, Kökényesd és Nagypeleske parókusa⁵⁹ rendezte egyházi helyzetét, mindketten visszatértek a katolikus egyházba és parókiájukon maradtak. Nem tért át a görög katolikus egyházba Csedreg és Nagykároly parókusa, de mindketten⁶⁰ visszavonultak és parókiájukat átadták, román ortodox parókiára ment Sárköz parókusa,⁶¹ a hívek eltávolították⁶² Túrterebesről az ortodoxnak megmaradt

56 ORBÁN *i. m.* 242–243.

57 A román görög katolikusok önmaguk megnevezésekor hangsúlyozottan használják mind a román, mind az egyesült /más görög katolikus egyházak által ma már ritkán használt jelzőt. Ezzel is hangsúlyozni akarják, hogy 1923-ban második nemzeti egyházként ismerték el őket.

58 Pallai Béla az egykor itt működött Ulicsák Béla esperes unokája. Riederer Ödön nyugdíjba vonult és külföldre távozott.

59 Harangozó József (Kökényesd), Hriczu Ferenc (Nagypeleske).

60 Kovács Pál (Csedreg), Pál István (Nagykároly). A nagykárolyi parókiát is ideiglenesen Pallai Béla Szatmárnémeti parókus vette át.

61 Stark József

62 Strébli Istvánt bútorostól teherautóra rakták és szülőfalujába szállították.

parókusok. Gyakorlatilag tehát az 1990-es év folyamán mindegyik magyar egyházközség hívei hivatalosan visszatértek a katolikus egyházba.

A MAGYAR SZERTARTÁSI NYELVŰ KELETI RÍTUSÚ (GÖRÖG) KATOLIKUSOK JELENE

A szatmári magyar nyelvű görög katolikus parókiák (az elcsatolt nagykárolyit kivéve) a máramarosi görög katolikus püspökség egyházzervezetében működnek, a (hivatalosan ciszkárpáti) esperesi kerület székhelye Csedreg.⁶³ Az egyházmegye püspöke Ion Şişeşteanu.⁶⁴

2001-ben az esperesi kerület minden parókiáján kinevezett plébános működik. Csedreg: Szemák Miklós, Kökényesd: Harangozó József, Lázári: Hriczu Ferenc; Mikola: Kozsán István; [Nagykároly: Zelicskovics József], Sárközújlak: Kudla György; Szárazberek: Simon Kornél; Szatmárnémeti: Pallai Béla, Túrterebes: Pallai Tamás.

A parókusok utánpótlását azok a magyar anyanyelvű teológusok képezik, akik a 90-es években a nyíregyházi Szent Athanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskolán végeztek, s akiket Lucian Mureşan, illetőleg Ion Şişeşteanu felszentelt (Kozsán István, Szemák Miklós, Kudla György, Simon Kornél, ifj. Pallai Béla), illetőleg a jövőben képezheti a főiskolát most végző három teológus.⁶⁵ Az iskolai hitoktatást segíti a VI. éves teológiai főiskolát elvégzett és hittanár képesítést nyert Pallai Alíz, valamint Szatmárnémetiben a Római Katolikus Hitoktatói Főiskolát elvégző Batfalszki Andrea, Lengyel Imola, Molnár Gabriella.⁶⁶

A hívők lélekszáma pontosan nem állapítható meg, ugyanis az egyházközségek a felszámolásuk után anyakönyvet nem vezettek. Az állami népszámlálások nem kérdezték a lakosság vallását. A papság által valószínűsített mondott számok nem pontosak. Még az 1992-es népszámlálás adatai sem reálisak. Mindezekből következően az általában nem túl jól dokumentált statisztikákat nagy óvatossággal és némi fenntartással kell szemlélnünk.

A hívők közössége tíz parókián és a hat filiában jelentősebb lélekszámú, több közösségben szórványban élnek. Az 1992-es (állami) népszámlálás adatai alapján 9101-en vallották magukat magyar görög katolikusnak, ezen kívül Nagykárolyban 1660-an, azokban az egyházközségekben pedig, ahol a szertartási nyelv román 3274-en. Ezek a hívők szórványban élnek, akár oly módon, hogy az adott helységben egyáltalán nincsen görög katolikus parókia, akár oly módon, hogy annak szertartási nyelve román, s emiatt nem tartja a kapcsolatot a helybeli egyházi közösséggel. Közülük sokan a helység római katolikus templomába járnak, viszont házasságkötéskor, temetés esetén esetenként magyar görög katolikus lelkészhez fordulnak.

63 Statisztikai táblázataink szemléltetik az egyes lelkészségek lélekszámának alakulását, utalnak az 1806-os összeírásban feltüntetett szertartási nyelvre is.

64 Lucian Mureşan utóda, miután ot kinevezték az érseki tartomány metropolitájává

65 Sztán Zsolt, Trella Tibor, Vadas Krisztián.

66 Régen minden parókia mellett működött görög katolikus elemi iskola, Szatmárnémetiben 1825-től kettő tanerős, 1860-ban is. 1902 után ezek megszűntek. Ma plébániai és iskolai hitoktatás van Szatmárnémetiben (oktatók: Molnár Gabriella, Pallai Béla, Pallai Tamás), iskolai hitoktatás: Csedreg, Kökényesd, Nagypeljeske, Sárközújlak általános iskoláiban. Szatmárnémetiben görög katolikus óvoda (is) működik.

A hívők hivatalos és valós lélekszáma azért sem biztos, mert az egyházközségek nyilvántartásában nem szerepel sok, magát görög katolikusnak tartó, de az egyházi nyilvántartásba magát különféle okokból eddig be nem jegyeztető személy. Ezt tanúsítja például a Szatmárnémetiben az egyházközség folyamatosan növekvő létszáma.⁶⁷

A hívek alacsony létszáma magától értetődően a kemény megpróbáltatásoknak az eredménye.

A hivatalos statisztikák összehasonlításából jól érzékelhető a román érseki tartományban még a XIX. században megszületett, s máig hangoztatott állítás: aki keleti [bizánci] szertartású katolikus, az román.⁶⁸ Csengerbagos, Óvári, Szamosdara, Vetés 1992-es népszámlálási adatai alapján a magyarok száma a római katolikusokkal (+ esetenként a reformátusokkal) egyenlő, a magukat görög katolikusnak vallók (és az 1948 után ortodoxszá lettek, illetőleg leszármazottaik) pedig románok. Ugyanakkor Csengerbagoson a magukat görög katolikusnak vallók száma lényegében egyező azok számával, akik 1978-ban magukat magyar görög katolikusnak vallották.

Óváriban a népszámlálás szerint magyar a 64 római katolikus, tehát román a népszámláláskor magát görög katolikusnak valló 341, holott 1978-ban 567 magyar vallotta magát görög katolikusnak. Hasonló a helyzet Vetésben is, ahol a 132 római katolikus megfelel a 132 magyarnak, következésképp a 213 görög katolikus román, viszont 1978-ban 681 magyar vallotta meg görög katolikus voltát.

Ezekben a falvakban, s szinte mindenütt, ahol a magyar anyanyelvűeket román papok pasztorálták, a liturgiát románul végezték, az egyszerű falusi emberek fejébe sulykolták: ők románok, a görög katolikusok románok. Ennek eredménye esetenként a (tömeges) identitászavar. Kijelentik: ők magyarok, de a vallásuk román görög katolikus. Sokan a politikai helyzethez alkalmazkodva változtatják hovatartozásukat.⁶⁹

A román görög katolikus egyházban az 1990-es változásokat követően Todea érsek (metropolita) volt az, aki állást foglalt a katolikus egyház egyetemes szelleme mellett és elmarasztalta a szűk látókörű nacionalizmust. „Nem gondolkozhatunk egy nemzeti vallás korlátai között, mert akkor leragadunk a múltban. A katolikus vallás felkarolja a nemzeti értékeket, de ugyanakkor a nemzetek fölött is áll.”⁷⁰

A román görög katolikus papságban azonban (a jelek szerint) láthatóan tovább él az évszázados román nacionalizmus.

A máramarosi görög katolikus egyházmegyében is tovább él a román görög katolikus egyházban mindig is hangsúlyozott mélységesen nemzeti jelleg.⁷¹ Ezt tovább befo-

67 Az egyházközségben az eddig nyilvántartott 4360 hívő volt, a folyó évben eddig közel száz, eddig nem nyilvántartott család jelentkezett.

68 1863: Sterc Sulutiu.

69 Az 1989 előtti utolsó népszámláláson Szatmárnémetiben megesezt példák: A népszámlálást végző megkérdezi, milyen nyelven beszél a következő ház lakója. Megtudja, magyarul. Így köszön, kérdezi az adatokat. Nemzetisége? – Görög katolikus. – Nem a vallását kérdezzük, ilyen rovat nincs is a kérdőívben. (A kérdezett nem érti, és kitarotán görög katolikusnak vallja magát.) – Magyar vagy román? – Román. – A kérdező: Miért nem mondta? Románul folytatja a kérdezést. – A kérdezett: Kérem, tessék magyarul mondani, mert én nem tudok románul. – Most mondta, hogy román. – Kérem, én batizi görög katolikus vagyok. – Nem a vallását kérdeztem, a nemzetiségét. – Tessék románul írni, ne hogy baj legyen belőle.

70 Mérleg 1990/2. 122–141.

71 A nagybányai püspök nem szívesen enged/küld el magyar teológust a nyíregyházi teológiára. A magatartás szemléletes példája: az ifj. Pallai Béla diakónussá szentelését Szatmárnémetiben nem a ma-

lyásolja / erősíti az ortodox egyház és a hatalom közötti szövetség, amelynek révén a pátriárka tovább érvényesíti a nemzetállamtól elválaszthatatlan nemzeti egyház státuszának megszerzésére/megtartására törekvést. Ezzel kiváltságos helyzetet teremtenek a nem nemzeti, idegennek tekintett keresztény egyházakhoz képest.

A hivatalos politikában tovább élő szemlélet: az ortodoxia és a románság ősisége és azonossága. Ebben a szemléletben (a propagandában) aztán a görög katolikusok magyarok (vagy velük rokonszenvezők), sohasem (igazi) románok, a görög katolikus egyház (keresztény szempontból ez képtelenség.) kettészakítja a román nemzetet.

LÁSZLÓ BURA

THE HISTORY AND THE PRESENT OF THE BYZANTINE RITE CHRISTIANITY IN SZATMÁR

The study entitled *Hungarian Greek Catholics in Szamoslát (Szatmár county)* deals with the Hungarian-speaking parishes belonging to the Byzantine rite Catholic Church in historical Szatmár and Ugocsa counties, in present day Romania. The knowledge of general relations and the complexity of present day questions makes it necessary to refer to the early connections of Hungarians and Christianity, respectively to the conditions characterising the area in 10-11th centuries, as well as to the revival of Byzantine rite Christianity in the north-east part of the Carpathian Basin. The Greek Catholic parishes of the territory mentioned regarding Church administration belonged to the Greek Catholic Diocese of Munkács (today Mukacevo, in Ukraine) founded in 1660. The borders of the diocese had changed many times, first at the time when the Romanian union took place, later on at the foundation of the Romanian Greek Catholic dioceses of Nagyvárad (today Oradea, in Romania) and Szamosújvár (today Gherla, in Romania). The legal status of the parishes belonging to the diocese of Hajdúdorog since 1912 changed again after the Trianon Treaty, at present they are part of the Romanian Greek Catholic Episcopacy of Sighetu Marmatiei united with Rome. The Romanian Greek Catholic Church administration had always considered as burden the pastoral work of Ruthenian and Hungarian believers on their mother tongue, its still being a problem of present day. The study discusses the ethnic origin of Greek Catholic believers claiming themselves Hungarian, as well as the changes in the language of their services. In 1948 in Romania the Greek Catholic Church was suspended officially. The study throws light upon the life of Hungarian-speaking communities and priests, together with the religious life during the period of underground activity. It also looks upon the revival of the Church after the 1990s and its present day. The work is completed by tables presenting the changes in the status of parishes, their language as well as the numbers of believers belonging to them.

gyar egyházközség templomában végezte, hanem a román görög katolikusok szabadtéren tartott szentmiséje keretében. Pappá szentelését ugyancsak román egyházközségben, Szinérváralján végezte. (A szokással ellentétben nem az egyházközségben, amelyhez tartozott, vagy abban, ahová helyezik.)

Egykor Munkácshoz, ma a máramarosi (*nagyváradi) egyházmegyéhez tartozó görög-katolikus egyházközségek

Helység	Lakosság 1992 <	Magyar	Cigány	Római kat.	1792	G. kat. 1806:	Nyelv	1893	1910	1978	1943	1992
Adorján	536	506		142		70	ruszin	115	109	75		94
Caedreg	1066	679	385	495	152	360	ruszin	446	562			549
Egri	1058	1058		132		57	magyar	162	160	97		90
Kispeleske	275	12		12		18	ruszin magyar	37	23			18
Kökényesd	1560	506		142	341	70	ruszin	115	109	75		94
Lázári	2336	1858		1075	36	267	magyar	328	489	274		387
Magyargombás	497			192		84						84
Mikola	2883	1428	208	637	31	57	magyar	188	502	410		377
Nagykároly II.	25911	14919		9571	900	658	ruszin román magyar		3893			1660
Nagypeleske	809	725		149	342	451	ruszin magyar	690	651	574		464
Sándorhomok	892	779		197	20	43	magyar	115	198	339		222
Sárfalu	316	126		86	82	124	ruszin	121	130	67		181
Sárközújlak	5187	3958		1862		512 764	ruszin ruszin	1174	826 949			1824
Szárzaberek	593	590		152	145	150	román ruszin magyar	210	282	229		165
Szatmárnémeti	130854	56463		27211		665 942	magyar magyar	707	6977			4360
Túrterebes	2635	1900	525	2087	414	441	ruszin	682	782	3		372
Túrterebeshegy	273	258		212								20
Érkörtvélyes*					462						938	
Érmihályfalva*					90						1923	
Érselind*											1099	
Gálospetri*											546	

A máramarosi egyházmegyéhez tartozó görög-katolikus egyházközségek

Helység	Lakosság 1992 <	Magyar	Cigány	Róm. kat.	G. kat 1792	G. kat. 1806:	Nyelv	1910	1978	1943	1992
Aranyosmeggyes	2721	131	73	33	699			2505	27		33
Atya	335	250		49	85			140	53		44
Batiz	2263	1211		690		1034	román	626 1047	331		906
Berend	100	75			128			200			1
Csengerbagos	788	195	88	10			román	798	109		108
Dobrácsapáti	315	202				154	román	165	65		17
Halmi	3753	1585	450	687	55			566			108
Hirip	608	216	174			313	román	638	101		22
Józsefháza	1077	449		378 ném.79	466	348	román		66		54
Kismajtény	1226	421			503	666	román	1012	16		126
Kóród	475	244		10		164	román	183	19		25
Nagykolcs	773	282		6				389	26		13
Ombod	999	737	188	43		36	román	87	77		38
Óvári	1512	64		64	143	244	magyar rom/ru	376	567		341
Pálfalva	780	322	384	43		17	román	107	25		79
Pete	312	76		21	291	200	román	275	256		104
Pettyén	629	23		23				204	92		103
Pusztadaróc	1652	1327		473		125	román	159	130		214
Szamosdara	1239	1191		455	45	96	magyar rom/ru	270	28		182
Szamosdob	1165	308	323	11		485	román	1052			60
Szamoskrassó	1205	855		20				475	22		12
Szatmárudvari	4537	1076	299	305	502	771	magyar	1243	274		471
Vetés	1933	132		132	692	846	román	896	681		213

MIKLÓS PÉTER

IVÁNKOVITS JÁNOS ROZSNYÓI PÜSPÖK SZEGEDI ÉVEI

Ivánkovits János a 19. század végén meghatározó alakja Szeged társadalmi és politikai életének. Szegeden született dalmata származású iparos család gyermekeként, középiskolai tanulmányait is itt végezte. Mint pap a belvárosi, majd a rókusi plébánián szolgált. Részt vett a város közéletében: társadalmi szervezetek vezetője, országgyűlési képviselő volt, Mikszáth Kálmán, Tisza Lajos és Munkácsy Mihály barátja. Miniszteri osztálytanácsosi kinevezést, címzetes apátságot és püspökséget nyert. 1896 és 1904 között a rozsnýói egyházmegye püspökeként tevékenykedett. Az alábbiakban családja történetét, valamint szegedi éveit tekintjük át a vonatkozó szakirodalom, a sajtóforrások és a helyi levéltárak dokumentumai alapján.

CSALÁDI HÁTTERE, TANULMÁNYAI

Az Ivánkovits család dalmata (bunyevec) eredetű. A dalmata katolikus vallású, horvát népcsoport.¹ A török hódítás elől telepedtek a Bácskába őshazájukból, a Buna folyó vidékéről (innen a bunyevec elnevezés). A 18–19. századi Szeged történetének formálói voltak az itt élő magyarokkal, németekkel, szerbekkel.² Vallásuk miatt hamar beolvadtak a magyarságba. Heka László monográfiájában,³ valamint Habermann Gusztáv lexikonában⁴ olvashatunk a család jelentősebb tagjairól. Az Ivánkovits régi és gyakori dalmata családnév, alapja az Iván (János) személynév. Már 1693-ban (Elias Ivanco) és 1735-ben (Georgius Ivankovity) föltűnik Szegeden. A familia több tagja nyert nemesi címet: Ivánkovits Miksa 1650. június 19-én Nógrád megyében, Ivánkovits Miklós és Antal 1744. április 28-án Bács megyében kapott nemesi kiváltságlevelet.⁵

Az 1800-as évek szegedi katonai összeírásaiban több Ivánkovitsot találunk. A Palánkban laktak, házzal és polgárjoggal bírtak. Iparosként (szűrszabó, üveges, kékfestő) és kereskedőként, majd a 19–20. század fordulójától hivatalnokként, állami alkalma-

1 PÉTER László: *Kik voltak a dalmaták?* In: *Szöregi délutánok*. Bp., 1994. 34–36.

2 HEKA László: *A bunyevecok (dalmaták) Szeged életében*. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* 26. Szerk.: BLAZOVICH LÁSZLÓ. Szeged, 1998. 63–184.

3 HEKA LÁSZLÓ: *A szegedi dalmaták*. Szeged, 2000. (a továbbiakban: HEKA) 89–192.

4 HABERMANN GUSZTÁV: *Személyi adattár a szegedi polgár-családok történetéhez*. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* 19. Szerk.: BLAZOVICH LÁSZLÓ. Szeged, 1992. (a továbbiakban: HABERMANN) 122–123.

5 HEKA 126.

zottként működtek. A rác- és németzabók mellett tevékenykedő magyarszabók céhének 1812-ben Ivánkovits János volt a céhmestere. Az 1827-ben a szabóktól különváló szűrszabók céhének alapítói között találjuk Ivánkovits Jánost és ifj. Ivánkovits Jánost. Az idősebb Ivánkovitsot 1829-ben és 1840-ben céhmesterré választották társai.⁶ A magyarszabók védőszentje Szent Anna és Szent István, a szűrszabók patrónusa az államalapító Szent István király volt. Az Ivánkovits családban – a Ferenc, Károly és János mellett – az István és az Anna keresztnév volt a leggyakoribb. Sokszor találkozunk a Rozália névvel is, a palánki Szent Dömötör-templom melletti kápolnát ugyanis Szent Rozáliának ajánlották. (Ez az egyházi épület ma a Lechner téren áll.)

A család jelentősebb tagjai: Ivánkovits József (1813–1864) városi csöndbiztos, később kereskedő. Ivánkovits Franciska (1831–1871) a gazdag szegedi vaskereskedő Mayer Ferdinánd második felesége, Horváth Mihály történetíró és püspök unokahúga.⁷ Ivánkovits Árpád (1870–1935) jogász, ítélbíró a szegedi járásbírószék alelnöke. Ivánkovits Sándor (1850–1917) ügyvéd, majd szegedi városi főügyész, 1887 és 1891 között a Szegedi Jogász Egylet titkára.⁸ Nagy szerepe volt a fogadalmi templom (székesegyház) építésének megindításában, 1901-től a Fogadalmi Templomépítő Bizottság elnöke volt.

Külön említést érdemel Ivánkovits Imre (1881–1930) jogász, vasúti tisztviselő. Hivatalnoki tevékenysége mellett műkedvelő író, költő, zeneszerző volt. Ismeretségben állt Adyval, Mórával, Juhász Gyulával. Az 1910-es években többször olvasott föl a Dugonics Társaság estjein. Bihari Józseffel közösen írt háborús témájú színdarabját bemutatta a szegedi színház. 1914-ben *Nosztalgia* címmel verseskötete jelent meg. Sokat publikált a Dani Lajos, majd Úr György szerkesztésében megjelenő Színház és Társaság című lapban, amelyben Juhász Gyula és a pályakezdő József Attila írásai is megjelentek.⁹ Levelezett Ady Endrével: engedélyt kért versei megzenésítéséhez.¹⁰ A költő beleegezett, s baráti hangvétélű válaszlevelet írt neki, amelyet a címzett a Színházi Újság 1919. február 2-i számában közzétett. A Színházi Újságot hosszú időn keresztül egyedül, később Gelléri Andorral közösen szerkesztette. Gyakran szerepelt a társasági folyóiratban Juhász Gyula, Móra Ferenc, Nagy Sándor, Sz. Szigethy Vilmos, Faludi Kálmán. Érdekesség a Színházi Újság 1921 decemberében megjelent, *Tinta-Palinta* című különszáma. A Szegedi Újságírók Egyesületének Tisza Szállóban tartott estjének „anyaga” olvasható: 33 közismert szegedi tollforgató szellemes írása, humoros verse, karikatúráik mellett. A cím Juhász Gyulától származik. Kitalálásáért 25 szivart kapott író társaitól.¹¹

A népes Ivánkovits család több tagja jelentős szerepet játszott Szeged társadalmi és kulturális életében. Heka László szerint: „Az Ivánkovits család jelentősége a 19. század második felében, valamint a 20. század elején tapasztalható. Szeged város életében e családból a lelkész és hitoktató Ivánkovits János hagyott legmélyebb nyomot.”¹²

6 HILF LÁSZLÓ: *A szegedi iparosság története*. Szeged, 1929. 94. és 107–111.

7 HABERMANN 122–123.

8 KULINYI ZSIGMOND: *Szeged új kora*. Szeged, 1901. (a továbbiakban: KULINYI) 303.

9 *A Színház és Társaságban* megjelent versei a következők. Mértföldkövön: 1920. okt. 10., Elégia: 1920. okt. 24., Egy sírnál: 1920. nov. 21., Az ő öltözője: 1920. dec. 26., Invocatio: 1921. jan. 16., Üzenet: 1921. jan. 30.

10 PÉTER LÁSZLÓ: *Ady nálunk*. Szeged, 1977. 57–58. (A Somogyi-könyvtár kiadványai 21.)

11 Színházi Újság, 1921. dec. 3.

12 HEKA 128.

Ivánkovits János 1846. december 24-én született Szegeden, elsőszülött fiúként, s így ő vitte tovább az atyai nevet. Édesapja Ivánkovits János (1818–1893) üveges mester, édesanyja Mikula Rozália volt. Nagyszülei: Ivánkovits János és Czimeg Rozália. Őt fiatalabb testvére született, három fiú és két lány. Sándor (sz. 1850. november 25.), Oszkár (sz. 1852. december 11.), Kálmán (sz. 1855. szeptember 9.), Terézia (sz. 1857. szeptember 28.) és Ludmilla (sz. 1860. szeptember 16.).¹³

Ivánkovits János középiskolai tanulmányait a szegedi kegyes oskolában végezte 1856 és 1864 között.¹⁴ A piarista főgimnázium nyomtatott értesítőiből tudjuk, hogy az első osztályt kitűnő eredménnyel zárta (nevét csillaggal jelölték).¹⁵ Hetedikes-nyolcadikos korára közepes tanuló lett (a 66 fős osztályból 37.), jól ment neki a hittan, a történelem, a bölcsészet, a francia nyelv, a magyar és a német irodalom, a többi tárgyból elégségest kapott. 1864-ben tette le az érettségit. Az írásbeli vizsgákat július 7–8–9-én, a szóbelieket július 23-tól tartották.¹⁶ Osztálytársai között volt Bérczy Antal (Bérczy Antal főkapitány fia), Vukovics Döme (Vukovics Sándor szegedi szerb ortodox plébános gyermeke), Löw Samu (a tudós szegedi rabbi, Löw Lipót fia), valamint Tóth Mihály, a város későbbi főmérnöke. Amikor másodikos volt, akkor kezdte az iskolát Reizner János, Szeged történetírója. Tanította Csaplár Benedek író, néprajzkutató, Somhegyi Ferenc igazgató, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja és Magyarász Ince, a Bécsi Földtani Társaság levelező tagja.

A középiskola után Temesvárott tanult teológiát.¹⁷ 1868-ban végzett. Kováts Sándor a szeminárium történetét földolgozó könyvében a papnevelde híres növendékeként írt róla.¹⁸ Évfolyamtársa volt egykori szegedi osztálytársa Németh Sándor, a későbbi battonyai plébános (Németh József címzetes püspök és csanádi püspöki helynök öccse). Mivel tanulmányait még a kánoni életkor előtt befejezte, két évig házi nevelőként dolgozott Muray Lajos Tolna megyei földbirtokosnál.

LELKIPÁSZTORI SZOLGÁLATA SZEGEDEN

Ivánkovits Jánost 1870. május 5-én szentelte föl Kalocsán Nehiba János címzetes tinnini püspök. 1871. szeptember 1-jétől Törökbecsén káplánként, később plébánosa, Bizek Károly halála után – 1873. február 2. és június 30. között – adminisztrátorként szolgált.¹⁹ Utóda a csanádi egyházmegye és a Délvidék egyik legnagyobb történeti kutatója, Szentkláray Jenő lett, plébánosi kinevezéssel.²⁰ 1873. július 1-jén került a szeged-belvárosi plébániára segédlelkészi megbízással. 1877. szeptember 17-től hitokta-

13 A szeged-belvárosi római katolikus plébánia születési anyakönyvei alapján.

14 PÉTER LÁSZLÓ: *Piarista seregszámla*. Szeged, 1996. 7. sz. 4. és 8.

15 A szegedi kegyes tanítórendi nagygimnázium évkönyve az 1856/57-ik tanévre. Szeged, 1857. 41.

16 A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló Szeged szab. kir. városi nagygimnázium ifjúságának érdemsorozata. 1862/63. év. (Szeged, 1863.) és 1863/64. év. (Szeged, 1864.)

17 Schematismus cleri dioecesis Csanádiensis pro anno Domini (a továbbiakban: Schem. Csan.) 1865. 144.

18 KOVÁTS SÁNDOR: *A csanádi papnevelde története*. Temesvár, 1908. 466. és 523.

19 Schem. Csan. 1873. 133–134.

20 LOTZ ANTAL: *Történetíró papok Csanád egyházmegyében. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1992. (a továbbiakban: LOTZ) 268–273.

tó, főreáliskolai hittanár.²¹ Plébánosa a nagy tekintélyű, konzervatív politikai nézeteiről híres Kreminger Antal prépost volt, aki ötven éven keresztül szolgált a Szent Dömötör-templomban.²²

A hittanár Ivánkovits János egyedül nem tudta ellátni a palánki plébániához tartozó iskolákban a hitoktatást. 1884 augusztusában egy másik hittanári állás szervezését javasolta, az összes hittanórák száma ugyanis heti 75 óra volt. Ivánkovits terve szerint az egyik katekéta 24 (a reáliskolában 16, a tanítóképzőben 8), a másik hittanár 27 (a polgári fiúiskolában 7, a polgári leányiskolában 8, az elemi fiúiskolában 12) órát tart. A három segédlel-késznek hetente 24 (az elemi leányiskolában 10, Móravároson 12, Újszegeden 2) óra jut.²³

Az elképzelést Kreminger plébános is támogatta. 1884. augusztus 14-én a következőket írta a püspöknek: „Ivánkovits János helybeli hittanárnak a második hitoktatói állomás szervezésére vonatkozó és hozzám betervezett iratát a legmélyebben pártolom; az új állomás szervezését nemcsak indokoltnak, de elodáztatlanul szükségesnek tartom és kérem a főtisztelendő egyházmegyei hatóságot, hogy ezen ügyben Szeged szab. kir. városhoz átírni kegyeskedjék.”²⁴ Szeged közgyűlése 1885. május 7-én „a belvárosi iskolában még egy hittanári állomás 900 frt fizetéssel való rendszeresítését engedélyezte.”²⁵ A döntésről László Gyula helyettes polgármester 8050/1885. számú levelében értesítette a csanádi egyházmegye vezetését.

Kreminger prépost 1885. november 5-én bekövetkezett halála után Ivánkovits is pályázott a belvárosi plébánosi javadalomra.²⁶ A további jelöltek Oltványi Pál²⁷ és Rózsa Ferenc voltak. Ivánkovits a következő levelet mellékelte pályázatához:

Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság!²⁸

A szeged-belvárosi plébánia elnyerését célzó folyamodványomat tisztelettel idecsatolván, alázattal esedezem, méltóztassék azt a benne foglalt indoklás alapján kegyes pártfogásában részesíteni. Sokoldalú munkásságom, de különösen ez öszön betegségem tartott vissza a synodialis²⁹ vizsgátol, melyre már régebben készültem, de ígérem,

21 1877 és 1885 között volt hittanár, vele egy időben (1878 és 1912 között) tanított zsidó vallást a főreáliskolában a nemzetközi tekintélyű rabbi, Löw Immanuel. PÉTER LÁSZLÓ: *A szegedi főreáliskola, elődei és utódai*. Szeged, 1989. 17. és 57. Szeged művelődéstörténetéből 7.

22 JUHÁSZ KÁLMÁN: *A szeged-palánki plébánia története 1199–1895*. Szeged, 2000. (a továbbiakban: JUHÁSZ) 152.

23 Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár (a továbbiakban: SZCSPL) Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szeged-Belváros, 9. sz.

24 Uo.

25 Csongrád Megyei Levéltár (a továbbiakban: CSML) Szeged város törvényhatósági bizottságának közgyűlési jegyzőkönyvei. (a továbbiakban: Közgy. jkv.) 14. köt. 1885. máj. 7.

26 CSML Közgy. jkv. 14. köt. 1885. febr. 23.

27 Szeged történetében jelentős, mert ő szervezte meg a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanőverek rendházának és iskolájának építését, amelynek első igazgatója lett. Életének és alapítványainak történetét KOMOLY PÁL foglalta össze (Szeged, 1998. Kézirat. Somogyi-könyvtár, E 1659.). TAKÓ EDIT: *A könyvtárgyarapító prépost. In memoriam Oltványi Pál*. Szeged, 1999. 1. sz. 33–35.

28 SZCSPL Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szeged-Belváros, 7. sz.

29 Szinódialis = zsinati. A zsinati vizsga föltétele a plébánosi hivatal, joghatóság (jurisdikció) gyakorlásának.

hogy megválasztásom esetén a május hóra kitűzött határidőben okvetlenül megjelenek vizsgálatot teendő.

Kreminger Antal prépost halála hamarabb következett be, hogysem egyházi jogi szigorlataimat bevégezhettem volna, annak befejezése most már boldogabb időkre marad.

Alázatos kérésemet megnyitván vagyok a Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóságnak Szegeden 1885 évi február hó 25^{én}

alázatos szolgája
Ivánkovits János

Bonnaz Sándor csanádi püspök 1885. március 1-jén, 684. számmal küldött levelet a kegyúr Szeged város³⁰ törvényhatóságának: „...a folyamodók egyike ellen sem forog fenn törvényes kifogás, Ivánkovits Jánosra nézve azonban azon megjegyzéssel vagyok, hogy habár a hivatalával járó kötelezettségeket mindenkor pontosan teljesítette, a lelkészi hivatal önálló vezetésére előírt lelkészi vagy zsinati vizsgálatokat még nem tette le.”³¹ A szavazást a március 11-i közgyűlésen tartották, s Rózsa Ferenc³² rókusi lelkészt választották meg belvárosi plébánossá.³³

Rózsa Ferencet a csanádi főpásztor ki is nevezte, így azonban a szeged-rókusi lelkészség ürült meg. Bonnaz püspök 787/1885. számú levelében írta: „Az eképpen megüresedett Szt. Rókusi egyház ellátását illetőleg aképp vélem a leghelyesebben intézkedni, hogy Rózsa Ferenc a rókusi egyházat minden helyettesítés kizárásával mindjárt utódjának adhassa át és ez okból addig jelenlegi állásán maradjon.”³⁴ A határidő április 6-án telt le. Mindössze ketten pályáztak: Ivánkovits János szegedi hittanár és Varga Ferenc kisteleki plébános, Szeged első monográfusa.³⁵ Az 1885. április 15-én tartott plébános-választást Ivánkovits nyerte meg.³⁶

Az új lelkész plébániájára május 1-jén költözött be. Hivatalába november 26-án iktatta be Kun László főesperes, makói plébános. Plébánossága alatt a városrész templomát fölújították: a szentélyt kifestették, s új főoltárt építettek 2500 forintos költséggel. A renoválásra az 1879. évi árvíz miatt volt szükség. Ő vezette be Rókuson a nagybőjti szentbeszédsorozatot.³⁷ Értékes forrás volna lelkészi működéséről a rókusi plébánia *Historia Domusa*, a könyvet azonban 1949-ben ismeretlen helyre szállították.³⁸

Rókusi plébánosi éveiből mindössze két iratot őriz a szegedi püspöki levéltár. Mindkét levél 1886-ból való, s írójuk panaszkodik bennük a hozzá beosztott káplánok fegyelmezetlen, hanyag, követelőző magatartása miatt. Bukovetz János 1885. szeptember 20. és 1888. március 20. között, Olajos József pedig 1886. február 1. és 1886. október 15.

30 Szeged város kegyúri politikájáról: KISHÁZI-KOVÁCS LÁSZLÓ: *A városi kegyuraság Szegeden 1917-1948*. Bp.-Szeged, 2001. 13-29. (METEM Könyvek 30.)

31 CSML Közgy. jkv. 14. köt. 1885. márc. 11.

32 LOTZ 260-261.

33 Oltványi Pál 28, Ivánkovits János 90, Rózsa Ferenc 125 szavazatot kapott.

34 CSML Közgy. jkv. 14. köt. 1885. ápr. 15.

35 Lotz 260.

36 CSML Közgy. jkv. 14. köt. 1885. ápr. 15. Varga Ferencre 36-an, Ivánkovits Jánosra 202-en szavaztak.

37 JÁSZAI GÉZA: *A szegedi Szent Rókushoz címzett r. kath. plébánia 100 éves története*. Szeged, 1905. (a továbbiakban: JÁSZAI) 127-135.

38 MAGYARKA FERENC: *Az egyházak szervezete*. In: *Szeged története*. 3. köt. 928-929. Szerk.: GAÁL ENDRE

között szolgált segédlelkészként a rókusai plébánián.³⁹ A plébános és a káplánok kapcsolata nem volt jó, s erről Ivánkovits júniusban jelentést tett a Temesvárott székelő Bonnaz Sándor csanádi püspöknek. Tudni akarta, segédlelkészei mennyire tartoznak neki engedelmességgel, s köteles-e ellátásukról gondoskodni.

Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság!⁴⁰

Segédlelkészeimnek a legutóbbi időben tanusított magukviselete és irányomban való modoruk egy alázatos kérés előadására kényszerít.

Káplánkodásom idején sokkal jobban el voltam foglalva kötelességeimmel, hogysem jogaimat fürkésztem volna; innen van az a reám nézve fölöttébb sajnálatos állapot, hogy most a nagyon tisztelendő segédlelkész urak jogait nem ismerem. Nem ismerem különösen arra nézve, valjon ők vannak-e feljogosítva a házirend, az étkezés idejének meghatározására? valjon csakugyan kevés-e az, ha reggeli, 4–5 tál étel ebéd és 2 féle esztelinel több nem kerülhet asztalomra? valjon van-e ezért joguk beállítani hozzám és kijelenteni, hogy házamban a „kosztal egyáltalján nem lehetnek meg elégedve”? van-e joguk arra, hogy engem saját asztalomnál ezen dolgok miatt sértgessenek?

Kérnem kell a főtisztelendő egyházmegyei Hatóságot, kegyeskedjék engem felvilágosítani arról, mit tartozom adni ezen uraknak, vagy esetleg van-e kifogása a főtisztelendő egyházmegyei Hatóságnak az ellen, ha segédlelkészeimnek pénzben adom ki ellátásukat. Ez utóbbira annál is inkább hajlandó vagyok, mert én a segédlelkész urak véleményétől eltérőleg éppen azon nézetben vagyok, hogy tulságos az, ami háztartásomra szükséges és elhatároztam a kiadások redukálását.

Mint hogy pedig az én segédlelkészeimnek ezen fellépése és modora csak ujjabb keletű, de nem egyedül mutatkozó tünet, valószínűleg amely egy és ugyanazon forrásból fakad, nem volt egyéb módom a baj megszüntetésére, mint egyrészt kijelentettem a segédlelkész urak előtt, hogy ha meglegedve nincsenek szabadságukban áll jobb ellátásra törekedni – más állomáson; másrészt pedig fönnebb előadott kérésemet a főtisztelendő egyházmegyei hatóságnak előterjeszteni.

Innen szives készséggel fogadok el utasítást, de el vagyok határozva, hogy saját asztalomnál magamat és ősz szülőimet sértetni, éretlen emberkéek által nem hagyom.

A szives felvilágosítást utolag a legmélyebb tisztelettel kérvén, vagyok a

Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóságnak

Szegeden 1886 június 9^{én}

alázatos szolgálja
Ivánkovits János
plébános

Bonnaz püspök 1886. június 13-i, 1377/1886. számú válaszában támogatását ígérte a plébánosnak és elítélte a káplánok viselkedését.⁴¹ Ivánkovits szeptemberben mindkét káplánja elhelyezését kérte, nem tudott ugyanis ellenséges és lekezelő magatartásuk miatt eredményesen együttműködni velük.

39 JÁSZAI 361.

40 SZCSPL Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szeged-Rókus, 25. sz.

41 Uo.

Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság!⁴²

Szinte szégyenkezve fogok tollat, midőn azt, amit Méltóságos és Főtisztelendő Fel-szentelt Püspökünk, Németh József⁴³ Úr előtt, Szegeden léte alkalmával kénytelen voltam káplánjaimat illetőleg elpanaszolni, ma írásban, hivatalos alakban kell ismételnem. Szégyenkezem azért, mert magam mint segédlelkész nemcsak huzamos időt töltöttem mind a két állomásomon, de mondhatom a huzamos idő alatt se voltak kellemtlenségeim főnökeimmel. Alig lettem plébánossá, már ismételten kénytelenítettem panaszt emelni és hacsak lehetséges, mind a két káplánom elhelyezését kérelmezni.

Hogy velem szemben minő viselkedést engednek meg ezek az urak – azzal nem törődöm; azt már megszoktam, hogy előzékenységet és tisztességet ne várjak, hiszen látom miveletlen, durva és követelő magukviselését. De amit a hivatalban részint mulasztások részint cselekedetek által tesznek, az már olyan, hogy hallgatnom nem szabad, nem lehet.

A néppel gorombák s amint véleményük szerint szabálytalan időben jönnek keres-teléssel, avatással stb. csak nagy lárma, szidás és az íróasztalnak összevissza való öklö-zése után végzik azt. Ugy, hogy csaknem naponta kell eziránt panaszokat hallgatnom. Az 1885 évi anyakönyvek másodpéldányinak leírására még február hóban felkértem őket, átadtam a szükségéseket, de azok még máig sincsenek lemásolva. A temetések-nél – ha azonnal nem hozzák a halottat, hanem valamely ok miatt várniok kell, nemcsak tü-relmetlenek, hanem ott hagyják a halottat, haza jönnek, anélkül, hogy aztán legalább je-lentsék nálam; hanem aztán a felingerelten hozzám siető felek kifakadásaiból kell érte-sülnöm. Napközben nem tartanak még egy hivatalos órát se, hanem itt hagynak mindent, és elmennek sétálni – vagy hova! Este aztán annál szorgalmasabb látogatói a korcsmának, ahol sokkal biztosabban lehet őket találni, mint itthon.

Még így egyrészt kötelességeikkel nem törődnek, de aztán egyéb tekintetben alig le-het őket kielégíteni, oly követelők. Szólhatnak még más dolgokrol, de elég, nagyon elég ennyi!

Olajos állítólag már kérelmezte „hogy itteni kinszenvedéseitől megszabadíttassék”. Kérelmét a magam részéről a leg mélyebben támogatom s nagyon lekötelezve érezném magamat, ha Bukovetz úr is részesülhetne a „megszabadulás” kedvezményében.

A folytonos bosszantás már aláássa egészségemet s hetek óta orvosi gyógykezelés alatt vagyok, de érzem, hogy gyógyulásomra legkedvezőbb hatású rendelvényt a főtisztelendő egyházmegyei Hatóság képes egyedül kiállítani.

Szomorú kötelességem teljesítése után alázatos kérésem megújítása mellett vagyok a Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóságnak Szegeden 1886 szeptember 8^{án}

alázatos szolgálja
Ivánkovits János
plébános

A levelekben szereplő káplánok életrajzi adatai a következők. Bukovetz János 1854. december 27-én született Vingán. 1878-ban szentelték pappá. Kápláni állomáshelyei Bakóvár, Szőreg, Kiszombor, Battonya és Szeged voltak. Kevepallóson adminisztráto-

42 SZCSPL Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szeged-Rókus, 26. sz.

ri, Fakerten plébánosi megbízatással tevékenykedett. Az 1919. évi sematizmus említi utoljára, az 1922-iben már nem találkozunk nevével. Az egyik 1920-as püspöki körlevél szerint 1920. június 28-án hunyt el Aradon. Olajos József 1857. február 27-én született Óbébán. A papság szentségét 1880-ban nyerte el. Rengeteg helyen volt (valószínűleg saját hibájából) segédlelkész: Magyarszentmártonban, Németszentpéteren, Csanádpalotán, Újszentannán, Szeged-Rókuson, Csókán, Temesvárott, Nagybecskerekén. Az 1890-es években helyettes plébános volt Lázárföldén és Máslakon. 1911-től élete végéig Pécska plébánosaként működött, de hívei körében ott sem volt népszerű.⁴⁴ Idősebb korára megkomolyodhatott, ugyanis egyre magasabb egyházmegyei méltóságokat viselt. 1912-ben az aradi kerület esperese, majd székesegyházi kanonok lett. Trianon után az egyházmegye Temesvár központú romániai részén maradt.⁴⁵ 1937-ben éneklőkanonok, pápai prelátnak, címzetes apát, szentszéki bíró és vizsgáztató. 1937 és 1940 között hunyhott el.

A fönti két dokumentum adalék a 19. század végi szegedi katolikus papság minden napjainak vizsgálatához, s általuk betekintést nyerünk a lelkészek és a káplánok nem mindig felhőtlen viszonyába, a fiatal papokkal kapcsolatos problémákba. Megtudjuk belőlük, hogy Ivánkovits János gondoskodó türelemmel és nagy felelősségérzettel, igazságossággal vezette a rókusi plébániát.⁴⁶ (A leveleket eredeti helyesírással és központozással adtuk közre.)

Ivánkovits jelentős szerepet vállalt Szeged közéletében. Társadalmi egyesületek tagja és vezetője, több lap, folyóirat állandó szerzője, kerületi esperes és politikus, országgyűlési képviselő volt. Az 1861-ben alakult Szegedi Iparos Ifjak Közművelődési Egyletének elnökeként tevékenykedett 1883-tól.⁴⁷ Szeged város törvényhatósági bizottsága 1883 februárjában határozta el az ipariskola megszervezését. A tantestület 1884. január 12-én alakult meg, igazgatónak Ivánkovits Jánost választották meg. (Az órákat kedden és csütörtökön délután, valamint vasárnap délelőtt tartották. A tanulók fele vidéki volt, többségében németajkú.) Tisztét 1885 márciusáig, rókusi plébánossá választásáig látta el.⁴⁸ 1888. november 1-jétől a szegedi kerület esperese lett. Rózsa Ferenc ugyanis gyakori betegeskedése miatt lemondott esperesi tisztéről, s helyébe a megyés püspök a papság körében népszerű rókusi lelkészt nevezte ki.⁴⁹

Az 1887. június 30-án tartott esperesi kerületi gyűlésen – az akkor még hivatalban lévő – Rózsa Ferenc elnökölt, a jegyzőkönyvet Ivánkovits János vezette. Két javaslatot tett, amelyeket a jelenlévő papok egyhangúlag elfogadtak. Az egyik, hogy a szegedi

43 Németh József (1831–1916) címzetes püspök, csanádi püspöki helynök. 1905 és 1908 között az egyházmegye apostoli adminisztrátora.

44 NAGYHALMÁGYI SÁNDOR: *Magyarpécska múltjából*. [1955.] Pécska, 1999. 96–98.

45 Schematismus cleri dioecesis Timișoaraensis pro anno Domini 1937. 9. és 105.

46 Lelkészsége (1885–1893) alatt rókusi káplánként szolgáltak: Mauró József (1882–1885), Bukovetz János (1885–1888), Autók Dániel (1885–1886), Olajos József (1886), Boldizsár Ferenc (1887–1889), Roósz Mátyás (1888), Várhelyi József (1888–1893), Szeitz Mihály (1889–1891), Bogovich Ferenc (1891), Bezdán József (1891–1892), Latzkovics Ádám (1892–1899).

47 KULINYI 305–306., GAÁL ENDRE: *A szegedi ipari munkásság 1905 előtti szocialista szakmai szervezkedésének néhány kérdése*. Szeged, 1965. 5–6. (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. Tom. 19.)

48 SZABÓ TIBOR: *A nép- és középfokú oktatás és intézményei*. In: *Szeged története*. 3. köt. Szerk.: GAÁL ENDRE. Szeged, 1991. 967.

49 JUHÁSZ 157–158.

plébániákat – akárcsak a budapestieket – mentesítsék a szegénységi bizonyítvány kiadási kötelezettsége alól. A másik, hogy az egyházi kegy- és nyugdíjak élvezőinek névsorát kapja meg az esperesi hivatal, nehogy haláluk után is folyósítsák számukra az összeget.⁵⁰

Ivánkovits mint szegedi esperes 1892 nyarán támogatta Kovács János szeged-belvárosi hittanár fizetésemelési kérelmét. Kovács 1885 és 1896 között volt hitoktató a városban. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól 500, Szeged várostól 600 forintot kapott. Ivánkovits 1892. augusztus 9-én a következőket írta a temesvári püspöki hivatalnak: „Meg kell azonban jegyezni, hogy tudomásom szerint jelenleg szó van arról, hogy az állam már a következő tanévben átveszi városunktól a felsőbb leányiskolát és így magára vállalja az ott alkalmazott tanítók fizetését. Ekkor Kovács úr két állami intézetben fog tanítani és a hitoktatás újból való rendezése szükséges leendő, mert az állam nem engedheti meg, hogy valaki 28 heti óra tanításával gyötrődjék.”⁵¹ Kovács János kérését azonban a minisztérium 1892 szeptemberében, 36306/1892. szám alatt elutasította, mondván, hogy a többi vidéki városban dolgozó hitoktatók ennél is kevesebb díjazást kapnak.

1891. június 4-én „Őfelsége Ivánkovits János kerületi esperesnek, szeged-rókusi plébánosnak és országgyűlési képviselőnek a Szt. Lambertről nevezett vásárhelyi címzetes apátságot adományozta. A szegedi születésű és itt előkelő állást elfoglaló rókusi plébános ezen újabb kitüntetését örömmel fogadja Szeged társadalma.”⁵² A szegedi papság Rózsa Ferenc belvárosi plébános vezetésével köszöntötte a nemrég kinevezett címzetes apátot.⁵³

POLITIKAI ÉS FŐPAPI SZEREPE

Ivánkovits János az 1887. évi parlamenti választásokon a Szabadelvű Párt színeiben indult. Politikai programját június 5-én vasárnap délután 4 órakor ismertette a szegedi városháza előtt, a Széchenyi téren. „A holnapi programbeszéd a II. kerületi fiatal jelöltünk első nagy próbája lesz. Előre is mondhatjuk, ez a próba kitűnően fog sikerülni. És ez a siker egy nagy lépéssel közelebb viszi őt és pártunkat a teljes győzelem felé.”⁵⁴ A szegedi szabadelvűek jelszava: „Vallásunk: a hazafiság, becsületesség és Szeged város szerete. Hitünk: a győzelem. Jelszavunk: Éljen Tisza Lajos gróf! Éljen Ivánkovits János!”⁵⁵

Beszédében Szeged fejlesztéséről vallott nézeteit fejtette ki: az ország harmadik egyetemét Szegeden kell fölállítani, s fontos a hazai ipar, a kisiparosok támogatása. Az árvíz-kölcson kamatának 6%-ról 4%-ra való csökkentését szorgalmazta. „Különös gond fordítandó iparunk emelésére, amit ha kell még áldozatokkal is hajlandó leszek pártolni és segíteni, hogy fejlődő iparunk segélyére legyen a gazdaszatnak és a földművelésnek, hogy azt, amit nevelt a hontelek, ithon értékesítse, s a nemzeti vagyonosodásnak

50 SZCSPL Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szeged-Belváros, 12. sz.

51 SZCSPL Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szeged-Belváros, 25. sz.

52 *Szegedi Napló* (a továbbiakban: SZN), 1891. jún. 5.

53 SZN, 1891. jún. 9.

54 *Szegedi Híradó* (a továbbiakban: SZH), 1887. jún. 5.

55 Uo.

lehesen eszköze.”⁵⁶ Kampánya során június 10-én és 14-én Alsótanyán járt. Pálffy Ferenc polgármester, Szluha Ágoston főkapitány és Zsótér Andor pártelnök kísérte.⁵⁷ Június 13-án Fölsótanyára látogatott. Szegedről a Fekete Sas szálló elől indultak, s 25–30 kocsin mintegy 100 tanyai választópolgár jött elé a városba.⁵⁸ Június 16-án a Fölsővárosi Társalkodási Egylet rendezett vacsorát a tiszteletére.

Az 1887. június 17-én tartott képviselői választáson a szegedi II. kerület⁵⁹ (Alsóváros és Rókus) képviselőjévé választották.⁶⁰ 1148 szavazatot kapott, ellenfelére, Herman Ottóra 770 polgár voksolt.⁶¹ Az emigrációban élő Kossuth Lajos méltatlankodott az utolsó magyar polihisztor bukásán és botránynak nevezte, hogy „legzseniálisabb és legmagyarabb tudósunk kimaradt az országgyűlésből.”⁶² Népes csoport látogatta meg az új képviselőt, választói nevében Juhász György köszöntötte. Ivánkovits így szólt a megjelentekhez: „Midőn először volt arról szó, hogy a szabadelvű párt zászlaját az én csekély személyemmel fogják összefűzni, s midőn az állott előttem, hogy Önök, tisztelt polgártársaim az én nevemmel fognak politikai küzdőterre állni, aggodalom fogott el, ha az előttem álló jövő jutott eszembe. Ebben a pillanatban azonban nem érzek aggodalmat. Csak azt érzem, hogy 80 000 magyar embernek egyik képviselője vagyok.”⁶³

Tóth Ede a dualizmus kori szegedi népképviselőtörténetét földolgozó tanulmányában olvashatjuk, az országgyűlésben az 1889. évi költségvetés vitáján – mint választási programjában ígérte – a magyarországi ipar fejlesztésének, támogatásának kérdéseit vizsgálta. Fölhívta a figyelmet az ipari termelés válságára, a külföldi befektetők csökkenő befektetési kedvére és az iparkamarák nehéz helyzetére (nagy terület, sok tag, elégtelen állami támogatás). Hiányolta a közérdekű beruházásokat, útépitéseket. Károsnak tartotta a drága szállítási költségeket, Budapest túlzott központi szerepét és az állam által kedvezményekben részesített (szegedi) fegyencipar nagy piaci jelenlétét. Kifejtette, hogy a segédmunkásoknak nincs, a szakmunkásoknak pedig csak töredékének van jogi képviselete.⁶⁴ Az iparoktatás kapcsán bírálta a tantervet, s a három éves képzés helyett két éves képzést javasolt. Az első évben általános műveltséget, a másodikban szaktárgyi és gyakorlati ismereteket kellene oktatni a tanoncoknak. A statisztikai adatok szerint ugyanis az ipari tanulók 30%-a analfabéta volt, a felső tanfolyamot pedig csak 8%-uk végezte el.⁶⁵ (Lásd: Függelék.)

Mint képviselőt az országgyűlés közoktatásügyi bizottságának tagjává választották.⁶⁶ Parlamenti tevékenysége – Baross Gábor miniszter és Kállay Albert főispán támogatásával – előmozdította a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara megszervezé-

56 SZH, 1887. jún. 7.

57 SZH, 1887. jún. 11. és jún. 15.

58 SZH, 1887. jún. 14.

59 Az I. kerület, Fölsőváros és Palánk képviselőjévé a szintén szabadelvű Tisza Lajost választották. SZN, 1887. jún. 18.

60 TÓTH EDE: *Szeged város népképviselőte az országgyűlésben 1860–1918*. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* 8. Szerk.: BLAZOVICH LÁSZLÓ. Szeged, 1984. (a továbbiakban: TÓTH) 161–166.

61 PÉTER László: *A mi Herman Ottónk*. In: *Szöregi délutánok*. Bp., 1994. 264–281.

62 Uo. 269.

63 SZH, 1887. jún. 18.

64 TÓTH 201–202. és 225–226.

65 Az 1887. évi szeptember hó 26-ra hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. 12. köt. Hiteles kiadás. Bp., 1889. (a továbbiakban: OKN 1887/12) 7–10.

66 *A Pallas nagy lexikona*. 9. köt. Bp., 1895. 758.

sét.⁶⁷ (Lásd: Függelék.) 1890-ben öt új kamarai körzetet szerveztek Szeged, Győr, Besztercebánya, Nagyvárad és Marosvásárhely központokkal. Tóth Ede – Szávay Gyula könyvére⁶⁸ hivatkozva – írta, hogy Ivánkovits az Ipar és Kereskedelmi Minisztérium költségvetésének vitáján a szegedi iparosok számára közvetlen ipartámogatását, önálló szegedi kamarai körzet létrehozását és az iparoktatás fejlesztését követelte. Szerepéről azonban sem Tonelli Sándor monográfiájában,⁶⁹ sem Bátyai Jenő újabban megjelent cikkében nem találunk adatot.⁷⁰

1889-ben a véderővita kapcsán meggyöngült Tisza-kormány ellen mozgalom bontakozott ki Szegeden. 1889. január 28-án az ellenzékiek (függetlenségiek) betörték a szabadelvű Szegedi Híradó szerkesztőségének, valamint a kormánypárti Ivánkovits János képviselő ablakait. A rendőrség többeket őrizetbe vett.⁷¹ Az 1892. január 28-i választáson Ivánkovits János 703 szavazattal alulmaradt a függetlenségi Babó Emil ügyvéd 1798 szavazatával szemben.⁷²

Politikai tevékenységét azonban folytathatta, Ferenc József császár és király 1892. december 9-én a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium katolikus ügyekért felelős osztálytanácsosává nevezte ki.⁷³ A kinevezésről a király személye körüli miniszter, egykori képviselőtársa, gróf Tisza Lajos meleg hangú sürgönyben értesítette.⁷⁴ Esküjét december 14-én tette le Budapesten, s hivatalát 1893. január 1-jén foglalta el.⁷⁵ Osztálytanácsosi hivatala elfoglalása előtt, még 1892 decemberében Vajay István, „a szélsőbal papja” támadást intézett ellene a parlamentben. (Azt állította, hogy erkölcsi magaviselete nem katolikus emberhez méltó.) „Ivánkovits úr pedig vigasztalja magát, hogy nem ő az egyedüli, aki gyanúsítanak és kisebbitenek akkor, amidőn egyházi előléptetésekről vagy kitüntetésekéről van szó.”⁷⁶

Kinevezése alkalmából december 15-én a város társadalmi életének jelentős személyiségei köszöntötték lakását: Pálffy Ferenc polgármester, Rózsa Ferenc belvárosi apátplébános, Pap János piarista szerzetes, Kovács Albert gyógyszerész, iskolaszéki elnök, Ferenczy János tanító, az iparosok képviselőjében Schaffer Márton, Hatzinger Sándor fogházigazgató, valamint a református és a zsidó hitközségek vezetői.⁷⁷ Este a Tisza Szállóban bankettet rendeztek a tiszteletére, amelyen Lázár György helyettes polgármester köszöntötte.⁷⁸ Ivánkovits a város és a haza szeretetére, valamint a szegedi felekezeti béke megóvására buzdította megjelenteket.⁷⁹ Rókusi híveitől december 31-én

67 TÓTH EDE: *A politikai útkeresés a modernizálódó városban 1879–1890.* In: *Szeged története.* 3. köt. Szerk.: GAÁL ENDRE. Szeged, 1991. 716–717.

68 SZÁVAY GYULA: *A magyar kamarai intézmény és a budapesti kamara története 1850–1925.* Bp., 1927.

69 TONELLI SÁNDOR: *A szegedi kereskedelmi és iparkamara ötven éves története 1890–1940.* Szeged, 1940. 18–21.

70 BÁTAYAI JENŐ: *Kamaracentenárius.* Szeged, 1990–91. 12–13. sz. 73–77.

71 SZN, 1889. jan. 29.

72 SZN, 1892. jan. 29.

73 Schem. Csan. 1894. 63.

74 SZN, 1892. dec. 10.

75 SZN, 1892. dec. 15.

76 SZH, 1892. dec. 4.

77 SZN, 1892. dec. 16.

78 KULINYI 340.

79 SZH, 1892. dec 16.

délután búcsúzott el: „Ivánkovits János, az újonnan kinevezett miniszteri osztálytanácsos holnap du. 5 órakor fog híveitől a rókusi templomban elbúcsúzni.”⁸⁰

1891 októberében az uralkodó a neves egyházi szónok és író Vaszary Kolos panonhalmi főapátot nevezte ki esztergomi érsekké, Magyarország hercegprímásává (méltóságát 1912-es visszavonulásáig töltötte be). Vaszary politikájában – akárcsak Ivánkovits – kompromisszumot keresett a vallásos, konzervatív magyar főpapság, arisztokrácia és a liberális kormányzat között. Az új főpapot Szeged közgyűlése levélben üdvözölte, amelyre az érsek szívélyes hangnemben válaszolt: „Ezen nemes rokonérzelemben látom én zálogát annak, hogy apostoli királyunk intézkedése, mely az egyszerű szerzetest szemelé ki a haza első főpapi székére, honfitársaimra megnyugtatólag hatott, s ugyancsak ebben hiszem és remélem, hogy feltalálhatom az elégséges alapot arra nézve, hogy jövő állásomból folyó egyházi és hazafiúi munkálkodásom közepett a békére s hazánk működésére irányított komoly törekvéseimben is részükről hasonló rokonszenvvel fogok találkozni.”⁸¹

Ivánkovits plébánosi állásáról 1893. február 12-én mondott le. Szeged város vezetőségének címzett levelében így írt: „Ő csász. és ap. kir. Felsege által a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztériumba osztálytanácsossá neveztetvén ki, szab. kir. Szeged város kegyuraságához tartozó szeged-rókusi egyházi javadalmamról ezennel lemondok és felkérem a Tekintetes Tanácsot, méltóztassék a nevezett javadalom betöltésére úgy intézkedni, hogy a f. évi május hó 1-én a törvényes formák és követelmények megtartása mellett átadhassam.

Ez által alkalmat veszek arra is, hogy a Tek. Tanácsnak nem évülő hálámat fejezzem ki azon folytonos jóindulatáért, melyet csekélységem iránt tanúsítani kegyeskedett, és egyszersmind kérem: hozza tudomására városunk tekintetes köztörvényhatósági bizottságának köszönetemet azon bizalomért, mellyel annak idején engem ezen egyházi javadalomra megválasztani kegyeskedett.

Az isteni Gondviselés elszólít ugyan az általam szerény tehetséggel, de mindenkor lelkesedéssel és szeretettel betöltött munkakörtől, de azért a távolban is változatlan hűséggel fogok szülővárosom javára munkálni, ahol és amikor csak erre alkalmam leend. Addig pedig kérem Istent, árássa áldásának bőségét a mi szeretett városunkra és annak minden lakosára.”⁸²

Szeged közgyűlése a város pénzén számára, apáttá való kinevezésekor készítettett főpapi jelvényeket „mint szülővárosa ajándékát örök emlékül” ajánlotta föl. „Ivánkovits János rókusi apátplébános úrnak miniszteri osztálytanácsossá történt kineveztetése folytán a szeged-rókusi plébánia javadalomról történt lemondást a közgyűlés tudomásul veszi, egyben elhatározza, hogy városunk jeles fia kitüntetése alkalmából a törvényhatóság részéről üdvözöltessék, s a város közügyei körül eddig tanúsított munkásságáért köszönet nyilváníttassék.

Végül még a közgyűlés a város tanácsának helyesléssel fogadott 4867/1893. számú javaslatához képest nevezett részére apáttá történt kineveztetése alkalmából a városi pénztár terhére beszerzett apáti díszjelvényt, mint szülővárosa ajándékát örök emlékül, ezennel felajánlja.”⁸³

80 SZH, 1892. dec. 30.

81 CSML Közgy. jkv. 22. köt. 1892. jan. 13.

82 CSML Közgy. jkv. 22. köt. 1893. márc. 22.

83 Uo.

A megürült rókusai plébániára a kegyúr Szeged város 1893. március közepén írta ki a pályázatot.⁸⁴ 1892-ben – akárcsak 1885-ben – ismét egyszerre választottak belvárosi és rókusai plébánost. Az előbbi Rózsa Ferenc halála miatt volt betöltetlen.⁸⁵ Szeged közgyűlése 1893. április 26-án választotta meg az új lelkészeket. Dessewffy Sándor püspök 1164/1893. számú levelében küldte meg a jelöltek névsorát, s kijelentette, kifogása egyikük ellen sincs. A belvárosi plébániára Nagy Pál, Varga Ferenc és ifj. Oltványi Pál, a rókusai lelkészi javadalomra Bokor József, Rózsa József, Mihályffy Gyula, Kálmány Lajos, Jászai Géza és ifj. Oltványi Pál pályáztak. A belvárosi plébános Varga Ferenc lett.⁸⁶

A Rókussal kapcsolatos szavazás bonyolultabb volt. Az első körben a hat jelölt közül „egyik pályázó sem nyerte el a kívánt általános többséget”, ezért második választásra került sor a két legtöbb voksot nyerő személy – Jászai Géza és Bokor József – között.⁸⁷ Szoros küzdelem után végül Jászai Gézát (125 szavazat) választották meg, aki később megírta a plébánia történetét, s belvárosi plébános, címzetes püspök lett.⁸⁸ „A szavazás eredményéhez képest Jászai Géza szeged-belvárosi id. plébános helyettes a 219 szavazatból 125 szavazatot nyervén, ennek megfelelőleg határozatilag kimondatott miként a szeged-rókusai róm. kath. lelkészi javadalomra a város közönsége mint kegyuraság által, a folyamodók közül Jászai Géza szeged-belvárosi id. plébános helyettes jelöltetik ki és muttatatik be a csanádmegyei püspöki hatóságnak.”⁸⁹

Ivánkovits János Wekerle Sándor első miniszterelnöksége alatt, az egyházpolitikai reformok idején képviselte a katolikus érdekeket a kultuszminisztériumban. Érdemei elismeréseként az uralkodó 1895-ben Dulcignó címzetes választott püspökévé (electus episcopus Dulcignoensis) nevezte ki.⁹⁰ Hamarosan tényleges főpásztori kinevezést is nyert. 1896. november 25-én „Ivánkovits Jánost, a kultuszminisztérium osztálytanácsosát a rozsnói püspöki székre ültette a király”.⁹¹ Rómában már november 3-án eldöntötték, hogy a november 30-i konzisztóriumon – természetesen a magyar uralkodó, mint főkegyúr jelölése alapján – betöltik az üres magyar főpapi székeket: a pécsi, a rozsnói és a lugosi püspöki méltóságokat.⁹² A rozsnói egyházmegyével kapcsolatban Ivánkovits János, Fraknói Vilmos, Steiner Fülöp, valamint Széchenyi Imre jáki apát és Fehér Ipoly főapát neve merült föl.⁹³

Az újonnan kinevezett főpapot Szegedről a város vezetősége és régi hívei, személyes ismerősei táviratban köszöntötték.⁹⁴ A püspök Pálffy Ferenc polgármesternek a következő köszönőlevelet küldte. „Szülővárosom hatósága részéről nyilvánított megtisztelő

84 A *Szegedi Napló* tudósítója szerint a jelöltek Kálmány Lajos, Varga Ferenc, Jászai Géza, Várhelyi József, Szekrényi Lajos és Rózsa József voltak. SZN, 1892. dec. 17.

85 JUHÁSZ 159.

86 CSML Közgy. jkv. 22. köt. 1893. ápr. 26.

87 Ifj. Oltványi Pál 3, Mihályffy Gyula 4, Rózsa József 13, Kálmány Lajos 29, Bokor József 79, Jászai Géza 101 szavazatot kapott.

88 LOTZ 264–265., MIKLÓS PÉTER: *Meghatározó személyiségek. Arcképek Szeged 19. századi katolikus egyházi életéből*. Szeged, 2000. 1. sz. 4–5.

89 CSML Közgy. jkv. 22. köt. 1893. ápr. 26.

90 Schem. Csan. 1896. 204. és 268.

91 SZN, 1896. nov. 26.

92 SZH, 1896. nov. 20. és nov. 25.

93 SZH, 1896. nov. 26.

94 SZN, 1896. nov. 28.

üdvözlétért fogadja Nagyságod halás köszönetemet. Legyen meggyőződve, hogy minden sorsban a legbensőbb érzellemmel vagyok városunk iránt, melytől engem távolság és idő el nem választanak.⁹⁵ A Dugonics Társaság, valamint a szegedi esperesség papjai levélben köszöntötték.⁹⁶ Hivatali utódjául a minisztériumban Francsics Norbert győri bencés szerzetes nevezték ki.⁹⁷ Ivánkovits november 28-án tett tisztelgő látogatást Talliani bécsi pápai nunciusnál, aki megnyugtatta, hogy XIII. Leó pápa örömmel erősítette meg püspöki kinevezését.⁹⁸ A hivatali esküt a király kezébe december 7-én Bécsben, Wlassics Gyula kultuszminiszter jelenlétében tette le Demetriu Radu⁹⁹ lugosi görög katolikus püspökkel együtt.¹⁰⁰

A rozsnyói egyházmegyét Mária Terézia alapította 1776-ban, területét az óriási kiterjedésű esztergomi érseki tartományból szakította ki.¹⁰¹ A püspökség tizenkettedik főpásztora Ivánkovits János lett. Leghíresebb elődje a szlovák Scitovszky János (1827–1836), később pécsi püspök, majd 1849-ben – a szabadságharc leverése után – hercegprímás és esztergomi érsek.¹⁰² A századfordulón a rozsnyói püspökség 3 főesperességből, 14 esperesi kerületből, 99 plébániából állt. A Gömör megyei Rózsnyón 1814 óta működött papnevelde. Az egyházmegyében 154 áldozópap élt: 126-an lelkipásztorkodással (83%), 17-en oktatással foglalkoztak (11%), 9-en nyugállományban voltak (6%). Az egyházmegye egy hján száz plébániájából a lakosság nyelve 51-ben magyar (51,5%), 18-ban magyar és szlovák (18,2%), 30-ban szlovák és német (30,3%) volt. A megyés püspök joghatósága alá 182 785 római katolikus és 10 165 görög katolikus (unitus) hívő tartozott.¹⁰³

Ivánkovits elődje Schopper György (1872–1895) volt, aki közismerten az egyházi érdekeket védelmezte az egyházpolitikai változások korában, s ellenezte a polgári anyakönyvezés bevezetését. Az 1892-es választások előtt határozott hangú pásztorlevelet intézett híveihez, amelyben figyelmeztette őket, hogy csak olyan jelöltre szavazzanak, aki nyilvánosan és írásban kötelezi magát a katolikus ügy támogatására.¹⁰⁴ Merész lépését egy Prohászka Ottokár fogalmazta levélben üdvözlölte az esztergomi szeminárium öt tanára.¹⁰⁵ Halála után csaknem két évig állt üresen a püspöki szék, s betöltésekor a minisztérium ügyelt az új főpap kormányhűségére.

A Vasárnapi Újság hasábjain Szüry Dénes köszöntötte Ivánkovits püspököt, összefoglalva életútját. Politikai tevékenységéről így írt: „Az 1887-iki általános választáson

95 SZN, 1896. dec. 1.

96 SZN, 1896. dec. 3. és dec. 5.

97 SZN, 1896. dec. 4.

98 SZN, 1896. nov. 29.

99 A román Demetriu Radu püspök (egyház)politikai nézeteiben szélsőségesen nacionalista irányt képviselt. Az 1918. december 1-jén tartott gyulafehérvári nemzeti gyűlésen ő kezdeményezte Erdély Romániához csatolását.

100 SZN, 1896. dec. 8., PIRIGYI ISTVÁN: *A magyarországi görög katolikusok története*. 2. köt. Nyíregyháza, 1990. 48–49. és 52–53.

101 BORÓVI JÓZSEF: *Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása*. Bp., 2000. 140–209. (METEM Könyvek 25.)

102 RAJCSI PÉTER: A „hazaáruló” Scitovszky. In: *Tanulmányok Pécs történetéből* 8. Szerk.: FONT MÁRTA-VARGA DEZSŐ. Pécs, 2001. 129–134.

103 *Gömör-Kishont vármegye*. Szerk.: BOROVSKY SAMU. Bp., [1903]. (a továbbiakban: BOROVSKY) 410–414.

104 GALÁNTAI JÓZSEF: *Egyház és politika 1890–1918*. Bp., 1960. 56.

105 GERCELY JENŐ: *A politikai katolicizmus Magyarországon 1890–1950*. Bp., 1977. 8–10.

nagy többséggel megválasztották képviselőnek szabadelvű párti programmal a szegedi második kerületben, melyet addig a függetlenségi párt bevehetetlen várának tartottak. A képviselőházban, noha csak néhányszor, iparos-kérdésekben szólalt föl, a kormánykörökkel csakhamar megkedveltette magát.¹⁰⁶ Rozsnyón örömmel fogadták. A helyi szellemi és közéleti vezetők remélték, hogy az új főpap megtalálja a közös hangot a katolikus és evangélikus szlovák nemzeti mozgalom vezetőivel. „Rozsnyón, hol előkelő rokonsága is van, nagyon örültek a kinevezetésének, s már előre készülnek, hogy mennél ünnepesebben fogadják, mikor majd a jövő évi február végén főpapi széke elfoglalására oda bevonul; egyszersmind nagy reményekkel vannak az iránt is, hogy egyházkormányzói működése mellett hathatósan föl fog lépni az egyházmegyeje északi részén lapangó pánszláv törekvések ellen is.”¹⁰⁷

Ivánkovits Jánost Kalocsán 1897 áprilisában szentelte püspökké Császká György kalocsai érsek, Desseffy Sándor csanádi püspök és Németh József fölszentelt címzetes püspök.¹⁰⁸ Nem 1897 februárjában, hanem csak júniusában vonult be Rozsnyóra, s vette át egyházmegyéje irányítását. Gömör-Kishont vármegye nemessége külön küldöttséggel köszöntötte. Ezt gróf Serényi Béla országgyűlési képviselő javaslatára a május 19-i közgyűlésen határozták el.¹⁰⁹ A megyei monográfiában Komoróczy Miklós foglalta össze röviden Ivánkovits irodalmi és tudományos munkásságát. „Országgyűlési beszédei a Naplóban vannak. Főpásztori körleveleit, melyeket hazafias szellemben ír és ad ki, a püspöki levéltárban őrzik.”¹¹⁰ Ivánkovits János püspöki kinevezését – és így főrendi házi tagságát – az igazolóbizottság 1896. december 1-jén vizsgálta és fogadta el.¹¹¹ (A nyomtatott országgyűlési naplók szerint a főrendi házban nem vállalt tisztséget.)

Püspöki tevékenységét a rozsnyói városi, megyei és püspökségi levéltárak iratai s a helyi kiadású sajtóanyag alapos áttanulmányozása után lehetne megírni. Érdekes adalék lenne Szeged, Rozsnyó és a magyar katolikus egyház századfordulós történetéhez. Megyés püspökként a papnevelés és az egyházi oktatásügy föllendítésével foglalkozott. 1904-ben – egyházmegyéje rossz, zilált anyagi viszonyai miatt – lemondott a rozsnyói püspökségről. A Budapest melletti Alagra költözött, ahol az Országos Vallásalap évjáródekából élt.

IRODALMI TEVÉKENYSÉGE

Ivánkovits János sokat törődött testi erőnlétével, kiválóan beszélt a német és a francia nyelvet. Szépen zongorázott, s műkedvelőként gyakran és ügyesen festett. Foglalkozott környezete politikai és társadalmi életével, elsősorban az iparügy és az okta-

106 *Vasárnapi Újság*, 1896. dec. 6.

107 Uo.

108 JÁSZAI 355. A *Szegedi Napló* már 1896 decemberében beszámolt a püspökké szentelés helyéről, a szertartást végző főpapok személyéről, de a ceremónia időpontját 1897 januárjára tette. Vö. SZN, 1896. dec. 2.

109 BOROVSKY 586.

110 Uo. 382.

111 Az 1896. évi november hó 23-ra hirdetett országgyűlés főrendi házának naplója. 1. köt. Hiteles kiadás. Bp., 1898. 10–11.

tás kérdéseivel.¹¹² Szót kell ejtenünk irodalmi tevékenységéről. Számos kisebb történeti, egyházpolitikai, teológiai, politikai és hitbuzgalmi cikke, írása jelent meg. Gyakori munkatársa volt az Iparügyek című szaklapnak, valamint a Havi Közlönynek. A szegedi ferencesek által kiadott, 700 előfizetővel rendelkező Hitszonóklati Folyóiratban böjti beszédsorozatát adta közre. „Egy egész böjti beszédsorozatot közölt a lapban, emelkedett, meleg hangon szólva a művelt katolikus közönséghez.”¹¹³ 1882 és 1886 közötti öt évfolyamát szerkesztette a Szegedi Képes Naptárnak. Alapító tagja volt a Dugonics Társaságnak, amelynek első estjén, 1892 novemberében „Ivánkovits János apátplébános a társaság vendégeire emelte poharát.”¹¹⁴ Szinnyei József művében találjuk önálló köteteinek felsorolását, valamennyi Szegeden jelent meg:¹¹⁵

1. A róm. kath. egyház szertartásainak és ünnepeinek rövid értelmezése. 1881.
2. Emlékbeszéd Csernák János polg. isk. tanár felett. 1882.
3. A szeged-alsóvárosi Mátyás-templom története. 1883.
4. Imakönyv a középiskolai ifjúság számára. 1884.
5. A kath. egyház történelme. 1884.
6. A szeged-alsóvárosi, Havi B. Asszonyról nevezett fejedelmi templom története. 1884.
7. Ünnepi beszéd a királyhalmi szobor leleplezése alkalmával. 1884.
8. Egyháztörténelem. Három kötet. 1885.
9. Kath. erkölcstan. 1888.
10. Felolvasás a szegedi iparosifjúság képző- és segélyegylet negyedszázados ünnepélyén. 1890.
11. Egyházi beszédei. 1891.

Ivánkovits János jó barátságban volt Tisza Lajossal és Mikszáth Kálmánnal, s szerepel Mikszáthnak szegedi emlékeit közreadó egyik írásában. Mindhárman a Szabadelvű Párt országgyűlési képviselői voltak. Ivánkovits valószínűleg a parlamentben került kapcsolatba Mikszáthtal, de ismeretségük eredhetett az író szegedi éveiből, amikor 1878 és 1880 között a Szegedi Napló munkatársa volt. Mikszáth Férfinézőben című cikkében¹¹⁶ emlékezik meg 1891-es szegedi látogatásáról,¹¹⁷ amikor mint Tisza Lajos és Munkácsy Mihály kísérfője érkezett a „paprikák városába.” Szelesi Zoltán dolgozatából tudjuk, hogy Munkácsy híres festményéhez (Honfoglalás, 1893) keresett modelleket az Alföldön. Őket a velük tartó fényképész örököltette meg.¹¹⁸ Így lettek a szegedi tanyavilág pásztorából – legalábbis a festményen – honfoglaló vezérek. Az egyik szemérme-

112 JÁSZAI 354–356.

113 KULINYI 438.

114 SZH, 1892. nov. 22.

115 SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. 5. köt. Bp., 1897. 220–222.

116 SZN, 1900. máj. 5.

117 SZN, 1891. okt. 26.

118 SZELESI ZOLTÁN: *Munkácsy Honfoglalás-a Szegeden. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1964–65*. 1. köt. Szeged, 1966. 206–214.

119 SZELESI ZOLTÁN idézett tanulmányában írta (212.), hogy Munkácsynak különösen tetszett Barna János öreg juhász, róla több fényképet is készített. Nem kizárt, Mikszáth tárcája őt örököltette meg.

sebb öreg pásztort csak csellel lehetett rávenni a fotózásra.¹¹⁹ Erről Mikszáth így tudósított:

„Vagy nyolc-tíz fölvételt csinált a fotografus. Csupa szemenszedett férfialakokról. Egy vén pástor, aki azóta vezér lett Árpád környezetében, de akkor még a tokányt kavargatta, leginkább tetszett Munkácsynak, de sehogy sem engedve magát levétetni, leszegve a fejét az üst felé makacsul:

- Nincs már neköm szeretőm, ne ízéljenek.

Végre kifogott a pástoron orvul Ivánkovits János, aki azóta rozsnyói főpásztor lett, de akkor még maga is a tokányt kavargatta az igazi pástorokkal. Úgy tett a kanálával, mintha a lé habját szórakozottságból a pástor arcába akarná fröccsenteni, mire az ijedten fölkapta a fejét, és csett, csatt... a momentgép odateremtette az örökkévalóság számára.”¹²⁰

BEFEJEZÉS

Ivánkovits János 1910. március 31-én hunyt el Alagon. A Szegedi Napló közvetlen hangvételező nekrológot közölt róla. „Ivánkovits János fényes karriert futott be egész fiatalon. Gondosan megalapozott jövő előtt állt, s ha ennek egy szerencsétlen eset útját nem szegi, pályáját az ország legmagasabb főpapi méltóságainak egyikén fejezhette volna be. Ez a szerencsétlen eset az volt, hogy a rozsnyói püspökséget rendkívül zilált helyzetben vette át. Ha lett volna benne kellő erély, akkor sem boldogult volna a püspökséggel, annak szorult, elzülött anyagi viszonyai miatt. Így történt az az országszerzte nagy feltűnést keltő dolog, hogy rövid idő alatt le kellett mondania a püspökségről.”¹²¹

Ivánkovits püspököt 1910. április 2-án helyezték örök nyugalomra a budapesti Kerepesi úti temetőben, az állam adományozta díszsírhelyen.¹²² Szegeden, a rókusi templomban – amelynek hosszú ideig plébánosa volt – április 7-én reggel 9 órakor Várhelyi József mutatott be szentmisét lelki üdvéért.¹²³

Ivánkovits János a dualizmus kori Szeged katolikus egyházi életének egyik leg meghatározóbb alakja. A magyarságba gyorsan beolvadó délszláv eredetű iparos családban született. Kiterjedt rokonsága nagy szereppel bírt a város gazdasági, társadalmi és kulturális életében. Iskoláit a modern szellemű, tüzes nemzeti érzelmű piaristáknál végezte. Élete első tizennyolc évét szülővárosában töltötte. A temesvári teológiai tanulmányok és a néhány éves káplánkodás után ismét Szegedre került. Először a belvárosi plébánián szolgált segédlelkészként, hitoktatóként és iskolaigazgatóként (átszervezte a hittan szegedi iskolai oktatását és vezette az iparostanulók iskoláját), majd Rókuson mint plébános és kerületi esperes.

Szeged (Alsóváros és Rókus) országgyűlési képviselője volt 1887-től 1892-ig, oktatási és iparfejlesztési koncepcióját 1889 májusában ismertette a parlamentben. Támogatta a szegedi ipar ügyét, szorgalmazta a helyi kereskedelmi és iparkamara szervezését, vezette az iparos ifjak művelődési egyesületét. Felelősségteljesen, megfontoltan

120 Mikszáth szegediekéről – szegediek Mikszáthról. Szerk.: APRÓ FERENC. Szeged, 1997. 115.

121 SZN, 1910. ápr. 1.

122 SZN, 1910. ápr. 2.

123 SZN, 1910. ápr. 6.

irányította a rókusai egyházközséget (fölváltotta a templomot, új oltárképet készíttetett) és a szegedi esperességet. Hitbuzgalmi, nevelésügyi és iparügyi írásai jelentek meg. Foglalkozott a katolikus egyház, liturgia és az alsóvárosi templom történetével. 1846 és 1864, valamint 1873 és 1893 között folyamatosan Szegeden lakott. Az egyházpolitikai csatározások éveiben Budapesten, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban volt tisztviselő, s kapcsolatban állt kora szellemi-művészeti elitjével is (barátsága Mikszáth Kálmánnal, Munkácsy Mihállyal).

Ivánkovits János gazdag életpályájának, politikusi és rosznyói megyés püspöki szerepének részletes föltárása, értékelése még várat magára.¹²⁴ E tanulmány széleskörű tevékenységére, s szoros szegedi kötődésére szeretne volna fölhívni a figyelmet. Szeged közéletének ugyanis – bár a város csak 1931-ban lett hivatalosan püspöki székhely – mindig befolyásoló tényezője volt a katolikus egyház, a katolikus papság.

FÜGGELEK

*Ivánkovits János 1889. május 16-án, az országgyűlésen elmondott beszéde*¹²⁵

T. ház! (*Halljuk!*) Midőn a földművelés-, ipar- és kereskedelmi ministerium költségvetésének tárgyalásánál felszólalok, előre is kijelentem, hogy a költségvetést magát elfogadom. Felszólalásomnak indoka nem az, hogy szavazatomat indokoljam, hanem inkább szándékozom a t. ház és a t. kormány figyelmét hazai iparügyünk némely kérdésére felhívni. (*Halljuk! Halljuk!*) A költségvetés beterjesztése óta végbement változások nem teszik feleslegessé az e tárgyban való felszólalást, mert azok állandó érdekel bírnak, amelyek megoldására, mindnyájunknak a haza érdekében törekednünk kell. Az 1884: XVII. t.-cz.¹²⁶ megalkotása előtt szaktanácskozmányok voltak, amelyekből a javaslat kellőképpen megvitatva és megfontolva került az országgyűlés elé; és innen magyarázható meg az, hogy az országgyűlésnek minden pártja, csaknem minden tagja hozzájárult szavazatával a törvény megalkotásához, mert azt hitte, hogy annak folytán egy oly korszak következik, amelynek folytán az ipar egy hatalmas nemzetgazdasági tényezővé fog izmosodni. És csakugyan az első időben örvendetes lendület mutatkozott az ipar terén. Megkezdett az ipartestületek alakítása, melyekben kezdett kifejlődni a törvényben contemplált autonomia,¹²⁷ élénkült a munkakedv és az 1885-iki kiállítás hazánkban általános lelkesedést keltett. (*Helyeslés.*) Azonban csakhamar megváltoztak a viszonyok, a munkakedv elenyészett és ismét előtérbe léptek a régi panaszok, sőt 1887 tavaszán ismét országos tanácskozáson találjuk hazai iparosainkat, hogy a válság fölött tanácskozzanak, esetleg oly eszközökről gondoskodjanak, melyek a bajokon segíteni képesek.

124 Minisztériumi osztálytanácsosi működésének dokumentumai a Magyar Országos Levéltárban, parlamenti és főrendiházbeli fölszólalási az országgyűlés levéltárában és a nyomtatott jegyzőkönyvekben, naplókban keresendők.

125 OKN 1887/12. 7–10.

126 Az ipartörvény, amely meghatározta az iparosok, gyári munkások, tanoncok és tanonciskolák jogállását, valamint az iparüzés és az ipartestületek szerkezetét. 1884. május 18-án szentesítette az uralkodó.

127 Kontemplált autonomia = tervezett önállóság.

Kívánataikat kérvény alakjában a földművelés-, ipar- és kereskedelmi miniszteriumhoz terjesztették fel, amelyek azonban egynek kivételével elintézetlenül maradtak, azon egy kérelmükre pedig, amely elintéztetett, tagadó választ nyertek. Tudom, hogy nemzetgazdasági érdekekben hozott törvények csak a legkritikább esetben képesek azonnal, rövid idő alatt észrevehető eredményeket létesíteni. Időre van szükség mindenütt, hogy a körülmények kedvezőké fejlődjenek, mennyivel inkább szükségünk van nekünk hosszabb időre, hol a körülmények és viszonyok kedvezőnek egyáltalán nem mondhatók. Évek során folytatott kitartó munkásság, lankadást nem ismerő buzgalom, önfeláldozó tevékenység és az ügyért való lelkesedés és mindennek fölött egy jobb jövőnek erős reménye szükséges a siker kivívásához. Azonban a mindennapi életnek is megvannak a maga követelményei, melyeket egy jobb jövő reményével kielégíteni s elodázni nem lehet, s azért szükségesek oly intézkedések, melyek a jelenben megnyugtatólag hatnak és előkészítik a jövő sikereit.

T. ház! Azon eszközök között, melyek a jelen nyomorának és szükségének enyhítésére alkalmasak s egyszersmind a jövő munkásságát előmozdíthatják, első sorban emlitem az iparnak nyújtandó kedvezményeket.

Készséggel ismerem be, hogy az 1881: XLIV. t.-cz.¹²⁸ nagy és igen jelentékeny előnyöket biztosít az iparnak és mindennek daczára azt látjuk, hogy iparunk nem vett az utóbbi nyolcz év alatt olyan lendületet, amelyet joggal vártunk volna. Igaz ugyan, hogy a budapesti kereskedelmi- és iparkamarának jelentése szerint körülbelül 144 gyár keletkezett, részint mint új gyár, részint a régiek átalakításával. Azonban, ha tekintjük a törvény intencióját,¹²⁹ mely kétségtől volt, hogy részint új iparágak keletkezzenek a hazában, részint különösen a textilipar előmozdítására, akkor határozottan kell állítanom, hogy az 1881: XLIV. t.-cz. nem hozta létre azon eredményeket, melyeket kívánunk, követelnünk kell. *(Helyeslés.)* Mert igaz, hogy különösen a textiliparra vonatkozólag a kimutatások szerint mintegy 45 gyár keletkezett, de ezekre nézve megjegyzi ugyanacsak a kereskedelmi- és iparkamarai jelentés, hogy ezek között csak három van olyan, mely a gyár nevet megérdemli; s ezek közül is csak kettő, mely az 1881: XLIV. t.-cz. alapján és hatásából keletkezett, egy inkább az 1882. évi vámtarifa következménye lett.

T. ház! Ha ezen sajátos, szembeötlő körülményt mélyebb gondolkozás tárgyává teszem és fürkészem azon okokat, melyek az eredmény kimaradását előidézték, első sorban a következők állanak előttem: *(Halljuk!)*

Először is a jó utak hiánya, a szállítási tarifák magassága, különösen az ipartermékekre vonatkozólag, nemkülönbben a kiállítás körül észlelt hiányok.

Ezek oly tényezők, melyek arra kényszerítették a vállalkozókat, hogy iparvállalataikat túlnyomólag a fővárosban, vagy ennek környékén helyezték el. Nem kell bizonyítanom, hogy ez az iparra nézve nem kedvező, részint azért, mert a fővárosban létesített ipartelepek sokkal nagyobb befektetési tőkét igényelnek, mint a vidéken fennálló; másrészt pedig a főváros munkásviszonyai nem kedvezők, vagy legalább nem oly kedvezők a gyáriparra nézve, mint például a Felvidék viszonyai, hol igen sok munkás vár

128 A hazai iparnak nyújtandó állami kedvezményeket szabályozó törvény. Ferenc József 1881. május 30-án erősítette meg.

129 Intencióját = szándékát.

foglalkozásra, kiket állandó foglalkoztatás, biztos kereset által a kivándorlástól is a legbiztosabban vissza lehetne tartani. (*Helyeslés jobbfelől.*)

De, t. ház, vannak még más hibák is, melyek iparunk emelkedésének gátul állottak. Közigazgatásunk bajai, a törvénykezésnek sokat javított, de azért tényleg létező hibái, amellet a belfogyasztásnak csekély mérve, a külföldi piacok elégtelensége. Ezek, ha nem is egészen indokolták, de megfoghatóvá teszik az idegen tőkének vonakodását a magyar gyáripártól. Márpedig, t. ház, az a tény, melyet eltagadni és elvitázni nem lehet, hogy hazai iparunk emelkedésére okvetlenül szükséges tényező volna az, hogy a gyártelepeknek, iparteleknek alakítására, szervezésére a külföldi tőkét szintén képesek legyünk megnyerni azon egyszerű okból, mert nálunk ilyenmő tőkék alig léteznek.

Midőn az okokat itt ezekben látjuk, a legközelebb fekvő orvoslás volna természetesen ezen okoknak egyszerűen elhárítása és elenyésztetése, vagyis szükségesek volnának: a jó utak építése, a szállítási tarifák mérséklése, a szállítás körül észlelt hiányok megszüntetése, a közigazgatásnak javítása, a törvénykezésnek olcsóbbá és gyorsabbá tétele, azon kívül a külkereskedelmi piacok megszerzése és különösen a belföldi piacnak meghódítása a hazai ipar számára. (*Helyeslés jobbfelől.*) És, t. ház, ami a külföldi piacokat illeti, erre vonatkozólag bátor vagyok a t. kormánynak figyelmét felhívni a keleti tartományokra, ahol az én véleményem szerint legalább nem történt meg iparunk és kereskedelmünk érdekében annyi, amennyit meg kellett volna kívánni és kérem addig, amíg nem késő, hogy olynemő intézkedések tétessenek, amelyek a hazai iparnak ott állandó piacot teremtenek és nem engedik kifejlődni azon viszonyokat, hogy lassanként ott is azon versennyel találjuk magunkat szemben, amelyet itthon, saját hazánkban leküzdeni képesek alig vagyunk. (*Helyeslés.*)

Erre nézve szükséges, t. ház, a kereskedelmi- és iparviszonyok állandó figyelemmel kísérése s erre nézve egyik leghatalmasabb tényezők az országban a kereskedelmi- és iparkamarák.

T. ház! Az 1868: VI. t.-cz.¹³⁰ megalkotása óta az országgyűlés a kereskedelmi- és iparkamarák kérdésével egyáltalán nem foglalkozott. Az ország területén létező tizen-nég kamara közül a magyar kormány kettőt állított csak fel, a többi az ötvenes évek maradéka. 21 év óta áll tehát változatlanul a kamarai intézmény, nem mintha a fejlődött és pedig előnyösen fejlődött ipari és kereskedelmi viszonyok nem tették volna szükségessé a kamarák korszerű átalakítását és fejlődését. Ezen idő alatt nagyon természetesen a kamarák tekintélye hanyatlásnak indult annál is inkább, mivel a kereskedelmi és ipari szakkérdésekben a kamarák véleménye csak a legkritkább esetben kéretett ki, s amennyiben a kamarák saját jószántukból jelentéseikben ezen véleményüket nyilvánították, azok figyelmen kívül maradtak. Azért szükséges, t. ház, hogy a kamarai intézmény a mai kereskedelmi és ipari viszonyoknak megfelelőleg átalakíttassék. De addig is, amíg e tekintetben gyökeres orvoslás fogna történni, szükségesnek tartom a kamarák számának szaporítását, mert, t. ház, hogy csak egy példát hozzak fel, itt van a legtekintélyesebb, a budapesti kereskedelmi- és iparkamara, amelynek joghatósága jelenleg kiterjed kilencz megyére, a fővárosra, öt szabad királyi városra és három törvényhatósági joggal felruházott városra, vagyis 42 245 négyzetkilométerre, mely területnek lakossága meghaladja a hárommilliót. Anélkül, hogy ezen kiváló kamara

130 A kereskedelmi és iparkamarák szervezéséről, szervezeti fölépítéséről, tagjairól, vezetőiről és feladat-köréről rendelkező törvény. 1868. április 30-án hagyta jóvá az uralkodó.

tekintélyét sérteni akarnám, mégis kénytelen vagyok kijelenteni azt, hogy a terület ezen nagysága éppen nem lehet működésének előnyére, sőt talán ezen területnagyság gátolja az eredményesebb és teljesebb munkásság kifejtését. *(Igaz! Úgy van! Jobbfelől.)*

Ami a belföldi piacznak megszerzését illeti, t. ház, örömmel constatálom,¹³¹ hogy a t. kormány a hazai ipar pártolásában jó példával megy elől, mert hiszen az egyes ministeriumok, amennyire csak tőlük telik, szükségleteiket a hazai ipar által szeretik kielégíteni. És ha, ami fölött nem kétkedem, ez az irány tovább is következetesen folytatva lesz, akkor a belföldi piacok megszerzésében és meghódításában az első lépések egyike megtörténik. Azonban, t. ház, itt is leplezetlenül kell egy tekintetben aggodalmait kifejeznem, mert kétségkívül nem kerülte el a t. ház figyelmét iparosaink azon állandó törekvése, buzgólkodása, melyet a hadsereg részére eszközzendő szállítások kérdésében tanúsít; és tény az is, hogy az utóbbi időben a közös hadügyi kormány részéről bizonyos előzékenységgel találkoztunk. Azonban ha mérlegelem egyfelől azon roppant áldozatokat, melyeket hazánk a hadsereg fenntartására hoz, másfelől az elért és kivívott eredményeket, határozottan azon conclusiora¹³² kell jutnom, hogy az eredmény nem megfelelő. Bármi legyen ezen eredménytelenségnek oka, akár az, hogy iparosaink nem kellőleg léptek ez irányban actioba, akár az, hogy nem voltak képesek kellő biztosítékokat nyújtani a vállalkozásra vonatkozólag, egy dolog mégis bizonyos: az, hogy a kormány támogatása nélkül a kívánalmaknak megfelelő sikert elérni képesek nem leszünk és azért kérem a t. kormányt, méltóztassék figyelmét arra fordítani, hogy iparosaink a hadsereg részére eszközzendő szállításoknál, *(Élénk helyeslés jobbfelől.)* amennyiben ez a hadsereg készültiségének, felszerelésének és egyéb érdekeinek szemmel tartása mellett lehetséges, a hazai iparnak oly rész biztosítsassék, amely a hazánk által e célra hozott áldozatoknak megfelel és így legalább azon milliók közvetve a hazai ipar emelkedésének legyenek eszközévé. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

A második elodázhatatlan kérdés, amelyre nézve ki kell terjeszkednem és kérnem a t. ház szíves figyelmét, azon kérdés, hogy iparosainknak műveltségi és értelmiségi, illetőleg készültégi színvonalát emelni kell. Nem zárkozhatom el azon sajátágos tünetmény elől, hogy társadalmunk a munka, az ipar tisztas pályája iránt nem mutatja azon kellő tiszteletet, amelyet az minden tekintetben megérdemel *(Helyeslés a jobboldalon.)* és innen van az, hogy az iparos pályára oly csekély műveltségű és előkészültségű gyermekek adatnak, hogy ha ezektől később, hacsak kiképzésükre a legnagyobb gond nem fog fordíthatni, a hazai ipar fejlődését hiába várjuk. *(Úgy van! Jobbfelől.)* Történt ugyan e tekintetben egy lépés az iparostanulók iskolájának felállítása által, azonban e tekintetben is azt állíthatom, hogy iparviszonyainknak és a követelményeknek ezen intézmény nem felel meg. Igaz, sajátyszerű viszonyok vannak itt, t. ház, amelyeket nem szabad szem elől téveszteni, de tény, hogy az iparostanulók iskoláinál kénytelenek vagyunk úgynevezett előkészületi tanfolyamokat fenntartani, ahol az iparos tanulóknak egy része, mégpedig tudomásom szerint mintegy 30%-a írni és olvasni tanul. A felső tanfolyamok sincsenek az iparviszonyoknak és követelményeknek megfelelőleg, kellőleg szervezve, mert tulajdonképp csak a harmadik évfolyamban fordulnak elő oly tantárgyak, amelyek közvetlenül magára az iparra vonatkoznak. Így ha egyrészt látjuk az iparos tanulók csekély előkészültségét, másrészt ha tudjuk, hogy a tanoncz-

131 Konstatálom = állapítom meg.

132 Konklúzióra = végkövetkeztetésre.

viszony rendszeren csak három évig tart, világos előttünk, t. ház, hogy harmadik tanfolyamban, vagyis az ipari szakképzés jótéteményében az iparos tanulóknak csak legcsekélyebb része részesül, amit a statisztikai adatok is tanúsítanak, amelyek szerint a harmadik tanfolyamba az iparos tanulóknak körülbelül 8%-a kerül fel. Ha az 1868: XXXVIII. t.-cz¹³³. pontosan, lelkiismeretesen és szigorúan végrehajtatik, ha az 1884: XVII. t.-cziknek különösen 60. §-át¹³⁴ mindenki betartaná, akkor az úgynevezett előkészületi tanfolyamok egyszerűen mellőzhetőek volnának, mert az iparos tanulók iskolájának nem lehet célja és feladata, hogy a népiskolák hiányait pótolja, nem lehet célja és feladata, hogy az iparos tanulók oktatásának czímén tulajdonképpen a népnevelés hiányait orvosolják, az egészen más keretbe tartozik. És ha ez, t. ház, betartatnék, akkor a felső tanfolyamok is egészen más alapon volnának szervezhetőek.

Lehetne például az első évfolyamot az általános művelődési ismeretek elsajátítására fordítani, a másik két év szakcsoportokra osztva, az egyes iparágaknak megfelelőleg kellene, hogy szervezve legyen. Tudom én azt, t. ház, nagyon jól, hogy az iskola magában véve nem terjeszti az ipart, csakis az a célja tehát, amit ezen iskolától kétségen kívül meg kell kívánni, hogy az ipar fejlődésére jótékony befolyást gyakoroljon és kiváló gondot fordítani az egyes vidékeken elterjedt iparágakra, úgy hogy a tanonciskolák ezeknek megfelelőleg alakíttatnának át, különös tekintettel a háziiparra; s ezért kell az iparfelügyelői állásra kiváló súlyt fektetni, mert ezeknek nem lehet az a célja, hogy csak beutazzák az ország egyes vidékeit és tanonciskolák felállítását szorgalmazzák, hanem kell, hogy az egyes vidékek iparát kellően tanulmányozzák, s az ottani iparviszonyokról illetékes helyen jelentést tegyenek. *(Helyelés! Úgy van! Jobbfelől.)*

Az 1884: XVII. törvényczikk 142. §-a¹³⁵ világos szavakkal mondja, hogy a munkások és segédek segélyezési ügyei külön törvényben lesznek szabályozva. Amily megnyugvással fogadtam a legközelebbi múltban azt, hogy a munkások segélyezése és bal-eset elleni biztosítása kérdésében szaktanácskozmányok tartattak, éppúgy meglepett az a körülmény, hogy a képesítéshez kötött ipartestületekhez tartozó segédek segélyezése ügyében még eddig semmi sem történt. A képesítéshez kötött iparágak segédei egészen magukra hagyatva, külön czímen fennálló segélyegyletekkel iparkodtak magukon segíteni, de ez nem bír kötelező erővel, s így elemi csapások idején egészen elhagyatva állanak és állottak, és nem ritkán a legnagyobb nyomornak vannak kitéve; már pedig az ínség és nyomor a legrosszabb tanácsadó. Azért tisztelettel kérem a kormányt, hogy ezen kérdés megoldására mentül előbb méltóztassék gondját kiterjeszteni.

Nem akarom nagyon sokáig igénybe venni a t. ház türelmét. *(Halljuk! Halljuk!)* Még csak egy pár, véleményem szerint igen fontos kérdést vagyok kénytelen megemlíteni. Az egyik kérdés az iparosok hitelviszonyainak javítása. Midőn a társadalmi viszonyok olyanok, hogy az iparos az ő csekély forgalmi tőkéje mellett arra van kényszerítve, hogy kihitelezzen, ha csak azt nem akarja, hogy a nagy verseny közepette elmaradjon és midőn a megélhetés és polgári kötelességek teljesítésének egyik feltétele az iparosra nézve a munkafolytonosság, az iparos, midőn forgótőkéje a hitelezések által már kötött tő-

133 Az Eötvös József nevéhez fűződő népiskolai és közoktatási törvény. 1868. december 5-én szentesítette a király.

134 Kimondta, hogy nem vehető föl tanoncnak tizenkét év alatti gyermek. Tanácsi engedéllyel ugyan lehetséges, de tizenkét éves koráig akkor is köteles iskolába járni.

135 A munkások és segédek segélyezési problémájának megoldására egy későbbi, külön törvényt ígért.

kévé vált, arra van utalva, hogy maga is hitelt keressen. Ezen hitelt kétféleképpen veheti igénybe, tudniillik, hogy vagy a nyersanyagot veszi hitelbe és ennél fogva drágábban, ami azt okozza, hogy munkájának eredménye csökken, vagy pedig készpénz kölcsönt vesz, amely nemcsak rövid lejáratú, de amely a kamatokon kívül még azon nehézséghez van kötve, hogy jótállókra van szüksége és kötelezettségeinek csak akkor felül lehet meg, ha számításban vett követelése a rendes időben befolyik. Amint ez a tényező elmarad, akkor az iparos vergődhetik ugyan, előbb-utóbb el kell pusztulnia. És a tények ezt elég szomorúan illusztrálják.¹³⁶ Némely ipartestület úgy iparkodott ezen hiányokon és bajokon segíteni, hogy kebelében úgynevezett nyersanyagbeszerzési osztályt állítottak fel, másutt pedig hitelszövetkezetek alapítottak. De midőn azt tapasztaljuk, hogy az országnak nagyobb és jelentékenyebb városaiban sem alakultak még meg az ipartestületek; midőn azt tapasztaljuk, hogy a létezők legnagyobb részében nincs meg vagy az erkölcsi, vagy az anyagi erő arra, hogy nyersanyagbeszerzési osztályt állítsanak; midőn azt tapasztaljuk, hogy a szövetkezetek a hitelviszonyokat nem képesek kielégíteni, vagy pedig a takarékpénztári és bankszerű üzletekkel foglalkoznak s azt a csekély tőkét is elvonják tulajdonképpeni hivatásától: akkor valóban elérkezettnek tartom az időt arra nézve, hogy a t. kormány figyelmét felhívjam, hogy ezen nagy és égető bajon segítsen. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Még csak egyet vagyok bátor megemlíteni, t. ház és ez, a sokat vitatott, sokat gáncsolt, de azért igen szép virágzásnak örvendő fegyenczipar kérdése. *(Halljuk! Halljuk!)*

T. ház! Midőn az államháztartás terhei napról-napra súlyosodó terheket rónak az egyes állampolgárok vállaira és ezek közt természetesen az iparosokra is; midőn a megélhetés viszonyai napról napra súlyosabbak, akkor kérdem, vajon megengedhető-e az, hogy a fegyenczipar az ő iparcikkeivel megjelenjen a versenyen és nem mint egyenrangú, hanem mint sok tekintetben kedvezményezett tényező rontsa a kisipar helyzetét. Az egész ország fegyházairól ugyan nem állanak rendelkezésemre statisztikai adatok, azonban a szegedi fegyház múlt évi kimutatása rendelkezésemre áll. Eszerint a múlt év lefolyása alatt a szegedi fegyházban volt 169 221 munkanap, melynek tiszta eredménye, vagyis tiszta haszna 6 676 forint és néhány krajczár. Rabipari vagyon a múlt év végén 12 586 forintot tett ki. Habár ezen számok magukban véve nem éppen jelentékenyek, de mégis következtetést engednek tennünk arra nézve, hogy az egész országban levő fegyházak általános forgalma igen jelentékeny lehet és ez a kisiparnak nagy és nevezetes concurrentiát¹³⁷ csinál. Nagyon súlyosítja a versenyt e tekintetben azon körülmény, hogy a fegyházak ipartermékei 15–20%-kal, egyes szakmákban 40%-kal olcsóbbak, mint ahogy azt a kisiparosok képesek előállítani – és ezért tisztelettel kérem az igazságügyi miniszter urat, fegyenczipar korlátozására nézve lehetőleg intézkedni kegyeskedjék. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Mielőtt befejezném felszólalásomat kénytelen vagyok még a társadalomról is megemlékezni. *(Halljuk! Halljuk!)*

Szánalmat keltő sokféleségben pusztítják a nemzet vagyonát azon, több mint kétes existenciák,¹³⁸ kik a társadalom ferde nevelési iránya, nem ritkán pedig az eltévesztett életpálya-választásnak áldozatai. A túlnevelésre való törekvés egyrészt, midőn saját tár-

136 Illusztrálják = szemléltetik, mutatják.

137 Konkurenciát = versenyhelyzetet.

138 Egzisztenciák = egyének.

sadalmi állásával senki sincs megelégedve és gyermekeit még akkor is erőszakolja tudományos pályára midőn azoknak arra semmi tehetségük nincs: ezek abnormis¹³⁹ helyzetet teremtenek. És, t. ház, ha társadalmi úton nem lehet minálunk magát a társadalmat ezen ferde, elavult nézetektől eltávolítanunk és eltérítenünk, akkor a kormányra vár azon – megengedem – nagy és fárasztó feladat, hogy társadalmat ezen irány megváltoztatására kényszerítse.

Intézményeink javításával e tekintetben igen sokat tehetünk. Egyrészt válogatást nem ismerő, de igazságos szigorúsággal mindenkit távol kell tartanunk és le kell szorítanunk azon térről, amelyen, mint inproductiv¹⁴⁰ erők, csak a fogyasztók számát szaporítanák, másrészt azonban mindenkit biztosítanunk kell arról, hogy a munkásságnak és tehetségeinek megfelelő téren a nepotismus¹⁴¹ és protectio ellenében boldoguljon. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

Gondos neveléssel kell előkészítenünk a jövő nemzedéket arra, hogy munkában nemes, emberhez illő hivatást találjon és ne csak fejlessze és előbbre vigye azon irányt, amelyet elérendő célznak tarunk szemeink előtt, tudniillik a nemzeti gazdagodásnak, nemzeti fejlődésnek és erőkifejtésnek irányát, mely azonban a jelenleg fennforgó viszonyok közt nagyon messze ragyogó cél előttünk, amelynek eléréséről sajátos viszonyaink közt legalább egyelőre le kell mondanunk. *(Élénk helyeslés jobbfelől. Számos képviselő üdvözli a szónokot.)*

PÉTER MIKLÓS

JÁNOS IVÁNKOVITS, BISHOP OF ROZSNYÓ (ROZNAVA), IN SZEGED

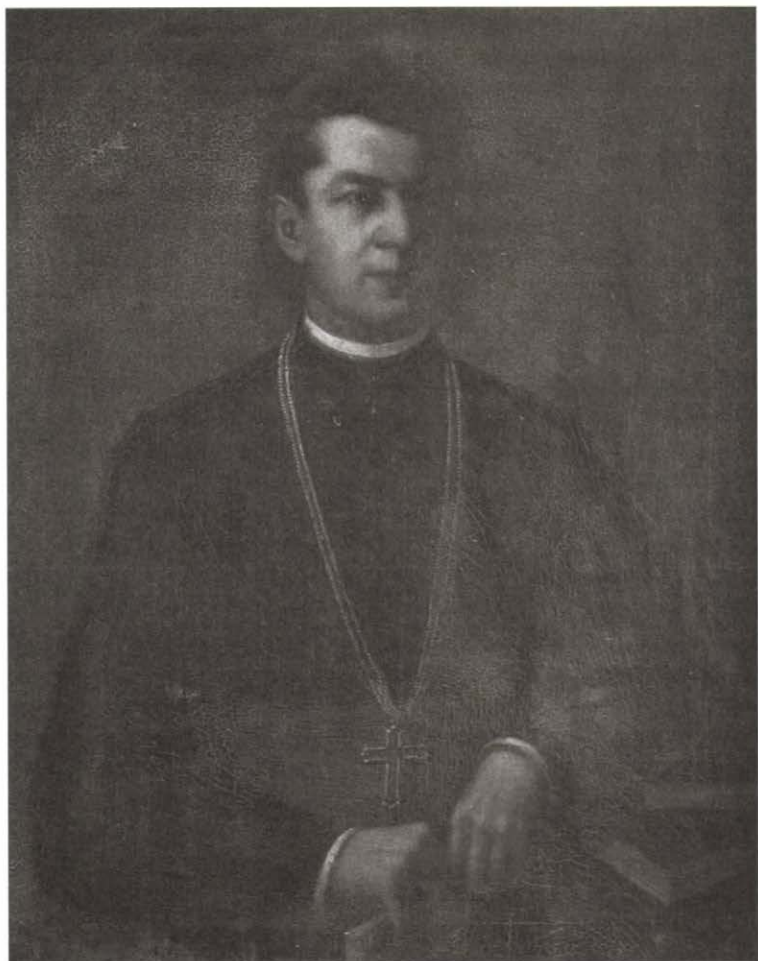
János Ivánkovits was one of the most remarkable characters in Catholic ecclesiastical life of Szeged in the dualistic era (the period of the Dual - Austro-Hungarian - Monarchy, 1867-1918). He was born in a craftsman's family of Southern Slav origin. His wide circle of relatives had great influence in the economic, social and cultural life of the city. He was educated at the schools of the Piarist order characterised by strong national feeling and modern intellectuality. He spent his life in his home town until the age of 18. After finishing his theological studies and a few years of chaplainry he returned to Szeged. At first he served as an assistant minister, teacher of religion and headmaster. He reorganized the teaching of religion in the schools of Szeged and led the vocational school. Then he served in Rókus (district of Szeged) as a vicar and dean of the district.

He worked as the member for Szeged (Lowertown and Rókus) between 1887-1892. He introduced his conception about education and industrialization in Parliament in May 1889. He supported the industry of Szeged, encouraged the foundation of the chamber of industry and commerce in Szeged and led the cultural society of young tradesmen. He led the parish of Rókus together with the deanery of Szeged with responsibility and prudently. He had the church of Rókus renovated as well as a new altar-picture painted. He published articles on education, industry and religion. He studied the history of the Roman Catholic Church and its liturgy, as well as that of the church of Szeged Lowertown. He stayed in Szeged between 1846-64 and 1873-93. In the years of ecclesiastical political debates he was an office-holder in Budapest at the Ministry of Church and Education. He had good relations with representatives of contemporary intellectual and artistic elite. (He had friendly relations with Kálmán Mikszáth and Mihály Munkácsy.) The study throws light upon his wide range of activities and his close ties to the city of Szeged. Catholic Church and clergy has always been an influential constituent in the public life of Szeged.

139 Abnormis = rendellenes.

140 Improductív = nem termelő.

141 Nepotizmus = rokonok, családtagok felé irányuló protekció.

Ivánkovits János

GLÜCK JENŐ

ÖRMÉNYORSZÁG KERESZTÉNYSÉGE KELET ÉS NYUGAT KÖZÖTT

II. János Pál pápa látogatása Örményországban felhívta a figyelmet a világ első keresztény államára, amely közel két évezred óta tántoríthatatlanul ragaszkodik hitéhez. Mi több, az örmény keresztény egyház a nemzeti azonosság döntő tényezőjévé vált, függetlenül attól, hogy a katolikus tanítás vonalán halad, vagy más utat választ. A súlyos megpróbáltatások közepette, amelyek az örmény népre szakadtak történelme folyamán, odavezettek, hogy sajátos egyházi berendezkedése jelen legyen valamennyi lakott földrészen. Maga az Örmény Köztársaság ma már egykori hazájuk tizedrészét birtokolja, s azt is léteért és függetlenségéért vívott véres évszázados küzdelmei után.

A monda szerint az örmény nép ősatya Hajk, Noé fia.¹ Az első forrás, amely nevesíti az örményeket, a Krisztus előtti 521-ből származik. A Behistunban található sziklafelirat Dáriusz perzsa sah győzelmét ünnepli, aki kiterjesztette hatalmát az illető vidékre.²

A későbbiekben létrejött örmény királyság a Kaspi-tengertől a Földközi tengerig terjedt és Tigrames királysága idején élte fénykorát (95–55 i.e.).

A kereszténység első nyomai Örményországban az apostoli időkből származnak. Itt tevékenykedett Bertalan és Judás Tádé apostol, akik vértanúhalált is szenvedtek. Kis keresztény közösségek túlélték a perzsák, rómaiak, sőt az Arsakidék örmény uralkodócsalád ildőzéseit, ez utóbbiak 53–428 között uralkodtak.³

Az örmény kereszténység megerősödésének döntő szakaszát jelenti Világosító Szent Gergely (260–326) tevékenysége. Történelmi tény, hogy a harmadik század Örményországának helyzetét beárnyékolta a kettészakadt uralkodó osztályban kirobant áldatlan harc azon kérdés eldöntésére, hogy az ország római, vagy perzsa irányzatot válasszon. E harcok közepette gyilkolták meg Khosroes királyt. A gyilkos fia menekülésre kényszerült és a római uralom alatt álló Cezareában talált menedéket. A város Cappadociához tartozott, ahol a kereszténység már mélyebb gyökeret vert.⁴ Az ifjú Gergely keresztvíz alá hajtotta fejét, majd hazatért, azonban azonnal börtönbe vetették és sok éven keresztül raboskodott. Fordulópontot jelentett azonban III. Tiridat király sú-

1 AJAMIAN, CHAHE: *L'église Arménienne*. Jerusalem, 1978. 1–2.

2 LANG, DAVID M. – WALKER, CHRISTOPHER J.: *Die Armenien*. H.n., 1885. 9. és köv.

3 NERSOJAN, TIRON: *Divine liturgy of the Armenian orthodox church*. New York, 1950. 245. – PETER, P.: *Les debuts de christianisme en Georgie d'apres les sources hagiographiques*. Separatum a jeruzsálemi örmény „Gueltekian” könyvtárban. 13–18.

4 MEYENDORFF, JOHN: *Birodalmi egység és keresztény szakadások*. Bp., 2001. 142–153.

lyos betegsége. Reménytelen helyzetében magához hívatta a fogoly Gergelyt, aki az égi-ek segítségével csodálatos módon meggyógyította. A mélyen hívóvé váló király 301-ben nemcsak a szabad keresztény vallásgyakorlatot rendelte el, hanem egyben államvallás-sá is nyilvánította.⁵

Világosító szent Gergely, miután Cezarea püspöke felszentelte, lett az örmény egyház első előjárója. Sokirányú működését fiai folytatták, elsősorban utóda, Aristakes.

A kereszténység felvétele után Örményország egy ideig Cezarea joghatósága alatt maradt. Nemsokára azonban a belső mozgalmak nyomán Bab király (kb. 373–374) idején újjászervezte – teljesen önálló alapon – az örmény egyházat, fejének székhelye pedig Dvin lett. A kereszténység megerősödését nagy mértékben előmozdította az örmény ábécé kimunkálása, ami Nesrob nevű szerzetes nevéhez fűződik, és ami az 5. században terjedt el. Ezt követte az újszövetség lefordítása Sahag által, aki egyúttal felvette a patriárkai ranggal egyenértékű „katolikos” címet.⁶

Az 5–7. században felemelkedett a keresztény örmény kultúra, amelynek tűzhelyei a sorozatosan megnyíló helybeli iskolák, valamint Athénban, Edessaban és Antiochiában tanuló ifjak működése volt hazatértük után.

A keresztény kultúra lényeges eleme az örmény irodalom megjelenése volt. Legjelentősebb alakja Khoren Mózes, aki az első történelmi munka szerzője.

Ugyanebben az időben erősödik meg az örmény egyház idegenkedése a prozelitizmustól, ami mai napig jellemző. Egy idegen személy belépése az örmény egyházba egyet jelentett a néphez való csatlakozással is, és nagy mértékben hozzájárult a későbbiekben azonosságuk megtartásához. E tényezőnek is tulajdonítható, hogy nem követték a többi keleti keresztény vonalát, akik sokkal nyitottabbak voltak és ennek következtében vesztették el nyelvüket, a maroniták, jakobiták és koptok.

Az örmény egyház sem maradt ki a krisztológiai viták köréből. A niceai zsinaton (325) Világosító szent Gergely fia, atyja megbízásából, az arianizmus ellen foglalt állást. A konstantinápolyi (381) és efezusi egyetemes zsinaton (431) az örmény egyház hasonlóképpen kiállt az eretnekséggel szemben.⁷

Az 5. század közepén Örményország perzsa uralom alá került. Hősies kísérletük a függetlenség visszaszerzésére éppen a kalkedoni egyetemes zsinat évében (451) bukott el. József Katolikos és több püspök áldozatul esett, ami megmagyarázza az örmény tényezők távollétét a zsinaton.

A bizánci perzsa államközi kapcsolatok javulása kihatott az örmény egyházi életre is. E körülmények közepette megújultak kapcsolataik a keleti egyházakkal, de ugyanakkor megerősödött a monofizita eretnokség befolyása is, amely Anastasios bizánci császár támogatását is élvezte. A Dvin városában 505–506-ban összeült zsinat Babgen Katolikos elnökletével kimondta, hogy „hitbeli szabályaik azonosak a görögöknek, örményeknek, grúzoknak és abházoknak”. A zsinat kétértelmű határozatát utólag egyesek úgy értelmezték a korabeli helyzet fényében, hogy tulajdonképpen alapvetően eltávolodtak a kalkedoni zsinat határozatától. Valójában a szír monfizitizmus az örmények körében tartós jelenlétet csupán 551–555 után nyert. A Dvin városában összeült újabb zsinat az említett időpontokban II. Narses Katolikos elnöklete alatt kifejezetten elutasí-

5 BREHIER, LOUIS: *Bizanc tündöklése és hanyatlása*. 1. Bp. 1997. 47.

6 Az első örmény biblia-fordítás nyomtatott példánya a Guelbekiám könyvtárban található.

7 CHAKMAKJAN, H. A.: *Armenian christology and evangelization of Islam*. Leyden, 1965. 62. és köv.

totta a kalkedoni határozatot és monofizita álláspontra helyezkedett. A határozatnak érvénye azonban csupán a perzsa hatalom alá került országrészben volt, a bizánci területen működő egyház híj maradt a 451-ben hozott határozathoz. Ezen álláspont támogatói olyan kiváló személyiségek voltak, mint Belisarios és Narses bizánci szolgálatban álló örmény származású hadvezérek, akik Justinianus császársága idején szolgáltak (527–562). Hasonló adatokat találhatunk Maurikios (582–602) és Herakleios (610–641) bizánci császár idejéből is.⁸

Az események új fordulatot vettek 591-ben, midőn szinte az egész Örményország Bizánc hatalma alá került. Csupán egy kisebb területrészt, beleértve azonban Dvint is, maradt perzsa uralom alatt. A bizánci birodalomban működő örmény egyház tényezői 593-ban összegyűltek Theodosiupolis (ma Erzerum) városában és a Dvinből csatlakozó III. János Katolikos elnökletével határozatot hoztak kalkedoni szellemben. Az ellenséges beállítottságú perzsák azonban 611-ben Dvinben börtönbe vetették János Katolikost.

Újabb fordulatot jelentettek Herakles bizánci császár (610–641) győzelmei, amelyek eredményeként a teljes Örményország felszabadult a perzsa uralom alól. Ilyen körülmények között lehetővé vált a teljes örmény egyház zsinata, amelyet a császár szintén Theodosiupolisba hívott össze. A jelenlévő 193 püspök aláírásával szentesítette töretlen hűségét a kalkedoni zsinat krisztológiai határozata mellett. Érvénye töretlenül fennállt kis megszakításokkal 660-ig, midőn új helyzetet teremtett az arab-mohamedán hódítás.

A következő időszakban az örmény apostoli egyházat a monofizita álláspont eluralkodása jellemzi. Ugyanakkor azonban feltétlenül elutasították a monotheizmust, amely hivatalos bizánci eredetű volt. Az egyetemes egyház ezen eretnekséget a hatodik egyetemes zsinaton ítélte el Konstantinápolyban (680–681).

A bizánci birodalom megerősödése 842–886 között, különösen Basileios császár uralma idején (867–886) megeremtette Nagy-Örményország újjászületését 885 körül a Bagradian uralkodó-család vezetése alatt.⁹ III. Ashott király uralkodása alatt felépítették új fővárosukat Anit, amely a virágzó új örmény kultúra központjává vált. Az itt termelt értékek közül kiemelkedik a kéziratkincs, amelyben megtalálhatjuk az antik klasszikusoktól kezdve a keresztény irodalomig szinte valamennyi jelentős művet. Aniban számos eredeti munka látott napvilágot. Az egyetemes kultúrtörténet szempontjából nagy jelentőségű tény, hogy e kincs egy része napjainkig fennmaradt a legfőbb pátriárka etchimiadzini, illetve a jeruzsálemi pátriárka könyvtárában.¹⁰

A rövid újjászületés időszakát megszakította az újabb bizánci terjeszkedés. Nagy-Örményország Senbat János királyának halálát (1041) IX. Konstantin bizánci császár arra használta fel, hogy II. Gagik új királytól az ország átadását követelje. Jogcímként egy állítólagos végrendeletet emlegetett, amelyben az elhunyt király az ő örökösödését biztosította volna. Konstantin császár odáig ment, hogy szövetséget kötött a Dvinben uralkodó emírrrel, aki szintén örmény területeket bitorolt. Követelésének eredménye-

8 ARPEE, L.: *A history of armenian christianity*. Princeton, 1946. passim.

9 *Sarkassian and the armenian church*. London, 1965. 205. és köv. – A monotheizmus követői a monofizitákkal szemben, kalkedoni megfogalmazásban elismerték Krisztus kettős isteni és emberi lényét, de csupán egyetlen – isteni – akaratot tulajdonítottak neki.

10 ANTREASSIAN, A.: *Jerusalem and the armenians*. Jerusalem, 1969. 21–23. – GLÜCK, EUGEN [Jenő]: *Cercetări in Ungaria și Israel*. Arhiva Românească 1/1995. 208–214.

képpen halála után a bizánci uralom X. Konstantin császár alatt folytatódott. Ez utóbbi beleavatkozott az örmények vallási életébe és az Aniban székelő katoliktól adót követelt (1060–1063). Hasonlóképpen előmozdította Celeralius Mihály bizánci pátriárka politikáját és arra igyekezett kényszeríteni az örményeket, hogy elfogadják a görög rítust. Az örmények ellenállása azonban meghiúsította kísérletét.

A bizánci hatalom Örményországban hamarosan megdőlt. Szeldzsuk törökök 1064-ben elfoglalták Anit és lemészárolták a vidék lakosságának egy részét, másokat fogolyként Bagdad környékére hurcoltak.¹¹ Ugyanakkor a megmenekült örmények egy része Ruben herceg és a katolikus vezetésével Cilicia felé vette útját és a görögök elűzése után új örmény államot alapított. Az első uralkodó utódának, I. Konstantinnak, sikerült a határokat kiszélesíteni. A ciliciai örmény állam 1080 és 1375 között állt fenn, fővárosa és egyben a katolikus székhelye Sis városában volt.

A királyság helyzetét alapjaiban megerősítették a keresztes hadjáratok, amelyek eredményeképpen 1099 és 1291 között a Szentföldön, valamint Libanon és Szíria tengerpartján keresztény államalakulatok jöttek létre. Kis-Örményország és a keresztes államalakulatok természetes szövetségesek voltak. Ezzel szemben Bizánccal a kapcsolatok igen terheltek voltak, sőt, nem egyszer fegyveres konfliktusba torkoltak.

Ezen időszakban az örmény egyház fokozott szerepet nyert a szenthelyek védelmében és fenntartásában, beleértve a Keresztút egyes állomásait.¹² Ugyanakkor Ciliaciában számos kolostort alapítottak, amelyek egyben kultúrközpontokká is váltak. Örökségükből különös értéket képeznek a kéziratok, amelyeket újszerű ikonográfiával díszítettek.

A növekvő mohamedán nyomás következtében mind világosabbá vált a római katolikusok, a görögkeletiek és az örmény monofiziták közötti egység kérdése. A vallási helyzet új eleme a Jeruzsálemben és környékén megalakult örmény katolikus közösségek megjelenése. A testvéri párbeszédnek azonban komoly akadályai voltak. Eredmények azonban a római katolikusok és a monofizita örmény apostoli egyház között fokozatosan mutatkoztak. A sisi pátriárka hűségét fejezte ki a pápa iránt. Ezt követően 1198-ban III. Celestin pápa legátusa megkoronázta II. Leó királyt. Többszöri pápai legátusok vettek részt a katolikus irányította egyházi vezető szervek munkájában.

Gyökeres fordulat állt be 1307-ben, midőn a Sisben összeülő zsinat olyan határozatot hozott, ami egyet jelentett a Rómával kötött unióval. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a határozat érvénye és a Sisben székelő pátriárka joghatósága csupán Kis-Örményországra terjedt ki. Itt azonban a Szentszék befolyása töretlen maradt, sőt, 1342-ben a nemzeti dinasztia kihalta nyomán Orbán pápa javaslatát fogadták el a trón betöltésére. Következésképp az ország további fennállása alatt a Lusignan uralkodó-család töltötte be a legfőbb állami vezetést. Ugyanakkor a Jeruzsálemben székelő örmény pátriárka elutasította az uniót.

A szeldzsuk törökök csapásai alatt összeomlott a ciliciai örmény királyság. Leó nevű utolsó királya életét menekültként Franciaországban fejezte be (1393), egyúttal vége szakadt az uniónak is, amelyet elhagyott Cilicia lakosainak zöme, miután egykori hazájukba menekültek a Van tavon túli területeken a katolikus vezetésével (1441). Ezen

11 BREHIER: *i. m.* 1. 184.

12 GAFNI, S.: *The story of Jerusalem*. Jerusalem, 1978. 78–80.

időszaktól kezdve az örmény nép vallási, sőt politikai vezetését a katolikus Etchmiadzinban berendezett székhelyéről irányították.¹³

Az örmény apostoli egyház részvétele a firenzei unió zsinaton csupán csak bizonyos területeken érezte kedvező hatását és korlátolt időtartalommal (1439).¹⁴

Az oszmán-török birodalom terjeszkedése Konstantinápoly elfoglalása után (1453) keleti irányban is érezte hatását. Ilyen körülmények között az örmények lakta ország legnagyobb része a Porta hatalma alá került és csupán kisebb része maradt a siita-mohamedán Perzsia birtokában. A Porta rendezni igyekezett örmény alattvalói jogállását és saját berendezkedéséből indult ki. Mivel a mindenkori szultán egyesítette magába kalifaként a vallási vezetést is, az örmények számára hasonló, elég autonóm szervezetet teremtett. A Porta uralma alatt álló területen élő örmények főhatósága a Konstantinápolyban létesített pátriárkátus lett, Mohamed szultán rendelete értelmében (1461). A pátriárka joghatósága vallási feladatain túlmenően bizonyos mértékben polgári térre is kiterjedt. Valójában teljesen függő viszonyban állt a Portával, kapcsolatuk lényege a korrupció volt, amely közmondás szerűvé vált („armenik”). Ugyanakkor a konstantinápolyi pátriárka általában elismerte az 1441 óta Etchmiadzinben működő pátriárka elsőségét.

A kis katolikus örmény közösségek helyzetén javítottak azok a politikai kapcsolatok, amelyek a Porta és Franciaország között szövődtek I. Ferenc király (1515–1547) kezdeményezésére a Habsburgok két tűz közé szorítása érdekében, úgy nyugatról, mint keletről.

Francia befolyásra eltértek bizonyos katolikus missziós tevékenységet a Közel-Keleten, különösen domonkosrendi, majd jezsuita szerzetesek által. Ezek bátorították a katolikus örmény közösségeket, sőt újabbakat is szerveztek Szíriában, Libanonban és Palesztinában. Alapvető segítséget jelentett VIII. Orbán pápa határozata, aki helyet biztosított az örmények számára is a De Propagand Fide kollégiumában (1621).

A katolikus örmény közösségeket egységbe fogta az 1742-ben Aleppo székhellyel létesült pátriárkátus. Utóbb a székhelyet áthelyezték Libanonba, ahol a maronita Khazen-család biztosított számára megfelelő elhelyezést bzmomari birtokán. Idővel további örmény katolikus közösségek jöttek létre és ellátásukra a pátriárka joghatósága alatt működő négy püspökséget szerveztek (Aleppo, Bagdad, Iszpahan és Kamechhe).

Az eredmények ellenére az örmény-katolikus egyház törvényes elismerése késett. Végül a drinápolyi béke (1829) rendelkezései közé iktatták a katolikus nagyhatalmak nyomására. A következő évben a Porta rendeletbe foglalta és birodalom szerte kihirdette. Ugyanebben az időszakban biztosították az örmény katolikusoknak Jeruzsálemben a Keresztút harmadik állomását.¹⁵

Az oszmán birodalom terjeszkedése a Van tó vidékén megtorpant. Így az Ararát vidéke perzsa uralom alatt maradt. Fordulópontot jelentett a cári Oroszország hódító politikája, amely 1800 után a Kaukázust is elérte. Végül 1827-ben a perzsa uralom alatt álló Örményország orosz fennhatóság alá került és a cár hatalma Erzerum vidékéig kiterjedt.

13 BREHIER: *i. m.* 2. 294., 299. – LANG-WALKER: *i. m.* 10–11.

14 BREHIER: *i. m.* 2. 447–450.

15 A jeruzsálemi örmény katolikus plébánián rendelkezésre bocsájtott anyag (1995), amiért köszönettel tartozom.

Az orosz kormányzat saját elképzelése szerint kezdte meg a berendezkedést. Így 1836-ban szabályzatot bocsátott ki, ami az örmény apostoli egyház tevékenységét határozta meg, egyházi és iskolai vonatkozásban. A cári rendelet egyelőre elismerte a fennálló szervezeti kereteket és nem kifogásolta monofizita dogmatikus álláspontjukat. Elismerték a főpátriárka joghatóságát és biztosították etchmiadzini székhelyét. Hasonlóképp megmaradt joga, hogy hívei szóvivője legyen a hatóságokkal szemben. E kezdeti viszonylagos türelmesség azonban csak időleges volt.

A 19. század közepétől durva oroszosítás indult az apostoli egyház által irányított iskolarendszerrel szemben. Az első hullám eredményeként 1884-ben cári rendelettel bezárták az örmény tannyelvű egyházi iskolák felsőbb osztályait. Tizenhárom év múltán a teljes iskolarendszer megszűnt. Súlyos csapást jelentett az 1913-ban kibocsátott cári rendelet, amely teljes egészében megfosztotta az örmény apostoli egyházat összes javaitól. Ugyanakkor a pátriárkát rendőri megfigyelés alá helyezték és e célból az Ohrana különleges részlegét hozták létre.

Az oroszok uralta területen nem történtek örményellenes sorozatos kilengések, a légkör azonban változatlanul robbanékony maradt. A legsúlyosabb esemény 1905-ben Bakuban érlelődött meg, ahol a tatárokat indították az ott élő nagyszámú örmény ellen.

Az orosz uralom alá került kisszámú örmény-katolikus helyzete kétségbeejtő volt. A missziós tevékenységet betiltották. Lényegében az örmény-katolikusok ellen közös nevezőn állt az orosz hatalom és az örmény apostoli egyház.¹⁶

A török uralom alatt álló területeken súlyosbodott mindkét felekezethez tartozó örmények helyzete. Abdul Hamid szultán uralkodása alatt válaszképp jelentkezett az örmény nemzeti mozgalom. Kongresszusuk 1885-ben megfogalmazta a Kelet-Anatóliában élő homogén örmény területek jogainak követelését. Az örmény-ellenes gyűlölködés zászlóvivői az úgynevezett „ifjú törökök” voltak, akik eszközt nem kímélve kitépték az egynemzetiségű birodalom követelését a többi nemzetiség felszámolása révén, még pogromok útján is. Az első vérengzés már 1885-ben szedte áldozatait. Az 1894–1896 közötti örményellenes pogromnak mintegy 300.000 áldozata volt. Újabb tömeggyilkosságokra 1909-ben került sor, főképp a kisázsiai Adana vidékén.

Az „ifjú törökök” hatalomra jutása és Törökország háborúba lépése (1908, illetve 1914) nyomán a genocídium állampolitikai elvével emelkedett és végrehajtását az árulók elleni küzdelemmel indokolták. Ennek eredményeként 1915. április-májusban, majd a következő időszakban több részletben végrehajtották a törökországi, mindkét felekezethez tartozó örmény lakosság deportálását. Több százezer embert, nagy részben férfiakat, beleértve a hadseregből e célból kidaszítottakat is meggyilkoltak. E „véres munkát” a legkülönbözőbb módszerekkel vitték véghez. Így például nagyszámú örményt hajóra raktak és a Fekete-tengerbe dobtak.

További százezreket, főképp nőket és gyermekeket gyalog indítottak el lakhelyükről Szíria felé, illetve az Eufrátesz vidékére. Útközben százezrek pusztultak el az éhség, a szomjúság, a betegségek és főképp a kimerültség következtében. Független források az áldozatok számát mintegy 1.5 millióra becsülik.¹⁷

Az örmény lakosság tömegében csupán a Van-tó környékén menekült meg, mivel a közeli orosz-török front hasonló felfordulást nem tett lehetővé. Szmyrnában Limán v.

16 Ibidem.

17 LEPSIUS, JOHANNES: *Der Todesgang des armenische volkes*. Potsdam, 1921., passim.

Sanders, a törökök segítségére érkezett német csapatok parancsnoka állta útját a népiirtásnak. Az egész világot bejárta az örmények hősie ellenállása Musa Daghban, Antiochia közelében, akiket a francia flotta mentett ki.¹⁸

Az első világháború után a Törökországban maradt örmények folyamatosan kivándoroltak. Ennek következtében az 1965-ös népszámlálás alkalmával csupán 33.094 örmény anyanyelvű személyt írtak össze. Ugyanakkor mindkét örmény egyházban 69.526 hívőt találtak. A konstantinápolyi hat pátriárkátus hat plébániával rendelkezett, a katolikusok pedig csupán eggyel az egykori fővárosban.

Szíriában, Libanonban és Irakban életben maradt monofizita hívők számára a libanoni Antéliasban pátriárkátust szerveztek (1924) és joghatósága alatt öt püspökség működött. Az örmény-katolikusok szintén újjászerveződtek, a pátriárkátus székhelye Bejruth lett. További négy püspökség folytatta működését.

Oroszországban az 1917–1918. évi forradalmi mozgalmak közepette a meggyengült oroszító törekvések lehetővé tették az örmény nemzeti állam kikiáltását Erivan (Jereván) székhellyel (1918. május 28.). A fiatal állam azonban szembe került két török támadással (1918–1920), amelyeket sikerrel visszavertek. Erejükből azonban már nem telt a bolsevik támadás elhárítására, és végül 1920. november 29-én kikiáltották a Szovjet-Örményország létesítését. E helyzetben kényszerült működni a továbbiakban a pátriárkátus is. Évtizedeken keresztül azonban tiltották kapcsolatait a világon szétszóródott hittestvéreivel.¹⁹

Reméljük, hogy megkezdett kutatásunk eredményeként visszatérhetünk egy tanulmánnyal az Erdélybe szakadt örményekről.²⁰

JENŐ GLÜCK

THE CHRISTIANITY OF ARMENIAN BETWEEN EAST AND WEST

The visit of John Paul II in Armenian directed attention to the first Christian state of the world which has kept to its faith undoubtedly for almost 2000 years. Moreover, the Armenian Christian Church has become a significant factor in forming national identity despite its following Catholic teaching or choosing its own way. In due course of the serious tribulations Armenian people were to suffer from throughout history the peculiar Church organisation of the country has become present everywhere in its territory. The Armenian Republic itself now possesses only a tenth of the territory once belonged to the homeland after centuries-long fighting for its very being and independence.

18 Uő.: *Deutschland und Armenien. 1914–1918.* Potsdam, 1919. 1. és köv.

19 LANG-WALKER: *i. m.* 15. és köv.

20 Köszönettel tartozom a Guelbekian könyvtár munkatársainak a fent jelzett kiadványok nagy részének rendelkezésemre bocsájtásáért.

LEHOCZKY MIKLÓS

KARÁCSON IMRE ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

Karácson Imre teológiai doktor. 1863. február 19-én született Torna nevű községben. Szülei jómódú kisbirtokosok. Elemi iskoláját Veszprémben folytatta. Középiskoláit Veszprémben, Sopronban, majd Győrben végezte. Középiskolás korában franciául, törökül és németül beszélt. Miután 1881-ben elvégezte középiskolai tanulmányait, előjárói a jó viseletű és kiváló tehetségű kispapot a budapesti Pázmány Péter alapította Tudományegyetemre íratta be hittudományi tanulmányok folytatására. Már ekkor elkezdett verseket írni. Majd Nyelvünk és a rokon nyelvek című felolvasásában már vitatta nyelvünknek az uralaltáji nyelvcsalád egyik ágával, a török-tatár nyelvvel való rokonságát.¹

Tanulmányai elvégzése után Zalka János püspök 1885. július 6-án a győri székesegyházban pappá szentelte. A fiatal pap két évig lekipásztorkodott mint segédlelkész. 1885. szeptember 1-én Rábacsanakra, majd Pálya János plébános halála után szeptember 5-én Szanyba helyezték. 1886. február elején püspöke Gyömörére küldte káplánnak. Lelkipásztori munkájából fennmaradt idejét komoly önképzésre fordította. Ránk maradt iratai azt mutatják, hogy ebben az időben összehasonlító vallástudománnyal foglalkozott.

1887. július 1-én a püspöki udvarba került: szertartó, majd szentszéki aljegyző lett. Közben szorgalmasan készült arra, hogy tanulmányai betetőzéséül megszerezze a teológiai doktorátust. Doktori értekezésének címe: A XI–XII századbéli zsinatok és azoknak a külföldi zsinatokhoz való viszonya. Az egy szigorlatot is pótló nagy terjedelmű és értékes értekezés alapján 1888. május 18-án doktorrá is avatták.²

Püspöki udvari szolgálata nem sokáig tartott. Nagy Lajos a királyi katolikus tanítóképző intézeti igazgató-tanára plébániára távozott és az ő megürült tanári székét 1889. július 1-jén az iskola fenntartója, Zalka püspök Karácson Imrének adta.

1891. január 1-jén Karácson Imre tanárt nevezték ki igazgatónak, aki Veninger Ernő másfél éves igazgatósága után 9 évig állt az intézmény élén.

Karácson Imre igazgató-tanár a magyar történelmi-társulat tagja, az önképzőkör vezetője, a III. osztály osztályfőnöke az egyháztörténelmet, a magyar nyelv és irodalmat, a földrajzot, és az alkotmánytant tanította. A papnevelő-intézet vezető tanárai, mint helyettesítő tanárok tanították a nevelési tárgyakat. A hallgatók létszáma ekkor 87 fő.³

Az új, fiatal, 28 éves igazgatóra nehéz feladat várt. A tanítóképzés reformja négy évfolyamúvá fejlesztette a három évfolyamú intézetet, mely a mai Egyházmegyei nyomda

1 GULYÁS Pál: *Magyar írok élete és munkái*. Bp., 1995.

2 Győri Pedagógiai Múzeum anyagából, Karácson Imre mappából.

3 Uo.

épületének szűk keretei között már nem fért el. 1893. szeptember 1-től a következő tanév kezdetéig maradt csak itt Karácson megnőtt intézetével és tanári karával. Az új katolikus Tanítóképző-intézet az Andrassy úton talált új otthonra.

A tanítóképző-intézetben a tanulmányi idő 3 év. Sikeres elvégzése után a tanítójelöltek egy évig nyilvános népiskolában voltak kötelesek dolgozni, és utána bocsátották őket tanképesítőre.

1891-től az értesítő borítóját díszítő motívum egy méhkas, és 92-től megjelent az igazgató neve, mint szerkesztő. A tanítóképző-intézet gyakorló iskolájául a Győr-belvárosi katolikus elemi iskola szolgált. Az első- és másodévesek hospitáltak, a tanítók előadásáról minden alkalommal jegyzeteket készítettek, amit a szaktanár átnézett, a harmadévesek pedig „gyakorlati tanításokat” végeztek. A kertészeti oktatás- gyümölcsfa szaporítása, nemesítése- és a méhtenyésztés gyakorlati ismertetése Révfaluban az intézet kertészeti oktatójának Pléva Imre kertjében, illetve Lang Ignác méhtelegén folyt.

Az új intézet hivatalos átadása és felszentelése 1894. augusztus 30-án történt Zalka János vezetésével. Ekkor az iskola homlokzatára a következő felirat került: „Római Katolikus Tanítóképző-Intézet”.⁴

Karácson Imre igazgató közös megbeszélés alapján a kiváló tanulók részére ösztöndíjat ajánlott fel. A rászoruló tanulóknak pedig pénzbeli és étkeztetési hozzájárulást juttatott. A szabad királyi város (Győr) a megyés püspök, valamint a különböző támogatók adományából finanszírozta az intézet költségeit.⁵

Karácson lelkesedéssel és tapintatosan irányította az intézet ügyeit. A vallásos és hazafias szellemet egyenlő arányban iparkodott fölkelteni és ébren tartani tanítványai-ban. A hazafias ünnepélyeken többnyire ő mondta az ünnepi beszédeket, mint a történelem kiváló ismerője, gazdag tudását ragyogtatta. Beszédeiben az ifjúság számára mindig levonta a megfelelő tanulságot. 1896. május 9-én beszédet mondott a millenniumi ünnepségen: „...*Hazám jövő reményeinek tanulói, nevelői lesztek egykor...*”.

A növendékekkel szemben szigorú volt, de inkább a nyájas szeretet jellemezte. Tehetségét nemcsak intézetének fölvirágoztatására fordította, hanem az országos tanítóképző testületnek is tagja volt. Nagy szerep jutott neki a millennium alkalmával alakult Országos Katolikus Tanügyi Tanácsban is. A Győrvidéki Tanítóegyesület 1897. évi közgyűlésén elnökévé választotta.⁶

1898-ban mondott elnöki beszéde országszerte élénk visszhangot keltett. 1899-ben ünnepelte az Egyesület 25 éves fennállását. A jubileum alkalmával Karácson megnyitó beszéde kimagaslott az elhangzott beszédek és cikkek között. Ebben röviden visszaté-
kintett az Egyesület 25 éves munkásságára, és nem feledkezett meg a tanítói hivatás fontosságáról sem.

Karácson kilenc évig volt az iskola igazgatója. Saját kérésére távozik az igazgatói posztról, a péri plébánia lett az új szolgálati helye. Az Egyesület Győrből való távozása után is elnökének megtartotta. 1900. február 25-től a péri plébánia lelkipásztora lesz, mert a lelkipásztorkodás a pap elsőrendű feladata, vallotta Karácson.⁷

4 Győri Szemle 1936.

5 *Értesítő a Királyi Katolikus Tanítóképző-intézetéről 1891-1899.* Győr, 1900.

6 Uo.

7 *Magyar Életrajzi Lexikon.*

Lelkipásztori folyóiratokat olvasott, és tartalmas cikkeivel támogatta azokat. Cikkeiben felhívta a lelkipásztorok figyelmét a beteg gyerekekről való gondoskodásra. Egyik cikkében történeti áttekintést ad az „örök lámpáról” Nagy Szent Gergely pápa idejétől kezdve. Papi kötelességeit mintaszerűen végezte. A szószéken határozott beszédeket mondott, főleg a fiatalság számára.

A templomot és a Kálvária-kápolnát kifestette, az oltárt és a szószéket bearanyoztatta. Beszédeiben sokat foglalkozott a gyermekneveléssel. Fontosnak tartotta a szülőknek a nevelés munkájában való közreműködését. Az ő szorgalmának köszönhetően alakult meg 1902-ben a péri Római Katolikus Ifjúsági Egyesület. Állandóan olvasott, dolgozott. Természete kissé zárkózott volt. Földjei egy részén lovakat tartott. A kerület esperesévé választották. Munkásságával is kitűnt, hogy mennyire a nevelői munka embere. Széchenyi Miklós gróf püspök 1906. szeptember 1-én megbízta a győri püspöki papnevelő intézet irányításával. Hét hónapi rektorsága után elbúcsúzott az intézettől.

Nagyobb utazásokat tett a Balkán-félszigeten és Kis-Ázsiában. Tudományos kutatásai miatt elhagyta Magyarországot, és Konstantinápolyba költözött. Már papságának első éveiben is foglalkozott a magyar-török emlékekkel. Megjelentek kisebb történelmi dolgozatai, de mással is foglalkozott. Vámbéry Ármin segítségével hozzájutott III. Károlynak a törökkel való háborújára vonatkozó dokumentumokhoz. Ezeket le is fordította, valamint Magyarországra juttatta. Az 1905. év nyarán a kisázsiai Szkutariban egy muzulmán kolostorban kutatott, ahol régi török oklevelekhez jutott. 1902. évben a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága megbízta Evlia Cselebi magyarországi útleírásainak lefordításaival. 1904. április 18-án Karácson felkéri a magyar kormányt, hogy II. Rákóczi Ferenc hamvait hazaszállítsák. 1906. október 27-én a fejedelem hamvai hazaérkeznek. 1907. február 22-én megbízták, hogy a konstantinápolyi levéltárakban a történeti dokumentumokat felkutassa. Elutazása előtt látogatást tett Bécsben Thallóczynál, valamint Budapesten Thaly Kálmánnál, akik jó tanáccsal látták el a kutatásaihoz. Ajánlották, hogy csak a Portának Bercsényihez 1716-ban írt leveleit keresse, valamint III. Ahmed szultán leveleit, melyben Rákóczit Rodostóba száműzte. Karácson 1907. április 6-án megérkezett és el is kezdte kutatásait. Munkásságának két célja volt: a levéltári kutatások, valamint a török tudományos körökkel való kapcsolat kialakítása.⁸

Célja érdekében elsősorban a vezetőkkel kereste az összeköttetést. Szívesen vállalta, hogy az üléseken felolvassa dolgozatait. Tájékoztatói a török újságokban is megjelentek. Ezzel ismertté vált Karácson személye a török tudományos körökben. Tudása mellett kedves és megnyerő egyéniségének nagy szerepe volt abban, hogy az előkelők ajtai és szívük megnyílt. Minden eszközt megragadott arra, hogy a sikeréhez a feltételeket megszerezze. Ez nem mindig sikerült. Mindenek előtt az engedélyt kellett megszereznie kutatásaihoz. A Besir-aga-mecset könyvtárában elkezdte Evlia Cselebi kézírata II. kötetének fordítását. Ezt október végén be is fejezte, és Magyarországra juttatta. Közben megnézte azokat a könyvtárakat és levéltárakat, amelyekhez könnyen hozzáfért. Érdeklődésével a törökök figyelmét is a könyvtáraikra irányította. Ez Karácson érdeke volt. 1908. júliusban Törökországban kisütött az alkotmányos szabadság napja. Július 24-én a szultán összehívta a parlamentet. Karácsont a változás annyiban érintette, hogy célját könnyebben elérte. Nehéz feladatát megkönnyítette a politikai fordulat.

8 BENE ISTVÁN: *Karácson Imre élete és művei*. Győr, 1936.

Megszerezte az engedélyt, hogy a Topkapu Szerájban lévő levéltárat megtekinthesse és áttanulmányozhassa. Munkaideje meg volt határozva. Naponta csak hat órát dolgozhatott. Pénteken, a muzulmánok ünnepén, és vasárnap szünetet kellett tartania. A Szerájban különféle rendeleteket talált. Kezébe került a győri nemesi felkelésről szóló követi jelentés. Ebben az évben leginkább ebben a levéltárban dolgozott. Július végére végzett a Rákóczi emigráció okmányainak összegyűjtésével és leírásával. Ezt a kéziratot augusztus 6-án elküldte Thallóczynak, aki megígérte neki, hogy kiadót szerez a könyvnek. Október 18-án értesítették Karácsont, hogy az okmánytárat majd az Akadémia adja ki. Karácson nagy izgalommal várta könyvének megjelenését. Már betegen végezte a könyv utolsó oldalainak megírását. 1909. január 12-én elküldött jelentésében örömmel adott hírt arról, hogy a Topkapu Szeráj iratainak átnézésére megkapta az engedélyt.

Munkája nem volt zavartalan, mivel az alkotmányos kormány fegyelmi eljárást indított Topkapu Szeráj teljes személyzete ellen.

Amíg a bizottság a vizsgálatot be nem fejezte, kutatásait kénytelen volt máshol folytatni.

A szakadatlan fárasztó, idegölő munka rossz következményeinek csökkentésére felüdülésképpen újabb utazásokat tett, és tapasztalatait egy újabb műben jelentette meg. Egyik legnagyobb útja Szalonikibe vezetett. Útba ejtette az Athos-hegyet, valamint Szent Demeter mecsetét. Július 6-án Rodostóba ment, a fejedelem tartózkodási helyére. Október 25-én Izmid örmény temetőjébe megnézte Thököly emlékkövét. Láta a bizánci és szláv tanulmányokkal foglalkozó intézetet. December 25-én pedig azt a szándékát jelezte naplójában, hogy egy könyvet ír Konstantinápoly mindazon részeiről, melyeknek magyar vonatkozása van. Erre sajnos már nem maradt ideje.

Karácson örömmel és boldogan végezte fáradságos munkáját. Szívós természetű, de gyenge szervezetű ember volt. Már az első években sokszor magas lázzal dolgozott, poros, huzatos helyeken. Csak az ünnepek alkalmával fogta el a magány érzése. Szeptember elején véletlen baleset folyamán szepszist kapott. 1911. május 2-án halt meg. Karácson haláláról az Ikdam (Haladás) című konstantinápolyi napilap is megemlékezett. Részletesen vázolja munkásságát és kifejezi részvétét a magyar nemzetnek. Hamvait a magyar kormány hazahozatta. Holttestét május 14-én Győrben temetik el a régi temető kápolna tövében, ahonnan az új temető megnyitásakor a város által adományozott díszsírhelyre temetik el.⁹

A város vezetői körében felmerült az a gondolat, hogy emlékművet állítsanak a nagy magyar tudós emlékére. Az emlékmű 1915 szeptemberében elkészült. A hivatalos leleplezési ünnepély 26-án délelőtt a székesegyházban Fetser Antal püspök által mondott szentmisével kezdődött, ahol a királyi Katolikus Tanítóképző-intézet diákjai énekelték a szentmisét. Majd a tömeg átvonult az Eötvös-parkba, ahol báró Förster Gyula és gróf Khuen-Hédervári Károly mondott beszédet, s közben leleplezték az emlékművet, melyen a következő emlékfelirat volt olvasható: „Legyen ez az emlékmű irányadó példa a jövő nemzedékének, hogy nemcsak a háború a fegyveres erélyével, hanem a békében, a tudós fegyvereivel is minél több diadalt arathassunk.”

Az ünneplő közönség vastappsal honorálta a beszédet s az emlékmű bronzfoglalatában Karácson Imre látszik, amint egy okmányt tart a kezében. A hátteret Konstantinápoly körvonalai töltik ki. A kép alatt ez az írás olvasható „Dr. Karácson Imre

9 Győri Iskolatörténeti Millenium 1996. Győr, 1996.

győregyházmegyei pap, történétíró, szül. 1863. február 19. napján Torna községben, Veszprém-megyében, meghalt 1911. május 2. napján Konstantinápolyban. A török-magyar érintkezések e felkesztő kutató eredményes munkája közben, a tudomány vértanújaként szólította magához a jóságos Isten. Emlékét e szoborral örökítette meg Győr szab. kir. Város közönsége és tisztelői. Non omnis moriar!¹⁰

Karácson életét egy törekvés irányította, használni hazájának „a rég elmúltak történetét kutatva fényt deríteni hazánk ködbe burkolt időire”.¹¹ A munka embere volt. Karácson nemcsak a magyar, de az európai tudományosságnak is elévülhetetlen szolgálatot tett munkájával. Nemcsak a poros, penészes okmányokat kutatta, ő a szívekben is kutatott. Kilenc évig volt a győri Katolikus Tanítóképző-intézet igazgatója. Az ő nevéhez fűződik az tanítóképző-intézet új épületének belakása. Azóta is ebben az épületben működik a tanítóképző-intézet. Munkássága idején sikerült komoly támogatást szereznie a szegény diákok részére. Győr városát, valamint gazdagabb polgárait sikerült meggyőznie, hogy támogassák a szegény, de tanulni vágyó fiatalokat. Munkássága mind a mai napig példaképpül állhat a győri tanítóképzőt végző diákok előtt.

IRODALMI MUNKÁSSÁGÁNAK BIBLIOGRÁFIÁJA:

1. *A XI. és XII. századbeli magyarországi zsinatok és azoknak a külföldi zsinatokhoz való viszonya.* Győr, 1888. — ismertetése: Századok 1888. Katolikus Szemle 1888. 377

2. *A mohamedanizmus és a kereszténység.* Budapest, 1892. 47 p.

3. Szent Imre herceg. Élet- és jellemrajz. Függetlenül a Szent Imréről szóló régi himnuszok Győr, 1894. — ismertetése: Magyar Sion 1894. A papi Imaegyesület Értesítője. 1894. 152.

4. *Szent László király élete.* A győri Szent László Társulat megbízásából a szent király nyolcszázados évfordulójára. Győr, 1895. — ismertetése: Századok 1895. 870.

5. *Török-magyarországi Történelmi Emlékek. Második osztály írók. Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai 1660–1664.* A M. Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából fordította és jegyzetekkel kísérte Karácson Imre. Bp., 1904. — ismertetése: Katolikus Szemle 1904. 807–810.

6. *Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai 1664–1666.* A M.T.A. történelmi bizottság megbízásából fordította KARÁCSON IMRE. Bp., 1908.

7. *A Rákóczi-emigráció török okmányai 1717–1803.* A konstantinápolyi levéltárakból összegyűjtötte és fordította KARÁCSON IMRE. Az előszót írta THALLÓCZY LAJOS. Bp., 1911. — ismertetése: Századok 1913. 49.

8. *Török-magyar Oklevéltár 1533–1789.* A konstantinápolyi levéltárakban gyűjtötte és magyarra fordította néhai KARÁCSON IMRE. A magyar királyi miniszterelnökség megbízásából szerkesztették: THALLÓCZY LAJOS, KRCSMÁRKI JÁNOS, SZEKFÜ GYULA. Bp., 1914. 1–416. — ismertetése: Katolikus Szemle 1914. 907. — Századok 1916. 286. — Havi Közlöny 1914. 752–755.

9. *Török-magyarországi történelmi emlékek. Második osztály. Írók: Török történet írók.* A M. T. A. történelmi bizottságának megbízásából fordította és jegyzetekkel kísérte

10 Győri Kazinczi park, ahol ma is áll ez a műemlék.

11 A Győri Pedagógiai Múzeum anyagából.

KARÁCSON IMRE III. kötet. 1566–1659. Sajtó alá rendezte és bevezetővel ellátta SZEKFI GYULA. Bp., 1916. – ismertetése: Századok 1917. 266–269.

10. *Keletről. Szemelvények az újabb kori török írók műveiből.* Az eredeti török szövegből fordította KARÁCSON IMRE. Győr, 1899. 1–63.

FOLYÓIRATOKBAN MEGJELENT CIKKEI

Hadtörténelmi Közlemények:

1. III Károly háborúja a törökökkel 1737–1739. 1892. 323., 517.
2. Rákoczy György 1636-iki háborúja Naima török történetíró leírása szerint. 1893. 297.
3. A magyar hadifoglyok Nándorfehérvárott 1636-ban. 1893. 546.
4. A török sereg átvonulása Magyarországon 1683. 1896. 326.
5. Buda ostroma. 1910.
6. A törökországi magyar ezredek 1717-ben. 1911.

Történeti Szemle:

7. Dalmácia és Horvátország dogeja. 1912.

Szent István-Társulat Tud. és Irodalmi Osztályának felolvasó üléseiből:

8. Két török diplomata Magyarországon. 1894/3. Felolvasott a tud. és irodalmi osztály 1894. március 14-én tartott ülésében Budapesten.
9. Az egri török emlékirat a kormányzás módjáról. Eger vára elfoglalása alkalmával az 1596. évben írta Molla Haszán Elkjáfi. A török kéziratból ford. és magyarozatát írta Karácson Imre. 73. szám. – Felolvasott a Tud. és Irodalmi osztály 1908. november 26-án tartott ülésén.

Katolikus Szemle:

10. Darboy érsek végnapjai. 1890. 605–629.
11. Janus Pannonius élete és művei. 1893. 6–29., 196–210.
12. Török követségi jelentés a vasvári béke megerősítéséről. 1897. 401–412.
13. Rákoczi a török történetírásban. 1903. 753–759.
14. Újabb szellemi áramlatok az iszlámban. 1905. 476–484.
15. Székesfehérvár a török uralom alatt. 1906. 919–933.
16. Vázlat a konstantinápolyi pátriárkaságtörténetéből. 1908. 62–68.
17. Török leírás Magyarországról 1688-ban. 1911. 594–610.

Századok:

18. A török seregek átvonulása Erdélyben 1661-ben. 1902. 920–932.
19. A porta rendeletei Thökölinek az erdélyi fejedelemségbe való beiktatására. 1908. 914–918.
20. Sátorozó ráják. 1908. 919.
21. Rákoczi jeníkői háztartásáról. 1909. 579.
22. A francia-török szövetség működése Erdély különválasztására 1551 után. 1909. 416.

23. A Porta terve a magyarokkal 1788-ban. 1910. 89–97. Felolv.: a Tört. Társ. 1909. december 2-iki ülésén.

24. Rákóczi lakása Konstantinápolyban. 1910. 402.

25. Rákóczi rodostói családjai. 1910. 230.

26. A magyarok harcai az őshazában. 1911. 401–405.

27. A sztambuli mecsetek magyar vonatkozású kéziratái. 1908. 79–83, 455–457, 651–654.; 1911. 196–199.

28. Királyaink síremlékeinek pusztulása. 1911. 365.

29. Török követség Zrinyi Miklósnál. 1900. 942–946.

30. A budai Mátyás templom gyertyatartói Sztambulban. 1902. 771–773.

31. Török levéltárak. 1907. 763–764.

32. A történetírás felújítása Törökországban. 1910. 513.

33. A török történelmi társulat folyóirata. 1910. 865.

Györi Almanach:

34. Török kormányzók Győrött. 1905. 31–36.

35. Muzulmán kolostorban. 1906.

36. Győr város török vendégei 1665-ben. 1907.

37. A keleti világból. 1908.

Magyar Sion:

38. Az összehasonlító vallástudomány jelen állása és eddig elért eredményei. Történelmi és kritikai essai. 1887. 345–362, 481–495, 587–596, 672–682.

Hittudományi Folyóirat:

39. A házasság gyökeres érvényesítésének jogalapja. 1890.

40. A titokfegyelem eredete az ősegyházban. 1893. 178–187.

41. A mohamedán apologia egy újabb terméke. 1897.

42. Kháld legenda a Szentírásban. 1902. 329–337.

43. Szent János apostol halála. 1903. 609–616.

44. Misézés egy szint alatt. 1904. 771–781.

Havi Közlöny:

45. Az olyan gyermekek províziója, kik még nem vették fel a penitenciatartás szentségét. 1889. 410–419.

46. Az örök lámpa jelentése, eredete és a róla szóló egyházi rendeletek. 1890. 327–335.

Magyar Könyvszemle:

A konstantinápolyi könyvtárak. 1911.

Élet:

Levél Keletről. 1909.

Budapesti Hírlap:

- Az erdélyi ház Konstantinápolyban. 1907. május 26.
- A szabadság első napjai. 1908. július 30.
- A törökök vitatkozása Petőfiről. 1909. szeptember 23.
- Török okmányok. 1910. október 6.
- A mezőkeresztesi sisak Szerájban. 1911. február 2.
- A Fényes Porta. 1911. február 14.

Dunántúli Hírlap:

- Keleti regék. 1903.
- Hírlapírás Keleten. 1903.
- Kelet és Nyugat társadalma. 1907.

Ikdám:

- Az oszmán nyelv és a magyar nyelv. 1909. szeptember 19.
- Az oszmánok egy barátjának halála. 1909. október 1.
- Új helyzetünk a Balkánon. Bp. Hírlap 1909. január 13.

Nagyasszonyunk:

- Török nők a társadalmi életben. 1905. 32.

Stamboul:

- L' établissement de l' imprimerie Turque. /A török nyomda megszervezése/

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- A. Cs. J. Tanítóképző-intézet pedagógiai múzeum másolatai.
- BENE ISTVÁN: *Karácson Imre élete és művei*. Győr, 1936.
- Embernevelés
- Élet és tudomány 1971
- Értesítő a Királyi Katolikus Tanítóképző-intézetről 1891–1899
- GULYÁS PÁL Dr.: *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 1995.
- Győri Iskolatörténeti Millennium '96. Tanulmánykötet. Győr, 1996.
- A győri Mária kalendáriuma. 1947.
- Győri Szemle 1936
- Kisalföld 1985
- Magyar életrajzi lexikon
- Népszava 1986
- SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. V. köt. Bp.1980–1981.
- TAKÁCS JUDIT: *Karácson Imre munkásságának bemutatása*. Győr.
- Vigília 1964

MIKLÓS LEHOCZKY

LIFE AND WORK OF IMRE KARÁCSON

Imre Karácson Doctor of Divinity was born on 19 February 1863 at Torna. He completed his secondary studies in Veszprém, Sopron and Győr. He was ordained by bishop János Zalka in the Cathedral of Győr on 6 July 1885.

From 1 July 1887 he served at the Episcopal See as assistant, later as deputy clerk of the Holy See. The young priest carried out pastoral work for two years.

On 1 January 1891 the teacher dr Imre Karácson was appointed as director of Royal Catholic Teacher Training Institution of Győr. Imre Karácson after consulting with the community of teachers offered scholarships to excellent students, while those in need were provided financial and boarding help.

He made longer trips to the Balkan Peninsula and Asia Minor. In order to carry out scientific research he left Hungary and moved to Constantinople. Already in the first years of his priesthood he dealt with the relics of Hungarian-Turkish origin, then later on he compiled the first Hungarian-Turkish dictionary. He studied the archives there as well as collected and published Hungarian relics.

He died far away from his home on 2 May 1911. He was laid to rest in Győr with gorgeous ceremony.

Finally the bibliography of Imre Karácson's work is attached.

KÓHEGYI MIHÁLY

A BAJAI FERENCES RENZHÁZ HÁZFŐNÖKEI ÉS HELYETTESEI

Több mint száz éve annak, hogy Kaizer Ferdinánd dicséretes szorgalommal a Kapisztránói Szent János provincia rendházainak historia domusaiból összeszedte az egyes rendházakban működő házfőnökök neveit.¹ Természetesen csak 1893-ig. Az utolsó száz év hiányzik és nincsenek benne a helyettesek sem. Azóta nem sok történt ezen a téren. Egyedül Péter László foglalkozott a szegedi ferencesekkel és a házfőnökök névsorát is közli.² Mi a bajai háztörténet három vaskos fóliásából szedegettük ki az alábbi adatokat:

Házfőnökök	
1694	GABRICS Gergely
1717, 1719	PIJANICH Ágoston
1721	PÉCSI István
1728	KARAGICH Lukács
1734	KESZICH Miklós
1735	SRMKOVICH István
1740	SEKUTICH(!) Bernát
1741. december 1., 1742. ápr. 26.	BUDAY Imre
1743. május 12.	JASMICH István
1745. június 5.	MIHAJLEVICH Bonaventura
1746. április 5.	DIAKOVAI Lőrinc
1748	LUKICH János
1751. május 20.	BUDAY Imre
1752. jún. 24., 1753. ápr. 29.	BAJAI Péter
1755. június 1.	NÉMETY Alajos
1756. február 9.	BAJAI Péter

1 KAIZER [Ferdinánd], FERDINÁNDUS: *Catalogus reverendorum et admodum reverendorum partum superiorum conventum ordinis minorum provinciae S. Joannis*. Bp., 1896.

2 PÉTER LÁSZLÓ: *Szegedi ferencesek*. Szeged, 1991. (A Somogyi-Könyvtár Kiadványai. 33.) 16–17.

1758. jún. 11., 1759. júl. 2., 1760. júl. 27., 1761. júl. 26., 1762. márc. 9.	BASSLICH Bonaventura
1764. máj. 17., 1765. júl. 22.	MATOSSEVICH Lukács
1766. október 23.	MANDIKICH Jácint
1767. augusztus 10.	BASSLICH Bonaventura
1768. február 14.	GARZIA Mihály
1769. aug. 24., 1770. aug. 20., 1771. aug. 6.	KATICH Fülöp
1772. július 26.	PETROVICH József
1773. aug. 22., 1774. aug. 28., 1775. aug. 24.	BASSLICH Bonaventura
1776. szeptember 2.	KATTICH Fülöp
1777. szept. 7., 1778. máj. 21.	MAKAY Márton (Makaj)
1779. máj. 9., 1780. aug. 31., 1781. aug. 29.	GYURICH Ferenc (Gjurich)
1782. máj. 15., 1783. aug. 30., 1784. aug. 28.	PETROVICH József
1785. február 7.	MATKOVICH Kapisztrán János
1785. március 21.	PETROVICH József
1788. február 28.	BASSLICH Bonaventura
1791. január 14.	PESTALICH Gergely
1791. augusztus 31.	OKL Cecilián
1791. október 13.	STOJANOVICH József
1794. máj. 24., 1796. aug. 3.	HUTTEK Vencel (Hutter)
1797. június 5.	FAKLER Engelbert
1799. jún. 10., 1800. máj. 25., 1801. jún. 6.	TRIEB Jácint
1802. június 12.	WEINMÁR Teodozius
1803. június 12.	MAKAY Márton
1804. szeptember 15.	SZENTZI Ignác
1805. szeptember 8.	BERG Jakab
1806. máj. 26., 1807. jún. 7., 1808. jún. 14.	PESTALICH Gergely
1809. június 10.	DEMERÁ CZ Ádám
1810. május 4.	SCHNEIDER Celesztin
1811. okt. 4., 1812. máj. 13.	VEINMAR Teodozius
1813. júl. 16., 1814. jún. 7.	RÉVÉ SZ Ferenc
1815. június 15.	SCHNIRCH Fülöp
1816. június 12.	LJUBISICH Imre
1817. június 14.	VEINMÁR Teodozius
1818. jún. 16., 1818. okt. 30., 1819. jún. 9., 1820. jún. 8.	SZÉ P László
1821. jún. 4., 1821. okt. 29., 1822. jún. 23., 1823. jún. 4.	BECKER Péter

1824. júl. 6., 1825., júl. 14., 1826. jún. 13., 1827. jún. 17., 1828. aug. 28., 1829. szept.3., 1830. szept. 2., 1831. okt. 23.,1832. aug.19., 1833. aug. 20.	PENDL Nepomuki János
1834. aug. 31., 1835. aug. 20., 1836. aug. 25., 1837. aug. 22., 1838. aug. 23., 1839. aug. 27., 1840. aug. 23., 1841. aug. 20.	NINKOVICH István
1842. aug. 26.	KLASZ Bonaventura
1843. aug. 28., 1844. aug. 30., 1845. aug. 18.	NAGY Pál
1846. aug. 27., 1847. aug. 22., 1848. aug. 6.	LUKÁCS Timót
1850. aug. 24., 1852. jan. 18., 1852. szept. 18., 1853. aug. 21., 1854. szept. 18., 1855. aug. 16., 1856. aug. 18.	KOVÁCS Vazul
1860. szeptember 1.	GLÓSZ Jeremiás
1861. augusztus 19.	KOVÁCS Vazul
1862. április 2.	NAGY Rókus
1862. aug. 28., 1863. szept. 9., 1864. szept. ?	BERGMAN Vince
1865. szept. ? – 1866. szept. 29.	SISÁKOVICS Ottó (Siakovics)
1867. szept. ? – 1868. szept. 30., 1869. júl. 14., 1871. jan. 5.	KOVACIC Marin
1872. szept. 15., 1873. szept. 2., 1874. szept. 13., 1875. szept. 8., 1876. aug. 21., 1877. aug. 14.	BERGMANN Vince
1877. szept. 20.	TOMTSÁNYI Demeter
1878. augusztus ?	KOVÁCS Piusz
1879. augusztus 22.	SALAY Fortunát
1880. aug. 5., 1881. szept. 1.	FERMEDZIN Özséb
1882. aug. ?, 1883. aug. 6., 1884. aug. 11., 1885. aug. 4.	LIPOVCEVIC Laurusz (Lipovcsevits)
1886. február 7.	TAMÁS Alajos
1886. augusztus 6.	LIPOVCIC Laurusz
1887. aug. 5., 1888. aug. 1., 1890. aug. 16.	TAMÁS Alajos
1891. július 27.	BARTULOV Gaudenz
1892. július 29.	SCHMIDT Fulgensz
1893. aug. 18., 1894. aug. 1., 1895. aug. 8.	SALAY Fortunát
1896. augusztus 26.	DVORÁK Prádói János
1897. aug. 10., 1898. aug. 31.	EVETOVIC Antal

1899. szept. 14., 1900. aug. 26.	KOCHÁN Bertalan
1901. aug. 1., 1902. aug. 18., 1903. aug. 13., 1904. aug. 4., 1905. júl. 2., 1906. aug. 9., 1907. júl. 24., 1908. júl. 22.	MARTINOV Fortunát
1909. júl. 29., 1910. júl. 28., 1911. aug. 27.	PESTI Emánuel
1912. július 25.	OSLAY Ozvald
1913. júl. 22., 1914. aug. 11.	RUKAVINA József
1915. júl. 29., 1916. júl. 18., 1918. júl. 18.	JUNGH Miklós
1919. okt. 15., 1920. márc. 23.	JAGICZA Juvenál
1922. július 24.	JUNGH Miklós
1925. aug. 5., 1927. aug. 2.	TAMÁS Alajos
1928. május ?, 1929. júl. 9., 1931. júl. 21., 1932. júl. 31.	JUNGH Miklós
1934. júl. 20.	KALMÁR Özséb
1934. aug. 9., 1935. júl. 21., 1936. júl. 14., 1937. júl. 14., 1938. júl. 5.	BLIHÁR Barnabás
1939. aug. 2., 1940. szept. 4.	RUKOVINA József
1941. júl. 2., 1942. júl. 15., 1943. júl. 29.	JUGH Miklós
1946. júl. 22., 1947. júl. 12., 1948. okt. 12., 1949. júl. 19.	VÉRTES Honor
Házfőnök-helyettesek	
1719.	SPAICS Péter
1721.	VELICAI József
1735.	MATIOTEVICH Bertalan
1745. június 5.	VERENCSEVICH Mihály
1753. április 29.	GRUBISICH Kajetán
1755. június 1.	BAJAI Bonaventura
1759. július 2.	HEGEDŰS Tádé
1761. július 26.	BASSLICH Bonaventura
1762. március 9.	CSILICH Lukács
1764. május 17.	GAZAN Mihály
1765. július 22.	GARZIA Mihály (Gazan ?)
1766. október 23.	GAZÁN Mihály
1767. augusztus 10.	MANDICH Ferenc
1768. február 14.	GASSAN Mihály (Gazan ?)
1769. augusztus 24.	BEZLEVICH (STARASEVICH) István

1770. augusztus 20.	STARCSEVICH István (Starasevich ?)
1771. júl. 26., 1772. júl. 26.	MANDIKICH Jácint
1773. augusztus 22.	ZAIMOVICH Mihály
1774. aug. 28., 1775. aug. 24.	JOSICH Ferenc
1776. szept. 2., 1777. szept. 7.	MARIÁNOVICH Julián
1778. május 21.	MANDIKICH Jácint
1779. május 9.	CSEVIZEVICH Fülöp
1780. augusztus 31.	SZABÓ Fülöp
1781. augusztus 29.	RUPPERT Gedeon
1782. máj. 15., 1783. aug. 30.	OCKL Cecilián
1783. november 1.	PESTALICH Gergely
1784. augusztus 28.	MATKOVICH Kapisztrán János
1788. március 13.	PESTALICH Gergely
1791. jan. 14., 1791. okt. 13.	STIVICH Menyhért
1794. jún. 13., 1796. aug. 3.	SKARICH Lőrinc
1797. június 5.	OCKL Cecilián
1800. május 25.	BOGESHICS Antal
1801. június 6.	SZALAJ Bonaventura
1802. jún. 12., 1803. jún. 12., 1804. szept. 15.	DEMERACZ Ádám
1805. szept. 8.	SZENTZI Ignác
1806. máj. 26., 1807. jún. 7., 1808. jún. 14.	DEMERACZ Ádám
1809. június 10.	LUKACSEVICH Bonaventura
1810. május 4.	TRIEB Jácint
1811. október 4.	ZECSEVICH István
1813. július 16.	LEITHAUSER Márk
1814. június 7.	PETROVICH Leonárd
1815. június 11.	HORVÁTH Béla
1816. jún. 12., 1817. jún. 14.	STRIXAN Zsigmond
1818. jún. 16.	SCHVIN Joachim
1818, aug. 14., 1818. okt. 30., 1819. jún. 9., 1820. jún. 8., 1821. jún. 17., 1821. okt. 29., 1822. jún. 23.	KRAUSGRUBER Károly (Grausgruber)
1823. június 4.	BAUMANN Xavér
1824. június 6.	GRAUSGRUBER Károly
1825. júl. 14., 1826. jún. 13.	AGJICH Jakab
1817. jún. 17., 1828. aug. 28.	MARICH Ádám

1829. szeptember 3.	PAULOVICH Vince
1830. szept. 2., 1831. okt. 23., 1832. aug. 19., 1833. aug. 20., 1834. aug. 31.	POLJAKOVICH Róbert
1835. aug. 20., 1836. aug. 25., 1837. aug. 22., 1838. aug. 23., 1839. aug. 27., 1840. aug. 23., 1841. aug. 20., 1842. aug. 26., 1843. aug. 28., 1844. aug. 30., 1845. aug. 18., 1846. aug. 27.	STIPICH Gyula
1847. augusztus 22.	CSULICH Fábán
1848. augusztus 6.	CZINDERI Vilmos
1850. aug. 24., 1852. jan. 18.	KRAJACSICH Dániel
1852. szeptember 18.	STIPICH Gyula
1853. augusztus 21.	HELDER Károly
1854. szeptember 18.	KOVÁCS Piusz
1855. aug. 16., 1856. aug. 18.	TORMA Izidor
1860. szeptember 1.	KOVÁCS Piusz
1861. szeptember 19.	SIAKOVIC Ottó
1862. augusztus 28.	KOVÁCS Piusz
1863. szept. 9., 1864. szept. ?	GRATZOL Alajos
1865. január 8.	MEKUSÁR Fülöp
1865. szept. ?, 1866. szept. 29.	KISSANEK Joachim
1867. szept.?, 1868. szept. 30., 1869. júl. 14., 1871. jan. 5., 1872. szept. 15., 1872. szept. 3.	KOVÁCS Piusz
1873. szept. 2., 1874. szept. 13., 1875. szept 8., 1876. aug. 21.	SZABÓ Próbusz
1877. augusztus 14.	KOVÁCS Piusz
1878. augusztus ?	BÁLINT László
1879. augusztus 22.	SCHMIDT Fulgenc
1880. augusztus 5.	KISANEK Joachim
1881. szept. 1., 1882. aug.?, 1883. aug. 6., 1884. aug. 11., 1885. aug. 4., 1886. aug. 6., 1887. aug. 5.	SCHMIDT Fulgenc
1888. aug. 1., 1889. aug. 16.	MÁJLINGER Emil
1891. július 27.	PAUCSEK Lőrinc
1892. július 29.	BOZÓKY Ödön

1893. aug. 18., 1894. aug. 1., 1895. aug. 8., 1896. aug. 26.	MAKKAY Lajos
1897. aug. 10., 1898. aug. 31.	KOCHÁN Bertalan (Kohány)
1899. szeptember 14.	PRIESZTER Ágoston
1900. augusztus 26.	DVORÁK Prádó János
1901. augusztus 1.	DVORZSÁK Antal
1902. aug. 18., 1903. aug. 13.	BOZÓKY Edmund (Ödön)
1904. augusztus 4.	UNGHVÁRY Antal
1905. július 2.	KAUSZ Leó
1906. augusztus 9.	ROSMANITH Kázmér
1907. júl. 24., 1908. júl. 22., 1909. júl. 24., 1910. júl. 28.	UNGHVÁRY Antal
1911. augusztus 27.	OSLAY Ozvald
1912. július 25.	LUKÁCS Szerén
1913. július 22.	HALÁSZ Jeromos
1914. augusztus 11.	FEISZ Hugolin
1918. július 18.	JAGICZA Juvenál
1922. július 24.	KIMMEL Kamil
1925. aug. 5., 1927. aug. 2.	JUGH Miklós
1928. május ?, 1930. júl. 9., 1931. júl. 21., 1932. júl. 31.	PESTI Emánuel
1934. aug. 18., 1935. júl. 21.	JUGH Miklós
1936. júl. 14., 1937. júl. 11., 1938. júl. 5.	RUKAVINA József
1939. aug. 2., 1940. szept. 4.	KIRCHOFER Ignác
1941. júl. 2., 1942. júl. 15.	KOLLÁR Kázmér
1942. október 6.	ZACHÁR Demjén
1943. júl. 29., 1945. jún. 13., 1946. máj. 22., 1946. júl. 22., 1947. júl. 12., 1948. okt. 12., 1949. júl. 16.	RUKAVINA József (Rukovina)

Semmiféle nyoma nincs annak, hogy a középkorban, vagy a török idők alatt Baján ferencrendi kolostor létezett volna.

A török uralom alá került magyarországi területeken a hagyományos egyházi szervezet csakhamar megszűnt. A papok az első évtizedekben jórészt a helyükön maradtak, de 1541 után tömegesen hagyták el plébániájukat.³ A felbomlás az 1552-es török támadó hadjárat után gyorsult fel.⁴ A paphiány óriási méreteket öltött, amiben a protestan-

3 FRICSY ÁDÁM: *Egyházmegyénk a török hódoltság alatt*. In: *Egyháztörténeti tanulmányok*. 1. Szerk.: FRICSY ÁDÁM. Pécs, 1993. 77-78.

4 SZAKÁLY FERENC: *Török uralom és reformáció Magyarországon a 16. század közepe táján*. Világosság 25 (1984) 1. 51-59.

tizmus terjedésének is komoly szerepe volt.⁵ A válságos helyzetben csak szerzetesek és licenciátusok igénybevételevel lehetett valamelyest enyhíteni.⁶ Róma – különböző jelentések alapján – 1610-ben döbbsent rá, hogy Magyarországon az előretörő reformáció és a török háborúk ellenére vannak még katolikusok. Ettől az időtől kezdve missziókat küld erre a területre. V. Pál pápa 1612-ben kelt brevójével indítja útra a pécsi jezsuita missziót.⁷ A három jezsuitát Belgrádban a bosnyák ferencesek nem szívesen fogadták, mivel úgy tekintettek rájuk, mint akik el akarják foglalni a helyüket, holott a pápa 1573-tól az egész hódoltságot a boszniai ferences püspökök joghatósága alá helyezte.⁸ A jezsuiták erre a Szerémségen át Mohácsra, majd onnan Pécsre mentek. A Bácskát a későbbiek során is elkerülték. A töröktől elvileg nem kellett félniük, legalább is az 1606-ban kötött bécsi béke vallásgyakorlatra vonatkozó pontjai közül a hetedik artikus kimondja: „A catholica régi római hiten való egyházi embereknek, papok, jezsuiták és barátoknak mindenütt a török császár országában régi szentegyházaikat megföldni és felépíteni szabad legyen.”⁹

Az 1622-ben Rómában alakult Sacra Congregatio de Propaganda Fide szervezete elsősorban a boszniai – török engedéllyel működő – ferences kolostorokra támaszkodva kezdte meg munkáját. A ferencesek kolduló szerzetesek voltak, a nép között éltek, akik el is tartották, ha kellett megvédték őket. Életmódjuk egyszerűsége, szegénysége miatt a török megtűrte tevékenységüket, hiszen az a derviseikre hasonlított. Munkájuk viszont a rablók garázdálkodása miatt sokszor járt életveszéllyel.¹⁰ A misszionárius civil ruhában, bajszosan, legtöbbször raguzai, vagy bosnyák kereskedőkhöz csatlakozva járta be a hódoltság irdatlan nagy területét, és a maga védelmére fegyvert viselt. A Propaganda Kongregáció már 1624-ben szendrői (Szemandria, Smederevo) címmel, de belgrádi székhellyel missziós püspökséget létesített. Alája tartoztak a hódoltsági részek, sőt a Szentszék missziós területnek tekintette egész Magyarországot és Erdélyt is.¹¹ Püspökeik (Ibrisimovich Marian, Benlich Máté) sokszor hetekig úton voltak, és kiszolgáltatták a bérmálás szentségét is. Útjukról beszámolót küldtek Rómába. Jelentéseikből tudjuk, hogy Baimacho (Bajmak), Jankovazz (Jánoshalma), Milcut (Mélykút), Santova (Hercegszántó) községekben a környező katolikusokat ezerszámra bérmálták meg.¹²

5 SZARKA KÁROLY: *A váci egyházmegye és püspökei a török hódítás korában*. Vác, 1947. 106.

6 FRAKNÓI VILMOS: *Pázmány Péter és kora*. 1–2. Bp., 1868–1872. 2. köt. 41. – JUHÁSZ KÁLMÁN: *A licenciátus intézmény Magyarországon*. Bp., 1921. – FRICSY ÁDÁM: *Levelek a hódoltsági Pécsről. 1613–1629*. Baranyai Helytörténetírás 1981. – SÁVAY JÁNOS: *La partecipazione dei laici al lavare pastorale in Ungheria uli seccolo 16–17*. Roma, 1988. – DUDÁS LAJOS: *Egyházi élet a hódoltsági területen (16–17. század)*. Csongrád, 1996. 47–50.

7 FRICSY ÁDÁM: i. m. 87–90.

8 FRAKNÓI VILMOS: i. m. 3. köt. 337–339.

9 SALAMON FERENC: *Két magyar diplomata a tizenhatodik századból*. Pest, 1867. 269.

10 FERMEDZIN EUSEBIUS: *Acta Bosnae Potissimum Ecclesiastica cum insertis editorum documentorum registis ab anno 925 usque annum 1752*. Zagreb, 1892. 343. – *Erdély és hódoltsági jezsuita missziók. 1609–1610*. Sajtó alá rend.: BALÁZS MIHÁLY et al. Szeged, 1990. I/1. 70., 75.

11 GALLA FERENC: *Marnavics Tomkó János boszniai püspök magyar vonatkozásai*. Bp. 1940. 74–77. – VANYÓ TIHAMÉR: *A bécsi pápai követség levéltárának iratai Magyarországról. 1614–1786*. Bp., 1986. 65–66.

12 VANYÓ TIHAMÉR: *Belgrádi püspökök jelentései a magyarországi hódoltság viszonyairól. 1649–1673*. Levéltári Közlemények 1971. 327–329.

A ferencesek Buda visszafoglalása után (1686) kerültek Bajára a felköltöző bunyevácok lelki vezetőjeként. Az első biztos adatunk 1688-ból való. Ez év nyarán az újonnan vezérőrnaggyá kinevezett Sigismund Joachim von Trautsmannndorf gróf, egy drago-nyos ezred élén Bécsből – Németújváron, Győrön, Budán, Pakson, Bátaszéken keresztül – Péterváradra menetelt. A dunaszekcsői hajóhídon átkelt a Duna keleti partjára, ahol az út két mérföldön át mocsáron és vízen keresztül vezetett (Mohács-sziget). A gróf naplója szerint július 12-én még virradat előtt előre küldte poggyászát, de az estig nem érkezett meg, amikor a félig lerombolt palánknál letáboroztak. A palánkban hajdúk voltak és egy leégett mecset, mely azelőtt katolikus templom volt. Már újból két ferences tevékenykedett benne.¹³

Következő adatunk három évvel későbbi. A bécsi Hofkammerarchívban őrzik I. Lipót 1691. június 20-án kelt rendelkezését, melyben megengedi a budai Vízivárosban tevékenykedő ferenceseknek, hogy itt kolostort építhessenek, mert a katolikus rác nemzetség között már eddig is eredményesen élesztették és megtartották a hitet. Az oklevél – érdemeik elismerésén túl – még azzal indokolja a kolostorépítés engedélyezését, hogy azt több magyarországi ferences kolostor előljárója is kérte. Név szerint felsorolja Porkovich István bácskai (Bács), Radnich Miklós kalocsai és Stanich Gábor bajai szerzeteseket.¹⁴

Marinis Károly római kuriális bíró 1693-ban elrendeli, hogy a bosnyák ferencesek továbbra is megmaradhatnak és békésen működhetnek a Páduai Szent Antalról nevezett bajai, a Szent Ferencről nevezett zombori, a Szűz Mária mennybemeneteléről nevezett bácsi és a Gyümölcsoltó Boldogasszonyról nevezett szabadkai zárdáikban.¹⁵

Ezek az adatok megerősítik azt a véleményünket, hogy a ferencesek 1687 nyarán-őszén a Magyarországra menekült bunyevácokkal együtt, azokat kísérve és vezetve kerültek a Bácskába, ezen belül Bajára.

A rend szabályai szerint minden évben káptalani gyűlést kellett tartani, ahol a rendházak előljárói is részt vettek. Itt határozták el az áthelyezéseket és megválasztották a házfőnököket is. Erről minden egyes konventet értesítettek a „közösségi jegyzék”-ben. A legkorábbi (1694–1740) időkből ezek a jegyzékek nem maradtak ránk. Utólag jegyezték be őket – más levéltárakban megtalált adatok alapján – a bajai historia domusba nagy kihagyásokkal. 1741 után már az eredeti jegyzékek szövegét másolták be a háztörténetbe, tehát a pontos hónap és nap is szerepel. Összeállításunkban ezekre támaszkodtunk, de úgy, hogy a jegyzék kihirdetésének időpontját és nem a jegyzék kiadásának keltét vettük figyelembe. Nyilvánvaló, hogy egy-egy közösség számára attól a naptól vált kötelező érvényűvé az áthelyezés, amikor megkapták a listát, s nem a kiadás dátuma szerint. Volt idő, amikor a jegyzékek bemásolását elmulasztotta az erre kijelölt szerzetes, de utólag (1774) pótolta ezt a mulasztást az újonnan kijelölt barát.

Előfordult, hogy néhány évben nem változott a névsor. Ez általában nagy történelmi sorsfordulók (1848-as szabadságharc, 1. és 2. világháború) után történt. Az áthelyezése-

13 PICKL OTTMAR: *A magyar-török végvárak és a palánkok állapota a Budától Belgrádba vezető úton (Sigismund Joachim Trautmannndorf gróf naplója alapján)*. Világtörténet 1986/3. 99–100.

14 TAFFERNER, ANTON: *Quellenbuch zur Donauschwabischen Geschichte*. 1–4. Stuttgart, 1974–1982. 4. köt. 49–51.

15 CSEVAPOVICH GREGORIUS: *Recensio observantis minorum provinciae S. Joann a Capistrano, per Hung. Aust. Inf. Et Slavon extense*. Budae.

ket általában nyáron (május – szeptember) oldották meg, hogy ne a tél kellős közepén kelljen a szerzeteseknek az egyes – esetleg nem is közeli – kolostorokba átköltözniük. Különleges esetekben azonban előfordult, hogy télen is (1756, 1788, 1791 stb.) történt áthelyezés. Ezt haláleset, vagy II. József egyházellenes rendelkezései váltották ki. Az idő múlásával egyre gyakoribbá vált, hogy a házfönököt több éven keresztül meghagyták (Pestalich Gergely, Szép László, Pendl Nepomuki János, Ninkovich István, Lukács Timót, Bergman Vince, Lipovcevic Laurusz, Martinov Fortunát, Rukavina József, Jugh Miklós, Blihar Barnabár).

A neveket hallomás alapján jegyezték le, de az egykori helyesírás is ingadozott. Így fordul elő, hogy ugyanazt a személyt egyszer Makkaynak írják, a következő évben Makajnak. Sisakovics is egyenlő Siakoviccsal. A keresztnév azonosságából bizonyos, hogy a kétféle írásmód mögött ugyanaz a személy rejtőzik. Előfordul, hogy a jegyzőkönyvet vezető barát nemzetiségi származása is befolyásolta a lejegyzést. Nyilvánvaló, hogy egy bunyevác származású jobban megértette egy vele egy nemzetiségből származó másik egyén nevét.

Kezdetben zömmel bunyevác nevek szerepelnek a gyéribben előforduló magyar nevek mellett, s csak a 18. század végén kerülnek elő a németek is (Ockl Cecilián, Hutterer Vencel). Csak néhány esetben ismerjük a szerzetesek születési helyét. Ezekből nyilvánvaló, hogy elsősorban a közeli környékből, a Dél-Bácskából és Szlavóniából kapták utánpótlásukat a bajai szerzetesek.

A magyarországi ferencesek teljes névsorát csak az egyes rendházak hasonló névsorának közlése után leszünk képesek összeállítani. E közleménnyel ennek alapját szeretjük volna megteremteni.¹⁶

MIHÁLY KÓHEGYI

THE GUARDIAN AND HIS DEPUTIES OF THE FRANCISCAN MONASTERY IN BAJA

Franciscans friars arrived in Bácska, as well as at Baja, in summer and autumn 1687 accompanying and leading the Catholic Serbs seeking refuge in Hungary. The names were registered at hearing, however, the spelling of the period was not settled either. At times the nationality of the Franciscan friar also effected the way of spelling. In the beginning mostly names of Catholic Serb origin were noted together with few Hungarian names, and it was not earlier than the 18th century that names of German origin appeared. We have information about the birthplace of the friars only in a very few cases. Looking at the list of names it is obvious that the friars arrived at the monastery of Baja mostly from South-Bácska and Slavonia.

16 *A bajai ferencesek háztörténete.* 1. 1694–1840. Ford.: KAPOCS NÁNDOR, az előszót és a jegyzeteket írta: KÓHEGYI MIHÁLY. Baja, 2000. 13 p.

GALCSIK ZSOLT

A SZÉCSÉNYI 845. SZ. PÁTER BÁRKÁNYI JÁNOS CSERKÉSZCSAPAT
TÖRTÉNETE AZ ALAPÍTÁSTÓL A FELOSZLATÁSIG (1934–1948)

P. Dr. Szántó Konrád OFM emlékének

„Államosított iskolánkban a cserkészlet teljesen megszűnt. – Egyszerű szavak annak, aki még nem érezte meg a cserkészlet szépségeit, az őrsi élet, tábor sok csudás gyönyörűségét, a cserkészlet játékkal nevelő hatását; de azoknak, akik együtt álltak körbe a tábortűz hunyó parázsát, azoknak többet, sokkal többet jelent.”¹

A CSERKÉSZMOZGALOM TÖRTÉNETÉNEK FŐBB ÁLLOMÁSAI 1907–1933

A cserkészmozgalom keletkezése és világhódító útja

A Magyar Cserkészszövetség 1997-ben ünnepelte fennállásának 85. évfordulóját. Néhány év múltával pedig a mozgalom megalapításának 100. évfordulójáról emlékeztek meg a világ cserkészei. De honnan is ered ez a mozgalom és mi a lényege az immár 100 éves múlttal rendelkező cserkészletnek?

A mozgalom megalapítója lord Baden-Powell (szül. 1857. február 22. London, Anglia – megh. 1941. január 8. Nyeri, Kenya) brit tábornok és nemzeti hős. Mint katona 1884 és 1885 között Becsuánaföldön és Szudánban folyó hadjáratban, a megfigyelő légömbök használatával tette ismertté nevét. 1899. október 12-től 1900. május 17-ig védelmezte Mafekinget a jelentős túlerőben lévő búr csapattal szemben, mely végül is visszavonulásra kényszerült. 1903-ban visszatért Angliába, ahol lovassági iskolát alapított. 1907-ben altábornaggyá léptették elő. A hír, hogy az Aids to scouting (Útmutató felderítőknek, 1899.) c. katonai kézikönyve alapján a fiúkat az erdőben való tájékozódásra tanítják, arra ösztönözte Baden-Powellt, hogy kísérleti tábort nyisson Poole közelében fekvő Brownsea szigetén, Dorsetben (1907), ahol felvázolta a cserkészmozgalom alapelveit. Csakhamar Anglia-szerte cserkészcsapatok alakultak, számukra írta Baden-

1 GALCSIK ZSOLT: *Cserkészek avatása és fogadalomtétele Szécsényben*. Magyar cserkész, 1991. szeptember, 13.

Powell Scouting for Boys (Cserkészlet fiúknak, 1908.) c. művét. 1910-ben nyugállományba vonult a hadseregtől, hogy egész idejét a cserkészmozgalomnak szentelhesse. Ugyanebben az évben Ágnes testvérével (1885–1945) együtt megalapította a leánycserkészletet, amely 1921 óta Amerikában is működik. Felesége, Olave, Lady Baden-Powell (1899–1977) szintén sokat tett a leánycserkész-mozgalomért. Baden-Powell 1916-ban Angliában megszervezte a kiscserkész-mozgalmat a 11 évesnél fiatalabb gyermekek számára. Az első nemzetközi cserkésztalálkozóra 1920-ban került sor Londonban, ahol Baden-Powellt a világ főcserkészévé választották.² Ő lett mindenki Bi-Pi-je, nevéből eredeztetve.

Afrikában nagyon sok érdekes tapasztalatra tett szert. Láta a háború borzalmait, az emberek kalandvágát, és a dzsungelben megfigyelte a bennszülöttek egyszerű ügyességét, híradásukat, jeleiket, amellyel figyelmeztették egymást, utat mutattak és segítettek azoknak, akik ismerték ezt a jelrendszert. Itt vetődött fel benne az a gondolat, hogy mennyivel jobb dolog lenne az emberek kalandvágát, romantikus és sokszor kegyetlenségbe torkolló elképzelését már fiatal korban hasznos célra felhasználni, hogy abból a felnövekvő generációkon át kialakulhasson az embertestvériség gondolata.³

Bi-Pi meghatározása szerint a cserkészlet célja a talpraesett, a gyakorlati életben jártas, Isten-hívő, másokon segíteni kész, természetszerető, vidám, de meggondolt fiatalok nevelése. A cserkészlet mindenki előtt nyitott, származásra, fajra és vallásra való tekintet nélkül. Három alapelve: az ISTEN, HAZA és EMBERTÁRS iránt önként vállalt kötelezettség feltétlen betartása. A *10 törvény* szellemében való élés, a *másokkal való gyengédség*, s ugyanakkor *saját magával szembeni szigorúság*.⁴ Ez a hármas kötelezettség jelenti: a cserkészköszöntésre – Jó munkát! – még a válasz Légy résen! – a balkezet fel emelték, a hüvelykujjal leszorított kisujj felett a másikon három ujj a magasba mutat. Ezek értelme: erősebb védi a gyengébbet, illetve a három magasba mutató ujj a már ismertetett alapelveket – Isten, haza, embertárs – jelenti. A cserkésznek, ha nincsenek egyenruhában, vagy nem viselik a stilizált liliomos jelvényt, arról ismerik fel egymást, hogy balkézrel fognak kezét. Ennek magyarázata: balkéz irányából a két szív közelebb kerül egymáshoz.⁵

A cserkész életét átfogó **10 törvény** a következő:

1. *A becsület törvénye*: A cserkész egyenes lelkű és feltétlenül igazat mond.
2. *A hűség törvénye*: A cserkész híven teljesíti kötelességeit, melyekkel Istennek, hazájának és embertársainak tartozik.
3. *A szolgálatkészség törvénye*: A cserkész ahol tud, segít.
4. *A testvériség törvénye*: A cserkész minden cserkésztestvérének tekint.
5. *A lovagiasság törvénye*: A cserkész másokkal szemben gyöngéd, magával szemben szigorú.
6. *A természet törvénye*: A cserkész szereti a természetet, jó az állatokhoz és kíméli a növényeket.

2 *Britannica Hungarica Világenciklopédia* 2. köt. Bp., 1995. 214.

3 KÉKKÓI LÁSZLÓ: *Visszaemlékezés a szécsényi cserkészmozgalomra*. Szécsényi Honismereti Híradó, 1990. 117. (SZHH), a továbbiakban: KÉKKÓI 1990.)

4 BOKODY JÓZSEF: *A magyar cserkészlet történetének főbb állomásai*. Bp., Magyar Cserkészszövetség Gyűjteménye, 1998/3. 2. (a továbbiakban: BOKODY 1998./3.)

5 KÉKKÓI 1990. 121.

7. *Az engedelmesség törvénye:* A cserkész feljebbvalóinak jó lélekkel és készségesen engedelmeskedik.

8. *A jó kedély törvénye:* A cserkész vidám és meggondolt.

9. *A takarékoság törvénye:* A cserkész takarékos.

10. *A tisztaság törvénye:* A cserkész testben és lélekben tiszta.

„A cserkészet politikamentes szervezet és valláserkölcsei alapon áll. Tehát egyik párthoz sem tartozik és egyik egyház sem sajátíthatja ki maga részére. A munka 6-8 fős örsökben történik, 1-2 évvel idősebb örsvezető irányításával. A jellemnevelés és a tanulás gyakorlati cselekvés alapján a már említett 10 törvény és fogalom szellemében történik. A cserkész ezek szerint él, dolgozik a fogalom letételétől élete végéig.”⁶

A nemzetközi cserkészszövetség 1920-ban szervezte meg az első világ-jamboree-t, ahol a nemzetek cserkészei találkoznak egymással, és bemutatják hazájukat és a cserkészismeretekből jeleskednek. Általában négy évenként szervezik meg ezeket a találkozót, óriási sikert és élményt szerezve a résztvevőknek. A jamboree-k történetében a legemlékezetesebb találkozó a negyedik volt, s ennek hazánk adott helyett Gödöllőn 1933-ban.

A cserkészmozgalom megjelenése és elterjedése Magyarországon

A Baden-Powell által megalkotott cserkészszervezet hamar elterjedt hazánkban is. Ennek fő ösztönzője *Králik László* piarista tanár volt, aki a Nagybecskerek-i községi Főgimnázium 1909/10. évi értesítőjében 132 oldalon keresztül ismerteti Bi-Pi könyvét a cserkészetről. Főleg pedagógusok, de más ifjúsági vezetők is felfigyelnek a cserkészetre és azon nyomban megkezdődik a szervezkedés. 1910-ben már meg is alakul az első cserkészcsapat Magyarországon, majd folyamatosan a többi is.

Az 1912-ben Stockholmban megrendezett olimpián hatalmas cserkészsbemutatót szerveztek. Erről a hazai sajtó is beszámolt, amely segítette a cserkészet kibontakozását és elismerését. A működő csapatok szükségesnek érzik, hogy közösen dolgozzanak, ezért 1912. december 28-án megalakítják a *Magyar Cserkészszövetséget*. 1913-ban létrejön egy hasonló szervezet, a *Magyar Őrszem Szövetség*, de rövid működés után már júniusban egyesül a két szervezet *Cserkész Őrszem Szövetség* néven.

A kibontakozást az I. világháború új tartalommal tölti meg. A csapatok erőn felüli cserkészmunkát vállalnak. Karitásztevékenységük elsősorban a frontra induló katonavonatok, az onnan érkező sebesült szerelvények fogadása volt. Szolgálatot láttak el a kórházakban, hírvivők, futárok voltak.⁷ „A háború a cserkészet létevel összefüggő feladatokat adott. Életben maradni, ez lett a mozgalom elsődleges programja.”⁸

1918-ban újra kezdte működését a Magyar Cserkészszövetség, majd 1919 márciusában a Tanácsköztársaság bukása után másodszer megalakult.⁹ „Kezdeményezések indultak annak érdekében, hogy a cserkész helyett az úttörő elnevezést viseljék és a nacionalista és vallásos nyilvánulásokat hagyják el, a kiképzés szociális szellemben tör-

6 BOKODY 1998/3. 2.

7 Uo. 2-3.

8 GERGELY FERENC: *A magyar cserkészet története 1910-1948.* Bp., 1989. 84.

9 BOKODY 1998/3. 3.

ténjen.”¹⁰ A munka azonban a legtöbb helyen – főleg vidéken – a régi, megszokott ke-
retek között haladt tovább. 1919-ben – most már harmadszor – újból megalakult a
Magyar Cserkészszövetség. A következő évben Magyarországot felveszik a Nemzetközi
Iroda tagjai sorába és megjelenik a Magyar Cserkész folyóirat. 1921-ben hivatalosan is
megindul a vízcserkészlet.¹¹

1922. június 10-én Horthy Miklós kinevezi *gróf Teleki Pált* Magyarország első fő-
cserkészévé. Ezt a tisztséget egy évig tölti be, súlyos betegsége miatt kénytelen lemondani.
Ezután mint örökös tiszteletbeli főcserkész vesz részt a munkában élete végéig.¹²
Utóda gróf Khuen-Héderváry Károly lett.¹³

1924-ben részt vettünk a II. világ-jamboree-n Koppenhágában, ahol a cserkész világ-
bajnokságon a magyarok a harmadik helyet szerezték meg. 1927-ben cserkészház és
cserkészbolt létesült.

1928. május 6-án országos cserkészünnepélyt tartottak lord Baden-Powell és felesé-
ge tiszteletére a Fradi-pályán. Előző este a Bi-Pi házaspárt a Teleki Pál vezette küldött-
ség fogadta s magyarországi tartózkodása alatt Teleki mindenhová elkísérte őket. Már
akkor szorosabb barátság alakult ki kettőjük között.¹⁴ A találkozás után Parádon meg-
alakul a Cserkészleány Világszövetség.¹⁵

1929-ben Angliában rendezik meg a III. jamboree-t, ahol szép eredményeket értek el
a magyar csapatok. A Világkonferencián gróf Teleki Pált beválasztották a kilenc tagú
Committee-ba, a Világcserekszet Intéző Bizottságába.

1931-ben megindul a cserkész vitorlázó repülés. Egymás után születnek meg id.
Rubik Ernő világhírű vitorlázó repülőgépei. Az 1931. évi badeni világkonferencián az
1933-as IV. világ-jamboree rendezési jogát Magyarországnak ítélték.¹⁶

1933. augusztus 1–15. között került megrendezésre a jamboree-k történetében a
máig is a legnagyobbak számító IV. világ-jamboree Gödöllőn, ahol 8.000 külföldi,
15.000 magyar cserkész, valamint 3.000 közszolgálatos magyar öregcserkész vett
részt, több mint 50 országból, összesen 26.000 fővel. „Teleki Pál a táborparancsnoki
tisztséget a legkomolyabban viselte, valóban parancsnok volt és irányította a tábor
munkáját. Az ő érdeme, hogy a cserkészlet történetében a Gödöllői Jamboree külön fo-
galom, mintaképe a tökéletesen megrendezett cserkész táborozásoknak. Csak megjegy-
zem, hogy az 1991. évi koreai és az 1995. évi hollandi jamboree-kon – amikor 44 év
után újból részt vehettek a magyar cserkészek – az árvalányhajas cserkészkalap láttán
a külföldi cserkészek nagy ovációval, „Haló Godolo” – „Haló fiúk” felkiáltással üdvözöl-
ték a magyar cserkészeket.”¹⁷ Az 1933. évi rendezvényen Horthy Miklós kormányzó kí-
sérletében megjelent Baden-Powell is.¹⁸

10 GERGELY *i. m.* 17.

11 BOKODY 1998/3. 3–4.

12 BOKODY JÓZSEF: *Gróf széki Teleki Pál dr. a cserkész (1879–1941)*. Bp., 1998. 2. (Magyar Cserkészszö-
vetség Gyűjteménye 4.) (a továbbiakban: BOKODY 1998/4.)

13 BOKODY 1998/3. 4.

14 BOKODY 1998/4. 3.

15 BOKODY 1998/3. 5.

16 Uo.

17 BOKODY 1998/4. 3–4.

18 GERGELY *i. m.* 1989. 164.

Szécsény egyesületi életének rövid történeti áttekintése

A Szécsényben működött egyesületek története visszanyúlik a 17. századba. A helybeli páterek a vallásos élet elmélyítésére 1661-ben már létrehozták a kordások társulatát, de ez a török uralom (1663–1683) miatt nem tudott tovább működni. 1702-ben újra engedélyezték a működését és 1784-ig, II. József rendelkezéséig jelentős tevékenységet fejtett ki.¹⁹

A 19. században további egyesületeket alapítanak a ferencesek (Szűz Mária Társulat, Oltáregylet, Rózsafüzér Társulat stb.), majd a 20. században ez további gyarapodást eredményez (Crédó, Szivgárdisták, Katolikus Legényegylet, Katolikus Dakör stb.).

A katolikus egyház mellett a városban működő másik két felekezet (izraelita és evangélikus) is létrehozta a maguk egyesületét (Chevra Kadischa Egylet, Izraelita Betegsegélyező Egylet, Evangélikus Nőegylet stb.).

A felekezetek mellett megjelentek a polgári kezdeményezések hatására a már nem vallásos jelleget tartalmazó egyesületek (Kaszinó és Gazdakör Egylet stb.). A polgárok pedig további érdekszférákat tömörítettek kereskedelem, művelődés és szórakozás céljából (Takarékpénztári RT., Egyesült Ipartársulat, Csizmadia Ipartársulat, Önkéntes Tűzoltó Egylet, Korcsolya Egylet stb.) Nagyrészüket nem sokáig működött, de akadt olyan is, melyet 1948-ban oszlattak fel.²⁰

A felsoroltakból kitűnik, hogy ezek többnyire a polgárokat, ill. a felnőtt rétegeket tömörítették. Az ifjúságot összefogó szervezetek jóformán nem léteztek. Erre figyeltek fel elsőként a vincés (irgalmas) nővérek és a kislányok érdekében 1904-ben megalakították az 1949-ig működő Mária Társulatot.²¹ A fiúk számára 1928-ban hoztak létre hasonló egyesületet, Katolikus Legényegylet néven. Ez csak a 14 év felettieket tömörítette.²² Erre a hiányra figyelt fel a polgári iskola vezetősége is, akik a növendékek számára már 1924-ben létrehozták a Turul Sportkört, majd a későbbi években a Mikszáth Kálmán fiú és a Tormay Cecília leány önképzőkört.²³

Azonban a 14 év alatti fiú gyermekek hasonló jellegű foglalkoztatása nem volt megoldva 1934-ig, amikor is a ferencesek elhatározták, hogy létrehoznak egy cserkészcsapatot.

A cserkészcsapat megalakításának előzményei

A Baden-Powell-i cserkészszervezet hazai meghonosítását követően rohamosan alakultak meg a cserkészcsapatok. Nógrád vármegye székhelyén, Balassagyarmaton 1914-

19 KÖNIG KELEMEN OFM: *Hatszázéves ferences élet Szécsényben 1332–1932*. Vác, 1931. 227–228.

20 FÖLDI István: *Nógrád megyei egyesületek 1867 és 1918 között*. Salgótarján, 1990. 107–112. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 17.)

21 GALCSIK ZSOLT: *A Páli Szent Vincéről nevezett szécsényi irgalmasnővérek „Hármas intézményének” története az alapítástól a feloszlásig (1875–1950)*. Balassagyarmat, 1993. 109–126. (a továbbiakban: GALCSIK 1993.)

22 MÉSZÁROS JÁNOS: *A Katolikus Legényegylet megalakulása Szécsényben*. In: Szécsény az emlékezés határával 2. Szécsény, 1992. 39–43.

23 ZSOLDOS JÓZSEF: *A Szécsényi M. Kir. Állami Polgári Fiú- és Leányiskola értesítője az 1931–32. iskolai évről*. Szécsény, 1932. 7.

ben létesült a megye első cserkészcsapata. 1929-ben pedig szintén Balassagyarmaton alakult meg az ország első öreg- és véncserkészcsapata is.²⁴

Az öregcserkész-csapat propaganda célú tevékenységet is kifejtett, ugyanis 1930-ban előadták Radványi Kálmánnak a „Gelencei fényjelek” című háborús színdarabját. „Ezzel Szécsényben is vendégszerepel, ami az évek múlva megalakult 845. P. Bárkányi János csapat megalakulására hatással van.”²⁵ Viszont Szécsényben „már a húszas években több alkalommal táboroztak cserkészek a Káprás tisztásain, közel a jóvízű forráshoz. Ilyenkor naponta lehetett látni őket, amint bevásárlásra jöve tolják a kiskocsit egzotikus ruhájukban. Rendeztek ismerkedő tábortüzeket, láttuk akadályversenyeiket a Mélyárok horhosa felett. Leginkább azonban akkor kerültek a figyelem középpontjába, amikor 1927-ben kigyulladt és leégett a Lengyel vendéglő és fogadó (a mostani Palóc Skála Áruház helyén) és a Káprásban táborozó cserkészek oltották önfeláldozóan a tüzet és mentették ki a lángtengerből a vendéglős lányát.”²⁶

Kékkői László élő öregcserkész Jászberényben végezte iskoláit, ahol az ottani cserkészcsapatnak tagja volt. 1932 nyarán többször megjelent a praktikus cserkészviselésben, amelyik volt iskolatársainak nagyon imponált. „Az 1933-as gödöllői jamboree-ra már küldöttség látogatott el (ti. Szécsényből) kerékpártúra keretében: Pusztá Béla későbbi cserkészvezető, cserkésztiszt, foglalkozásra asztalossegéd, Szilasi Jóska nyomdásztanuló, Dénes Imre nyomdászsegéd és Szeles Gyula szabótanuló. Természetesen az éjszakát a táboron kívül kellett tölteniük romantikus körülmények között, de a látottak egyre fokozták bennünk a vágyat a cserkészlet iránt. Ez év szeptemberében már a jászberényi képzőbe karikáztak el hármasban Pusztá Béla, Szilasi Jóska és Dénes Imre egy kis tapasztalatcserére. Ott aludtak a cserkészotthonban, parancsnokunk nagy szeretettel adta meg nekik a szükséges ismereteket.”²⁷

A felsorolt események természetesen hozzájárultak az alapítás gondolatához, de mégsem ez volt a fő körülmény. Elsődleges szempont a politikai életben keresendő. „A harmincas évek elején jelentős változások figyelhetők meg az egyházak (vallási felekezetek) és az ifjúság, az ifjúsági munka viszonyában. Ezek elsősorban a bel- és külpolitikában végbemenő folyamatokkal magyarázhatók, amelyek új taktikákat, új módszereket és eszközök alkalmazását sürgették.”²⁸ Ugyanakkor tartottak a kommunizmus veszélyétől is, hiszen tapasztalták az 1919-es események hatásait és pontos értesüléseik voltak az Oroszországban bekövetkezett vallásüldözésekről. 1930-ban erről így írtak akkor: „Ma a szovjet már épít új alapokon új világot. És ez az építő kommunizmus százszor veszedelmesebb, mert ez nem emberéleteket gázol le, hanem világrendszert és társadalmakat.”²⁹ Megjelent a másik veszély is a náci eszmék és mozgalom révén. A magyar cserkészlet vezetői pedig arra törekedtek, hogy a Nemzetközi Intéző Bizottság fasiszta ellenes határozatokat hozzon és ne küldjön meghívásokat a Hitlerjugendnak.³⁰ Ennek memorandumát a püspöki karnak is elküldték, és a püspökkari konferencia határozatában kijelentette: „a püspöki kar a cserkészmozgalmat készséggel részesíti a kí-

24 VÁSÁRHELYI MIKLÓS: *A balassagyarmati cserkészlet*. In: *Nógrád és Hont vármegye*. Szerk. LADÁNYI MIKSA. Bp., 1934. 146–147. (Magyar városok és vármegyék monográfiája 16.)

25 Uo. 147.

26 KÉKKŐI 1990. 119.

27 Uo.

28 GERGELY *i. m.* 211.

29 Uo. 120.

vánt támogatásban”.³¹ Így a plébániák által történt ilyen jellegű kezdeményezéseket készségesen támogatták a püspökségek részéről.

1933. március 9-ről ismerjük az első kezdeményezést a cserkészcsapat megalakulására vonatkozólag. Ekkor Ruzsonyi Jenő tanító a szécsényi egyházközséghez betérjesztette „az iparos ifjúság kérését, hogy vállalja (ti. az egyháztanács) a cserkészcsapat szervező tisztségét, amely semmiféle anyagi megterheléssel nem jár, de egyes emberek nem szervezhetik, csak erkölcsi testület.”³² Az egyháztanács pozitívan fogadta a kezdeményezést, viszont ennek hivatalos oldala is volt, elsősorban a bejegyeztetést illetően.

A cserkészcsapat megalakítása

1933-ban megindult a szécsényi ifjúság részéről egy mozgalom a cserkészcsapat megszervezése érdekében. Az egyházközség felkarolta a kezdeményezést és megtették a lépéseket a hivatalos bejegyeztetéshez is. Még mielőtt ez megtörtént volna, hosszú idő telt el. Ebből adódóan feltehetjük a kérdést, hogy a szervezés és az 1934-ben történt bejegyzés között alakult-e egy cserkészcsapat? Ugyanis Tóth László élő, 1934-ben avatott öregcserkész úgy emlékezett vissza, hogy a Bárkányi csapat előtt már működött egy ilyen egyesület, de nem sokáig.³³ Erre semmilyen más forrást nem találtam. Viszont a kolostor krónikája 1934. május 21-ről arról tudósít, hogy „a nemrég megalakult kiscserkészekkel (farkaskölykök) P. Krizosztom sikerült kirándulást tett Ludányba.”³⁴ Ennek alapítója és parancsnoka P. Jenei Jenő volt.³⁵ A rendes csapat csak később alakult meg, ezért az látszik eldönthető ténynek, hogy elsőként a farkaskölykök csapatát alapították meg. Ennek körülményeiről szintén hallgatnak a források.

A szervezés és a toborzás meghozta a maga gyümölcsét, mivel 1934. június 7-én az egyházközség által hivatalosan is megalakult a cserkészcsapat.³⁶ Az ünnepélyes, vagyis az első őrsi összejövetelt július 29-én, Péter-Pál napján tartották. Ez egybeesett azzal az eseménnyel is, hogy Szécsénybe látogatott Medveczky Medárd volt házfőnök Amerikából és ezen napon búcsúzott Szilvér atya a híveitől. Az ő tiszteletükre is rendeztek tábortüzet a katolikus fiúiskola udvarán.³⁷ Ekkor ötven taggal alapították meg a csapatot.³⁸ Erről bővebben így tudósított a korabeli sajtó:³⁹ „Szécsényben P. Körösztyös Krizosztom Szent Ferencrendi lelkész vezetése alatt, pár héttel ezelőtt megalakult cserkészcsapat a közönség nagy érdeklődése mellett tábortüzet rendezett az esti órákban. A fiatal kis cserkészek s farkaskölykeik apró mókáikkal kedves látványt s szórakozást nyújtottak. (...)”

30 Uo. 181.

31 Uo. 77.

32 SZRKP L. A szécsényi római katolikus egyházközség képviselőtestületének és egyháztanácsának jegyzőkönyve 1930–1937. – 1933. március 9. ülés 4. napirend

33 SZCSCSP I. – Hangkazetta 1.

34 SZFK L. Hist. Dom. III. 1934. május 21.

35 Uo. 1934. június 7.

36 Uo. – SZRKP L. Hist. Paróc. I. 1934. június 7.

37 SZFK L. Hist. Dom. III. 1934. július 29.

38 Nógrádi Hírlap, 62. évf. 33. sz. 1934. augusztus 19. 3. Új cserkészcsapat.

39 Uo. 39. sz. 1934. szeptember 30. 4. Cserkészek tábortüze.

Viszont ez az esemény még csak bemutatkozás szintű volt és nem jelentett tagavatást. Erre később, szeptember 2-án került sor Vásárhelyi Miklós balassagyarmati öregcserkész jelenlétében. Ugyanis a Magyar Cserkészszövetség ebben a hónapban igazolta a „szécsényi r. kath. egyházközség, 845. sz. „Bárkányi János csapat”-ot, és parancsnoknak Krizosztom atyát igazolta. Ezzel együtt most már hivatalosan is megadták a farkaskölyök munka végzésére az engedélyt.⁴⁰ „Farkasfalvánkat, melynek immár 30 tagja van, Herkovits Magda polg. iskolai tanárnő és Trauth János kántortanító vezetik a legszébb eredménnyel. Cserkészfiainkat, kik inasokból, földműves fiúkból és polgáristákból verbulálódnak, Arató Sándor és Csontos Miklós tanárok vezetik a parancsnokkal együtt.”⁴¹ Csak ez az egy forrás utal a külső pedagógusok szervező szerepére. További kapcsolatokról nem kerültek elő adatok.

Az avatandó cserkészek nem csak külsőleg éreztették az ünnepség jelentőségét, hanem bensőleg is. Reggel közös szentáldozáson vettek részt,⁴² majd délután megkezdődött az avatás szertartása. Erről részletesen így írt a megyei sajtó:⁴³ „A ferences atyák vezetése alatt álló 845. sz. P. Bárkányi János cserkészcsapat szeptember 2-án tartotta első ünnepélyes tagavatását. Az esős idő miatt az elemi fiúiskola nagytermében játszódott le az avatás szertartása a közönség nagy érdeklődése mellett. Először a kis farkaskölyökök léptek az emelvényre s tették le ígéletüket. A X. cserkészkerület előadója Nagyiványi Antal intézett hozzájuk buzdító szavakat. Feszés tartásukból, tüzes szemükből sugárzott az emberebb emberré és magyarabb magyarrá lenni akarás. A központ megbízásából dr. Vásárhelyi Miklós a X. kerület öreg előadója avatta a fiúkat. Ünnepi beszédében Assisi Szt. Ferencet s az ő nagy magyar fiát: P. Bárkányi Jánost állította a csapat elé követendő példaképnek. A felemelő ünnepséget Essőssy Béla egyházközségi elnök lelkes szavai zárták be.”

Feltehetjük a kérdést, hogy név szerint vajon kiket avattak fel ekkor, és hogyan történt meg az őrsi beosztás. A már említett Kékkői Lászlónak köszönhetjük, hogy a neveket pontosan ismerjük, mivel az akkori noteszát megőrizte, és így hiteles forrást nyújt ebből a szempontból.⁴⁴

	<i>Vadgalamb őrs</i>	<i>Öreg őrs</i>	<i>Sólyom őrs</i>
Őrsvezetők:	Kránitz László	Pusztai Béla	Hámor Ottó
Segédőrsvezetők:	Rádi Sándor	Dénes Imre	Dénes László
	Stefanik József Szeles László Varga József Mizsák László Atovics Lajos Hámor Ferenc	Burján Ferenc Slezák László Szilasi József Tóth István Szeles Gyula	Kicsiny János Gécsi Vilmos Gecse János Hlavacska Antal Mészáros László Varga Pál

40 Vezetők Lapja, 1934/9. szeptember 185-186. „Zöld közlöny”

41 SZOPEK LORÁND: *A X. (Pestvidéki) Cserkészkerület tíz esztendeje (1925-1935)*. Bp., 1935. 115.

42 SZFK L. Hist. Dom. III. 1934. szeptember 2. – SZRKP L. Hist. Paróc. I. 1934. szeptember 2. és Templomi hirdetések könyve 1932-1936. 1934. szeptember 2. – KFM Adattár, 79.201.1. Emlékkönyv, Szécsény közeleti eseménynaplója 1928-1935, 1934. szeptember 2. – Leblancné, 1980. 45.

43 Nógrádi Hírlap, 1934/37. szeptember 16. 7. Cserkészavatás Szécsényben.

44 KÉKKŐI 1990. 119-120.

A csapatnak indulóra is szüksége volt, ennek szövegét Szedő Dénes ferences atya, kiváló katolikus író szerezte, mely így hangzik: ⁴⁵

1. Cserkészik a cserkész, cserkészik a cserkész
Bajnak oda sem néz, bajnak oda sem néz.
2. Hátán van a háza, hátán van a háza
Keblén liljomszála, keblén liljomszála.
3. Bárkány fia János, Bárkány fia János
Fordul csapatához, fordul csapatához.
4. Rajta, fiúk rajta, rajta, fiúk rajta
Szécsény vára bajba, Szécsény vára bajba.
5. János atya bízzál, János atya bízzál
Nem vész el a végvár, nem vész el a végvár
6. Szécsény vára épül, Szécsény vára épül,
Szívünk melegéből, Szívünk melegéből

A csapat pedig megkezdte folyamatos működését. Területileg a Pestvidéki X. cserkészkerületbe osztották be, s ennek főtitkára, Kozma István ellenőrző útja során Szécsényt is megszemlélte, mint arról értesülünk december elejéről. ⁴⁶

Az alapítás mellett szólni kell még arról is, hogy a csapat névadója kit takar és miért ezt az eszményképet választották. 1930-ban a Szent Imre év alkalmából rendezett ünnepségen, Szécsény község előjárósága a Városháza mellett nyíló kis utcát Bárkányi Jánosról nevezte el. ⁴⁷ Ezzel előkészületét vette a két évvel később bekövetkezett ünnepség sorozatnak, amikor is a ferences rendház alapításának 600. évfordulóját ünnepelte. De ki is volt ez a személy, akit névadóként és példaképként választottak?

II. Rákóczi Ferenc ábécéskönyvében az alábbi bejegyzés olvasható: „A bölcsesség kezdete az Úr félelme. Kitől minden jónak áldását kívánja Páter Bárkányi János a méltóságos és nagyságos fejedelmi nagy Rákóczi famíliának méltóságos csemetéjére, Rákóczi Ferikére. Kinek az Úr napjait sokakra terjessze, földön, mennyben nagyra nevelje!” ⁴⁸ Bárkányi János ferences szerzetes volt és 1689-ben azzal bízták meg előjárói, hogy az 1683-as török kiűzését követően, a pestis következtében elnéptelenedett Szécsény újratelepítésében vegyen részt és a romos kolostor restaurálásának munkálatait irányítsa. Szécsény „második megalapítója”-ként is szokták őt nevezni. ⁴⁹ Személyisége pedig méltó példaképe lett a fiatalságnak.

45 SZCSOSP I. Csapatinduló eredeti kottája.

46 Nógrádi Hírlap, 1934/48. december 2. 4. Cserkészellenőrzés.

47 HAUSEL SÁNDOR: *Utcanevek Szécsényben*. Szécsény, 1990. 19. (A Kubinyi Ferenc Múzeum helytörténeti füzetek 1.)

48 SZÁNTÓ KONRÁD: *A katolikus egyház története*. 2. köt. Bp., 1988. 793.

49 KÓNIG i. m. 179–196.

A cserkészparancsnokok tevékenysége és szerepe

„A cserkészlet iránt rajong a fiatalság, az öregek pedig üdvös mozgalomnak minősítik.”⁵⁰ Írják a csapatról a pozitív jellemzést 1935-ben. Ahhoz, hogy ez a rajongás mindvégig megmaradjon az kellett, hogy a csapatot olyan egyének irányítsák, akik nemcsak parancsnokai voltak, hanem lelkes szervezői lettek a cserkészéletnek és értettek az ifjúság neveléséhez. Ezért a szervezeti felépítésben a legfontosabb szerep a parancsnokság volt.

Mielőtt még rátérnék a parancsnokok bemutatására, említést kell tenni arról, hogy az MCSSZ részéről ki lehetett vezetője a csapatnak. Ha egy csapat megalakult, működését tekintve akkor volt hivatalos, ha bejelentették az MCSSZ-nek és ők megadták az engedélyt, ezáltal csapatszámot is kaptak. A csapatot természetesen valakinek irányítani is kellett. Ezt a tisztséget többnyire arra az egyénre bízta – ideiglenes határozattal –, aki megszervezte. Ez a személy lehetett a plébános, a káplán, a tanító és öregcserkész is, de kötelezve volt arra, hogy cserkésztiszt-képző táborba kellett mennie, ahol a megszerzett ismeretekből vizsgáznia kellett. Amikor ez megtörtént és közzétették a Vezetők Lapjában, akkor már véglegesen irányíthatta a csapat munkáját. Természetesen előfordultak kivételek is abban az esetben, ha valamilyen oknál fogva ezt a hivatalos utat nem járták végig. Itt gondoljunk elsősorban arra, hogy a szervezeteket többször helyezték más-más kolostorba és így nem adódott lehetőség arra, hogy az új parancsnok levizsgáljon. De előfordult azt is, hogy be sem jelentették és ugyanakkor névleg a kolostor főnöke vagy a plébános volt a parancsnok, de az őrsi összejöveteleket már nem ők tartották.

A szécsényi csapat esetében az alábbi személyekről van tudomásom, akik a vezetésben szerepet játszottak:

Cserkészparancsnokok:

1. *P. Köröstyös Krizosztom:* nevéhez fűződik a csapat megalakítása. Hivatalosan 1934 szeptemberében igazolták a szécsényi csapathoz.⁵¹ Nem sokáig működött itt, mivel 1935. július 21-én megérkezett a rendi tabula, hogy elhelyezést nyert Szigetvárra. Ezen a napon búcsúztatták és tábortüzet rendeztek a tiszteletére. „Este a cserkészek bensőséges tábortüzi ünnepélyen búcsúztak P. Krizosztomtól, mint parancsnoktól. A búcsú szavait a nagy húsz-huszonkét éves fiúk zokogása, sírása fojtotta el.”⁵² Véglegesen szeptember 8-án hagyta el Szécsényt.⁵³

Krizosztom atyáról még annyit kell megjegyezni, hogy mártíromságot szenvedett. Újvidéken teljesített szolgálatot és az 1944. október 26-án bevonuló partizánok először vele végeztek. Az összeszedett papok és hívek közül őt választották ki elsőnek és októ-

50 MNM Ad. 4502. TÓTH ÁRPÁD: *Szécsény nagyközség (Nógrád vm.) lakosságának lelkülete és kultúrája*

51 Vezetők Lapja, 1934/9. szeptember 185–186. p. „Zöld közlöny”

52 SZFK L, Hist. Dom. III. 1935. július 21.

53 SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1935. szeptember 8.

ber 28-án agyonverték. A vele megölt kb. 250 magyart a Duna partján tömegsírba földelték el.⁵⁴

2–3. *Arató Sándor és Csontos Miklós tanárok*: A csapat életében betöltött szerepük-ről csak annyit sikerült megtudnom, hogy 1934-ben a szervezésben részt vettek és a helyi polgári iskolában tanítottak.⁵⁵

4. Krizosztom pátertől a parancsnokságot *Tamás Krizánt* vette át. A hivatalos kinevezésére nem találtam forrásokat. Ő sem vezette sokáig a csapatot, mivel 1937. július 26-án áthelyezték Simontornyára.⁵⁶ Az ő nevéhez fűződik a salgói táborozás és a cserkészzenekar megalakítása.

5. Az MCSSZ Igazoló Bizottsága 1937. október 11-i ülésén próbaidős vezetőnek ki-nevezte *Alpár Gyulát* a csapathoz.⁵⁷ Személyiségéről, működésének idejéről hallgatnak a források.

6. Krizánt pátertől a parancsnokságot *Trauth János* kántortanító vette át 1937. november 15-én.⁵⁸ Ő az alapítástól kezdve 1942-ig volt a csapat tagja. Többször vette át a vezetést, ill. a cserkészek oktatását végezte.⁵⁹ Tevékenysége minden fontos esemény-nél feltűnik, a jelzett időszakban parancsnokságát 1940. február 3-án erősítették meg, amit tanúsít megmaradt cserkészigazolványa is.⁶⁰ Tisztségéről 1942. január 1-én mon-dott le⁶¹ és 13-án át is adta a parancsnokságot.⁶² Döntését azzal indokolta, hogy a cser-készlet a honvédség fennhatósága alá került.⁶³

Trauth Jánosról még annyit kell megjegyezni, hogy élete végéig köztisztviselőként álló személyiség volt. 1923–1978-ig kántorizált a szécsényi templomban. 1973-ban VI. Pál pápa 50 éves kántorizálása alkalmából egyházi kitüntetésben és áldásában részesítette őt.

7. A parancsnokságot *P. Szalóki Felicián* vette át. Hivatalos megerősítésére nem ta-lálhatók adatok. 1941-ben bekapcsolódott a cserkészletbe, akkor a farkaskölykök csapa-tában működött.⁶⁴ Nevéhez szintén a táborozások fűződnek.

8. Felicián atyától *Páter Áldási Amand* vette át a parancsnokságot 1943-ban. Hiva-talos megerősítése 1943. március 19-én történt meg.⁶⁵ 1940. november 14-én került a szécsényi kolostor élére,⁶⁶ és 1942. június 28-án cserkészisztitképző táborba ment.⁶⁷ Amand atya nevéhez a háború okozta károk helyreállítása fűződik. 1950-ig működött itt mint plébános.

54 SZÁNTÓ KONRÁD: *A meggyilkolt katolikus papok kálváriája*. 2. kiad. Bp., 1992. 28.

55 SZOPEK *i. m.* 115.

56 SZFKL, Hist. Dom. III. 1937. július 26.

57 Vezetők Lapja 1937/4. december 1. 46. „Zöld körlevél”

58 Uo.

59 KÉKKŐI LÁSZLÓ: *János bácsi (Trauth János)*. In: *Szécsény az emlékezés hitelével*. 1. Szécsény, 1986. 145.

60 KFM. Dokt. 83.74.1.

61 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1942. január 1.

62 SZFK L, Hist. Dom. III. 1942. január 13.

63 KÉKKŐI 1986. 145.

64 SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1941. szeptember 4.

65 Vezetők Lapja 1943/20. április 87. p.

66 SZFK L Hist. Dom. III. 1940. november 14.

67 Uo. 1942. június 28.

9. Amand atya a csapat vezetését – minden bizonnyal a háborús események hatására – *Kiss Kornél* atyára bízta 1944. október 22-én.⁶⁸ Ez hivatalosan nem lett megerősítve. Az ő működése nem tartott sokáig, mivel 1945-ben már másik kolostorba helyezték.

10. Tőle a parancsnokságot *Szántó Konrád* atya vette át 1945. szeptember 7-én,⁶⁹ 9-én pedig már cserkésztitkári megbeszélésre utazott Balassagyarmatra.⁷⁰ Konrád atya az utolsó élő cserkészparancsnok. Visszaemlékezésében így írt a cserkészetéről: „1947 nyarán a csapattal három hetes táborozáson vettem részt. Táborhelyünk a hollókői vár alján lévő erdőben volt. A fiúkkal kitűnő táborigényű építetünk, gyönyörű táborigényű oltárt emeltünk. Részben a ferences rendház és plébánia, részben pedig városi előjáróság adományából fedeztük a táborozás költségeit. Táborhelyünkről több túrát tettünk, sok gyakorlaton, játékon vettünk részt.”⁷¹ Az ekkor megrendezett tábor volt az utolsó a csapat történetében és talán a legemlékezetesebb a mai napig is.

Konrád atyával kapcsolatosan még az alábbiakat kell megjegyeznem. Neve és tevékenysége az egyháztörténelem tükrében fogalom. Nemzetközi hírű ferences egyháztörténész, számos tudományos munkája született. 1960-ban koholt politikai vádak alapján letartóztatták és másfél évet ült börtönben. Ennek előzménye már itt, Szécsényben kezdődött 1946-ban, amikor is ráakarták bizonyítani, hogy a szovjet emlékmű körülmények között a cserkészek hajtották végre és ennek ő volt az értelmi szerzője. Erről majd a későbbi fejezetben olvashatunk bővebben. Ő vezette még a cserkészenekart is, a Katolikus Legényegyletet és a Férfi Dalárdát. 1947. szeptember 7-én búcsúztatták el Szécsényből.⁷²

11. Konrád atyától a parancsnokságot újból *Amand atya* vette át és vezette az 1948-as feloszlataig.

Cserkésztitisztek:

A csapatok életében a parancsnoki szintű vezetés másik fontos tisztsége volt. Ők irányították az ifjú cserkészeket, képezték és időnként helyettesítették a parancsnokot is. Az alábbi személyekről vannak ismereteim, akiket említenek a források:

1. *Pusztai Béla*: Lelkes motorja volt a csapat szervezésének és az őrsi életnek. Súlyos betegségben halt meg. Emléke az öregcserkészekben máig él.⁷³ 1943 szeptemberében ő tartotta a csapat összejöveteleket.⁷⁴

2. *Földi Károly*: Róla csak annyit sikerült megtudni, hogy 1940. február 1-jével Szécsényből is eltávozott.⁷⁵

3. *Páter Juhász Ágostonról* pedig 1940-ben feljegyezték, hogy bekapcsolódott a cserkész munkába.⁷⁶

68 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1944. október 22.

69 Uo. 1945. szeptember 7.

70 SZFK L. Hist. Dom. III. 1945. szeptember 9.

71 P. SZÁNTÓ KONRÁD levele Galcsik Zsolthoz. Budapest, 1985. május 14. Ezúton mondok köszönetet Konrád atyának, hogy visszaemlékezésével készségesen segítette a munkámat.

72 SZFK L, Hist. Dom. III. 1947. szeptember 7. – SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1947. szeptember.

73 KÉKKŐI 1990. 119.

74 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1943. szeptember-október.

75 Uo. 1940. február 1.

76 Uo. 1940. április 1.

4. *Ágner László*: 1942-ben még mint szertáros működik, 1946-ban pedig már az újoncokat képezi.⁷⁷

A Farkaskölykök csapatának vezetői:

Sajnos ennek a csapatnak nem ismerjük az összes vezetőjét. Minden bizonnyal nem mindig voltak kinevezve külön személyek, hanem a parancsnok, vagy az általa kijelöltek irányították. Név szerint az alábbi személyekről sikerült ismereteket gyűjteni:

1. *Páter Jeney Jenő* volt a kiscserkészek megalapítója, 1939. március 5-én helyezték el Szécsényből.⁷⁸

2. *Trauth János* kántortanító 1934-ben.⁷⁹

3. *Herkovics Magdolna* polgáriskolai tanárnő 1934-ben.⁸⁰

4. *Páter Szalóki Felicián* 1941-ben foglalkozott a kiscserkészekkel.⁸¹

5. *Sólyomvári ?* zászlós 1944. október 15-én vette át a kiscserkészek vezetését.⁸²

A csapat teljes tiszti beosztását csak 1942-ből ismerjük:

Parancsnok: Páter Szalóki Felicián

Parancsnok-helyettes: Páter Áldási Amand házfőnök

Rajparancsnok: Balogh László hadnagy

Tisztjelöltek: Fejér Pál, Klárik Andor, Kékkői Károly

Segédtiszt: Pusztai Béla

Pénztáros: Tátrai Ferenc

Szertáros: Ágner László⁸³

Az őrsök működése

A cserkészcsapat tagjai 6-8 főből álló **őrsök**be voltak beosztva. Vezetésüket két-három évvel idősebb cserkészre bízták, akik a legfontosabb cserkészismeretekkel rendelkeztek. Valójában az őrsi élet volt a cserkész számára a legfontosabb kapocs, mivel itt élte ki az ismeretekre vágyó romantikáját. Egy csapatban létszámtól függően több őrs is működött. Az őrsök **rajok**ba szerveződtek, melyek általában két-három őrsből álltak. 1939-ben arról tájékoztat a Vezetők Lapja, hogy a 845. sz. csapatnál három raj működik és 30 P. tagdíjat fizetnek.⁸⁴ A rajoknak külön elnevezésük nem volt, csak számjegyük. A rajokat külön rajparancsnok vezette, többnyire a legtapasztaltabb őrsvezetők. „Külön voltak őrsi, raj, és csapatgyűlések, amelyek igen változatos játékokkal, csatkiáltásokkal, térképismerettel, énekléssel teltek el. Az őrsök általában állatneveket kap-

77 Uo. 1942. január 1. és 1946. január 25.

78 Uo. 1939. március 5.

79 SZOPEK i. m. 115.

80 Uo.

81 SZRKP L, Hist. Paroc. I. 1941. szeptember 4.

82 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1944. október 15.

83 Uo. 1942. január 1.

84 Vezetők Lapja 1939/6. február 1.

tak: vadgalamb, sas, sólyom, bagoly, vidra, sirály, farkas stb. őrs. A névadó állat minden tulajdonságát tudnia kellett az őrs tagjainak. Ez volt a zászlókra is hímezve.”⁸⁵ A szécsényiek esetében az alábbi *őrsneveket* ismerjük:

1934. Vadgalamb, Öreg, Sólyom⁸⁶

1940. Sólyom, Farkas, Rigó, Mókus, Zerge⁸⁷

1942. Fecske, Fehérszarvas (ez lett Turul), Medve, Táltos, Mókus⁸⁸

1944. Turul, Fecske (Táltos) Farkas, Bagoly, Mókus, Pacsirta⁸⁹

1946. Sólyom, Turul, Sirály, Farkas⁹⁰

1947. Kacsa (Zebra és Bagoly)⁹¹

Az őrsök *indulót* is választottak maguknak.⁹²

A Bagolyőrs indulója:

Csillag fenn ragyog
s a bagoly már huhog,
Ne aludj, ne aludj édes komám
Acél karunk munkára vár!
Uh-uh, uh-uh, uh-uh!

A Sirályőrs indulója:

Sirályfiúk, cserkészek
menetelnek, bum-csin-bum!
Nem kell nékik zeneszó,
rezesbanda bum-csin-bum!
Van őnékik kedvesebb
Hangszerük a csengő-bongó
Az édes magyarnyelvük,
bum-csin-bum

A Sasőrs indulója:

Ici-pici csapatunk,
Harmadik őrs mi vagyunk!
Télen nyáron dolgozunk,
Mégis vidámak vagyunk!
Trára-rára-trárarára csimbum!

85 KÉKKÓI 1990. 118.

86 Uo. 120.

87 SZCSOSP I. Cserkésznapló, 1940. ápr. 10. A Zerge őrsöt május 27-én feloszlatták.

88 Uo. 1942. szeptember 16., november 13. valamint a Medveőrs portyázási naplója, 1942. július 27–28.

89 Uo. 1944. október 29.

90 Uo. 1946. március 8.

91 Uo. a Kacsaőrs portyázási naplója, 1947. július 28.

92 KÉKKÓI 1990. 123–124.

Farkasórs:

Fázunk és éhezünk
Átlóve oldalunk
Részünk minden nyomor.
De szabadok vagyunk.

De milyen is volt a cserkészek „mindennapi” élete? A legfontosabb feladatok egyike volt az ügyesség és a jellemnevelés. „Nagy gondot fordítottak a megfigyelőképesség fejlesztésére. Ennek játéka volt a kirakó kim. Az őrsvezető különféle tárgyakat letakart a kalapjával, aztán egy perc szemlélődés után újra letakarta. Mindenkinek papírra kellett írnia, milyen tárgyak vannak a kalap alatt. Vagy a forgószínpad, amelyik 4-5 állomásból állt. Az egyiknél különböző csomózásokat, máshol útjeleket, morzejeleket, zászló táviratozás stb. tanultak, ill. vizsgáztak ezekből.”⁹³ Az ügyességi ismereteket különböző versenyeken és a táborokban mutatták meg. Ezekről majd a következő fejezetekben bővebben olvashatunk.

A jellemnevelésnél arra törekedtek, hogy a cserkész tudjon engedelmeskedni a tíz törvénynek. Ennek szellemében sorozatos volt a hetiparancs ismertetése, pl. 1942. szeptember 2-án tartott összejövetelen erről tartottak előadást.⁹⁴ A rendre pedig különösen nagy figyelmet szenteltek. Erről 1943. április 16-án külön gyűlést is tartottak.⁹⁵ A cserkészotthon épületét maguk takarították. Feljegyezték 1945-ből, hogy a tisztiszo- bát is rendbetették.⁹⁶ Az otthon belső nagy termét felosztották az őrök között, azt maguk díszítették, sőt ebből még versenyeket is rendeztek. 1940. ápr. 20-án „Lezajlott az őrsi sarkok díszítési versenye is. A bírálóbizottság a következő sorrendet állította fel a mutatott munka alapján. Elsők a Sólymok lettek 10 ponttal, másodikok a Farkasok 9 ponttal, harmadikok a Rigók, negyedikok pedig a Mókusok.”⁹⁷ A cserkész-törvény takarékosági elve úgy érvényesült télen, hogy a fűtés miatt az őrsi összejövetelek egy nap lesznek megtartva – írják 1939-ben.⁹⁸

Természetesnek tekintették a cserkészek vallásos nevelését. Ez megmutatkozott abban is, hogy az összejöveteleket imával kezdték, ugyanakkor az egyházi rendezvényeken a csapat testületileg jelent meg. Erről majd a következőkben olvashatunk bővebben.

A templomi viselkedésnek is megvolt a sajátos formája: „A vasárnapi 8 órai misén az ifjúság miséjén az egyletek, egyesületek, iskolák, leventék zárt rendben vonultak a templomba. (...) A cserkészek a padok mellett két sorban. A cserkészek a kalapjukat a fejükön hagyhatták a mise alatt. Csak Úrfelmutatáskor, a csengettyűjelzésre vették le egyszerre, a cserkészbotok egyszerre koppantak, mikor letérdeltek.”⁹⁹ A cserkész-munkaévek megkezdését a Mindenhatóhoz való bizakodással és befejeztét hálaadással zárták minden évben.

93 Uo. 118.

94 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1942. szeptember 2.

95 Uo. 1943. április 16.

96 Uo. 1945. október 26.

97 Uo. 1940. március 15.

98 Uo. 1939. december 11.

99 BÀN LAJOSNÉ: *Vallásos élet a huszadik század első felében Szécsényben.* SZHH, 1988/2. 6. évf. 1983. 39.

Az őrsi életnek másik jellegzetes pontja volt még a „kikapcsolódás” jellegű, vidámsággal egybekötött szórakozás., De ezek is nevelő jellegűek voltak. 1940-ben bevezették a csapattea megtartását, melynek lényege az volt, hogy kellemesen teázgattak a gyűlések alatt.¹⁰⁰ A téli estéken játékos szórakozásokat rendeztek, „Játszik kicsi és nagy. Ki pingpongozik, ki dominózik, az egyik „Fekete Péter”-t játszik, a másik a „Ne neved korán”-nal szórakozik. Mindenki vidám és jókedvű.”¹⁰¹ Olyan téli összejövetelt is tartottak, ahol Szécsény mondáit beszélgették el velük.¹⁰²

Hangsúlyt fektettek arra, hogy az őrsvezetőket megfelelően kiképezzék, ezért őrsvetetői táborba küldték őket. Így került ide 1943-ban Zsíros Lajos, Rádi János és Víg János.¹⁰³ Az ott szerzett tapasztalatokról május 7-én beszámolt tartottak,¹⁰⁴ sőt egy következő összejövetelen a hozottakat (énekek, játékok) gyakorolták is.¹⁰⁵ A képzett őrsvetetők által hatékonyabban folyt le az újoncok kiképzése, és ezáltal megtörténhetett az avatásuk. A csapat alapítását követő évben már Trauth János avatott is újoncokat.¹⁰⁶ Emlékezetes még az 1936-ban megrendezett is, mivel ekkor már a zenekar is szerepelt és vásárt is rendeztek a szegény cserkészek javára.¹⁰⁷ 1940-ben 17-en tettek fogadalmat, ill. újították meg (*Józsa Pál, Brunda Mihály, Domszky György, Zérci Lajos, Szabó László, Tóth János, Gáspár László, Velencei István, Rádi János, Langer Antal, Petrovics Lajos, Lőrinc László, Hlavacska Ferenc, Víg János, Földi János, Vince Ferenc, Sztremi István*)¹⁰⁸ Tevékenységüket a kerületi ellenőr 1941. február 21-én megtekintette és pozitívan minősítette a csapat munkáját.¹⁰⁹

Más csapatokkal való kapcsolattartásra csak egy esetben található forrás, miszerint a balassagyarmati cserkészek 1945. szeptember 30-án ellátogattak Szécsénybe és ekkor Konrád atya megmutatta a kolostort, majd délután hadijátékot rendeztek számukra.¹¹⁰

A cserkészcsoport létszáma a következőképpen alakult 1944–1948. között:¹¹¹

Év	1944/45	1945/46	1946/47	1947/48
Létszám	65	80	92	103

A nagy táborozások

A cserkészlet romantikáját koronázta meg a többnyire minden évben lezajlott táborozás. Már az alapítás évében megrendezésre került a csapat életében az első táborozás

100 SZCSCSP I. 1940. január 8.

101 Uo. 1941. január 19.

102 Uo. 1943. január 7.

103 Uo. 1943. április 4.

104 Uo. 1943. május 7.

105 Uo. 1943. május 21.

106 SZFK L. Hist. Dom. III. 1935. október 6. – SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1935. október 6.

107 SZ RKP L. Hist. Paroc. I. 1936. december 13.

108 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1940. február 2.

109 Uo. 1941. február 21.

110 Uo. 1945. szeptember 30.

111 SZFK L. Archivum Conventus Szécsényiensis 1941–1946, 1/1945, 1/1946, 1/1947, 1/1948.

Szentkúton.¹¹² „Kezdődnek a nyári táborozások. Akkor még nem volt szokás inasoknak, segédeknek, parasztyereknek szabadságot adni. Indul az agitáció a ferences páterek részéről. Akinek nincs pénze, azt segítjük. Sátorakat kölcsönöznek, élelmiszert koldulnak és 1935-ben már egy nagyon kedves, jól sikerült, hangulatos tábor emlékével búcsúznak a szécsényi fiatalok *Rárópusztától*.”¹¹³ Ekkor két hetet töltöttek együtt Krizosztom atya vezetésével.¹¹⁴ A költségekhez a község is hozzájárult 30 P-vel.¹¹⁵ 1936-ban már *Szilvásváradra* utaztak táborozni Krizánt páterrel. A szponzorálás céljából a cserkészparancsnok levélben kereste meg Pallavicini Alfonz őrgrófot szilvásváradai birtokán, aki a táborozási helyet biztosította, a Volent fivéreket, Istvánt és Lajost Szécsényből és Pöstényből, majd helyben a következő birtokosokat: Gross Jenőt, Emberger Bélát, Velics Antalnét és Szabados Gyulát.¹¹⁶ A község 50 P-vel támogatta a táborozást.¹¹⁷ Július 5-én a kolostor házfőnöke és báró Orosdy Fülöpné a kerület képviselője meglátogatta a csapatot.¹¹⁸ 12-én a tábor befejezése során hazafelé megtekintették Eger és Szentkút nevezetességeit is.¹¹⁹ Ennek a tábornak megmaradt a napirendje, ezért ezt közlöm azzal a megjegyzéssel, hogy a többi is hasonlóan zajlott le.¹²⁰

Délelőtt

7,30-kor ébresztő, a konyhás őrnek 6-kor
7,30–7,45-ig reggeli torna
7,45–8,10-ig mosakodás, öltözködés
8,15-kor zászlófelvonás, reggeli ima
8,30-kor reggeli, sátoztakarítás
9–11,30-ig őrsi foglalkozás
11,30–12,30-ig fürdés, utána öltözködés ebédhez

Délután

1-kor ebéd, utána kötelező pihenés, naplóiírás, levelezés
3–5-ig őrsi foglalkozás
5–6-ig fürdés
6–7-ig játék
7-kor vacsora, utána kihallgatás
8.30-kor tábortűz
9,30-kor napiparancs, esti ima, zászlólevonás
9,45-kor takarodó, lefűvás
Az éjjeli őrség tábortűzgyújtáskor szolgálatba lép.

112 SZOPEK *l. m.* 115.

113 KÉKKÓI 1990. 120.

114 SZFK L. Hist. Dom. III. 1935. július 1. – SZRKP L. Hist. Dom. I. 1935. július 1.

115 NML. V. 503. 10. k. Szécsény nagyközség képviselőtestületének jegyzőkönyve 1932–1935, 19. jkv. 1935. jan. 22. IV. ülés, IV/4–1935. kgy. szám.

116 KFM, Dokt. 81. 196. 1.

117 NML: V. 503. 11. k. Szécsény nagyközség képviselőtestületének jegyzőkönyve 1936–1937. I. jkv., 1937. március 6. 54/I/1937. kgy. szám.

118 SZFK L. Hist. Dom. III. 1936. július 5., SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1936. július 5.

119 SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1936. július 12.

120 KFM Dokt. 81.197. 1.

Ezen kívül táboroztak még 1937-ben Orosdy bárónő pilisi birtokán is, aki akkor külön 100 P-s adományával támogatta a csapatot.¹²¹ 1938-ban *Salgóbanán*, 1939-ben *Füleken*, 1940-ben pedig *Rárópusztán* voltak. Az 1941. évi táborozás elmaradt a légoltalmi készültség miatt.¹²² 1942-ben pedig báró Buttler Elemér hívta meg *kelecsényi* birtokára a csapatot három hétre.¹²³ A Turul, a Medve- és a Táltosörs portyázási naplói megmaradtak, valamint a legemlékezetesebb táborozásról készült örsi napló is 1947-ből. Ekkor Szántó Konrád atyával töltöttek két hetet *Hollókön*. Ezekből a naplóból tárul igazán elének a táborozás valódi élménye, melyből megtudjuk, hogy mit is jelentett számukra átélni a természetben kalandvagyukat, és azt, hogy ők táborozhattak.

A táborozások mellett kisebb kirándulásokat is szerveztek Szécsény környékén, pl. 1946. április 28-án a benczúrfalvi téglagyárhoz mentek el és katonás játékot is játszottak.¹²⁴

A táborozások, valamint a kirándulások élményeit tábortüzek keretében mesélték el. De nemcsak ebből a célból rendeztek ilyen összejöveteleket, hanem előfordult, hogy a munkaévet is ezzel kezdték meg pl. 1940. szeptember 22-én.¹²⁵ Volt olyan eset is, amikor a tábortűz keretében került sor az újoncok fogadalomtételére is, mint 1942. május 17-én,¹²⁶ vagy pedig, ha valamelyik parancsnok elbúcsúzott a csapattól. Tábortűzet rendeztek Konrád atya tiszteletére is 1947-ben.¹²⁷ A tábortűzi élményeknek mindenki részese lehetett, egy esetben van tudomásom arról, hogy belépőt kértek érte, 1946-ban. Megjegyzik, hogy a bevétel csak néhány tojás árát érte.¹²⁸

Ügyességi versenyek

A csapat tagjai a megszerzett ismereteket különböző ügyességi versenyeken bizonyították. Ezek a versenyek nemcsak a cserkészettel függtek össze, hanem a sport adta lehetőségekkel is. 1935-ben kerületi tűzoltóversenyt rendeztek, és a cserkészek szép sikert értek el.¹²⁹ A világháborús hősök emlékére „1936-ban kezdetét vette az október 6-án rendezett „Kegyeleti Staféta” amelyik 10x200-as távon zajlott le a Káprásaljától a tűztornyon lévő hősi emlékműig. Résztvevői a cserkészcsapat, a legényegylet, a polgári iskola, a levante egyesület és a honvédség volt. Sajnos ez a szép és látványos sportrendezvény csak néhány évig maradt fenn.”¹³⁰

A sport nagy szorgalmazója volt Páter Szalóki Felicián csapatparancsnok, aki Szécsényben a sísport alapjait tovább építette és népszerűsítette el.¹³¹ Kerületi levante

121 SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1937. jún. 18.

122 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1941. június 1.

123 Nógrádi Hírlap 1942/34. augusztus 22. 4. Képviselőink és a cserkészek.

124 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1946. április 28.

125 Uo. 1940. szeptember 22. – SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1940. szeptember.

126 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1942. május 17.

127 SZFK L. Hist. Dom. III. 1947. szeptember 7. – SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1947. szeptember.

128 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1946. május 31.

129 SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1935. május 26.

130 KÉKKÓI László: *Szécsény sportéletének múltja (visszaemlékezés)*. In: SZHH 1981/2. 19. – *Nógrád megye története 1944–1962*. 4. köt. Szerk. MOLNÁR PÁL. Salgótarján, 1970. 152.

131 KÉKKÓI 1981. 19.

versenyeken is részt vettek, ahol 1939-ben a csapat az első díjat nyerte el.¹³² 1941-ben pedig a cserkészek részére meghirdetett ócskavasgyűjtési versenyben vettek részt. Az elért eredményről nem találhatók források.¹³³

Cserkészotthon létesítése

A szécsényi egyesületeket tárgyaló fejezetben már említettem, hogy 1928-ban megalakították a Katolikus Legényegyletet, majd néhány év múltával a cserkészcsapatot. A ferencesek tudták, hogy ezek a vallásos egyesületek csak úgy működhetnek sikeresen, ha állandó helyiséget biztosítanak részükre. Minden bizonnyal ennek gondolatát többször felvetették az egyházközségi gyűléseken, ezzel kapcsolatos forrás még nem került elő.

1936-ban nyílt lehetőség arra, hogy ez megvalósulhatott, ugyanis a templomhoz közel fekvő ún. Krivácsy-féle házat az örökösök eladták. December 9-én kötötték meg az adásvételi szerződést 10 ezer P. vételárban, és 27-én már a tulajdonjogot is áttették a kolostor javára.¹³⁴ Az adásvételi szerződés szövegét nem ismerjük. A vételár előteremtéséhez minden bizonnyal igénybe vették a hívek adományait is, de erre nem utalnak a források. Az öregcserkészek elbeszélése szerint a megvásárolt épület egy régi „L” alakú lakóház volt, ami a kítűzött célnak nem felelt meg.¹³⁵ Lebontották, és az iparosok, a hívek és az egyletek tagjainak segítségével megkezdték az építkezést. A munkálatokkal annyira előrehaladtak, hogy április 1-én már birtokukba is vehették az épületet.¹³⁶

Tekintettel arra, hogy az építkezés pénzbe került, ezért támogatói kérelemmel fordultak a községi és a vármegyei eljárásához. Mindkét részről 100-100 P-vel támogatták a kérelmet,¹³⁷ ezen kívül Szécsény részéről elengedésre került 50 P. vagyónátruházási illeték.¹³⁸ Nagyobb összegű adományt kaptak Orosdy Fülöpné bárónőtől is, aki 400 P-vel járult hozzá a kiadásokhoz.¹³⁹ Kérelemmel fordultak még a Földművelésügyi Minisztériumhoz is 1937. október 13-án a vármegye alispánján keresztül. Támogatásként meg is szavaztak 1500 P-t, de ezt nem használták az „előírt feltételek miatt”. Ezeket hét pontban foglalta össze a minisztérium és minden bizonnyal a negyedik volt az – mivel ez van bekarikázva és vastagon megjelölve –, ami miatt nem vették igénybe az államsegélyt. Lényege az volt, hogy az épületet csak a minisztérium engedélyével lehet megterhelni, és 1500 P tőke erejéig az államkincstár javára jelzálogi biztosítékot kötnék. Öt évig nem is volt a segély fel nem használásából semmilyen ügy, mígnem az FM 1942. április 15-én tájékoztatást kért az összeg elszámoltatásáról az alispántól. A hosszas levelezésből kiderül, hogy a plébánia vétlen, mivel a pénzt nem használták fel s

132 SZRKPL: Hist. Paroc. I. 1939. június 18.

133 Nógrádi Hírlap 1941/36. szeptember 6. 3. p. Jutalom a leventéknek és a cserkészeknek.

134 NML. XV. 3. 570. d. Nógrád Megyei Földhivatal iratai, 2053. sz. betét (telekjegyzőkönyv).

135 SZCSCSP I. Hangkazetta l.

136 SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1937. április 1.

137 NML. IV. 432. 14. k. Nógrád-Hont vármegyei Törvényhatósági Bizottságának iratai, kisgyűlés, 1937. május 26. (4137/1937 kgy. sz. 376. jkv.) és rendes gyűlés, 1937. szeptember 28. (11.098/1937 kgy. sz. 114. jkv.)

138 Uo. rendes gyűlés, 1937. július 29. (9669/1937 sz. 612. jkv.)

139 SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1937. július 1.

ugyanakkor a vármegye más célra fordította. Végül is az államsegélyt vissza kellett fizetnie vármegyének.¹⁴⁰

Ettől függetlenül az épület teljesen elkészült és 1937. november 19-én Páter Oswald felszentelte az új otthont, mely a III. Rend tagjainak is helyet biztosított a későbbiekben.¹⁴¹ Az épület éveken keresztül töltötte be előírt funkcióját 1948-ig, a csapat feloszlásáig.

A kiscserkészek (farkaskölykök) csapatának működése

A teljesség kedvéért néhány gondolatban szólni kell a kiscserkészek csapatáról is. „Miként a szintén angol eredetiből a magyar talajba átültetett cserkész munkánál, úgy a cserkészéletre előkészítő farkaskölyök-munkánál is Baden-Powellnak, a világ főcserkészének a farkaskölykök részére angol nyelven kidolgozott, próbáztatási rendszerét vettük alapul, de annak anyagát a magyar gyermekek lelki világának megfelelően átalakítottuk a minden próbáknál a magyar élet különleges viszonyaira tekintettel voltunk.”¹⁴² „Országos viszonylatban ennek két ága létezett. A katolikus irányzatú Farkaskölyök és a protestáns irányzatú Apród mozgalom. Végeredményben a névtől függetlenül, mindkettő azonos célkitűzésekkel és hasonló tematikával dolgozott, már egész kiskorban, 6–10 évig kielégítve a kicsinyek romantika vágyát, tanítva a szépre, jóra, nemesre, előkészítve a későbbi cserkészéletet.”¹⁴³

A kicsiknek külön volt *két törvényük* és ők erre tették le az ígéretüket;

1 A farkaskölyök hallgat az öregfarkasra.

2, A farkaskölyök uralkodik önmagán.

Jelszavuk: „*Tedd, ami tőled telik!*”¹⁴⁴

Szervezeti felépítésük a kiplingi módszert követi. Vezérfarkas Akela, farkasok tanácsa, farkaskölykök és A dzsungel könyvének gyönyörű, tanulságos meséi, amelyek felizitották a kicsik fantáziáját, összetartásra, igazságosságra és becsületre tanítottak, az állatok és a természet szeretetére, igazi emberi életre.¹⁴⁵

„A farkaskölyök-munkának lényeges része a próbázás. Kiképzés nélkül csak egyszerű ifjúsági egyesületté leszünk. Aki farkasfalvát vezet, kell, hogy lássa a különbséget a kiképzett és a ki nem képzett farkaskölyök között. A próbára szükség van, mert ez a kiképzés eredményességének bizonyítéka. Ha a bukfencet, vagy bakugrást csak játékként üzzük, az aki nem tudja nem is fogja megtanulni. Ha próbáztatunk, akkor a becsvágy űzi a fiatal fiút az ügyesség elsajátítására. Az elért próbának külsőleg való jelzése is erre való. A próba kell, mert elősegíti, rávezeti, sőt sokszor rákényszeríti a fiúkat, hogy megtegyék, ami tőlük telik. A farkaskölyök-próbák feloszlanak: ígéretpróbára, melyet az ígérettétel előtt, a próbaidő befejeztével kell letenni, egy- és kétszillagos próbára, to-

140 NML IV. 454. 30. d. 3386/1943. Nógrád-Hont vármegye Alispánjának iratai, valamint MOL K-184 1942-31-112.306 és 1943-31-210.207

141 SZFK L. Hist. Dom. III. 1937. november 19. – SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1937. november 19. és Templomi hirdetések könyve 1936. július 5.-1938. augusztus 28., 1937. november 14.

142 GERRITSEN VILMOS: *A farkaskölyök próbák*. Bp., 1932. 9.

143 KÉKKÓI 1990. 124.

144 GERRITSEN *i. m.* 7.

145 KÉKKÓI 1990. 124.

vábbá 12 különpróbára, melyek közül tetszés szerint lehet válogatni. A farkaskölyök-próbák felölelik az egész fiút. Lelki, jellembeli, egészségi, ügyességi kiképzést adnak. Ránevelik a fiút mások iránti előzékenységre, segíteni vágyásra. A próbákat a vezetőknek és vezetetteknek egyaránt kellő komolysággal kell felfogniok, mert a felületes és túlságosan könnyű próbázás a jellemet kezdi ki. félmunkának eredménnyel nem szabad járnia.”¹⁴⁶

Számukra két próbaidőt kellett teljesíteniük, a nyolc év körülieknek az egycsillagost, a kilenc év körülieknek pedig a kétszillagost. Ismerniük kellett pl. *a nemzeti zászlót, a magyar rovásírás ábécéjét, magyar mondákat, a Himnusz és a Szózat versszakait, a Magyar Hiszekegyet, népdalokat, kötözési csomókat, az órát és el kellett tundia önmagát látni.*¹⁴⁷

A szécsényi farkaskölykök csapatának munkájáról kevés forrással rendelkezünk. Ennek oka az, hogy külön iratok velük kapcsolatban szinte nem keletkeztek. A fejezet elején megemlítettem, hogy Szécsényben Péter Jenei Jenő alapította meg a csapatot. „Amikor az első Farkaskölykök felvonultak rendezett sorokban Szécsény utcáin, szép zöld blúzban, zöld nadrágocskában, zsokecsapkában, pirosszegélyű kék nyakkendővel, sipszínórral, délcegen, büszkén, mindenki érezte, a kezdetleges vidéki paraszti és iparos életnek egy teljesen új, színes, szép korszaka következik. Remek volt látni a kis paraszt és iparosgyerekeket, akik eddig legtöbbször formátlan háromnegyedes nadrágban, nyaranta mezítláb trappoltak, egyszerre ilyen kultúröltözetben. Számomra ebből az időből az akkor még kicsi, 6 éves Pásztor Dodi képe maradt meg, amint szép egyenruhájában masírozik a fiúiskola előtt.”¹⁴⁸ Ők is jártak táborozni, nemegyszer a cserkész-táborok keretén belül. Amikor elérték a tíz-tizenegyedik életévüket, akkor lehettek igazi cserkészek.

A CSERKÉSZCSAPAT KULTURÁLIS MŰKÖDÉSE

A cserkészzenekar megalakítása és működése

A csapat történetében nagy esemény volt, hogy számukra Péter Krizánt megalakította a zenekart. 1936. október 27-én szerezte be a hangszereket és megindult a tanítás.¹⁴⁹ Ezt a tisztséget *Haid János karmester* látta el és november 3-án hivatalosan is megalakult a „*845-sők Szt. Ferenc zenekara*”. Alapszabályuk így rögzítette működésüket:¹⁵⁰

146 GERRITSEN *i. m.* 15–16.

147 Uo. 30–33.

148 KÉKKŐI 1990. 124.

149 SZFK L. Hist. Dom. III. 1936. október 27.

150 SZRKP L. Iratok 4/1949.

„A 845. P. Bárkányi János szécsényi cserkészcsapat kebelében alakult fúvós zenekar alapszabályai.

A zenekar alakult Szécsényben 1936. nov. 3-án P. Tamás Krizánt parancsnoksága idején.

A zenekar jeligéje: Istennel a Hazáért!

A zenekar neve: nyolcszáznegyvenötösök szt. Ferenc zenekara.

A zenekar költsége a helyi ferences zárda és a parancsnok személyes összeköttetései révén volt biztosítható nagy részben és azért a cserkészcsapat esetleges megszűnése esetén a teljes zenekari felszerelés kizárólag a helyi ferences házfőnökség tulajdonába és fennhatósága alá került mégis akképpen, hogy a helyi viszonyokra való tekintettel továbbra is a szécsényi kulturális életet szolgálja házfőnökség legjobb belátása szerint.

A zenekar tagja kizárólag cserkészek lehetnek.

A zenekar – a nyári hónapok kivételével – minden héten kétszer tart összpóbát. (Nyári hónapokra évenként lehet munkatervet megállapítani.)

A zenekar kizárólag a cserkészmozgalmak és a róm. kath. ünnepein, istentiszteletein, körmenetein szerepelhet.

A zenekar tisztikara: a csapat mindenkori parancsnoka az elnök, karmester, titkár, pénztáros, hangszer és kottatáros.

A zenekar minden évben közgyűlést tart, melyen a parancsnok-elnök kinevezi a tisztikart. Tisztséget több éven át is viselhet ugyanaz az illető. A hanyag tagok nemcsak a zenekarból, hanem a cserkészcsapatból is eltávolíthatók.

A zenekar tagjai belépésükkor az alábbi ígéretet teszik: Én P. Bárkányi János cserkészcsapat tagja önként belépek a csapat kebelében működő zenekarba és ígérem, hogy ott is a leghívebben fogom szolgálni a cserkészszemét, a próbákra pontosan eljárrok és felettesebbjeimnek lelkiismeretesen engedelmeskedem.

Nagy érdemeinek elismerésül Haid János urat, mint első karmestert tiszteletbeli karmestert fogjuk megőrizni emlékezetünkben.

P. Jenei Jenő
szerv. test. elnök

P. Tamás Krizánt
parancsnok⁷

A zenekar első tagjai:

Geckó József, Almászky Lajos, Babcsány Ferenc, Horváth István, Dénes László, Rádi István, Kékkői László, Pusztai Béla, Pantol Pál, Tózsér Ferenc, Szeles László, Zsíros József, Varga József, Mede József, Bagyinszki Lajos.

Ezekben az időkben Kékkői László öregcserkész volt a zenekar vezetője, krónikájában így ír: „Visszaemlékezéseim szerint az első zenekar két szárnykürtből, két Esz-trombitából, két vadászkürtből, egy B-helikonból, kisdob, nagydob és réztányérból áll. Fafúvósok akkor még nem voltak. Amennyire visszaemlékszem a nevek: Szárnykürtös Szeles Jóska és Zsíros Jóska. Esz-trombitán Geckó Jóska és Gecse Jani. A két vadászkürtös, valamint a kisdobos és réztányéros nevét már nem tudom, de a

151 KÉKKŐI 1990. 122.

152 SZFK L. Hist. Dom. III. 1937. május 27.

153 SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1937. október 24.

B-helikont Varga Jóska fújta, míg a nagydobot Kalmár Béla verte. Többen közülük később katonazenészek lettek.¹⁵¹

Az első nyilvános szereplésük 1937. május 27-én volt, ekkor az Úrnapi körmeneten vettek részt,¹⁵² majd október 24-én az almáspusztai tábori szentmise fényét emelték sikeresen.¹⁵³ A tábori szentmisét 1938-ban is megismételték és ekkor már Pantol Pál vezényelte a zenekart.¹⁵⁴ Szinte minden évben nyilvánosan szerepeltek a Feltámadási és az Úrnapi körmeneteken, pl. 1939. április 11-én is.¹⁵⁵

1940 körül valamilyen oknál fogva megszűnt a zenekar. Erre utal a cserkésznapló bejegyzése is, miszerint 1941. október 10-én „Megalakult a zenekar megjavított hangszerekkel.”¹⁵⁶ Ezt követően működésében hosszabb szünet következik, mivel 1942-ben már azt jelzi a krónika, hogy „A zenekar hosszú szünet után újra megalakult”.¹⁵⁷ A háború alatt nem működtek, majd az utolsó nyilvános szereplésük 1946-ban volt a Feltámadási és az Úrnapi körmeneteken.¹⁵⁸ A zenekar ténylegesen az 1948-as feloszlatakor szűnt meg.

A hangszerek nem maradhattak a Plébánia tulajdonában, mivel 1949. február 17-én elrendelték, hogy az úttörő ifjúság rendelkezésére kell bocsátani és 25-én el is vitték ezeket a község előjárósága részéről.¹⁵⁹ Az átadott hangszerek jegyzékét nem ismerjük.

Színi és karitatív előadások

A nyolcadik cserkésztörvény vallja, hogy a cserkész vidám és meggondolt. Ezt a vidámságot igyekeztek megosztani másokkal is azáltal, hogy bizonyos időközökben színi és karitatív jellegű előadásokat szerveztek a nyilvánosság számára. Az első ilyen rendezvényre 1936-ban került sor. Az akkor előadott műsor címét nem ismerjük, csak annyi híradásunk van, hogy 30 P túlfizetés történt.¹⁶⁰ A következő nagyobb előadás megtartására 1939-ben került sor. Február 4–5-én farsangi bált rendeztek, és ekkor került bemutatásra az „*Örmester úr, jelentem alássan!* c. színdarab, majd a bált reggelig tartó táncmulatság követte. A bevételt a nagy táborozás költségeire gyűjtötték.¹⁶¹ 20–21-én farsangi teaestet rendeztek a szülők és a fiúk részére.¹⁶² 1941-ben már Pusztai Béla vezetésével három felvonásos vígjátékot rendeztek: „*Pap János: Csínom Palkó*” címmel, melyben a Rákóczi-korba röpítették vissza a nézőket. Az előadáson kevés anyagi bevétel folyt be.¹⁶³ Még ugyanebben az évben, október 19-én vidám nótaestet rendeztek az alábbi programmal.¹⁶⁴

1. Nótázás
2. Prológ

154 Uo. 1938. szeptember 18 – SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1938. szeptember 18.

155 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1939. április 11.

156 Uo. 1941. október 10.

157 Uo. 1942. február

158 Uo. 1946. április – SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1946. június 20.

159 SZRKP L. Iratok 4/1949 és Hist. Paroc. I. 1949. február 17.

160 Uo. 1936. évi iratok „A cserkészcsapat Népházban rendezett előadásán felülfizettek jegyzéke”

161 Uo. Hist. Paroc. I. 1939. február 4–5. – SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1939. február 4–5.

162 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1939. február 20–21.

163 Uo. 1941. február 1–2.

164 Uo. 1941. október 19. SZFK L. Hist. Dom. III. 1941. október 19.

3. S.O.S. jelenet
4. Szavalat
5. Nótázás
6. Két Farkasjelenet
7. Nótázás
8. A nadrág. Bohózat
9. Nótázás
10. Az első cigaretta. Magánjelenet
11. Nótázás

1942. február 27-én színpadavatással egybekötött három felvonásos bohózatot mutattak be „*A maharadza*” címmel. A szereposztásról kiadott szórólap másolatát a mellékletben közlöm.¹⁶⁵ 1944-ben is rendeztek színelőadást, de ennek címét nem sikerült megtudni.¹⁶⁶ A csapat történetében az utolsó önálló színdarab bemutatására 1946. febr. 2–3-án került sor „*Haragszik a pusztabíró*” címmel és óriási sikerrel.¹⁶⁷ Ezt a darabot 1945-ben már bemutatták egyszer, akkor is nagy sikerrel.¹⁶⁸

Viszont több esetben előfordult, hogy nem a cserkészek adtak elő színdarabot, hanem a Mária Lányok. Az általuk előadottak már vallásos jellegűek voltak. Az első ilyen rendezvényről 1935-ben tesznek említést a források, miszerint karácsonyt ünnepeltek és karácsonyi előadást mutattak be.¹⁶⁹ 1942 karácsonyára is rendeztek hasonló ünnepséget.¹⁷⁰ 1944. január 19-én Szt. Erzsébet ünnepén mutattak be a Mária Lányok előadást a szent életéből.¹⁷¹ A Mária Lányok mellett a Szívgyárda tagjai is felléptek egy esetben, 1942 karácsonyán.¹⁷² 1943. március 14-én a polgári iskola növendékei szerveztek kultúrdélutánt magyar népdalokból a cserkésztöthonban.¹⁷³

A cserkészek életében természetes dolog volt, hogy minden évben megünnepelték a Mikulást és a Karácsonyt, s ilyenkor mindenki részesült valamilyen ajándékban, de mások számára is örömet szereztek azáltal, hogy a szegények részére ők hordták szét az egyházközség ajándékát. Ez történt 1938-ban is, ekkor még a csapat egy hármas szekrényt és sok édességet is kapott.¹⁷⁴ 1939-ben pedig a szülők részvételével ünnepelték meg a karácsonyt.¹⁷⁵ 1940-ben pedig karácsonyi vásárt is rendeztek: „Játékok és a használati cikkek sokasága van piacra dobva. A sok látogató és vevő között Béla-bá szerényen karikázik, törekedve arra, hogy minél többet eladjon.”¹⁷⁶ A Mikulásestet még 1944-ben a harcok kezdete előtt is megrendezték, majd hetekig szünetelt a csapat élete.¹⁷⁷ 1945-ben pedig

165 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1942. február 27.

166 Uo. 1944. február 20.

167 Uo. 1946. február 2–3.

168 Uo. 1945. december 14. – SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1945. december.

169 SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1935. december 22.

170 Uo. 1942. december 26.

171 Uo. 1944. január 19.

172 Uo. 1942. december 20.

173 SZFK L. Hist. Dom. III. 1943. március 14.

174 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1938. december 23.

175 Uo. 1939. december 23.

176 Uo. 1940. december 15. – SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1940. december 15.

177 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1944. december 6.

arról szól a krónika, hogy „A Mikulás bácsi sajnos személyesen nem jelenhetett meg, így csak levelét küldte el. Ez sok hasznos intelmet tartalmazott.”¹⁷⁸

Egy esetben említést tesznek arról, hogy 1947. február 9-én a szegénygondozó nővérek kezelésében lévő ludányi járási szeretetház javára rendezett a cserkészcsapat előadást Konrád atya szervezésében.¹⁷⁹

Ezek az előadások Szécsény kulturális értékét is emelték, lehetőséget adva arra, hogy a szegényebb réteg is részese lehessen – szerény keretek között is – az örömeink és a vidámságnak.

Egyházi és községi ünnepségeken való részvétel

Mint már említettem a cserkészzenekar és a csapat tagjai az egyházi körmeneteken közösen vettek részt, ezzel is emelve az ünnep jelentőségét. 1936–1946 között szinte minden évben a templom oldalkápolnájában felállított Szent Sírt a cserkészek őrizték. Volt olyan időszak is, amikor a Katolikus Legényegylet tagjaival közösen álltak őrséget, ilyenkor a legényegyleti tagok kivont karddal, díszruhában teljesítették feladatukat. Ez nagy dicsőségnak és elismerésnek számított a részükről.

De a csapat részt vett más egyházi rendezvényen is. Ilyen volt az 1937. augusztus 17–22-e közötti ferences ünnepség is, ekkor a ferencesek legfőbb előjárója, Páter Belló Lénárd római generális látogatott el magyarországi útja során. Augusztus 21-én „Este 1/2 8 órára érkezett Szécsénybe. Itt a díszkapunál Stojkovits József járási főszolgabíró köszöntötte olasz nyelven és magyarul – utána a templom előtti díszemelőnél fogadta a küldöttségek tisztelgéseit.”¹⁸⁰

1. Iskolás fiúk és lányok énekkel, verssel köszöntötték
2. Egyházközség nevében: dr. Esősy Béla elnök
3. Politikai község nevében: dr. Simonyi János főjegyző
4. Határőrség nevében: Mochnács Miklós állm. parancsnok
5. III. Rend nevében: Velics Erzsébet előjáró nővér, olaszul
6. Karitás nevében: Velics Mária, franciául

Mária Társulat, Legényegylet, *Cserkészcsapat*, Ipartestület

A másik ilyen egyházi rendezvény volt – de már nem egészen öröm jellegű – az 1939. február 12-én lezajlott gyászmise XI. Pius pápa halálának emlékére. Március 15-én az új pápa megválasztása alkalmából vettek részt a szentmisén.¹⁸¹ Az utolsó nagyobb, ünnepélyes, nyilvános jellegű egyházi ünnepség volt az Aranyvonat Szécsénybe való érkezése 1939. május 6-án. Ekkor a Szent Jobb országjáró körútja során érkezett községünkbe.¹⁸² „Az első szent királyunk épen maradt jobb keze országjárása folytán egy pár percet községünkben is időzött. A fogadási ünnepségen a csapat mint rendfenntartó közeg vett részt, mellyel az ünnepség menetét nagyban elősegítette.”¹⁸³

178 Uo. 1945. december 7.

179 SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1947. február 9. – SZFK L. Hist. Dom. III. 1947. február 9.

180 GALCSIK 1993.

181 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1939. február 12. és március 5.

182 SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1939. május 6. Templomi hirdetések könyve 1938. szeptember 4.–1940. szeptember 8., 1939. május, SZFK L. Hist. Dom. III. 1939. május 8. (téves dátum!), – Galcsik 1993. 60.

183 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1939. május 6.

A község 1937. október 10-én tartott egy látványos ünnepséget. Az 1705-ös szécsényi országgyűlés emlékére állítottak egy Rákóczi-emlékoszlopot.¹⁸⁴ A koszorúzők sorrendjében huszonegyedikéként a csapat nevében Pusztá Béla helyezte el a megemlékezés koszorúját.¹⁸⁵

A CSERKÉSZCSAPAT MŰKÖDÉSE A POLITIKAI IRÁNYZATOK BEFOLYÁSA ALATT

Cserkész–levente kapcsolat

A dolgozatom elején említést tettem arról, hogy a cserkészlet politikamentes szervezet, tehát politikával nem foglalkozik. Azonban a politikai áramlatok befolyásolták a működését. Ilyen áramlat érte a katonai jellegű leventeintézmény részéről is. „Bár a katonai előképzésről folyó, 1919-től 1921-ig húzódó tárgyalások állandóan számoltak a cserkészlettel, mint az előképzés és „keresztényi” nevelés egyik föltétlenül igénybeveendő eszközzel, az elvi és szervezeti előkészületek 1921-re mégis egy új intézmény törvényes alapjainak, a leventeintézmény alapjainak lerakását eredményezték (1921. 53. tc.)”¹⁸⁶ A két szervezet között állandó súrlódás volt a leventeköteles korú cserkészek hovatarozása miatt.¹⁸⁷ A katonai vezetés egyre többször avatkozott a cserkészlet belügyeibe, hivatkozva az előképzés gyengeségére. Ennek magyarázata az, hogy több csapatnál a leventeoktatás során is cserkészletet oktattak, csak a katonai parancsszavakat ismerték.

Habár Szécsényben hivatalosan 1941. június 29-én alakult meg a Levente Egyesület, ettől függetlenül szinte a csapat megalakításától kezdve leventeoktatásban részesültek.¹⁸⁸ A csapat leventeköteles tagjainak első szemléjét 1935. május 19-én tartotta meg Szentgóthy Sándor és Vásárhelyi Miklós a sportpályán.¹⁸⁹ 1938-tól kezdve – és ebben közrejátszott a Felvidék visszacsatolásának eseménye is – intenzívebb lett a leventeoktatás a cserkészek számára. Az 1938. munkaév első rajgyűlése is ilyen oktatással kezdődött.¹⁹⁰ 1939-ben leventeoktató képző tanfolyam indult a cserkészeknek, s ezen *Stefanik József, Mármárosi Antal, Bagyinszki Lajos, Geczko József, Szeles László, Horváth László és Tózsér Ferenc* vettek részt, a képzést pedig Maihnách Miklós őrnagy tartotta. Munkájukat dicséretben részesítette.¹⁹¹ 1942 áprilisában Teleki Pál halálát követően vitéz Farkas Ferenc vezérőrnagy lett az ország főcserkésze.¹⁹² 1943. jún. 11-én felvidéki útja során ellátogatott a szécsényi csapathoz is; „Szerdai nap folyamán Főcserkész urunk meglátogatta a csapatunkat, két kerékpáros fiú várta az úton. A cserkészcsapat teljes létszámmal várta. Vendégeink is voltak, Igazgató néni, Niederman

184 SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1937. október 10.

185 Nógrádi Hírlap 1937/42. október 17. 3: *A szécsényi Rákóczi-emlékoszlop leleplezése.*

186 GERGELY *i. m.* 131.

187 Uo.

188 LEBLANCNÉ KELEMEN MÁRIA: *Az ellenforradalmi korszak Szécsényben.* In: *Tanulmányok Szécsény múltjából.* 3. Szécsény, 1980. 44. (Fejezetek a község 1920–1944 közötti történetéből, a községi önkormányzat tevékenységéből)

189 SZFK L. Hist. Dom. III. 1935. május 19.

190 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1938. szeptember 2. és 4.

191 Uo. 1939. január 4. és május 21.

192 Uo. 1942. április.

igazgató úr, Bolgár gyógyszerész úr stb. Parancsnok úr a kapuban várta és köszöntötte. Majd amikor belépett az otthonunkba, a csapat köszöntéssel fogadta. A zenekar a cserkész indulót fújta. Azután a Főcserkész köszöntött minket és leültünk. Klement Kornél a csapatunk kis költője szavalt, azután a kiscserkészek tartottak előadást, majd következett a sapatánc. Végül Zérci Lajos őrsvezető rövidke kis vers keretében átnyújtott a Főcserkésznek egy ajándékot. S végül a Főcserkész intézett hozzánk egy rövid beszédet, majd elbúcsúztunk tőle s elment.¹⁹³ 1942. évben vált meg a parancsnoki tisztségtől Trauth János, mivel a cserkészlet honvédségi fennhatóság alá került.¹⁹⁴

A leventemozgalom a háborút követően megszűnt. A leventék és a cserkészek közös rendezvényeken is résztvettek, erről a következő fejezetben is olvashatunk.

A hazafias nevelés

A cserkészek jellemneveléséhez hozzátartozott még a nemzeti és a hazafias érzelmek megismertetése, ezzel adózva az ISTEN, HAZA, EMBERTÁRS alapelveknek. A legfontosabb példaként a hősookról – beleértve az 1848-asokat is – való megemlékezést tartották. 1936–1946-ig nyomon követhetjük, hogy Szécsényben a Tűztorony oldalfalában elhelyezett I. világháborús emlékművet megkoszorúzták. 1936. május 24-én *Szeles Gyula* cserkész verset mondott.¹⁹⁵ 1938-ban *Stefanik József* nagy lelkesedéssel szavalt el „Üzenet a vártán állóhoz” c. költeményt.¹⁹⁶ 1941-ben *Pusztai Béla* Gyóni Géza „Csak egy éjszakára” c. költeményét szavalt.¹⁹⁷ De nemcsak a májusi hónapban, a hivatalos hősök napján emlékeztek meg az elesettekről, hanem a halottak napján is. Így 1941. november 4-én is, sőt 1943. november 1-én őrseget is álltak az emlékműnél.¹⁹⁸ Az 1945-ös halottak napi megemlékezésük különösen is jelentős, mivel csak egyedül a cserkészek helyeztek el koszorút.¹⁹⁹ Talán a többi szervezet tartott a bekövetkezett politikai változásoktól? A hősök iránti tiszteletet ápolták úgy is, hogy 1942-ben bevezették, hogy minden ima után egyperces vigyázzban állást tartanak a hősök emlékének.²⁰⁰ Itt már a II. világháború áldozataira is gondoltak.

A háborús hősök mellett megemlékeztek még az 1848-as szabadságharc áldozatairól és a forradalom hőseiről is. 1939. március 15-én *Mármaros Antal* szavalt a Nemzeti Dalt, majd október 6-án külön az aradi vértanúkról is megemlékeztek.²⁰¹ 1946-ban is cserkész szavalt Petőfi Nemzeti Dalát.²⁰² 1944-ben pedig a leventékkel közösen tartották rendezvényüket.²⁰³ Az utolsó 1848-as megemlékezésük a feloszlás évében volt.²⁰⁴

193 Uo. 1943. június 11.

194 KÉKKŐI 1986. 145.

195 SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1936. május 24.

196 Nógrádi Hírlap, 1941/22. május 31. 3. *Hősök emlékűnnepe.*

197 Uo.

198 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1941. november 4. és 1943. november 1.

199 Uo. 1945. november 2.

200 Uo. 1942. szeptember 26.

201 Uo. 1939. március 15. és október 6.

202 Uo. 1946. március 15.

203 Uo. 1944. március 15.

204 SZFK L. Hist. Dom. III. 1948. március 15. és SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1948. március 15.

A hazafias és emberbaráti nevelést szolgálta még, hogy 1942-ben a fronton harcoló honvédek részére téli ruhasegély akciót rendeztek.²⁰⁵ 1945-ben az eszmékről pedig így írtak: „Melyik cserkész jó hazafi? Melyik cserkész szereti hazáját? Az, aki híven teljesíti kötelességét. Munkáját becsületesen elvégzi, leckéjét megtanulja. Ezt mondja a cserkésztvény.”²⁰⁶

A megemlékezésekhez tartozott még, hogy hazánk kormányzójáról éveken át, pontosan 1941-ig mindig megemlékeztek december hónapban nevenapján. Ezt többnyire egybekötötték a Mikulásnap rendezvényel, de a kettőt sohasem tekintették azonos eseménynek, mivel az egyiknek vallásos jelentősége volt, míg a másinak politikai. Így volt pl. 1938-ban is, amikor közös hálaadó istentiszteleten is résztvettek.²⁰⁷ 1940. március 1-én pedig Horthy Miklós húsz éves kormányzói jubileumáról emlékeztek meg: „Ma húsz éve, hogy a nemzetgyűlés megválasztotta v.(itéz) nagybányai Horthy Miklóst hazánk kormányzójává. Ő mentette meg hazánk süllyedő hajóját a végveszélytől, amikor Szegeden P. Zadravecz Istvánnal megindították a fehér hadsereget, amely megtisztította az országot a vörösök garázdálkodásától és a románok rablásától. Az utóbbi másfél év megmutatta, hogy még most is fiatalos hévvel tartja a kormánypalcát hazánk és népünk javára. Éljen! Éljen! Éljen!”²⁰⁸

Az ünnepségeken kívül részesei lettek a honvédség és a nemzet biztonsága szempontjából meghirdetett éberségi mozgalomnak is. Háborús időszaknak megfelelő országos „Cserkész riadó és kémkereső játékot” hirdettek meg 1936-ban, melynek lényege a következő: Az általános feladat az volt, hogy üzérkedők a magyar vitaminyártás titkát akarják elrabolni, hogy ezt külföldön értékesítsék. Ebbe a játékba úgy kapcsolódtak bele, hogy a fővárosban működő kémek megtudják, hogy Szécsényben a barátok kolostorában a házfőnök vitaminos babbal táplálja a ferences újoncokat. A kémek hamisított iratokkal akarnak beférkőzni a kolostorba, de idejében sikerült kézre keríteniük őket. „Erkölcsei tanulsággal végződött a játék, a megszervezett összetartó fegyelem előtt nincs lehetetlenség, s az igazságnak győzedelmeskednie kell mindenkinek felett.”²⁰⁹ Ettől az időtől kezdve egyre több ehhez hasonló játékban vettek részt.

A Trianoni revíziók és a háború eseményei alatt

1938. október 9-én az alábbi gondolatokat jegyezték be a cserkésznaplóba: „Milyen nagy izgalom ült az egész csapatra. Megkezdődtek a magyar és csehszlovák delegáció tárgyalásai Komáromban, hogy megegyezés esetén meghúzzák az új határt. Mindenki izgul, mindenkinek csillog a szeme, mindenki tudja, hogy eljött az idő, mikor keblünkre ölelhetjük felvidéki testvéreinket. Bízunk és reméljünk!”²¹⁰

A felgyorsult eseményekből a szécsényi csapat külön is kivette a részét, mivel a település határában két-három km-re kanyarog az Ipoly folyó, a két országot elválasztó

205 SZFK L. Hist. Dom. III. 1942. augusztus 31. és SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1942. augusztus.

206 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1945. november 9.

207 Uo. 1938. december 6.

208 Uo. 1940. március 1.

209 Nógrádi Hírlap 1936/14. április 5. 4: *Cserkész riadó és kém-kereső játék*.

210 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1938. október 9.

határ. Így érthetőbbnek tűnik, hogy a Felvidék visszacsatolásának híre nagyobb érzelmeket váltott ki a cserkészeink szívében. A katonai készültségeket elrendelték. Szeptember 12–14-e között a községben elsötétítési gyakorlatot hajtottak végre és a cserkészeknek lámpaőrző feladatot kellett ellátniuk.²¹¹ De nemcsak ezt az egyszerű megbízatást kapták a csapat tagjai, hanem 15-én a katonaköteleseket (*Dénes László, Stefanik József, Sugár Béla, Sneider István*) behívták és titkos megbízatást teljesítettek azáltal, hogy a behívókat széthordták.²¹² 27-én pedig már a Testnevelési Irodától kaptak (*Dénes László, Sugár Béla, Mármárosi Antal*) megbízatásokat és azt kerékpáron kellett teljesíteniük.²¹³ Október 17-én pedig a felvidéki tárgyalások megszakadtak, ekkor a csapat tagjai azt határozták el, hogy Losonc városába, az ottani csapathoz fognak elmenni. Arra nem találtam semmilyen forrást, hogy ez megvalósult volna.²¹⁴ November 3-án a magyar katonaság bevonult Szécsénybe, és az iskolai és egyesületi helyiségeket szállás céljából lefoglalták. 15-én vonultak ki belőle. Ekkor folytathatta újra a csapat munkáját.²¹⁵ A tárgyalási napokban pedig a Felvidék újra Magyarország része lett; „Adjunk hálát a Jóságos Istennek azért a kegyelméért, hogy visszaadta Magyarország egy részét és ezzel együtt sok cserkészcsapat került vissza az anyaországhoz. Isten kegyelme iránti hála, visszatérő testvéreink iránti forró szeretet és egyik országrészünk visszanyerésének túláradó öröme tölti el mindnyájunk szívét, amikor az otthonban egy ívre felírjuk adományainkat. Ugyanis a csapatunk a befolyt összegből egy zászlót vesz és valamelyik most visszakerülő csapatnak ajándékozza. E nagy napok ihletében országépítő eszmék és erők sarjádzanak lelkünkben és hirdetői, terjesztői, hordozói leszünk boldogító, nemzetgazdagító csíráknak. Adja Isten, hogy így legyen!”²¹⁶ Az említett zászlót elkészítették és át is adták egy ismeretlen felvidéki csapatnak; „Az országos elnökség a legnagyobb tisztelettel és hálával, a cserkésznilvánosság előtt mond köszönetet azoknak a csapatoknak, amelyek felhívásunkra haladéktalanul és a maguk erejét megfeszítve, fáradságot és utánjárást nem kímélve siettek felvidéki cserkésztestvéreink segítségére. Csapatzászlót, (...) ajánlottak: 845. sz. cscsp.”²¹⁷

Arról még tudomásunk van, hogy Vidor László szécsényi cserkész a galántaiak részére megajánlotta a Magyar Cserkész folyóirat előfizetését.²¹⁸ Ugyanakkor a Felvidék visszacsatolásának emlékére egy hársfa emlékfát ültettek el. Ez mai napig is megtalálható a mostani Sas utcai könyvtár parkjában.

„A visszatért Felvidék madárdalos erdői, csobogó patakjai, napsütötte ormai és a rabságban megacélozott magyar szívek rajongó szeretettel várják a cserkésztáborokat. Csodálatos élményeket, új tapasztalatokat rejtegetnek és új munkát jelentenek számukra ezek a vidékek, ezek a megedzett magyar szívek! Készüljünk fel az új munkárra!”²¹⁹

211 Uo. 1938. szeptember 12–14.

212 Uo. 1938. szeptember 15.

213 Uo. 1938. szeptember 27.

214 Uo. 1938. október 17.

215 Uo. 1938. november 3. – SZFK L. Hist. Dom. III. 1938. november 15.

216 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1938. november 11.

217 Vezetők Lapja, 1938/4. november, 34. p. „Zöld közlöny”

218 Magyar Cserkész, 1939/11. február 15. 19.

219 PEJA GYÓZŐ: *Az Ipoly már nem határ*. Magyar Cserkész, 1939/9. január 15.; 1939. 4.

Az eseményekhez tartozik még cserkész szempontból, hogy 1937-ben leközltek az igazolt cserkészcsapatokat vármegyék szerint. Nógrád-Hont vármegyékben az alábbiak működtek:²²⁰

Település	Csapatok száma	Település	Csapatok száma
Baglyasalja	1	Nagymaros	1
Balassagyarmat	3	Salgóhánya	1
Kazárhányatelep	1	Salgótarján	4
Kismaros	1	Szécsény	1
Kisterenye	1	Zebegény	1
Mizserfa	1	szünetelő cscs	1

Csapatzámmilag pedig így oszlottak meg:

Kisfiú	Cserkész	Öreg cs.	Vegyes	Összesen	Leventemunkát végző
1	6	1	8	16	7

1940-ben pedig bekövetkezett Erdély visszacsatolásának eseménye. Ebben a csapat már nem közvetett úton vett részt. Szeptember elején a község megtartotta hivatalos ünnepségét a Szent István emlékműnél, ahol a cserkészek sorakoztak fel és Mármarosi Antal cserkész verset szavalt el.²²¹ 30-án adományok gyűjtését kezdték meg az ottaniak számára.²²² Az év utolsó napján pedig hálaadó szentmisén vettek részt, ahol gondolataik a nagy eseményeket is érintették: „Hálát adunk a Teremtőnek azért a kegyelemért, hogy megadta nekünk két ország: Erdély és édes Hazánk ölekezésének örömet. „Ki eddig porban hevertél, Légy üdvözölve Erdély ...” Légy üdvözölve százszor, százezer szer!”²²³

1939-ben kitört a II. világháború. Magyarország sem kerülhette el a bekövetkezett veszélyt. Egyre több figyelmet fordítottak a háborús készütségek gyakorlására a lakosság szempontjából. Ilyenkor a cserkészek is külön feladatokat kaptak pl. 1939. október 24–26-a között háromnapos légoltalmi gyakorlathoz voltak beosztva.²²⁴ 1941-ben pedig már egész nyáron tartott az általános légoltalmi készütség.²²⁵ Emiatt ebben az évben nem is táboroztak. Viszont egyre több hadijellegű „játékokat” gyakoroltattak velük. 1940-ben a határőrség kérésére nyomkeresésen vettek részt.²²⁶ A háború évében ennek száma egyre növekedett. Október 1-én és 8-án Csitár, majd Pösténypusztán német-angol inváziós harcot gyakoroltattak velük.²²⁷ Szerencsére ezeket sohasem kellett alkalmazniuk.

220 FARKAS FERENC, kisbarnaki: *A magyar cserkészet útja 1910–1937. A Magyar Cserkészszövetség huszonöt éve 1912–1937.* Bp., 1937. 52–53.

221 Nógrádi Hírlap, 1940/36. szeptember 7. 4.

222 SZCSCSP I. Cserkésznapló. 1940. szeptember 30.

223 Uo. 1940. december 31.

224 Uo. 1939. október 24–26.

225 Uo. 1941. június 1.

226 Uo. 1940. április 20.

227 Uo. 1944. október 1. és 8.

1944. október 15-én bevonultak a németek Szécsénybe, és az első intézkedésük egyike volt, hogy az egyesületi helyiségeket, így a cserkészotthont is lefoglalták a katonaság részére.²²⁸ Ettől kezdve hol felszabadultak a helyiségek, hol lefoglalás alá kerültek, mint november 4-én is, amikor megjegyezték, hogy dühöng a nyilasuralom, menekülő katonák és civilek sokasága özönl el a községet.²²⁹ December 8-án pedig megkezdődött és három hétig tartott Szécsény ostroma. Jelentős veszteségek keletkeztek az emberi életben és a község épületeiben is. A csapat krónikáját ezekben a hetekben Pusztá Béla vezette, melyben így ír az eseményekről; „Dec. 6. Mikulás este. A tiszt szobájában gyűlünk össze, mely pillanatnyilag üres volt. Megtartottuk a szokásos teaestét. Beszélgetünk, énekelgettünk. A fiúk már kezdtek hazaszállingózni, mikor váratlanul repülőzűgás hallatszott, majd sorozatos bombarobbanások. A villanyok felgyulladtak az utcán és ropogott a géppuska és szólt a gépágyú. Az otthonban már csak ketten maradtunk, a fiúk hazasiettek. Én nem találtam a botomat, de még sikerült átvergődnöm a kolostorba. Ott azt újságolták, hogy találat érte a hidat. Izgultam, hogy mi van odahaza, mert mi a hídnál laktunk, de hálaistennek semmi baj nem történt. Ezek után a csapat élete hetekig szünetelt. Dec. 10-én megkezdődött az ostrom és három hétig szakadatlanul zuhogott a bomba és dörgött az ágyú. A felszabadulás után jó ideig mozdulni sem tudtunk. Azután lassanként magunkhoz tértünk. Én a kolostorban laktam. A fiúk az én szobámba jöttek össze. Később a Házfőnök atyától kaptunk egy termet, ezt rendeztük be cserkészotthonnak, úgy, ahogy tudtuk. Március idusán ünnepélyt tartottunk. Húsvétkor Szentsírörzés az ideiglenes templomban. Azután kezdtük újjáépíteni az otthont, szörnyű látvány volt: a nagytermet istállónak használták, a padlót felszedték, egyetlen ablakszárny sem maradt. Csak piszok volt, de ez aztán jócskán. De győzött az élni akarás. Kemény munkával felépítettük az otthont, avatást és fogadalomújítást is tartottunk.²³⁰

A csapat és az otthon felépítése sikerült, de csak hosszadalmas munkálatok és áldozatok árán, mivel mihelyt rendbetették az épületet, az oroszok, vagy a románok azonnal lefoglalták. „A III. rendi otthon és a szegénygondozó apácák kápolna ablakából és a cserkészotthonból ökrök bámulnak ki.”²³¹ Az állapotok nem nagyon javultak, mivel szeptember 14-én így írnak erről; „A mennyezet beszakadva, az ablakon keresztül pedig vidáman füttyül be az őszi szél.”²³² 21-én pedig az őrsi foglalkozás keretében megkezdődött az épület helyreállítása. Ekkor lejelentkeztek azok az öregcserkészek is, akik fogolytáborokból tértek haza.²³³ Szeptember 30-ra pedig annyira sikerült rendbe tenniük, hogy az ide látogató balassagyarmati cserkészeket fogadni tudták.²³⁴ A történelmi hitelességhez még hozzátartozik, hogy az épületet teljesen kifosztották a beszállásoltak. Ezért az egyházközség kérelemmel fordult a lakossághoz, hogy akiknek tudomása van arról, hová kerültek az egyesületi tulajdonok, azok jelentkezzenek.²³⁵

228 Uo. 1944. október 15.

229 Uo. 1944. november 4.

230 Uo. 1944. december-1945.

231 SZFK L. Hist. Dom. III. 1945. január 28.

232 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1945. szeptember 14.

233 Uo. 1945. szeptember 21.

234 Uo. 1945. szeptember 28.

235 SZRKP L. Templomi hirdetések könyve 1943. március 7. – 1945. december 30.; 1945. május 10.

Viszont nemcsak a cserkészotthon szorult rendbehozatalra, hanem a templom is, mivel súlyos sérüléseket szenvedett. A munkálatokba a cserkészek is bekapcsolódtak, cserepeket adogattak fel a tetőre.²³⁶

A cserkészcsapat feloszlata

Az 1945-ben bekövetkezett politikai változások során a Kommunista Párt igyekezett minden fontosabb pozícióba elhelyezni a tagjait, ill. a vezetést megszerezni. Általuk pedig megkezdődött az egyházak, elsősorban a katolikus egyház és szervezetei ellen a támadások sorozata. „Az ostrom és a szovjet megszállás után 1945-ben ismét újjáéled a magyar cserkészlet. Létszámban megfogya, kevés vezetővel, kifosztott cserkészotthonokban, szétvert vizitelepeken újra indul a cserkészlet. Már februárban újjáalakul a Magyar Cserkészszövetség. Most a korábbi, jobb oldali támadások után a baloldal erőteljes akciói során megkezdődött a cserkészlet akadályozása, szétverése és megkezdődtek az önkényeskedések, az elhurcolások.”²³⁷ A ferencesek 1945. szeptember 1-én feljegyezték, hogy az Igazoló Bizottságban a kommunisták támadták az ifjúsági egyesületeket.²³⁸

1946 tavaszán pedig nyíltan is megindult a támadás a helyi cserkészcsapat ellen. Pontosán a parancsnokát, Szántó Konrád atyát áprilisában le akarták tartóztatni; „A mesterségesen készített országos összeesküvéshez természetesen Szaléz atyán (*ti. Kiss Szaléz ferencesről van szó, ki mártírhálalt halt a kommunisták által Gyöngyösön G. Zs.*) kívül más lelkészeket, főleg ferenceseket kellett keresni, mégpedig olyanokat, akiknek rendszerellenessége közismert, és akik hatni tudtak az ifjúságra. Ezek közé tartozott e sorok írója is, akire azt akarták rábizonyítani, hogy Szécsényben a templom előtti téren álló orosz emlékmű meggyalázására ő bujtogatta föl cserkészcsapatának tagjait. Mivel a tett elkövetésekor már napok óta nem tartózkodott a helységben, hanem egy másik Nógrád megyei községben tartott nyolcnapos lelkigyakorlatot és a nyomozók semmi olyasmit nem tudtak előkeríteni, ami a legcsekélyebb mértékben is igazolta volna, hogy köze volt a dologhoz, a szécsényi rendőrségtől kénytelenek voltak elengedni.”²³⁹ A gyalázás pedig úgy történt, hogy az emlékművet valaki(k) körül kakálták. Az esemény után a szovjet KGB (szovjet emlékműről lévén szó) állandóan szemmel tartotta és minden évben zaklatta Konrád atyát.²⁴⁰ Egyébként az eseményt az akkori szovjet és magyar rádiók is bemondták több esetben is.

De országosan is nyíltan megindult a cserkészlet teljes felszámolásának a harca. Több cserkész „összeesküvést” lepleztek le, majd Rajk László belügyminiszter 1946. május 13-án elrendelte az MCS munkájának felülvizsgálatát.²⁴¹ Július 4-én pedig a belügyminiszter „rendeleti úton feloszlatta a Magyar Cserkészszövetséget és a legnagyobb katolikus agrárfjúsági egyesületet, a KALOT-ot. A következő két hétben mintegy 1500

236 SZFK L. Hist. Dom. III. 1945. július 23.

237 BOKODY 1998/3. 8.

238 SZFK L. Hist. Dom. III. 1945. szeptember 1.

239 SZÁNTÓ 1992. 45. – GALCSIK 1993. 70.

240 Nemzeti Újság 1991/2. február, 8–9. p. Teológiai tanár az AVO jóvoltából, Beszélgetés Szántó Konráddal. Szántó Konrád levele Galcsik Zsolthoz. Bp., 1994. július 31.

241 BOKODY 1998/3. 8.

társadalmi egyesületet, egyházi ifjúsági és egyéb szervezetet szüntetett meg a párt-diktatúra. A felosztatás kiváltó okaként a Belügyminisztérium a Teréz körüti gyilkosságot hozta föl. A koholmány szerint egy állítólagos KALOT tag két szovjet tisztet meggyilkolt, majd tette után önmagával végzett. A valóságban a két szovjet tiszt – vita hevében – egymást lőtte le.²⁴²

A belügyminiszteri rendelet értelmében az alispán utasította a Szécsényi Járás Főjegyzőjét, hogy gondoskodjék az MCS ingó és ingatlan vagyonának zár alá vételéről és a felvett leltári kimutatást küldjék meg hozzá.²⁴³ Október 9-én fel is vették az alábbi jegyzőkönyvet:

„Jegyzőkönyv

Készült Szécsényben a községháza hivatalos helyiségében 1946. évi október hó 9-én a 845. számú P. Bárkányi János Magyar Cserkészszövetség felosztatása tárgyában.

Jelen vannak az alulírottak:

P. Áldási Amand Szent Ferencrendi Áldoztató a következőket adja elő. A Cserkészszövetségnek egyesületi helyisége nem volt. Azon helység melyben a múltban összejöveteleket tartottak a szécsényi Szent Ferencrendi Szerzetesek tulajdonát képezi. Ezen helységet jelenleg iskolai tanítás és más egyházi összejövetelek céljára használják föl.

Az egyesületnek egyéb ingó és ingatlan vagyona nem volt, pénzkészletekkel, valamint egyéb értékekkel nem rendelkezett, irataik pedig a harcok következtében megsemmisültek.

Eljáró Dr. Nagy Gyula községi vezetőjegyző a rendelkezésre álló adatok alapján a fenti tények valódiságát megállapította.²⁴⁴

Viszont október 1-én a főjegyző jelentést készített a felosztatott egyesületi helyiségek felhasználásáról és ebben a következőket közli az alispánnak. „Szécsény községben felosztatott egyesületek közül a cserkészcsapatnak volt bérelt helyisége, melyet jelenleg iskola céljára használnak fel. Az épület tulajdonosa a róm. kat. hitközség.”²⁴⁵ Az Épületben megkezdett tanítás annak tudható be, hogy a fiúiskola még romos állapotban volt.²⁴⁶

A felosztatást elrendelő belügyminiszteri rendelet követően július 12-én a „népi-szárny” vezetésével megalakult a Magyar Cserkészfiúk Szövetsége.²⁴⁷ Ennek keretén belül újra működhettek a csapatok, de már a baloldali gondolkodást szorgalmazták a politika befolyása által. 1947-ben még egyszer felragyog a magyar cserkészlet csillaga, Franciaországban a *moissoni* Jamboree-n. Rákosi Mátyás a tervezett 400 fő kiutazását nem engedélyezte, később erős nyomásra 200 fiú mégis elutazhatott. Ez volt az utolsó ilyen találkozó, ahol a magyarok képviselhették hazánkat.²⁴⁸ A Jamboree-ra lett volna

242 SZÁNTÓ KONRÁD: *Az egyházi ügyi hivatal titkai*. Bp., 1990. 11–12.

243 NML. XXI. 19. 13. d. 1768/1946. Szécsényi Járás Főjegyzőjének iratai, 1946. augusztus 27. MCS felosztatása.

244 Uo. 2820/1946.

245 Uo. XXI. 4. 25. d. 5570/1946. Nógrád Hont vármegye Alispánjának iratai.

246 SZFK L. Hist. Dom. III. 1946. szeptember 9.

247 BOKODY 1998/3. 8.

248 Uo.

hivatalos a szécsényi Kiss Tibor cserkész is, de mivel édesapjának cséplőgépe volt, ezért kihúzták a névsorból.²⁴⁹ „A Jamboree-ről hazaérve október hóban megalakult a Cserkész-Úttörő Összekötő Bizottság. Mindenki tudta, hogy ez a magyar cserkészzet végét jelenti.

1947 nyarán Szécsényben is megjelentek az első úttörők, a kastélyudvarban budapesti úttörők ütöttek táborot.²⁵⁰ Az úttörőmozgalom kiszélesítését jelölte meg a MADISZ megyei szervezete is: „Az úttörő szervezetek kiszélesítése a nyár folyamán és a táborozások lebonyolítása lesz napirenden, igyekezni fogunk cserkész és úttörő közös táborozások népszerűsítésében.”²⁵¹ Szeptember 7-én elbúcsúztatták a csapat parancsnokát, Konrád atyát, mivel új beosztást kapott.²⁵² 1948 júniusában a Magyar Cserkészfiúk Szövetsége hivatalosan beleolvadt a Magyar Úttörők Szövetségébe és egyidejűleg megszűnt a Nemzetközi Irodai Tagságunk is.²⁵³

A szécsényi csapat tagjai még március 26-án őrizték a Szentsírt,²⁵⁴ majd *május 31-én végleg beszüntette a tevékenységét.*²⁵⁵ Ezzel pedig véget ért a csapat közel másfél évtizedes működése. Az öregcserkészeknek sikerült bizonyos értékeket megmenteniük, végül a cserkészotthon épületét 1950-ben államosították. Addig erőszakkal többször lefoglalták különböző célokra a politikai szervezetek. A ferencesek 1950-ig még foglakoztak az ifjúsággal, majd az augusztus 1-jei internálásuk során ez a kapocs is megszakadt.

A csapat *utótörténetéhez* tartozik még az alábbi esemény; „A kemény diktatúra idején „Búvópatak”-ként működött a hazai cserkészzet. 1956-ban azonnal megkezdődött az újjászervezés, de amint a forradalom, ez a kezdeményezés is hamar elbukott.”²⁵⁶ A forradalom ideje alatt Dropcsa László szécsényi öregcserkész próbálta helyben szervezni a cserkészszövetséget, de ez nem teljesedhetett be. Eljárás nem indult ellene.²⁵⁷

A kommunizmus bukása után Páter Orbán Márk szervezésében *1991-ben újra* megalakult az öregcserkészek segítségével a 845. számú Páter Bártányi János Cserkészcsapat. Az ő működésük pedig külön fejezetet fog képviselni Szécsény egyesületeinek történetében.

Szécsény, 1998.

249 KÉKKŐI 1990. 121.

250 SÁNDOR GÁBOR: *Emlékezés a szécsényi kastélyra.* Szécsényi Honismereti Híradó 1982/1. 41.

251 NML. XXXIII. 510. MSZMP Nógrád Megyei Bizottságának Archivuma, MKP Nógrád Megyei Bizottságának iratai, Salgótarján, 10. fond. 2. fcs. 27. öe. 1947-48. MADISZ megyei titkárságának munkatervei, 1947. június-augusztus.

252 SZFK L. Hist. Dom. III. 1947. szeptember 7. – SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1947. szeptember 7.

253 BOKODY 1998/3. 8.

254 SZFK L. Hist. Dom. III. 1948. március 26.

255 Uo. 1948. május 31. – SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1948. május 31. – GALCSIK 1993. 102.

256 BOKODY 1989/3. 9.

257 VARGA LÁSZLÓ, A.-DUPÁK GÁBOR: *1956. Nógrád megyei kronológiája és személyi adattára.* Salgótarján, 1996. 249. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 19. köt.)

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE:

Ad.	= Adattár
AVO	= Államrendőrség Államvédelmi Osztálya
BM	= Belügyminisztérium
c.	= című
cscsp.	= cserkészcsapat
d.	= doboz
Dokt.	= Dokumentumtár
dr.	= doktor
évf.	= évfolyam
fcs.	= fondcsoport
FM	= Földművelésügyi Minisztérium
Hist. Paroc.	= Historia Parochiae Szécsényensis
Hist. Dom.	= Historia Domus Conventus Szécsényensis
ill.	= illetve
jkv.	= jegyzőkönyv
KALOT	= Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Titkársága (Testülete)
KFM	= Kubinyi Ferenc Múzeum
KGB	= Szovjet állambiztonsági és államvédelmi szervezet (titkosrendőrség)
kgv	= közgyűlés
Kir.	= Királyi
köt.	= kötet
MADISZ	= Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség
MCS, MCSSZ	= Magyar Cserkészszövetség
MKP	= Magyar kommunista Párt
MNM	= Magyar Néprajzi Múzeum
MOL	= Magyar Országos Levéltár
MSZMP	= Magyar Szocialista Munkáspárt
NML	= Nógrád Megyei Levéltár
őe.	= őrzési egység
p.	= pagina
P.	= Páter
P., P-s, P-vel	= Pengő, Pengős, Pengővel
P. B. J.	= Páter Bárkányi János
pl.	= például
r. kat (kath.)	= római katolikus
róm. kath.	= római katolikus
RT	= Részvénytársaság
stb.	= satöbbi
sz.	= szám, számú
SZCSCSP I.	= Szécsényi Cserkészcsapat Irattára
szerv. test.	= szervező testület
SZFK L.	= Szécsényi Ferencs Kolostor Levéltára
SZIT	= Szakszervezeti Ifjómunkás és Tanoncmozgalom
SZRKP L.	= Szécsényi Római Katolikus Plébánia Levéltára
szt., Szt.	= Szent
tc.	= törvénycikk
ti.	= tekintsd itten
Uo.	= ugyanott
v.	= vitéz
vm.	= vármegye

ZSOLT GALCSIK

THE HISTORY AND PAPERS OF THE TROOP OF BOY SCOUTS IN SZÉCSÉNY

The author presents the history of the troop of boy scouts number 854. named after Páter János Bárkányi from its foundation to its suppressing (1934-1948), which functioned under the leadership of the Roman Catholic parish and the Franciscan monastery in Szécsény. In 1933 among the youth of Szécsény a movement was launched with the aim of organising a troop of boy scouts. The parish supported the idea and took the necessary steps for the official registration. The troop of boy scouts was officially founded on 7 July 1934. The different political trends effected the functioning of the troop against its own wish already from the very beginning. After World War II it was offended on an official level as well. In 1946 the Minister of the Interior suppressed the Hungarian Boy Scout Association by decree. In 1948 the Association of Hungarian Boy Scouts officially merged in the Hungarian Pioneer Association. The troop in Szécsény ceased its activity the very same year thus the one and a half decade-long history of the troop came to an end.

Lord 1. Baden-Powell, a cserkészzet megalapítójának arcképe.
 (Márton Lajos grafikája, 1933.) MCSSZ tulajdonában

45. sz. P. BÁRKÁNYI JÁNOS CSERKÉSZCSAPAT SZÉCSÉNY.

Szécsény, 1936 november 3.

A 845 sz.P.Bárkányi János szécsényi cserkészcsapat kebelében alakult zenekar alapszabályai.

A zenekar alakult Szécsényben 1936 nov.3.án P.Tamás "rizánt parancsnok" idejében.

A zenekar jellegje: Istennel a Hazáért!

A zenekar neve: a nyolcszáznegyvenötösök szent Ferenc zenekara.

A zenekar költség: a helyi ferences zárda és a parancsnok személyes ösztönzési révén volt biztosítható nagy részben és azért a cserkészcsapat esetleges megszűnése esetén a teljes zenekari felszerelés kizárólag a helyi ferences házfőnökség tulajdonába és fennhatósága alá kerül mégis akképpen, hogy a helyi házfőnökségre való tekintettel továbbra is a szécsényi kulturális életet szolgálja a házfőnökség legjobb belátása szerint.

A zenekar tagjai kizárólag cserkészek lehetnek.

A zenekar -a nyári hónapok kivételével- minden héten kétszer tart összejövetelt. /Nyári hónapokra évenként lehet munkatervet megállapítani./

A zenekar kizárólag a cserkészmozgalmak és a róm.kath.ünnepségein, istenszövegeken, körmenetein szerepelhet.

A zenekar tisztikara: a csapat mindenkor parancsnoka az elnök, karmester, karmester, titkár, pénztáros, hangszer és kottatáros.

A zenekar minden évben közgyűlést tart, melyen a parancsnok-elnök kinevezi a tisztikart. Tisztséget több éven át is viselhet ugyanaz az illető.

A hanyag tagok nemcsak a zenekarból, hanem a cserkészcsapatból is eltávolíthatók.

A zenekar tagjai belépésükkor az alábbi ígéretet teszik:.....

P. Bárkányi János cserkészcsapat tagjai önként belépek a csapat kebelében működő zenekarba és ígérem, hogy ott is a legnívobb fogom szolgálni a cserkészcsapatot; a próbákra pontosan eljárom és feletteseimbemnek lelkiismeretesen engedelmességek.

Nagy érdemeinek elismeréséül Haid János urat, mint első karmestert tiszteltetbeli karmestert fogjuk megőrizni emlékezetünkben.

P. János
szerv. test. elnök.

A zenekar első tagjai:

Kékési László
Purta József
Bontó János
Székely Ferenc
Székely József
Varga József
Molnár József
Magyarosi László
Székely László
Székely József
Székely József
Székely József
Székely József
Székely József

A cserkészcsapat kebelében alakult zenekar alapszabálya, 1936. (SZRKP L. 4/1949)

Meghívó

A szécsényi 845. sz. P. Bárkányi János cserkész-csapat f. hó 27-én, vasárnap este fél 8 órai kezdettel

szinpadavató előadást

tart Otthonában.

Szinre kerül: A MAHARADZSA

Népies bohózat 3 felvonásban.

Szereposztás a következő:

Varga Domonkos, jómódu gazda	---	---	---	Brunda Tibor
Sárika, a leánya	---	---	---	Lukács Piroska
Kecőce Pista, falusi legény	---	---	---	Tózsér Ferenc
Maharadzsa	---	---	---	Tomis János
Tomi, a titkára	---	---	---	Zsíros József
Maharadzsa inasa	---	---	---	Bancsi István
Eulália, gazdag vénlány	---	---	---	Varga Magdus
Két legény	---	---	---	Gáspár László
				Vigh János
Két leány	---	---	---	Horváth Klárika
				Rádi Juliska
Négy tűzoltó	---	---	---	Zérci Lajos
				Rapka József
				Becsey László
				Gyetzvai Ferenc
Postás fiú	---	---	---	Oláh Pál
Hóhér	---	---	---	Nagy József
Csendőr	---	---	---	Zérci Lajos

Műsor megváltása kötelező: 1 P.

Előadás után tánc az Otthonban.

A szécsényi cserkészcsapat otthona 1937 után, Madarász Imre papírkereskedő kiadásában készült képeslap. Galcsik Zsolt gyűjteményéből, Buda László reпрója

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2001/3-4

ZVARA EDINA

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK 2000

Barcsa János: A hajdu-nánási ev. ref. egyház történelme. Lenyomat a Debreczeni Protestáns Lap 1899-iki évfolyamának 4-ik és következő számaiból; A hajdu-nánási ev. ref. egyház számára tett alapítványok és adományok rövid ismertetése. Pótfüzet A hajdu-nánási ev. ref. egyház történelme c. műhöz. Hajdúnánás: Hajdúnánási Református Egyházközség, 2000. 65, 34 p.

A nánási református egyház legkorábbi történetére kevés adat maradt ránk. A kötet szerzője is csak feltételezéseket tud mondani. Az 1608. évi pozsonyi országgyűlés biztosította a bécsi békében foglaltakat és a hajdúk szabadalmait, s azok letelepedése után „szabad vallásgyakorlatuk oltalma alatt egyházközséget alkottak”. A nánási református egyház rögtön megalakult a letelepedés után, s 1621. április 21-én partialis synodust tartottak. A 17. század 30-as éveiben virágzó egyház volt Nánáson. Ezt bizonyítja az is, hogy I. Rákóczi György az 1636-ban, Gyulafehérváron kinyomtatott Graduál egy példányát elküldte Nánásra is, melybe beleírta jelmondatát és saját kezűleg írta alá. Barcsa János a 19. század végéig írja meg az egyházközség történetét, párhuzamosan bemutatva az egyház külső és belső életét.

Bárth János: A vigasztaló Napbaöltözött Asszony. Csodás gyógyulások egyházi vizsgálata Csíksomlyón 1784-ben. Szeged: Agapé, 2000. 63 p.

A Kárpát-medence búcsújáró helyeinek kegyképeit, kegyszobrait, szentkútjait jórészt a velük kapcsolatba hozható csodás gyógyulások történetei tették híressé. Kis mértékben aknázza ki a kutatás a különböző egyházi vizsgálóbizottságok és szentszéki bíróságok csodás eseményekkel kapcsolatos eredeti vallatási jegyzőkönyveit. A kötetben egy ilyen vallatási jegyzőkönyvet ismerhetünk meg. Batthyány Ignác valószínűleg fenntartásokkal szemlélte a búcsújárásokat a gyógyító forrásokhoz, így a somlyói csodás gyógyulásokban sem hitt. 1784-ben tanúkihallgatásokat rendelt el a Szűz Mária csíksomlyói szobrával kapcsolatba hozható gyógyulások körülményeinek kivizsgálására. 1784 áprilisában a megbízott egyházi személyek elvégezték a tanúkihallgatásokat és megírták a jegyzőkönyvet. A vizsgálat valószínűleg kedvezően befolyásolta Batthyány Ignác püspök véleményét a somlyói kegyszobornál történt csodás gyógyulásokról. Lábbetegségéből felgyógyulva Csíksomlyóra zárandokolt, és offerként maga is ezüst lábat rakatott a csodákkal jeleskedő szoborhoz.

Borovi József: A szórványban élő magyar katolikusok lelkigondozásának története. Bp.: Szt. István Társulat, 2000. 220 p.

A világban szétszóródott magyarok lelki szolgálatát végző egyházi közösségek és azok lelkeszeinek tevékenységét, életüket mutatja be Borovi József. A kötet egy sorozat első része, mely a külföldi magyar katolikusok lelkeszségeinek történetét tárja az olvasó elé. Az első kötet általános bevezetőt ad a külföldre került magyarok lelkigondozásának történetéről. Fejezetei: I. Az egyházi misszió küldetése. II. A Szent László Társulat megalapításának előzményei. III. A Szent László Társulat nyugati kapcsolatainak kiépítése. IV. Szent László Társulat működése 1920–1939 között. V. A II. világháború és a Társaság, 1939–1944. VI. Kísérlet a Szent László Társulat újjászere-

vezésére, 1945–1948. VII. A Szent László Társulat végnapjai, 1949–1950. VIII. A Szentszék missziós munkája 1939–1945 között. IX. Szentszéki rendelkezések a hazájukon kívül élők lelkigondozásáról. X. A II. Vatikáni Zsinat és a menekültek lelkigondozása. XI. Új rendelkezések az idegenben élő katolikusok lelkigondozására.

Csesznák Ildikó: A tiszaszederkényi református egyház története. Tiszaújváros: Városi Könyvtár, 2000. 128 p.

Szederkény Borsod vármegye területén feküdt, a környék legnagyobb családja a Perényi volt. A szederkényi református egyház keletkezésének pontos ideje nem ismert. Egy 1597. augusztus 10-ei keltezésű tizedjegyzékből derül ki az első ismert szederkényi lelkész neve, Szentmargitai János. Hivatalosan ettől az évtől kezdve számítható az önálló szederkényi egyház léte, amely az 1580-as években Sajószöged filiája volt. Szederkény birtokosai voltak a 16–17. században: Báthory István, Ungnád Kristóf, Rákóczi Zsigmond. 1629-ben már külön filiával rendelkezett Sajóörs révén. A 17–18. század a hányattatás korszaka volt: katolizálás és erőszakos áttérítések keserítették meg az itt élők életét. A 19. század közepén Szederkény a gazdag egyházközségek közé tartozott, anyagi megerősödése és a hívek számának gyarapodása jelezte ezt.

Déli harangszó: tanulmányok a pápai rendelet félezeréves jubileumára. Szerk. Visy Zsolt. Bp.: Mundus, 2000. 323 p. — A kötet olasz nyelven is megjelent.

III. Calixtus pápa 1456. június 29-én kiadott bullájában elrendeli, hogy mindenütt a nona és a vesperás közötti időben félóránként, háromszor egymás után húzzák meg a harangokat. IV. Sándor pápa, miután ismét veszélybe került a kereszténység, megváltoztatta a bullában elrendelteteket. Attól az időtől kezdve ugyanis a harangszó délben immár nemcsak a keresztes hadjárat ideje alatt, hanem örökre szólal meg – jelezve, hogy a kereszténység védelme nem pillanatnyi feladat, hanem minden időben és minden helyen fontos követelmény. A kötetben olvasható tanulmányok: *A harang története és szerepe*: Benkő Elek: Harangok a középkorban. Patay Pál: A magyarországi harangok új- és legújabb kori története. Török József: A harangok szerepe a latin rítusú liturgiában. Barna Gábor: „Az élőket hívom, a holtakat elsiratom, a villámokat megtöröm.” A harang és a harangozás a népszokások tükrében. *A déli harangszó története és jelentősége*: Érszegi Géza: Az év minden napján délben mindörökre harangozni kell. Ágoston Gábor: A Nándorfehérvárhoz vezető út. Magyarország, a balkáni oszmán terjeszkedés és a nándorfehérvári győzelem. Kulcsár Péter: Kapisztránói Szent János. P. Virgílie Felice di Virgílie: Kapisztránói Szent János kultusza és öröksége.

Gyürki László: Életképek Körömend századaiból. Körömend: Szegények Orvosai Körömendért Alapítvány, 2000. 83 p.

A kötet a város egykor élt jeles-személyiségeinek életét mutatja be, így többek között Faludi Ferencét, Kresznerics Ferencét, Perényi Antal plébánosét, a Kolping-családét és Batthyány-Strattmann Lászlóét.

Hetény János: A győri vérrrel könnyező Szűzanya kultusztörténete. Szeged: JATE Néprajzi Tanszék, 2000. 236 p. (Szegedi vallási néprajzi könyvtár 5.)

A vérrrel könnyező és verejtékező Mária-kegykép Győr palladiuma (Bálint Sándor), amely védőpajzsa volt a városnak. Győrnek és a győri egyházmegyének védőpajzsa ez az írek és Walter Lynch ír püspök XVII. századi történetével és életével összefüggő kegykép. A török hódítás alól felszabadult város újjáépülésének ihletője, s az a legnehezebb években is a papság megtartó erejének bizonyult. A papság és a hívő nép szorosan egybeforrt a kultusszal. Az ír katolicizmust idéző kegykép a „keresztény Európának magyar bizonyága” közösséggé alakította Győr környékének népeit, magyarokat, németeket és horvátokat. Tisztelete máig töretlen. A szerző a győri vérrrel könnyező Szűzanya kultuszának történetét dolgozza fel.

Horváth Endre: Nyugat-magyarországi templomok az Árpád-kortól napjainkig. Győr, Pannonhalma, Sopron és környéke. Iván–Sopron: Önkormányzat, 2000. 71 p.

A templomok és jelen kötet is a kétezer éves kereszténységünkről és ezer éves keresztény magyarságunkról tanúskodik – írja Pápai Lajos győri püspök a könyv elején lévő ajánlásában. A kötet a sopronbánfalvi, a sopronhorpácsi, a soproni Szent Margit, a bencés, a balfi, a harkai, a hidegségi, a fertőszéplaki, a hegykői, a fertőd-süttői, a fertőszentmiklósi, a nagylózi, az egyházasfalvi, az újkéri, a sopronkövesdi, a csapodi, a pusztacsaládi, az iváni, a cséri, a répceszemerei, a nagygeresdi, a csáfordjánosfai és a lövői templomot mutatja be.

Kisari Sándorné–Pap Kovács Magda: Örökségünk: adatok a Csóri Református Egyház történetéhez és a gyülekezet vallási néprajza. Székesfehérvár: Vörösmarty Társaság–Árgus, 2000. 184 p.

1542-ben létesült a fejér megyei csóri református eklézsia. A település templomát 1545-ben vették birtokukba, ez volt a gyülekezet első temploma. A szerzők a következő egységekben tárják elénk a református egyház történetét: A falu földrajzi fekvése és lakói. A református egyház megalakulása. A templom mint építmény. A harangok. A templom mint gyülekező hely. A hitélet kapuja. Az egyház fegyelmező szerepe. Református parasztságunk egyéniségét formáló tényezők. Református parasztságunk ünnepi szokásai. Az emberi élet nagy fordulójának ünnepe. A csóri református temető sírjelei. Függelék: Egyháztörténeti mozaikok Pap Kovács Ödön kézírata nyomán. A csóri református egyház papjainak névsora. A lelkészek díjlevele 1829-ből.

Koppány Tibor: A Séd-völgy református templomai. Bp.: Tájak, Korok Múzeumok Egyesülete, 2000. 20 p. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 656.)

A Balaton keleti oldalával párhuzamosan, a Séd-patak mentén fekvő falvakban középkori eredetű, illetve barokk-klasszicista építésű református templomok sorakoznak. A kötetben Litér, Sóly, Vilonya, Királyszentistván, Berhida és Papkeszi települések templomait ismerhetjük meg. A felsorolt falvak közül – bár barokk átépítésben – többnyire középkori formában áll Litér, Sóly és Vilonya református temploma. Királyszentistvánon nagyméretű, Berhidán kisebb késő barokk templom található. Papkeszin pedig nagyobb eklektikus templom, amely előtt ott magasodik középkori eredetű tornya.

Koppány Tibor: Somlószlós, plébániatemplom. Bp.: Tájak, Korok Múzeumok Egyesülete, 2000. 20 p. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 634.)

A templom a 13. század első felében épült. Alaprajzában egyhajós és nyugati tornyos. A román stílusú épület nagyon közel állt a magyarországi falusi templomok Árpád-kori képéhez. A korai gótikus bővítéshez tartozott a nyugati oldalon álló harangtorony. Magát a templomot írott középkori adat nem említi, Szent György titulusáról is csak 1469-ből maradt hír. További adatokat az 1969–1971 között helyreállított falkutatás nyújtott. A templom belsejében értékes középkori és koraújkorai falfestmény-töredékek maradtak meg. Az északi hajófalán XIV. századi Szent György-legenda két mezőjének részletei, a délin pedig a sekrestyeajtó mellett pedig egy másik kis töredék látható. A templomot az 1530-as évektől a falu protestánsá lett lakossága használta. Miután a Zichy-család a 17. század végén hívott a településre katolikus papot, 1724-ben visszavették a katolikusok, 1726-ban pedig újraalapították a plébániát.

Levárdy Ferenc: Pécs, belváros plébánia templom. Bp.: Tájak, Korok, Múzeumok Egyesülete, 2000. 16 p. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 297.)

A pécsi belvárosi plébániatemplom helyén a középkorban a gótikus Szent Bertalan-plébánia-templom állt. A törökök a 16. században elfoglalták a várost, s szokásuknak megfelelően ezt a templomot is átalakították, dzsámít emeltek itt Allah és prófétája tiszteletére – ez volt a Gázi Kászim-dzsámi. Az eredeti templom a 13. században épült, amely a 15. században már gótikus volt. A hódoltság megszűnésével a dzsámik, s így a pécsi is, ismét keresztény templomok lettek, átépítették azokat. 1686-ban a jezsuitáké lett, 1813-ban a cisztercieké, majd végül a belvárosi plé-

bánia közössége kapta meg. Ez a pécsi templom a legjelentősebb magyarországi török műemlékeink közé tartozik.

Mihulcz Ildikó, Sz.: Középkori templomok Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Szerk. Kopka János. Nyíregyháza: Kelet Press, 2000. 141 p.

Az album 49 Szabolcs, 28 Szatmár és 9 Bereg megyei templomot mutat be. Magyarország északkeleti része, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, rendkívül gazdag műemlékekben. Középkori eredetű templomait a háborúk, a természeti csapások ellenére többnyire sikeresen megőrizte és újította fel az itt élő nemzedékek sora. Nagy értékű e vidék építészetének számos ránk maradt darabja. Egyházi épületei a fafaragás, a szobrászat és a festészet remekművei, a falusi templomok az építészet remekbe szabott alkotásai. A könyv elsődleges célja tisztelgés e páratlan kincset ránk hagyók előtt, és az érdeklődők elé tárni e kincseket.

Oszlop Isten templomában: Budaker Oszkár, 1896–1952, soproni evangélikus lelkész, teológiai tanár. Összeáll. Zoltán László. Sopron: Zoltán László, 2000. 164 p.

Beszédei és írásai, valamint visszaemlékezések által tárja elénk a tetet összeállítója Budaker Oszkár (1896–1952) élettörténetét.

Ötvös László: A Debreceni Református Egyházmegye története. Az egyházi élet hétköznapjai. Debrecen: Debreceni Ref. Egyházm., 2000. 248 p.

A szerző először áttekinti az egyházmegye történetét, majd közreadja Zoványi Jenő adatgyűjtését a Debreceni Egyházközség lelkipásztorairól, elnökeiről és gyülekezeteiről (városi és vidéki gyülekezetek), közli a lelkipásztoraik életrajzát és a települések történetét.

Pomothy Dezső: A Nagykanizsai Református Gyülekezet története az 1985-ig terjedő időben. Nagykanizsa: Pomothy Dezső, 2000. 90 p.

Kanizsa 1534-ben Kanizsai Orsolyának Nádasdy Tamással létrejött házassága révén a Nádasdy-család birtokába került. Nádasdy védelme alatt alakult meg az evangélikus gyülekezet. A város a török hódoltság idején végvár volt. A katonák a protestáns felekezethez tartoztak. A város 1600-ban elesett. A gyülekezet előbb mint szórvány, majd mint fiókegyház 1887-ig a galamboki gyülekezethez tartozott. 1887-ben jött létre a nagykanizsai református gyülekezet.

A rákoskeresztúri református templom építése, 1995–2000. Rákosliget: Rákoskeresztúri Ref. Egyházközs., 2000. 64 p.

2000-ben több évfordulót is ünnepeltünk. Budapest XVII. kerülete 50 éve tartozott Nagy-Budapesthez. Rákoskeresztúron nincs önálló lelkészség, Rákosliget filája. A Rákosligeti Egyházmegye pecsétjén az 1903-as évszám szerepel, de csak 1915-től lett önálló egyházközség Rákoshegygel együtt. Hozzájuk tartozik Rákoskeresztúr is, melynek temploma 1995-ben épült fel.

Regio et religio: népek, kultúrák, egyházak Észak-Kelet Magyarországon. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2000. december 15. – 2001. március 31. A műveket vál. és a kiállítást rend. Kárpáti László. Bev. tanulmány Tamás Edit. Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 2000. 40 p. Kiállítási katalógus.

A kiadvány egy kiállítási katalógus, egy műtárgyjegyzék, amelyben a római katolikus, az evangélikus, a református és az ortodox egyház tárgyainak bemutatása szerepel. A kiállított emlékek a Borsod-Abaúj-Zemplén megye területén élő magyarok, szlovákok és ruszinok kultúráját mutatja be.

Sedlmayr János: Hegyeshalom, római katolikus plébániatemplom. Bp.: Tájak, Korok Múzeumok Egyesülete, 2000. 16 p. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 658.)

Az 1976-os régészeti feltárások során tisztázódott az első templom alaprajza, építési periódusai, és román kori eredetekre bukkantak. A templomot később gótikus stílusban átépítették. A

17–18. században barokk átalakításokat hajtottak végre. A 18. század végén romantikus stílusban festették ki, főként architektonikus elemekkel díszítve. 1976-ban visszafordították a szentélyt a gótikus elrendezés szerint.

Sisa József: Budapest, fasori evangélikus templom és gimnázium. Bp.: Tájak, Korok, Múzeumok Egyesülete, 2000. 16 p. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 638.)

A Városligeti fasor és a Bajza utca sarkán áll az evangélikus gimnázium és templom monumentális épületegyüttese. Az evangélikusok első iskolája 1795-ben, templomuk 1799–1808-ban, majd gimnáziumok 1862–1865-ben épült meg a jelenlegi Deák téren, valóságos evangélikus központot alkotva. A régi iskolaépületek a 19. század végére már túl szűkek lettek, és felmerült egy új gimnázium építésének az igénye. Ez a városligeti fasorban, végső formájában, a hozzá csatlakozó templomépülettel együtt, valósult meg. 1903-ban kérték fel Pecz Samut, Magyarország egyik legjelentősebb építészt, a protestáns templomépítészet specialistáját, hogy ő készítse el a gimnázium és a templom végleges terveit. A gimnázium 1904-ben, a templom pedig 1905-ben készült el.

A fasori templom volt az első Budapesten, ahol kizárólag magyarul folyt az istentisztelet. A templom bejáratának ívében Róth Miksa aranyhátterű, hagyományos megfogalmazású mozaikjelenele látható: Jézus a gyermekkel. A szentélyben díszes, neogótikus oltárépítmény áll. A képet Benczúr Gyula festette, melynek témája: A napkeleti bölcsek hódolása a kisdéd Jézus előtt.

Szabados László: A Kecskeméti Református Kollégium története 1945-től az 1948-as államosításáig. Kecskemét: Kecskeméti Református Kollégium Gimnáziuma, 2000. 200 p.

A szerző a következő fejezetekre osztva tárgyalja a Kollégium történetét: Kecskemét története a II. Világháború után. A közoktatás helyzete 1945–1948 között. A Kecskeméti Református Kollégium története: A Kollégium története 1945-ig. Az iskolafenntartó egyházköztség gazdálkodása, Az iskolák megnyitása és tevékenységük 1948-ig, Az iskolaépületek újjáépítése 1948, az államosítás éve, A Kecskeméti Református Kollégium Fiú- és Leánygimnáziuma. A Kollégium tanárainak iskolán kívüli tevékenysége. Függelék: kérelmek, leltárak.

Szent Gellért és a csanádi püspökség rövid története. Összeáll. Dániel Géza. Kieg. Ábrahám István. Szeged: Szeged-Csanádi Székeskáptalan, 2000. 32 p.

A kis füzet Gellért püspök életét, az aracsi téglatemplomot, Gellért művét, a Deliberatiót mutatja be, valamint felsorolja a csanádi püspököket.

A Szent Margit Gimnázium jubileumi évkönyve 1920–2000. Főszerk. Sümegh László. Szent Margit Gimnázium, 2000.

Öt esztendeje, hogy az akkor fennállásának 75 éves jubileumát ünneplő gimnázium évkönyvet jelentetett meg. A kötet első részében olvashatók az emlékezések, a másodikban a tanárok írásai, a harmadikban a diákok pályamunkái, a negyedikben pedig statisztikák. A kötetet az 1999/2000. iskolaév tanulmányi eredményei vannak.

Timár György: A Nyugat-Mecsek középkori templomai: Bakonya, Cserkút, Kővágószőlős, Kővágótöttös. Bp.: Tájak, Korok, Múzeumok Egyesülete, 2000. 28 p. (Tájak, korok Múzeumok kiskönyvtára 651.)

Péctől nyugatra, a Mecsek déli lejtőjén sorakozik az a négy település, amelynek templomait mutatja be Timár György. *Bakonya*: a templom 1971-es felújításakor vált világossá a középkori templom átépítésének a sorrendje. 1721-ben, a canonica visitatio jegyzőkönyve a környék legjelentősebb templomaként említi. 1800-ban, majd 1867-ben átépítették. 1972–1976 között a templomban lévő középkori emlékek közül a legnagyobb méretű egy koragótikus szenteltvíztartó. Jelentősek falképei is. *Cserkút*: a 12. században épült templom falképekkel gazdagon díszített. 1725-ben restaurálták. Az 1967–1968-as felújításkor derült ki, hogy az 1725-ös helyreállítás alkalmával felkent vakolatréteg megőrizte a falfestményeket. Az 1970–1972-es restaurálás után lett

nyilvánosan is látogatható. A legszebb falképek közé tarozik a tizenkét apostol, Szent Mihály és Szent Mária alakja. *Kővágószőlős*: a templom nagy átépítésére 1763–1772 között került sor. A templom 1512-ben épült gótikus építményét teljes egészében lebontották, s csak a román stílusban épült tornyot hagyták meg. Berendezése barokk, a legdekoratívabb tárgy a szószék. 1974–1973 között újították fel legutóbb. *Kővágótöttös*: 1726-ban újították fel a templomot, 1780-ban, majd kétszáz év múlva, 1980-ban ismét. A középkorból egy keresztelőkút maradt meg. A barokk berendezésből csak kevés maradt ránk.

Török József–Legeza László: Székesfehérvár évezrede. Bp.: Mikes, 2000. 63 p., 96 tábla.

Székesfehérvár az egyik legrégebb, a magyar történelemhez legtöbb szállal kapcsolódó városunk. Szent István egy királyi bazilikát építtetett Székesfehérváron, magának és utódainak családi szentélyül. Az első személy, akit ide temettek, István fia, Imre herceg volt. Székesfehérvár 1527-ig volt koronázó város. 1543-ban a török hódoltság része lett. 1601–1602 között a magyarok visszahódították, majd 1688-ig ismét török fennhatóság alá tartozott. A város a 18. századig a veszprémi püspökség része volt. 1777-ben jött létre a székesfehérvári püspökség. 1993-ban határmódosításokat hajtottak végre a II. János Pál pápa Hungarorum gens kezdetű bullájában foglaltak szerint.

Útmutató az egyházközségi levéltárak értékeinek védelméhez. Szerk. és a szöveget gond. Kertész Botond. Bp.: MELTE, 2000. 20 p. (A Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesületének kiadványai 1.)

A Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesület munkacsoportot bízott meg azzal a feladattal, hogy készítsen a magyarországi történelmi egyházak egyházközségi levéltárai számára rövid állományvédelmi tájékoztatót. Ez a tájékoztató segítséget kíván nyújtani plébánosoknak, lelkészeknek, egyházi munkatársaknak abban, hogy a rájuk bízott levéltárakban őrzött értékeket szakszerűen tudják megőrizni. A munkacsoport tagjai: Hudi József, Dél-Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára; Janka György, Görög Katolikus Püspöki Levéltár, Nyíregyháza; Kertész Botond, Evangélikus Országos Levéltár, Budapest, Lakatos Andor, Kalocsai Érseki és Főkáptalani Levéltár; Mózessy Gergely, Székesfehérvári Püspöki és Káptalani Levéltár; Nagy Edit, Duna-melléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára.

Utry Gergely: Az Amerikai Ortodox Egyház. Miskolc: Miskolci Orthodox Múzeumért Alapítvány, 2000. 103 p.

A szerző azt vizsgálja, hogyan jelent meg és fejlődött az Orthodox Egyház egy nagy nyugati kultúrában, az Egyesült Államokban. Nyugat-Európában többnyire csak orthodox diaszpóráról beszélhetünk, azaz a hívek egy nagyobb, Nyugat-Európán kívüli egyházi fennhatóság (orosz, görög, szerb, bulgár, stb.) szórványát alkotják. Ezért itt az Orthodox Egyház többé-kevésbé szintén „kisebbségi státusú” és gyakran pusztá fennmaradásáért küzd. Az USA-ban azonban egy ténylegesen amerikai önálló, ún. autókefál egyház működik Amerikai Orthodox Egyház (Orthodox Church in America, OCA) néven. Más, Amerikában élő, többnyire etnikai bázisú orthodox egyházi szervezetekkel együtt kb. 2–3 millió hívet számlál, és az egyik legnagyobb vallási felekezet az Egyesült Államokban. A szerző végigkíséri az orthodoxia történeti útját az amerikai kontinensen: hogyan lett a parányi orosz misszióból hatalmas, önálló amerikai egyház. Ezt követően az egyház jelenlegi életét és szervezetét ismerteti. Végül bemutatja, milyen főbb kihívások elé állítja korunk amerikai társadalma az Orthodox Egyházat, és milyen feleletet tud ezekre adni. A legfőbb kérdés az, hogy az Orthodox Egyház valóban arra rendeltetett-e, hogy csak egy keleti kisebbségi szervezet maradjon a nyugati világban, vagy képes arra, hogy jelentős szerepet vállaljon a modern kor lelki szükségleteinek kielégítésében is.

Adriányi Gábor: Az egyháztörténet kézikönyve. Bp.: Szt. István Társ., 2001. 444 p. (Szent István kézikönyvek 5.)

A magyar egyháztörténet-írás a nemzetközi kutatást nemcsak hogy nem gazdagította, hanem abban részt sem vett, aminek magának Magyarországnak az egyháztörténete is határainkon kívül teljességgel ismeretlen. Ezen gondolatait 1974-ben írta le a szerző, a könyv első kiadása előszavában (München, 1975.). Annak ellenére, hogy a közelmúltban megjelent néhány egyháztörténet, a kiadó mégis szükségesnek tartotta Adriányi könyvét újra kiadni. A munka a korábbi kézikönyvek hiányosságait próbálja pótolni. Rövid formában tárgyalja az eseményeket, rámutat az újabb kutatások eredményeire, valamint felhívja a figyelmet a történetkritika jelenlegi (akkori) álláspontjára, és megadja az egyes fejezetek végén a kérdésre vonatkozó legfontosabb irodalmat. A Bevezetésen kívül öt korszakra osztja az egyháztörténetet: Első korszak: Az egyházak kialakulása és elterjedése a hellenisztikus római világban (30-700). Második korszak: Az egyház a nyugati keresztény népközösség központjában (700-1300). Harmadik korszak: A nyugati keresztény népközösség felbomlása (1300-1789). Negyedik korszak: Az egyház az iparosodás korában (1789-1918). Ötödik korszak: Az egyház a jelenkorban (1918-).

Altermatt, Urs: A katolicizmus és a modern kor. A svájci katolicizmus 19. és 20. századi társadalom- és kultúrtörténete. Bp.: Osiris, 2001. 337 p.

A könyv tematikus és módszertani felépítése alapján a történelem, a szociológia, kisebb részben a kulturális antropológia határterületein mozog. A tanulmány kidolgozásánál és megírásánál a szerző számára a történelmi és társadalomtudományi megközelítés összekapcsolása tűnt fontosnak, ily módon ösztönözve a vallásról és a társadalomról folytatott interdiszciplináris vitát. A könyv az eszmetörténeti és vallásszociológiai kérdésfeltevéseket átfogó francia „histoire religieuse” modelljét veszi alapul. E módszertannal nem annyira a szorosabb értelemben vett egyháztörténetet, hanem a nagy mértékben elvilágiasodott társadalomban a vallás társadalmi hatástörténetét vizsgálja. Svájc példáján sok kérdésre keresi a válaszokat. Mivel Svájc sok tekintetben a modern pluralista-demokratikus ipari társadalom prototípusát jeleníti meg, az elemzés a nyugati világ más ipari országai számára is érdekes lehet.

Bartal Mária, B: Komárom templomai. Komárom, KT Kiadó, 2001. 93 p. (Közkinccseink)

A Közkinccseink sorozat jelen kötete Komárom szakrális emlékeit, templomait mutatja be az olvasónak a következő fejezetekben: I. A római katolikus egyház építményei. II. A református egyház építményei. III. Az evangélikus egyház építményei. IV. A görögkeleti egyház építményei. V. A zsidó hitközség építményei. VI. A baptista egyház építményei. VII. A Jehova tanúi vallásszervezet építményei. VIII. A vártemplomok. Összefoglalja az eddig feltárt kutatások eredményeit, áttekintést ad a Komáromban fellelhető történelmi egyházakról és újabb gyülekezetekről. A könyvben az egyes épületeket színes és fekete-fehér fényképek is bemutatják.

Burckhardt, Titus: Chartres és a katedrális születése. Bp.: Articus, 2001. 149 p. (Libri artis 3.)

A könyv nem művészettörténeti előadás, s a tudományos kutatásokhoz sem kíván semmi újat hozzáfűzni. Szándéka inkább abban áll, hogy a lehető leghitelesebb módon próbálja meg felidézni azt a szellemi miliőt, melyből a gótikus katedrális megszületett – mindezt elsősorban magukat a korabeli forrásokat juttatva szóhoz. Bemutatja, hogyan érlelődött meg a gótikus katedrális egy régi hagyomány fájának utolsó gyümölcseként. Ennek során a chartres-i katedrális mint a gótikus stíluson belüli első „klasszikus” katedrális kerül majd bemutatásra: Előképek; Kezdetek; Egyház, királyság, művészet; Suger újjáépíti Sant-Denis templomát; Istentisztelet taligákkal; Királykapu; A korai gótikus katedrálisok; A Boldogságos Szűz csodái Chartres-ban; Geometrikus bölcsesség; Szakrális ablakok; Liturgia és művészet; Epilógus: A Szent Grál temploma

Erdélyi szász intézményi- és magángyűjtemények 1578–1750. Könyvjegyzékek bibliográfiája. Összeáll. Monok István, Ötvös Péter, Verók Attila. Szerk. Monok István. Szeged: Scriptum RT., 2001. 257 p. (Könyvtártörténeti füzetek XI.)

A sorozatban eddig két kötet jelent meg a földrajzi szerkesztési elvet követve: a KtF II. a nyugat-magyarországi régiót, a KtF IX. pedig a felső-magyarországi bányavárosokat vette alapul. Használó, földrajzi indíttatású tematikát követtek most is a kötet összeállítói: az egykori nagy erdélyi szász városok (Beszterce, Brassó, Nagysink, Nagyszében és Segesvár) könyves adatai kerülnek kiadásra az annotált bibliográfiában.

Farkas Gábor Farkas: A Nagyszombati Egyetemi Könyvtár az alapításkor, 1635. Szeged: Scriptum; Bp.: Egyetemi Könyvtár, 2001. LXIV, 258 p. (A Kárpát Medence Korai Könyvtárai III.; Fejezetek az ELTE történetéből 23.)

A jezsuiták első nagyszombati éveiben nemcsak rendház létesült kollégiummal, hanem minden bizonnyal az Egyetemi Könyvtár alapjai is megteremtődtek. A szóba jöhető első könyvvállománya nagy valószínűséggel a ma is meglévő ősnymtatványok és a 16. század első évtizedeiben nyomtatott antikvák közül kerülhetett ki. A jezsuiták fegyvertelen katonák könyvek nélkül, olvasható a *Ratio studiorum*-ban, a jezsuiták oktatási programjában. Ebben a szellemben történt meg a könyvtár fejlesztése is. A jezsuita kollégiumokban mindig törekedtek arra, hogy az iskola szervezésével párhuzamosan a könyvtár ügyét is megoldják. Vagy új könyvtárat alapítottak, vagy régebbi gyűjtemény állományát alakították át az oktatás szempontjából, s igyekeztek külföldi vásárlások vagy adományozások révén nagyobb könyvmennyiséghez jutni. A nagyszombati egyetemi könyvtár helyzete különleges volt, mert sokkal hamarabb alakult ki a könyvtárnak az alapállománya, mint maga az egyetem.

Font Zsuzsa: Erdélyiek Halle és a radikális pietizmus vonzásában. Szeged: SZTE, 2001. 246 p.

Font Zsuzsa az 1690-es évek elején igen gyorsan kiépülő hallei intézmények világáról, a német pietizmus jóval korábbi gyökerű áramlatairól lesz szó, illetve e szerteágazó jelenségek közül az erdélyi hatások szempontjából ma fontosnak tűnő dolgokról. A Bevezetés után a kötet három fő fejezetben tárgyalja műve témáját: Az első részben Halle, a pietizmus és Erdély kapcsolatát vizsgálja, ezen belül is az erdélyiek Halle iskoláiban és egyetemein való jelenlétét, a hallei pietizmus korai visszhangját, az előzményeket az erdélyi szász műveltségben, a korai vitákat és a Voigt-ügyet. A második rész címe: A radikális pietizmus és Johann Wilhelm Petersen erdélyi hívei. Itt többek között a radikálisok és a hallei centrum viszonyát és Andreas Teutsch filozófiáját és körét vizsgálja. A harmadik rész témája a református művelődés találkozása Halle intézményeivel. A Függelékben a diáknévsorok, dialógusok és dokumentumok kapnak helyet.

Harangozó Ferenc: A csendlaki parókiától a szibériai hómezőkhöz. Kilenc év börtönökben és munkatáborokban. Szerk. és sajtó alá rend. Fancsali Andrásné. A bev. írta Hetényi Varga Károly. Körmend, 2001. 173 p.

A kötet Harangozó Ferenc (1908–1991) pápai prelátus életét mutatja be. A szovjet katonai bíróság 1948-ban kémkedés vádjával először halálra, majd huszonöt évi kényszermunkára ítélte, mert segítette a rászorultakat, menedéket adott az üldözötteknek és szabad földre juttatott sok menekültöt. A kötet első felében Hetényi Varga Károly Harangozó Ferencsel 1986-ban, Kismartonban készült beszélgetés egy része áll, a másodikban pedig Harangozó írásos visszaemlékezése olvasható.

Hetényi Varga Károly: Elfelejtett hitvallónk. A kilencvenéves Lénárd Ödön köszöntése. Pécs: Pro Domo, 2001.

A kis kötet Lénárt Ödön (1911–) piarista szerzetes életét mutatja be, tisztelegve 90. születésnapja alkalmából.

Horler Miklós–H. Tabajdi Márta: Esztergom, Bakócz-kápona. 2. kiad. Bp.: TKM Egyes., 2001. 20 p. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 635.)

Bakócz Tamás 1506-ban kezdte építtetni az esztergomi sírkápolnát. Olyan épületet akart emeltetni saját hírnevének és emlékének, amely Itáliában is megállja helyét, és elismerést vív ki a kortársak között – ehhez a feladathoz Magyarországon sem előképet, sem mestert nem talált. Valószínű, hogy az itáliai Andrea Ferruci kezétől származik a kápolna terve, de a helyszíni munkákban személyesen nem vett részt. Esztergomba a terveken kívül magát az oltárt és annak szobraiát küldhette, melyeket Firenzében saját kezűleg faragott. A másik ismert név Joannes Fiorentinus. Állandó kapcsolatban volt, feltehetőleg mint vezető ember az építkezéssel. Ő maga a kápolna leggazdagabb plasztikai részén dolgozott, még a kisebb részletek és az architektonikus tagozatok a műhely több kőfaragója között oszlottak meg. Bakócz 1521. évi végrendeletében azt kérte, hogy testét az általa építtetett kápolna földjébe temessék. A török hódoltság idején nagyjából épségben maradt. 1686-ban Széchenyi György primás helyreállíttatta. 1819-ben Rudnay Sándor esztergomi érsek kezdte el az esztergomi székesegyház felépíttetését, amibe a kápolnát is beillesztették.

Intézményi- és magángyűjtemények 1551–1750. Könyvjegyzékek bibliográfiája. Összeáll. Viliam Čičaj, Monok István, Zvara Edina. Szerk. Monok István. Szeged: Scriptum RT., 2001. 240 p. (Könyvtártörténeti Füzetek IX.)

A bibliográfiai leírásban a sorozat első kötetében (KtF I.) leírtakat követték a bibliográfia összeállítói. Ezek szerint minden olyan feljegyzésről, amely a címben jelölt korból származik, és legalább öt különböző könyvet megemlít, rögzítésre kerülnek a következő adatok: az évszám és egy címkeszerű megjelölés (pl. hagyatéki összeírásban fennmaradt jegyzék vagy egyházlátogatási jegyzőkönyvekben fennmaradt jegyzék), a felsorolt könyvek száma, az egyes könyvekről közölt adatok jellege, a gyűjtemény tartalmi jellemzése (pl. protestáns teológia). Jelölve vannak, hogy a jegyzéket már kiadták vagy sem, az eredeti irat hol, milyen jelzeten található. A harmadik adatcsoport a tulajdonosra vonatkozik, illetve arra, hogy a jegyzéken kívül ismerünk-e adatot könyveiről, könyvtáráról. A kötet besztercebányai, kőrmöcbányai és selmecbányai könyvjegyzékeket közöl.

Intézményi- és magángyűjtemények 1589–1750. Könyvjegyzékek bibliográfiája. Összeáll. Monok István, Zvara Edina. Szerk. Monok István. Szeged: Scriptum RT., 2001. 143 p. (Könyvtártörténeti Füzetek XI.)

A könyvtártörténeti bibliográfia utolsó előtti darabja került kiadásra. Az egyes jegyzékek leírásában az előző kötetekben alkalmazott elveket követik a kötet összeállítói. A kötetben nagyrészt egyházlátogatási jegyzőkönyvekben és hagyatéki leltárakban fennmaradt, valamint szerzetesi közösségeknek (pl. ferencesek, piaristák) az egykori ingóságai összeírásából előkerült könyvjegyzékek kerülnek kiadásra.

Ivancsó István: Görög katolikus liturgikus kislexikon. 2. jav. és bőv. kiad. Nyíregyháza: Szt. Atanáz Hittudományi Főiskola, 2001. 83 p. (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 6.)

A kislexikon 1997-ben jelent meg először a Főiskola kiadásában. A kislexikonba bekerültek azok a címszavak, amelyek nagyobb jelentőségűek, de azok is, amelyek talán nem tűnnek annyira fontosnak. A cím jelzi, hogy a kötet a keleti egyházak közül csak a bizáncinak a liturgikus szempontból fontos témáit tartalmazza, tehát a kopt, az etióp, az örmény, a káld, a szír rítus sajátosságaira vonatkozó fogalmakat kihagyja. A katolikus, s nem az ortodox gyakorlatot követi. Fontos, hogy a magyar görög katolikus egyház liturgikus gyakorlatát és szokásait igyekszik szem előtt tartani. Az elsődleges cél az, hogy a Hittudományi Főiskola hallgatói kezébe kerüljön egy hasznos segédlet a liturgikus tanulmányok elsajátításához, s az érdeklődők is megismerhessék a görög katolikus szertartás kincseit.

Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon 1526–1726. Jegyzékszerű források. Sajtó alá rend. Zvara Edina. Szerk. Monok István. Szeged: Scriptum Rt., 2001. 499 p. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 19/1.)

A kötetben a katolikus intézményi könyvtárak fennmaradt jegyzékei szerepelnek. Amikor az Adattár-sorozat könyvtörténeti alsorozatát (11–20. kötet) terve vették a sorozat szerkesztői, majd 1983-ban az első kötet megjelent, még csak magánkönyvtárak jegyzékeit szándékoztak kiadni. Az évek során kiderült, hogy az intézményi könyvtárakat a Kárpát-medencében másként használta környezetük, mint az ugyanabban az időben a könyvekkel jobban ellátott országokban. Az intézményi könyvtárak története, az egyes gyűjtemények könyvanyaga olvasmánytörténeti nézőpontból másként értelmezhető. A Kárpát-medencében ezeknek a könyvtáraknak nagyobb szerep jutott az egyes művek által képviselt szellemiség elterjesztésében, illetve a megőrzés általi áthagyományozásban. Ezért kell tehát az intézményi könyvtárak állományát dokumentáló jegyzékeket kiadni. A kötet két nagy fejezetben dolgozza fel a könyvjegyzékeket: 1. Világi katolikus könyvtárak: Esztergomi főegyházmegye, egri, erdélyi, győri, váci és veszprémi egyházmegye; 2. Szerzetesi könyvtárak: bencések, ciszterciek, domonkosok, ferencesek, jezsuiták, pálosok, piaristák és premontreiek gyűjteményei.

Kolozsvár 1000 éve. A 2000. október 13–14-én rendezett konferencia előadásai. Szerk. Dáné Tibor Kálmán, Egyed Ákos, Sipos Gábor, Wolf Rudolf. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület–Erdélyi Közművelődési Egyesület, 2001. 439 p.

A 2000. év millenniumi ünnepségei során az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti, Nyelv és Történettudományi Szakosztálya és az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület tudományos ülésszakot rendezett *Kolozsvár 1000 éve* címmel. A felkért előadók arra vállalkoztak, hogy különböző szempontból feldolgozzák Kolozsvár történetét. A kötet a konferencián elhangzott előadásokat adja most közre, amelyek közül a következők egyháztörténeti jellegűek: Vekov Károly: A kolozsvári egyháziak humanista törekvései; Balázs Mihály: 1603. június 9.; Sipos Gábor: A kolozsvári református egyházközség a XVII. században; Bíró Gyöngyi: A kolozsvári unitárius egyházközség a XVI–XVIII. században; Sas Péter: A római katolikus egyház hatása a város építészetére.

Kovács Péter: Székesfehérvár rejtett kincse. A Nepomuki Szent János-templom rokokó sekrestyéje. Fényképezte: Szélényi Károly. Veszprém–Bp.: M. Képek, cop. 2001. 61 p.

A hazai és a közép-európai emlékanyagba is egyedülálló 18. századi rokokó műemlék az a tölgyfából készült sekrestye berendezés, amely a ciszterci szerzetesek székesfehérvári Nepomuki Szent János-templomában található. A gazdag ornamentikával faragott és életteli figurális jelekkel díszített bútorzat nemcsak szépségével, hanem a kézműves technika tökéletességével is lenyűgözi az odalátogatót.

A templom egykor a jezsuitáké volt, majd 1813-tól a ciszterciek tulajdona. 1773-ban a jezsuita rendet feloszlatta pápa. Ekkor a székesfehérvári templomot, rendházat és gimnáziumot rövid időszakra a pálos szerzetesek vették birtokukba. 1786-ban a pálosokat oszlatta fel II. József. A templom ezután hosszú ideig a város német anyanyelvű polgárainak plébániatemplomaként szolgált. 1813-ban I. Ferenc a ciszterci atyákat telepíttette le Székesfehérvárra, s ettől kezdve a templom művészi együttesének is ők a gazdái.

Köteles György: Az óbudai Szentháromság egyházközség története és zenei élete. Bp.: efo, 2001.

Az egyházközség történetének összeállítása, az adatok gyűjtése és rendszerezése 1986-ban kezdődött el, amikor is alapításának 40. évfordulója volt. A másfél évtizede megindult munkát folytatva az egyházközség története most könyv formában kerül az olvasók kezébe. A kötet első fejezete rövid áttekintést ad Óbuda múltjáról, művelődéséről és templomairól. A következő fejezetek tárgyalják a Szentháromság egyházközség történetét: az alapítástól az első, ideiglenes templom életének bemutatásán át a régi Óbuda pusztulásáig, majd a helyén létesült új templom felépítésétől az ötvenedik évfordulóig.

A magyar kereszténység ezer éve. Vatikáni Múzeumok, Vatikánváros, 2001. október 10.–2002. január 12.. Magyar Nemzeti Múzeum, 2002. február–2002. május. Szerk. Cséfalvy Pál, Maria Antonietta De Angelis, Zombori István. Bp.: Magyar Katolikus Püspöki Kar, 2001. 410 p.

A Hungariae Christianae Millennium című, a Vatikáni Múzeumokban rendezett kiállítás művészi, dokumentációs és liturgikus emlékek segítségével a magyarországi kereszténység ezer éve-re kíván emlékezni. A könyv első fele tanulmánykötet, a második pedig egy katalógus, amelyben egyházi tárgyakat mutatnak be a kiállítás összeállítói.

I. Kereszténység, magyar állam és a Szentszék: Tóth Ede: A kereszténység Pannóniában a magyarok bejövetele előtt. Érszegi Géza: A magyar állam létrejötte, a kereszténység felvétele és megszüldés. Tóth Endre: A Szent Korona és a koronázási jelvények. Szovák Kornél: Pápai magyar kapcsolatok a XII. században. Solymosi László: Magyarország egyházi viszonyai és a pápai hegemonia (XIII. század). Rácz György: Az Anjou-ház Magyarországon (1301–1387). Erdő Péter: A pápaság és a magyar királyság Luxemburgi Zsigmond idején (1387–1537). E. Kovács Péter: Magyarország, a törökök és a Szentszék (1437–1490). Kubinyi András: A magyar állam és a pápaság a Jagelló uralkodók alatt (1490–1526). Molnár Antal: A Szentszék és Magyarország kapcsolatai a török hódítás időszakában (1526–1699). Bitskey István: Pázmány Péter (1570–1637). Katus László: Egyházi és politikai kapcsolatok a török kiűzése után (1700–1848). II. Rákóczi Ferenc (1676–1735). Adriányi Gábor: A magyar állam és a Vatikán (1848–1918). Szabó Ferenc S.J.: Prohászka Ottokár (1858–1927). Gergely Jenő: Magyarország és az Apostoli Szentszék kapcsolatai (1918–1990). Szóke János: Mindszenty József. Török József: Az utolsó évtized története (1990–2000). *II. Kereszténység és művelődés:* Puskely M. Kordia SSND: Magyar szentek: Szent István, Szent Imre, Szent Gellért, Szent László, Szent Erzsébet, Szent Margit. Török József: A liturgia története Magyarországon. Török József: A szerzetesrendek Magyarországon. Somorjai Ádám OSB: Pannonhalma – A magyar Monte Cassino. Török József: A magyar egyházmegyék alakulása az ezer év alatt. Beke Margit: Esztergom – A magyar Sion. Barna Gábor: Magyarok Európáé zarándokútjain – zarándokhelyek Magyarországon. Mészáros István: Egyház és oktatás. Marosi Ernő: Templomok és ékességek. A középkori Magyarország művészettörténetéből. Mikó Árpád–Jávora Anna: A katolikus egyház művészete a reneszánsz és a barokk korában (XVI–XVIII. század). Gedai István: A keresztény Magyarország pénzkibocsátása. Bertényi Iván: Egyházi művelődéstörténet a XI–XV. századi Magyarországon. Bitskey István: Magyar katolikus művelődéstörténet a XVI–XVIII. században. *Katalógus.*

Mezei Zsolt: Pápai templomok. Pápa: Önkormányzat, 2001. 58 p., 36 tábla

A kiadvány azért készült, hogy minél jobban megismerhessük Pápa templomait, s rajtuk keresztül magát a várost is. Az albumban tizenkét épület kerül bemutatásra: a nagytemplom, a pálos/bencés, a ferences, a Kálvária-, a Szent Anna-, a Szent Benedek-, az evangélikus, a református ó-, a Református nagytemplom, a Kastély-, az Öreghegyi kápolna valamint a zsinagoga.

A miskolci orthodox templom és sírkertje. Szerk. Dobrossy István. Miskolc: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár: Herman Ottó Múzeum, 2001. 276 p.

A könyv tulajdonképpen egy tanulmánygyűjtemény, melynek keretében kerül bemutatásra a miskolci orthodox templom és a sírkert. Dobrossy István: A miskolci templom építéstörténete. A templom mint a hitélet központja. Kárpáti László: Az orthodox templom ikonjai és liturgikus tárgyai. Dobrossy István: Lelkészek és tisztségviselők az orthodox egyházközségben a XVIII. század elejétől a XIX. század közepéig. Boleszka László Pál: Az orthodox egyház a XX. század II. felében. Dobrossy István: Orthodox temetők Miskolcon. A templom körüli temetőkert. Rémiás Tibor–Titkos Sándorné: Honismereti táborunk tevékenysége a múlt tárgyi emlékeinek védelmében, sírjelek mentésében.

Nagy László: A zarándoklás az egyház hagyományában. Bp.: Új Ember Kiadó, 2001. 52 p. (Pasztorális füzetek 6.)

A szerző a zarándoklást három oldalról közelíti meg és dolgozza fel. Az első részben a zarándoklás bibliai-teológiai megalapozottságát, a másodikban a zarándoklás hagyományát az egyháztörténetben, s a harmadikban pedig a zarándoklás szerepét a mai pasztorációban mutatja be.

A kereszténység kétezer éve alatt rendkívül változatos formák alakultak ki. Alapvető megkülönböztetés a földrajzi irány és az elérendő cél. Szokás volt pietas causa, imádkozás céljából és in poenam, büntetésből járulni a kegyhelyekhez. A zarándoklás számkivetettsége a büntetéstől eltekintve önkéntes vállalat jelent.

Orbán Imre: „Ecce, iam vici mundum!”. Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon. Bp.: METEM, 2001. 233 p. (METEM-könyvek 34.)

Orbán Imre Antiochiai Margit kultuszát mutatja be. Olyan szentet állít reflektorfénybe, aki a középkorban a legnépszerűbbek közé tartozott. Főként a szülő nőket védelmezte, de oltalomnak számított a halálnak óráján, példakép volt a tiszta életben. Az egyszerű por néptől a királyi udvarokig eleven tisztelet vette körül. Margit európai tiszteletének a megismerése, és a magyarországi adatok részletes elemzése bizonyítja azt a szerves egységet, amelybe Magyarország is beletartozott. Olyan kérdésekre is választ kapunk, amelyekből megtudhatjuk, hogyan lett Antiochiai Szent Margit Magyarország védőszentje, miért alapított Álmos herceg két kolostort is a tiszteletére, hogy került hozzánk fejedelmekéje, s hogyan érintkeztek egymással a különböző tiszteletek.

Orbán Imre: „Megdöböntő tünemény”. A nazarénus hit és mozgalom története Makón (1864–1920). Bp.: METEM, 2001. 99 p.

„Megdöböntő tünemény.” – így jellemezte a nazarénusok szereplését 1875 őszén Csécsi Miklós, a Makón szolgáló református tiszteletes. A korszak forrásait, írásait vizsgálva ez a legtalálóbb megfogalmazás, mely tömören képes visszaadni mindazt, amit a 19. század 60-as és 70-es éveiben terjedő új hit kiváltott az emberekből. A makói gyülekezet az ország egyik legjelentősebb nazarénus csoportja volt. Szervezettsége, létszáma, anyagi ereje folytán fokozatosan erősödött, s idővel Makó a hőmezővásárhelyi csoport mellett az ország meghatározó nazarénus központja lett.

Pannonhalma 996–1996. Red. Katalin M. Szilas, Ágnes Szöllősy. Veszprém; Bp.: M. Képek, 2001. 47 p.

A többi Pannonhalmát ünneplő, bemutató kötethez hasonlóan ez a könyv is röviden ismerteti a bencés rend és Pannonhalma történetét, valamint bemutatja legértékesebb, legfontosabb kincseiket, művészeti emlékeiket, gyűjteményeiket – mindezt igen igényes, szép kivitelben.

Pázmány Péter és kora. Szerk. Hargittay Emil. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2001. 436 p. (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 2.)

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán, Piliscsabán, 1998. május 21–23-án került megrendezésre a *Pázmány Péter és kora* című tudományos, régi magyaros konferencia. A kötet anyaga tulajdonképpen az ott elhangzott előadások anyagát adja közre, harmincháromból huszonhetet. Rajtuk kívül négy olyan dolgozat is helyet kapott a kötetben, amelyek a konferencia óta születtek. A tanulmányokból néhány: Bitskey István: Pázmány Péter felsőmagyarországi missziója; Horn Ildikó: Az erdélyi katolikus elit Pázmány Péter korában; Hiller István: Pázmány Péter és a Habsburg diplomácia; Tusor Péter: Pázmány állandó római követségének terve (1632–1634); Hargittay Emil: Pázmány és a kompiláció; P. Vásárhelyi Judit: Pázmány véleménye a magyar nyelvű protestáns bibliafordításáról; Ács Pál: Jeruzsálem pusztulása. Pázmány és Josephus Flavius; Bartók István: Pázmány prédikációi és a katolikus-protestáns retorika.

Pirigy István: Görög katolikusok Erdélyben és Kárpátalján. Debrecen, Görög Katolikus Egyházközség, 2001. 128 p.

A szerző a következő fejezetre tagolva mutatja be a görög katolikusok történetét Erdélyben és Kárpátalján: *I. Az erdélyi görög katolikusok: A gyulafehérvári unió, a bihari görög szertartású papok uniója, harcok az unió ellen, a bihariak lázadása, a Fogarasi Egyházmegye, a dákóromanizmus, a Nagyváradai Görög Katolikus Egyházmegye, a Gyulafehérvár-Fogarasi Érsekség, Sterca Sulutiu érsek politikai tevékenysége, a Román Érseki Tartomány, a debreceni bombamerénylet, Trianon után, a II. világháború után, a forradalom után; II. A görög katolikusok Kárpátalján: Kárpátalja őslakói, a ruszinok betelepítése, társadalmi helyzete, vallási élete (a munkácsi kolostor, püspökség, a reformáció), az egyházi unió, a kárpátaljai egyházak, magyar-ruszin együttélés, Kárpátalja elszakítása Magyarországtól, Kárpátalja a II. világháború után.*

Sólymos Szilveszter: Benedictina. Bencés íráások. Pannonhalma: Szt. Gellért Kollégium, 2001. 400 p. (Pannonhalmi Szent Gellért Kollégium könyvei 11.)

Sólymos Szilveszter atya legújabb tanulmánykötetében többségében olyan bencés témájú írásai olvashatóak, amelyek részben már megjelentek, de nehezen hozzáférhetők, részben pedig most jelennek meg először. A tanulmányok három témakör köré vannak csoportosítva: I. Pannonhalma – élő múlt (pl. a pannonhalmi hiteles helyi pecsét és címer, Szent István király és első monostora: Pannonhalma, Honorius pápa levele a magyarországi bencések megreformálása érdekében). II. Bencés helyek – bencés emlékek (pl. A Himmelreich-féle győri Apátúr-ház inventárium 1671-ből, A máriacelli kegyszobor átköltözése az új dömölki templomba 1748-ban, Szent Ignác tihanyi halotti maszkiának története, A Szent Szabina-kápolna története). III. Bencés szellem – bencés szentek (pl. Szent Benedek életrajza Nagy Szent Gergely pápa Dialógusainak II. könyvében, Az első bencés szerzetesek hazánkban, Szent Márton tisztelete Pannonhalmán, Szent Gellért a magyar bencéseknél, Az első bencés remeték: Szent Szórád és Benedek.

Szalonta Judit: Múzeum a premontrei rendházban. Csorna: Csornai Múzeum, 2001. 16 p.

1180 körül telepedtek le a premontreiek Csornán – a prépostság a Dunántúl legjelentősebb premontrei székhelye lett. A 13. századtól kezdve hiteles helyként is működött. A város főterén áll a prépostság épülete, benne a Csornai Múzeummal, s a vele egybeépült templommal. Az első kolostor és a templom valószínűleg a 12. század elején épült. A mai épület elődje az 1790-es tűzvészben leégett, s 1808-ra épült újjá. Ekkor kapta meg mai formáját, késő barokk, klasszicizáló stílusát.

Az emeleti folyosó végén nyílik a premontrei rend egykori könyvtárának festett kazettás mennyezetű terme, melyben „Premontrei prépost portrék és egyházi kincsek” című állandó kiállításon többek között a szerzetesrend 1802-es visszaállítását követően valamennyi prépost portréja, valamint egyházi kincsek, textil- és ötvösművészeti remekek tekinthetők meg.

A szegedi székesegyház. Szerk. Ábrahám István és Zombori István. Szeged, 2001. 190 p.

1879-ben árvíz, a kiáradó Tisza pusztította el a Dél-alföld legjelentősebb városát, Szegedet. A város 1880-ban nagy fogadalmat tett: a város újjáépítésének emlékére monumentális templomot épít. Az elkészült Fogadalmi Templom, a szegedi Dóm, ma már a város egyik legszebb, legjellegzetesebb jelképe. A templom stílusa felső-olaszországi neoromán. Különlegessége a kupola beillesztése, ami bizánci hatást mutat. A templom keresztelőkápolnájának freskóit Aba Novák Vilmos bizánci stílusban készült képei díszítik. A Dóm történetén kívül a fogadalmi templom fennállása óta hivatalban lévő püspökök, plébánosok, káplánok, kántorok, karnagyok és orgonisták nevei szerepelnek. A kötet végén színes fényképek mutatják be a templomot.

Szilas László SJ: Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599). Bp.: METEM, 2001. 157 p. (METEM-könyvek 34.)

Alfonso Carrillo erdélyi tevékenysége alkotja e kötet fő tárgyát. Szilas László szerint Carrillót és munkásságát nem csak annak kell ismernie, aki speciálisan Erdéllyel foglalkozik, hanem minden történésznek, aki érdeklődik a Szentszéknek a török háborúban játszott szerepe,

avagy a prágai udvar politikája és diplomáciája iránt. Kezdetben csupán Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem gyóntatója volt, 1593-tól azonban, saját akarata ellenére, diplomatája lett és évekig vezette Zsigmondnak a pápával és a császárral folytatott tárgyalásait. Éppen ezért fontos őt valódi megvilágításba helyezni – az eddigi történetírás ugyanis ellenszenvvel mutatta be. A dolgozat első része két súlypont köré szerveződött: egyrészt tárgyalja a korabeli Erdély mind politikai, mind egyházi tekintetben egyedülálló helyzetét, másrészt rámutat arra, hogy Carrillo küldetése tisztán katolikus célokat szolgált. Az ifjú fejedelmet meg kellett őriznie a katolikus hitben, s ápolnia kellett a katolikus hit megerősödését. Csak fokozatosan kényszerült az események nyomására arra, hogy szerepet vállaljon a politikában.

Szilas László munkája adalékul kíván szolgálni Erdélynek a tizenöt éves török háború alatti történelméhez. (A könyv eredetileg 1966-ban jelent meg Rómában német nyelven.)

P. Takács J. Ince OFM – Pfeiffer János: Szent Ferenc fiai a veszprémi egyházmegyében a 17–18. században. 1–2. köt. Pápa–Zalaegerszeg, 2001. 896 p.

Főképpen azért kell foglalkozni a veszprémi egyházmegye ferenceseinek 17–18. századi történetével, mert tevékenységük eddig nem tapasztalt eredményeit tudja elélni a két század. A török dúlás és a protestánsok elhatalmasodásának idején veszprémi egyházmegyében egyetlen ferences kolostor sem maradt, mind elpusztult. Ezért a romokon új alapítások, megtelepedések váltak szükségessé. A kötet tartalomjegyzéke: 1. köt. I. A magyar ferencesek történetének áttekintése a 17. századig; II. A veszprémi egyházmegye középkori ferencesei; III. Megtelepedés, építés; IV. A veszprém-egyházmegyei ferencesek lélegzőszála a 17. és 18. században; V. Szent Ferenc fiainak térítői tevékenysége a veszprémi egyházmegye területén. 2. köt. I. A veszprém-egyházmegyei ferencesek művelődési szolgálatai; II. Nemzeti érdekek; III. A veszprém-egyházmegyei franciskánusok, mint egyesületek vezetői; IV. Kéregés – fegyelem; V. Istentisztelet – liturgia; VI. Jótévként adományozásai; VII. A veszprémi egyházmegye 18. századi remetéi; VIII. Arcképcsarnok. Függelék: Borsodi Csaba: A ferences levéltárak sorsa 1948 után; Monok István: A ferences könyvkultúráról és könyvtárakról.

Tanulmányok Tóth Sándor 60. születésnapjára. Szerk. Rostás Tibor, Simon Anna. Bp., 2001.

Tóth Sándor művészettörténész 60. születésnapjára igen szép ajándékkal kedveskedtek fiatal tanítványai, kollégái: egy tanulmánygyűjteményt adtak közre saját írásaikból, melyek a következők: Szakács Béla Zsolt: Az oszlop az Árpád-kori építészetben; Simon Anna: Román kori palota Olmützben; Rostás Tibor: A veszprémi ún. Gizella-kápolna épülete a 13. században; Kutnyánszky Ildikó: A koldulórendek és építészetük az Árpád-kori Magyarországon; Jékely Zsombor: Krisztus Passiója a gelenci Szent Imre-templom középkori freskóciklusán; Papp Szilárd: Kőfaragvány a Buda feletti Szent Lőrinc-koztorból; Pattantyús Manga: Adalékok a gyulafehérvári székesegyház ún. Várdai-kápolnájánál építéstörténetéhez; Raffay Endre: Simmel-idezés.

A tiszakécskei plébános: Gémes Mihály 90 esztendő. Szerk. Agócs Sándor. Lakitelek: Antológia, 2001.

Gémes Mihály, Tiszakécske plébánosa 90 esztendő volt 2001-ben, akit ezzel a kiadvánnyal köszöntöttek születésnapja alkalmából. A könyvben Lezsák Sándorral készült beszélgetés részletei olvashatóak.

Török József: Kartauziak. Az előszót írta: Semlyén Zsolt. Bp.: Mikes, 2001. 61 p. (Szerzetesrendek a Kárpát-medencében)

A Szerzetesrendek a Kárpát-medencében című sorozat újabb szép kötete a kartauzi rendet mutatja be. Dedek Crescens Lajos: A karthausiak Magyarországon (Bp., 1889) című monográfiája máig az egyetlen nagyobb lélegzetű feldolgozása a Szent Brúnó által alapított szerzetesi közösségnek. Jelen munka ha nem is nagymonográfia, de újabb, ismeretterjesztő áttekintés, igen sok fekete-fehér és színes fotókkal, ábrákkal és térképpel.

Hazánkba a XIII. századba érkeztek először kartauziak. A középkor folyamán négy monostort alapítottak (Menedékszirt, Lechnic, Felsőtárkány, Lövöld) és két alapítási szándékról tudunk (Ercsi, Váradhegyfok). A 16. században ezen szerzetes rend működése is megszűnt Magyarországon.

Török József: A váci püspökség évezrede. Bp.: Mikes, 2001. 64 p., 160 tábla.

A váci püspökség a Szent István alapította tíz püspökség közé tartozik, 1030–1038 között jöhetett létre, ám erről írásos emlék, forrás nem áll rendelkezésünkre. Első székesegyháza a püspökség vélhető alapítását követően csak több évtizedes késéssel készült el. 1541-ben a püspökség nagyobb része a Hódoltság része lett. A város 1544-ben török kézre került. A székesegyházat dzsámivá alakították át. Vácot 1595-ben visszafoglalták a keresztény csapatok, de 1604-től 1684-ig újra török fennhatóság alá tartozott. A felszabadulás után a püspökség fokozatosan visszaszerezte birtokait. II. János Pál pápa 1993-as Hungarorum gens kezdetű bullájával két új egyházmegyét alapított, és számos egyházmegye határait átrendezte. Területét és a hívek számát tekintve a közel ezer évig változatlan kiterjedésű egyházmegyét érintette a legnagyobb mértékben az átrendezés. Az alföldi területek jelentős részei, Csongrád és környéke a szeged-csanádi püspökséghez, Kecskemét és környéke a kalocsai érsekséghez, a pesti részek pedig Esztergomhoz kerültek. Északon gyarapodott, mert az esztergomi érsekségtől átkerült Szécsény és környéke, valamint Egertől kisebb terület. Az új határok között működő váci püspökség területén 708 ezer katolikus hívő él. Az egyházmegyében működő papok száma 225. A székesegyház mellett ismét működik a papnevelő intézet és a teológiai főiskola.

A veszprémi egyházmegye könyvészete. Összeáll. Lukcsics József. Szerk., kieg. Mezei Zsolt. Pápa, 2001.

Lukcsics József (1875–1937) veszprémi püspöki könyvtáros, egyháztörténész vállalkozott arra, hogy összegyűjtse, s 1909-ben közzétegye a veszprémi egyházmegye bibliográfiáját. A szorgos munkával összeállított, plébániák és filiák szerinti helynévmutatóval ellátott bibliográfia mindmáig alapja a helytörténeti kutatásoknak. Lukcsics művének nem akadt folytatója. Az elmúlt közel száz évben hatalmasra nőtt egyháztörténeti irodalom rendszeres áttekintése nagy feladat. Jelen kötet célja nem az övéhez hasonló mélységű bibliográfia közzététele, hanem munkájának újbóli megjelentetése és kiegészítése. A kiegészítésben Mezei Zsolt olyan válogatott bibliográfia összeállítására törekedett, amely a legfontosabb, 1909 óta megjelent műveket, feldolgozásokat tünteti fel.

Zsidóság története. Bp.: Filurn K., 1998-. 2. köt. Középkor. A Talmudtól a felvilágosodásig. 2001. 238 p.

A most megjelent kötet a zsidóság történelmét feldolgozó trilógia második része. Az első kötet a kezdetektől a jeruzsálemi templom lerombolásáig, a zsidó diaszpóra ókori kezdetéig mutatja be a zsidóság történelmét. Jelen munka a szétszóratástól a 18. század végéig követi nyomon a nép történetét. A szerző eredetileg a zsidó középiskolák tanulóinak írta művét, de úgy dolgozta fel anyagát, hogy a zsidóságról keveset tudó érdeklődők is haszonnal forgathassák. Nemcsak tizenhét évszázad zsidó köztörténetét mutatja be, hanem nagy gondot fordít a társadalom és a művelődés történetére is, mindenkor megmagyarázva a szóba kerülő fogalmakat. A szerző a legújabb kutatások eredményei alapján írta meg könyvét.

KŐHEGYI MIHÁLY
(1934 - 2001)

A Magyar Egyháztörténeti Vázlatok kedves, szorgalmas munkatársát veszítette el a közelmúltban elhunyt Kőhegyi Mihály múzeumigazgató, régész, történész, numizmata személyében. Az ország muzeológus közvéleménye előtt jól ismert, sokoldalú szakember halála azonban, a fent említett tudományágak mellett, a magyar egyháztörténeti kutatást, és ezen belül, folyóiratunk működését is fájdalmasan érinti. Szinte megalakulásunk óta nagy érdeklődéssel és rokonszenvvel kísérte tevékenységünket, amely munkába hamarosan bekapcsolódott írásaival. Nem volt ez nehéz számára, hisz a bajai múzeum munkatársaként, majd 1986-tól nyugdíjbavonulásáig, 1996-ig, annak igazgatójaként számos egyháztörténeti vonatkozású témával foglalkozott. Írt a temetőkről, templomokról, a Canonica Visitatio-król, kolostorokról, Luther Mártonról, a különböző helyeken föllelhető zsidó feliratokról, Rómer Flórisról és sok más egyháztörténeti kérdésről.

Sokoldalú érdeklődése révén, először csak alkalmilag, majd hamarosan rendszeresen folyóiratunk munkatársává vált. Részben a tőlünk, részben az általa kapott és megismert egyháztörténeti köteteket ismertette nagy szorgalommal és hozzáértéssel. Ha dicsérte, vagy ha bírálta az egyes műveket, azt mindig a jó ügy érdekében kifejtett igyekezet és jó szándék igényével tette. Kőhegyi Mihály, aki sohasem tagadta, hogy származása révén a magyarországi német kisebbséghez kötődik, a Baja környéki Katymár, Madaras vidékéről származott, ezt föl vállalva kiemelt figyelemmel kísérte nemcsak az őt személyében jobban érintő szűkebb délalföldi régiót, hanem a német kisebbség több évszázadra visszamenő tevékenységét. Ennek köszönhető a Vázlatokban megjelent cik-

ke: *Adatok Madaras egyháztörténetéhez (1789-1835)* = 1995/1-2. 1-10. c. tanulmánya, amelyet a jelen kötetben föllelhető munka követett: *A bajai ferences rendház házfőnökei és helyettesei* (Vázlatok 2001/3-4. 155-164)

Ez ismét rámutat másik kedves témájára, a ferences rend bajai történetére. Mint fél évszázadon át Baján dolgozó szakember, nagyon is tisztában volt azzal, hogy ez a nagy múltú város mit köszönhet a ferences rendnek, beleértve a török hódoltság idején kifejtett aktív, áldozatkész, a lelkek gondozása mellett a magyar kultúrát és ebből következően a nemzeti érzést ápoló tevékenységüknek. Munkatársaival dolgozott a bajai ferences rendház *Historia Domus-ának* publikálásán, amely nemcsak a város történetének értékes dokumentuma, hanem a magyarországi egyháztörténet és kultúrtörténet kimagasló tanúbizonysága.

Kőhegyi Mihály igen sok könyvismertetést, méltatást írt a Vázlatok számára. Sajnálatos módon további tanulmányokra, könyvismertetésekre nem számíthatunk. Tudós életművéhez képest fiatalon, alig 67 évesen szakadt meg élete. Ismertetései, szakvéleményei, javaslatai nagyon hiányoznak, de tudományos tevékenysége így is a magyar tudomány kimagasló és gazdag eredménye.

Emlékét megőrizzük.

Zombori István

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2001/3-4

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

MAGYARORSZÁGI EGYHÁZI LEVÉLTÁROSOK KONFERENCIÁJA.

Szerk. Janka György. Nyiregyháza: Görög Katolikus Püspöki Levéltár, 1998. 160 p.
(A Görög Katolikus Püspöki Levéltár kiadványai II.)

A Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete ötödik konferenciájának a nyíregyházi Görög Katolikus Püspöki Levéltár adott otthont 1997. Oaugusztus 27–28-án. A tudományos rendezvényen elhangzott referátumok írott változata Janka György szerkesztésében látott napvilágot 1998-ban. Az eseményen külföldi (németországi, hollandiai, ukrainai, romániai) kutatók is részt vettek, előadásuk eredeti nyelven, illetve magyarul egyaránt olvasható a kötetben.

A könyv első írása H. Baier emlékezése a kiváló levéltárosra és tudósra, Kormos Lászlóra (9–12. o.). Kormos László (1909–1996) szolnoki középiskolai tanulmányai után a debreceni egyetemen tanult teológiát, valamint jogot és filozófiát. Később református lelkészként szolgált Kunmadarason, Kenderesen, Debrecenben. A hetvenes években a debreceni teológiai főiskola, illetve a helyi egyházi levéltár vezetője volt. Rengeteg publikációja jelent meg, s számos nemzetközi és hazai konferencián vett részt előadóként. 1993-ban a Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete elnökévé, 1995-ben a Nemzetközi Levéltári Tanács Egyházak és Vallási Felekezetek Levéltári Szekciójának titkárává választották. Ennek a szekciónak a jelentőségét vázolta J. C. M. van Haastrecht (13–22. o.). A Nemzetközi Levéltári Tanács az ötvenes években az UNESCO ösztönzésére jött létre. Célja a levéltárak közötti kapcsolat mélyítése. A kutatási lehetőségek, módszerek, szempontok vizsgálata mellett a gazdasági és technikai tényezők is terítékre kerülnek a szervezet évente megrendezett konferenciáin. „1995. szeptember 14-én Prágában a Nemzetközi Levéltári Tanács szekciójaként jött létre az Egyházak és Vallási Felekezetek Levéltári Szekciója. Mivel az egyházak és a vallási felekezetek már ősidők óta részesei a kultúra és a tudomány világának, ezért az egész világ számára lényeges ezen levéltárak megőrzése, tiszteletben tartása és írásos emlékeinek felhasználása az ökumenikus egységben és toleranciában.” (21. o.)

P. J. Schuler az okmányok elektronikus fölvételének, megőrzésének és hozzáférhetővé tételének kérdéseit és módszereit mutatta be, a bautzeni állami levéltár programján keresztül (23–37. o.). A digitális fölvétel készítése elősegíti a kutatást és néhány esetben lehetőséget ad a dokumentumok olvashatóságának javítására. Így a levéltári regeszták, mutatók és lajstromok helyett egy elektronikus adatbázis alapján lehetne kutatni, amely megfelelő számítógépes programmal célirányos, gyors keresést tenne lehetővé. A ilyen típusú információraktározás előnye a könnyebb hozzáférés, a szöveges és a képi adatok összekapcsolásának lehetősége, valamint az új kutatási módszerek (pale-

ográfia, pecséttan stb. területén). F. G. M. Broeyer a modern levéltár egyháztörténeti kutatásban betöltött szerepét foglalta össze az utrechti egyetem példáján (39–48. o.). Három területet és forrástípust vizsgált. A diákok 1857 óta működő tudományos vitaköreinek iratait (jegyzőkönyvek, följegyzések, kéziratos értekezések, vázlatok), amelyek nagy része magánszemélyek tulajdonában van. Az ösztöndíjak alapítványa (Stipendium Bernardium) a 18. század óta biztosít lehetőséget magyarországi, erdélyi és pfalzi teológushallgatóknak a hollandiai tanulásra. (Ez a magyar protestantizmus történetének egyik legérdekesebb területe.) Korunk levéltárosainak gondja a napjainkban keletkező rengeteg irat. A kérdés, hogy melyik érdemes a megőrzésre. “Természetesen hajlok rá, hogy egy levéltáros akkor cselekszik a leghelyesebben, ha annyit őriz meg, amennyit csak lehet. Ez a véleményem abból a tapasztalatomból adódik, hogy gyakran több adatra lett volna szükségem egy témával kapcsolatban, mint amennyi rendelkezésemre állt. El kellett fogadnom a tényt, hogy bizonyítékok hiányában nem tudok a kérdésekre válaszolni.” (47. o.)

M. Delehan a Kárpátaljai Megyei Állami Levéltárnak a vallással kapcsolatos iratanyagát ismertette (49–53. o.). A legtöbb dokumentum a görög katolikus felekezetre vonatkozik, de más vallásokról is található anyagot (római katolikus, református, ortodox, zsidó). A források nagy része a munkácsi görög katolikus püspökség, illetve a munkács-csernekhegyi bazilita monostor históriájával kapcsolatos (pl. Mátyás király a máramarosi ortodox papoknak adómentességet biztosító oklevele 1479-ből, II. Rákóczi György Taraszovics Bazilt püspökké kinevező irata 1634-ből). Varga Lajos a Vatikáni Levéltár és a Curia Romana kapcsolatáról írt (55–61. o.). Az első dokumentumok a 4. századból valók, de bőséges forrásanyag csak a 13. századtól áll rendelkezésünkre. A Pápai Udvar (Aula Papale) VII. Gergely pontifikátusa alatt alakult át az egyházfő körüli hivatalos szervek együttesévé, a Római Kúriává. A Kúria történetében három korszak különíthető el: az első időktől 1492-ig (az Újvilág fölfedezése), 1492-től 1692-ig (a simónia megszüntetése), 1692-től 1908-ig (X. Pius igazgatási reformja). A Curia Romanat a századok folyamán többször átalakították, átszervezték. A Vatikáni Levéltárat XII. Leó 1881-ben tette nyilvánossá és kutathatóvá. Azóta Európa egyik jelentős kutatási centruma, szellemi műhelye. 1884-ben paleográfiai és diplomatikai iskola nyílt mellette, amelynek bizonyítványait az állam is elfogadja.

Beke Margit a belgiumi katolikus levéltári centrum és a területi dokumentációs központok működését (a brüsszeli érsekség és a brügge-i püspökség levéltára) vázolta, párhuzamot vonva a magyarországi helyzettel (63–74. o.). A Leuveni Katolikus Egyetem professzora, E. Lembergs 1977-ban szervezte meg a Katolikus Dokumentációs és Kutató Központot (KADOC). Lakatos Andor a Kalocsa-Kecskeméti Érseki és Főkáptalani Levéltár történetét és iratanyagát tekintette át (75–86. o.). A régi levéltár a török időkben elpusztult. Így az első iratok a 18. század elejéről származnak. Patachich Gábor érsek 1734-ben a fontos dokumentumok „összekeresésére” adott utasítást, Batthyány József érsek pedig 1765-ben a Nagyszeminárium épületében helyezte el az irattárat. Jelentős mennyiségű az érseki hivatal és a főszentszék, valamint tanfelügyelőség, a plébániák és a lelkészek, a kis- és a nagyszeminárium anyaga.

Ladányi Sándor az 1945 utáni református egyháztörténeti kutatás jelenlegi állásáról írt (87–97. o.). A kutatási lehetőségek és források bemutatása után saját ilyen tárgyú publikációit tekintette át, leszögezve, hogy református történeti műveket 1990 előtt elsősorban Nyugaton adtak ki (pl. Ordass Lajos és Ravasz László írásai, visszaem-

lekezései). Czenhe Miklós az evangélikus levéltár és a történeti kutatás kapcsolatáról számolt be (99–105. o.). Az evangélikus levéltárat 1812-ben alapították Pesten. Az első levéltárosok Schedius Lajos (1819–1849) és Kanya Pál (1849–1869) voltak. A gyűjtemény legértékesebb darabja Luther Márton eredeti végrendelete, amelyet 1804-ben vásárolt meg Németországban a műgyűjtő Jankovich Miklós. Az iratok kronológikus és tematikus rendezése Góbi Imre nevéhez fűződik. A kommunista rendszerben az evangélikus levéltárban két nemzetközi hírű történész dolgozott: Mályusz Elemér és Sólyom Ernő. A dokumentumok között vannak források az egyházkerületekről, egyházmegyékről, egyes gyülekezetekről és lelkészekről, valamint az iskolákról (pl. fasori gimnázium, Evangélikus Teológiai Fakultás) és társadalmi egyesületekről (pl. FÉBÉ Evangélikus Diakonissza Egyesület, Magyar Luther Társaság). Az Evangélikus Országos Könyvtár 1957-ben, az Evangélikus Országos Múzeum 1979-ben jött létre.

Szebeni Olivér a baptista felekezet történeti forrásait mutatta be (107–109. o.). A baptista levéltárat 1948-ban szervezték meg, első vezetője Kirner Adalbert Bertalan volt. Említést érdemel az első budapesti lelkész, Meyer Henrik (1842–1919) levelezése. A baptista levéltár őrzi az egykor tizenhárom kisegyházat tömörítő, 1989-ben megszűnt Magyarországi Szabadegyházak Tanácsa iratanyagát, ami azonban harminc évre zárva van. Sipos Gábor a kolozsvári református levéltár jelentőségére hívta föl a figyelmet (111–117. o.). A régi kolozsvári irattár 1849-ben, a románok magyarelleses föllépésének következtében semmisült meg. Az oktatástörténet szempontjából érdekesek a kollégium és a népiskolák iratai (17. századtól), a hét erdélyi kollégium levéltára közül azonban csak a szászvárosiét szállították Kolozsvárra. Az utóbbi években több egyházi és világi közéleti személyiség hagyatéka került az intézménybe (pl. Kecskeméthy Csapó István teológiai tanár, Berde Mária író, Schneller István egyetemi tanár, Kristóf György irodalomtörténész, Debreczeni László művészettörténész).

Bendász Dániel édesapja, Bendász István munkácsi egyházmegyei görög katolikus kanonok kutatásait és hagyatékát ismertette (119–124. o.). Tízezer kötetes könyvtárának érdekessége, hogy őrzi a munkácsi püspökség összes nyomtatásban megjelent sematizmusát. Értékes családtörténeti gyűjteménye (Bendász és Bacsinszky családról), helytörténeti munkássága (Taracújfalu és Felsőveresmart monográfiája), valamint kéziratok hagyatéka. Dóka Klára az egyházi uradalmak iratainak hasznosítását vizsgálta, s vázlatosan áttekintette az egyes egyházmegyei levéltárakban található uradalmi iratanyagot (125–134. o.). Az egyházi tulajdonban lévő birtokok csaknem 90%-a volt a (római és görög) katolikus egyházné. Érseki vagy püspöki (50%), káptalani (25%), szemináriumi, plébániai, tanítói és kántori földek voltak. A gazdasági, településtörténeti adatokon túl az egyházi uradalmak dokumentumai a templomok, paplakok, iskolák építésének, följújtásának, fönntartásának – így az iskola- és egyháztörténetnek – is forrásai.

Janka György a magyar görög katolikus egyházra vonatkozó forrásokat vette számba (135–139. o.). A hajdúdorogi püspökség iratai (1912-től) tanügyi, gazdasági, egyházigazgatási jellegűek. Fontos a liturgikus nyelv, a főpásztori székhely és a papnevelés kérdése. Fönmaradt a hajdúdorogi (alsó-szabolcsi) főesperesség levéltára (1562–1819). A miskolci apostoli adminisztratúra (egykori eperjesi, illetve munkácsi egyházmegyébe tartozó parókiák) dokumentumait Múcsyban őrzik. A máriapócsi bazilita monostor levéltárat Dudás Bertalan rendezte. A magyarországi görög katolikusság történetével kapcsolatban legtöbbször Pirigy István, Udvari István és Ojtozi Eszter közölt

tanulmányt. B. Spasojevic és M. Crockett a Szabad Európa és a Szabadság Rádió, valamint a Soros György által létrehozott Nyílt Társadalom Archívum anyagát mutatta be (145–153. o.). Különösen érdekes a Szabad Európa Rádió magyar vonatkozású iratcsoportja (kb. 7 folyóméter), amely az 1948 és 1993 közötti időszakból való újságkivágásokat, háttérjelentéseket, hírmagyarázásokat tartalmaz. Témakörök: katolikus egyház, állam és egyház kapcsolata, békepapság, protestáns egyházak, vallásos nevelés, marxisták és katolikusok dialógusa, Mindszenty József hercegprímás.

Az egyházi levéltárosok konferenciája tanulmánykötetének nagy eredménye, hogy bepillantást nyújt a felekezeti levéltárakban folyó komoly tudományos munkába, valamint megismerteti a szakemberekkel és az érdeklődőkkel az egyháztörténeti kutatások forrásait, módszereit, föltételeit és lehetőségeit.

Miklós Péter

A HAJDÚDOROGI FŐESPERESI LEVÉLTÁR IRATAINAK LAJSTROMA ÉS MUTATÓJA 1562–1819.

Szerk. Dudás László. Nyíregyháza: Görög Katolikus Püspöki Levéltár, 1999. 139 p.
(A Görög Katolikus Püspöki Levéltár kiadványai III.)

A hajdúdorogi görög katolikus egyházmegyét 1912-ben alapította X. (Szent) Pius pápa, a püspökség székhelye Debrecen, majd Nyíregyháza lett. Az egyházmegyei levéltár a püspöki székhelyen van, s iratanyaga nagy része a 20. században keletkezett. Fönmaradt azonban a hajdúdorogi főesperesség levéltárának anyaga. Az eredetileg Hajdúdorogon őrzött dokumentumokat Timkó Imre püspök utasítására a hetvenes években szállították Nyíregyházára, a püspöki levéltárba. A főesperesi iratokhoz latin nyelvű repertórium is készült a 19. század első éveiben. Ennek magyar fordítása jelent meg. A kötetet Dudás László szerkesztette, a fordítást Lakatos László készítette. A bevezetőt Udvari István írta (7–11. o.). A könyv tartalmazza a főesperesi irattár ábécé (12–103. o.), illetve darabszám (105–118. o.) szerint rendezett dokumentumainak lajstromát. Használatát részletes hely-, név-, és tárgymutató könnyíti meg (119–139. o.). Az egyes levelek sorszám, keltezése, tartalmi összefoglalása mellett föl van tüntetve a nyelve (latin, magyar, szláv, román) és az, ha a repertórium készülte óta elveszett.

Udvari István tanulmánya bemutatja a hajdúdorogi esperesség levéltárának történetét és ismerteti a repertórium összeállítójának, Bányay Antal esperesnek életútját. Bányay Antal Szerencsen született, édesapja Tokaj parókusa és a hegyaljai kerület esperese volt. Dorogi plébános, majd alsó-szabolcsi (vagy dorogi) esperes, illetve Szabolcs vármegyei főesperes lett. A levéltári repertóriumot 1819-ben készítette el, s 1826-ig bővítette, javította. Az iratok rendezésével valószínűleg saját esperesi és tanfelügyelői munkáját akarta megkönnyíteni, de az sem kizárt, hogy fölismerte a dokumentumok nagy forrásértékét a görög katolikus magyarság történetében. Kazinczy Ferenc vele egy időben, 1815 és 1831 között rendezte Zemplén megye levéltárát, Sátoraljaujhelyen. Bányay kéziratos munkája 48 lapból áll, hossza 33, szélessége 27 cm. (A Magyar Országos Levéltár műhelyében 1998-ban restaurálták.) A hajdúdorogi kerület levéltárának értékét növeli, hogy iratai betekintést nyújtanak a magyarországi (magyar, ruszin, román nyelvű) görög szerzetes katolikuság 18–19. századi életébe. Az egyházi élet, a népi vallásosság, a köz-

igazgatás-történet, a nyelvtörténet, valamint a család- és helytörténet kutatói haszonnal tanulmányozhatják ezeket a dokumentumokat. Említést érdemel Bacsinzky András munkácsi és Tarkovics Gergely eperjesi püspök személye. Főpapságuk előtt mindketten dorogi esperesként szolgáltak, így tevékenységükkel kapcsolatban számos dokumentum maradt meg. A magyar forradalom és szabadságharc hőse, Vasvári (Fejér) Pál apja görög katolikus pap volt, Büdön és Hajdúböszörményben dolgozott mint lelkész. Vasvári keresztapja, Tímár község plébánosa, Lupess István nevéhez fűződik Aranyszájú Szent János liturgiájának első teljes magyar nyelvű fordítása.

A lajstromban szereplő iratok nagy része az esperesi hivatal működésének, a helyi egyházszervezet vezetésének kérdéseivel kapcsolódik. Nagyon sok az összeírás: lelkészek, hívek, tanulók, könyvek jegyzéke, a templom vagy a parókia vagyonának leírása (pl. 86, 120, 141, 299, 306, 383, 530, 723, 942, 1267, 1560, 1971, 2018). Nagy számban fordulnak elő házassággal kapcsolatos ügyek: reverzális kérése, válás kezdeményezése (pl. 45, 91, 192, 255, 718, 1142, 1277, 1538, 1938, 1993). A püspöki körlevelek, rendelkezések is gyakoriak (pl. 47, 75, 239, 419, 986, 1169, 1641, 1936), néhány levél pedig a pápával, az uralkodóval, illetve a helyi főnemességgel kapcsolatos eseményeket közli (pl. 28, 287, 673, 874, 944, 1152, 1323, 1410, 1521). Mivel a dokumentumok rendezése 1819-ben történt, a néhány évvel korábbi napóleoni háborúk hatása is megfigyelhető: a templomi arany és ezüst rekvirálása, a katonák sorozása, a menekültek és a leszereltek helyzete (pl. 6, 34, 46, 114, 423, 496, 907, 1422, 1440, 1742). Történelmünk és egyháztörténetünk számára több fontos irat is található a levéltárban. Néhány példa: Galícia kinevezett püspökeinek bérmlási fölhatalmazást adott a kijevei érsek 1595 márciusában (779), János Zsigmond kenézei szabadságát biztosította 1562 áprilisában (873, 943), VI. Pius pápa buzdító iratot küldött II. Józsefnek 1789-ben (1355). Fönnmaradtak szépirodalmi alkotások is: Ilkovits Elek latin nyelvű elégiái II. József tiszteletére 1770-ből (926), valamint Tertina Mihály ugyancsak latin nyelvű versei (2047).

A jelenleg Nyíregyházán található hajdúdorogi főesperesi levéltár dokumentumai jelentős forrásai a magyar görög katolikus egyház, főleg a dorogi esperesi kerület (és egyházközségei) történetének. A levéltár iratainak most kiadott lajstroma és mutatója segíti helytörténeti és egyháztörténeti kutatómunkát, s fölhívja a figyelmet a magyarországi görög rítusú katolicizmus értékeire, több évszázados múltjára.

Miklós Péter

AZ ELSŐ ÉS MÁSODIK KERESZTES HÁBORÚ KORÁNAK FORRÁSAI

Szerk. Veszprémy László

Bp.: Szent István Társulat, 1999. 246 p.

A Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, a legnagyobb és legrégibb hazai keresztény kiadó mintegy húsz esztendővel az Ókeresztény Írók című könyvsorozat megindulását követően 1999-ben új, nagyszabású sorozatot indított útjára. A Vanyó László professzor szerkesztésében kiadott, s a patrisztikus irodalom legjelentősebb forrásait megjelentető, igen sikeres és nívós sorozatot követően ezúttal Középkori Keresztény Írók címmel kívánják kiadni a keresztény kultúra középkori terméseit.

A sorozat első kötete Az első és második keresztes háború korának forrásai címet viseli. A kötet elején a Szent István Társulat elnöke, Sarbak Gábor ismerteti a könyvsorozat célját: „Nem egyszerű és könnyű olvasmányokat ígérünk, hanem olyanokat, amelyek segítségével a középkor színes és bonyolult világa kitarul az érdeklődő előtt.” Megállapíthatjuk, hogy a könyvsorozat első kötete teljesíti a Sarbak Gábor által megfogalmazott kitételeket, ugyanis a középkori kereszténység egyik legbonyolultabb és legvitatottabb jelenségének, a keresztes hadjáratoknak a világát idézi fel. A kötetben szereplő dokumentumokat Veszprémy László a Hadtörténeti Múzeum és Intézet könyvtárigazgatója, az egyik leghíresebb hazai hadtörténész válogatta és fordította, valamint ő írta a jegyzeteket és az utószót is.

A könyv három nagyobb szerkezeti egységre tagolható. A könyv mintegy felét a Névtelen Krónikás által összeállított A frankok és többi jeruzsálemi zarándok tettei (*Gesta Francorum et Aliorum Hierosolomitorum*) című krónika teszi ki. A szerző nevét nem ismerjük, de azt megállapíthatjuk, hogy a dél-itáliai Tarantói Boemund vazallusa volt. A szerző az első keresztes hadjárat harcaiban végig résztvevő világi írástudó lovag lehetett, s eredetileg naplóként írhatta le mindazt, amit közvetlenül látott és hallott. Ez nagyon fontos momentum, mert a keresztes hadjáratok későbbi krónikásai klerikusok voltak, s így azokon a helyeken és eseményeknél nem volt jelen, amelyeknek egy világi harcos természetesen részese lehetett.

A Névtelen Krónikás stílusára éles fényt vet a művében található mintegy két tucat bibliai idézet és parafrázis. Ezek azt tanúsítják, hogy a középkorban még egy világi ember számára is nyelvileg és gondolatilag egyaránt élő volt a Biblia. A szerző a Biblia alapján alakította ki stílusát, a biblikus költészet mintájához igazította (legalábbis sok helyen) mondanivalóját. Különösen alátámasztják ezt az emlékezetben alapuló utalások és idézetek. Tanulságos megvizsgálni, hogy a Névtelen a Biblia melyik könyveit használta. Az evangéliumokból hat parafrázis, a Zsoltárok könyvéből öt, az apostoli levelekből hat és a Mózesnek tulajdonított könyvekből három alkalommal idéz. Ezek lehetnek tehát a szerző számára – s talán más írástudó világi számára is – a Biblia legismertebb könyvei. Mindazonáltal egyetérthetünk Steven Runciman megjegyzésével: „A szerző egyszerű katona volt, lehetőségeihez mérten tisztességes, de túl hiszékeny és előítéletes, és erősen kötődött Boemundhoz”¹. Boemund szerepe kifejeződik a mű arányaiban és Boemund bemutatásában is. Az eseményeket Boemund szempontjából tagolta a szerző, így adódhatott, hogy a mű központi eseménye nem Jeruzsálem, hanem Antióchia bevétel. Azonban nem követett el történelemhamisítást a szerző, hiszen Boemund és normannjai valóban az első keresztes hadjárat legjelentősebb alakjai, s a kulcsfontosságú antióchiai ostrom eldőntői voltak. Nélkülük aligha győzött volna az első keresztes hadjárat.

A Névtelen műve az 1095. évi clermonti zsinattal, a keresztes hadjárat eszméjének meghirdetésével kezdi tárgyalni az eseményeket, s a Jeruzsálem bevételét követő 1099. augusztus 12-i aszkaloni csatával ér véget. Mivel a szicíliai normannok Boemund és Tankréd vezetése alatt hajón tették meg az utat az albán partokig. Így a szerző is feltehetőleg hajón juthatott a Balkánra, s onnan folytatta útját szárazföldön. Ez a magyarázata annak, hogy a Gestában egyetlen említés (I. könyv. 2. 1.) található a keresztes hadak Magyarországon történő átvonulásáról. A hazánkon átvezető ún. dunai útvonalat a

1 RUNCIMAN, STEVEN: *A keresztes hadjáratok története*. Bp., 1999. 255.

lotharingiai és észak-francia hadtest használta.² Róluk és utazásukról a Névtelen mindössze egyetlen megjegyzést tesz: „Gottfried herceg a vezérek közül elsőnek érkezett nagy seregével Konstantinápolyba, Urunk születésének ünnepe előtt két nappal (1096. dec. 23.)” (I. könyv 3. 4.).

Részletesebben szól a mű az első, hivatalos kereszties hadjáratot megelőző szegény mozgalomról, annak vezérei közül kettőt, Remete Pétert és Nincstelen Valtert meg is nevezve az I. könyv 2. fejezetében. Valójában azonban több ilyen csoportról volt szó. A Remete Péter és Nincstelen Valter által vezetett népi seregeket Volkmar és Gottschalk által irányított német seregek követték.³ A Gesta azután kezd igazán részletes lenni és pontos leírást nyújtani, hogy 1096 végén a kereszties hadak elérkeznek Konstantinápolyba. 1096 végétől 1098 nyaráig, Konstantinápolytól Antióchiáig vezető utat a szerző például mintegy tizenöt fejezetben meséli el. Majd ezt követi Antióchia elfoglalása és a város körüli harc leírása, amelynek tíz fejezete a mű terjedelmének harmadát alkotja. A két utolsó fejezet Jeruzsálem bevételét és a Jeruzsálemi Királyság felállítását beszéli el. A város bevételét követő leszámolásról részletesen szól a Gesta: „Zarándok katonáink benyomulván a városba, üldözték és öldösték a szaracénokat, egészen Salamon templomáig. Ott a szaracénok egybegyűlve, a legmakacsabbul ellenálltak a mieinknek egész napon át úgy, hogy az egész templomot elöntötte a vér. Végül is térdre kényszerítették a pogányokat, és a mieink hatalmukba kerítették a templomba gyűlt nagyszámú férfit és nőt, és tetszésük szerint megölték vagy élve foglyul ejtették őket. Salamon templomának tetején is nagy pogány tömeg gyűlt egybe, nemre való tekintet nélkül, akiket Tankréd és Béarni Gaston kerített hatalmába, zászlajukkal jelölve meg őket. Ezután embereink az egész városban száguldoztak, aranyat és ezüstöt zsákmányoltak, lovakat és öszvéreket, minden jóval teli házakat.” (X. könyv 38. 7.) Történelmi tény, hogy 1099. július 15-én és 16-án borzalmas dolgokra voltak képesek a kereszties had katonái. Runciman szerint: „A jeruzsálemi megszárlás az egész világot megrázta. Senki sem tudja megmondani, mennyi áldozata volt, de a városban muszlim és zsidó nem maradt.”⁴

A Gesta a jeruzsálemi Szent Sírnál végződik, ahol a zarándokok beválthatták fogadalmukat. Magukat többször zarándok katonának nevezi, vagy egyszerűen zarándokoknak. Sokat sejtető a mű kézirati hagyománya is: a Névtelen krónikája után a legtöbb kéziratban a Szent Sír fogadalmi miséje és a jeruzsálemi szent helyek leírása következik. Nem véletlen mindez. Az első kereszties hadjárat szervezői és részvevői tettüket a zarándoklat (peregrinatio) egyik formájának tekintették. Pierre Sigal megjegyzi: „a kereszties hadjáratot *iter* vagy *peregrinatio* szóval jelölik, a keresztieseket pedig, ha nem *populus Deinek* vagy *exercitus Deinek*, akkor egyszerűen *peregrininek* nevezik”, emiatt is „jogi téren a zarándoklat és a kereszties háború között olyan zűrzavar uralkodott, hogy csak a XIII. század folyamán sikerült világosan megkülönböztetni egymástól azokat, akik a Szentföld védelmére indultak, és azokat, akik kegyes céllal kívántak odautazni. Ekkor terjedt el a kereszties háború és a kereszties elnevezés”⁵

2 A kereszties hadak hazánkon történő átvonulásáról vö. RUNCIMAN: *i. m.* 121-122. – SWEENEY, JAMES ROSS: *Magyarország és a kereszties hadjáratok a XII-XIII. században.* Századok 1984. 114-124. – BOROSY ANDRÁS: *A kereszties háborúk és Magyarország I. rész.* Hadtörténelmi Közlemények 1996. 12-25.

3 Vö. RUNCIMAN: *i. m.* 113-117.

4 RUNCIMAN: *i. m.* 223.

5 SIGAL, PIERRE A.: *Isten vándorai.* Bp., 1989. 11, 13-14.

A naplóból utólag, 1100-ban vagy 1101 elején szerkeszthettek krónikát. A Gesta széles körű sikere főként Boemund érdeme, aki önmaga védőiratának tekintette ezt a munkát, és személyesen terjesztette Észak-Franciaországban. Majd néhány éven belül többen kiadták, átmásolták esetleg átírták a Gestát, amely az első kereszties háború történetének kútfejévé vált, használatát a többi kereszties vezér, Toulouse-i Rajmund és Balduin történetírói sem tudták megkerülni. A mű jelen kiadása, mely az első teljes magyar fordítása, igen jól sikerült. A szöveg mellett, a margón feltüntetett dátumok segítenek az időrend megértésében s jól nyomon követhetővé teszik a történéseket. A műhöz fűzött 197 lábjegyzet pedig segítséget nyújt a szöveg értelmezésében, egyúttal jelzik a biblikus idézeteket és parafrázisokat.

A könyv második nagyobb szerkezeti egységét az első kereszties háború korából származó levelek, oklevelek alkotják. Különösen fontosak ezek, mert a korszak szereplőinek gondolatait, szándékait és az őket foglalkoztató problémákat ismerjük meg. Ezek a levelek feltétlen hitelük és szubjektivitásuk révén árnyékolják és értelmezik a Névtelen krónikájának állításait és szemléletét. Jelen válogatás tucatnyi levelet, oklevelet tartalmaz, melyek között pápai, kereszties vezéri, pátriárkai és egyéb főpapi levelek egyaránt találhatóak. A hivatalos oklevelek mellett találhatunk személyes hangvételű, egyéni sorsról és viszontagságokról beszámoló írásokat is. Ilyen például a Blois-i István két levele feleségéhez, Adélához, melyekben hadi kalandjait meséli el a lovag. Veszprémy László a tizenkét levélhez 139 jó és informatív lábjegyzetet fűzött, hogy megkönnyítse a szövegek értelmezését és pontos magyarozatát. Ezeknek is köszönhetően a levelek páratlan fontosságúak a kor történéseinek pontos megértéséhez.

A könyv harmadik szerkezeti egysége Clairvaux-i Szent Bernát Az új lovagság dicséretéről (*De laude novae militiae*) című művének magyar fordítása. Clairvaux-i Szent Bernát (1090–1153) a XII. század legnagyobb hatású teológusa, egy új lelkiség és új szerzetesrend, a ciszterciek megszilárdítója és elterjesztője. A keresztény lovagságról szóló írása valószínűleg 1132 és 1135 között készült⁶, s keletkezése Szent Bernát rokona, a Templomos Lovagrend első nagymestere, Hugo de Payns felkéréséhez kötődik. Bernát bátran kiállt a lovagok mellett, rendi szabályzatuk elnyerésében is támogatta őket. Bernát a lovagoknak szóló biztatása megírásakor Szent Ágoston Isten városáról című művét használta mintaként. Ágoston Isten városát helyezte szembe az ördög városával. Bernát pedig az új, keresztény lovagságot a korábbi lovagsággal. Bernátnak a közönséges lovagokkal szemben tanúsított lekicsinylő magatartása nem ismert határokat. Ugyanolyan léháknak és semmirekellőknek látta őket, amilyen fontosnak és dicséretre méltónak a templomosokat.⁷ Bernát stílusát jól tükrözi e mű is. A tizenhárom fejezetre tagolt, mintegy negyven oldalas műben nem kevesebb mint háromszáz bibliai idézet és parafrázis található. Jól tükrözi ez Bernát lángoló stílusát.

A bevezetés és a templomos lovagok buzdítása után bírálja a hivatásos verekedőket: „*Mi hát a célja vagy gyümölcse ennek a világi, nem mondom, hogy lovagságnak (lat. militia), inkább betegségnek (lat. malitia)?*” (II. 3.) A szójátékkal költői módon fejezi ki mindazokat a problémákat, amelyek a XII. századi lovagságot jellemezték. De Bernát alternatív példaképet állít a lovagok elé: Krisztus katonáját (*miles Christi*). A második részben (V-XIII. fejezet) a Szentföld híres helyeit (Salamon temploma, Betlehem, Názá-

6 LECLERCQ, JEAN: *Clairvaux-i Szent Bernát*. Bp., 1998. 45.

7 HOWART, STEPHEN: *A templomosok titka*. Bp., 1986. 72–73.

ret, Olajfák hegye, Jozafát völgye, Jordán, Kálvária, a Szent sír, Betfagé és Betánia) felidézve Krisztus misztériumáról elmélkedik csodálatos mélységgel.

Bernát szerint a lovagság „célját vagy gyümölcsét” az adhatja meg, ha védelmezi a védteleneket azokon az utakon, amelyeken egykor Jézus járt. Ezért Bernát megjegyzi: *„Bizony, amikor gonosztevőt öl meg, nem gyilkosnak mondhatjuk, hanem ítéletvégrehajtónak, egyenesen Krisztus bosszulójának, a keresztények védelmezőjének a gonosznan cselekvők között. Amikor őt magát ölik meg, nem pusztul el, hanem célba érkezik. A halál ugyanis, melyet oszt, Krisztus nyeresége, amelyet elsz szenved, a maga nyeresége.”* (III. 4.) Bernát ezzel az írásával nem háborút hirdetett, csupán felhívta a figyelmet a Szentföldre utazó védtelen zarándokok védelmére, s természetfeletti távlatokba állítja a feladatot. Megrajzolta Isten katonáinak szinte monasztikus életeszményét, mely éles ellentéte a világi lovagok frivoll életének. Később ebből az írásból több katonai lovagrend merít ihletet. Gondolatai évszázadokig élők voltak. A Bernát által megfogalmazott eszmék világi és szerzetes lovagok nemzedékeinek határozták meg az életét. Így tehát kézenfekvő, hogy a lovagrendek megismeréséhez Bernát művén keresztül vezet az út.

A kötet végre Veszprémy László írt utószót, mely történelmi keretbe foglalja a közzölt dokumentumokat. A húsz oldalas utószót Időrendi táblázat, Fordítói megjegyzések zárják. Majd bibliográfia és négy térkép zárja a kötetet.

A Szent István Társulat új sorozatának első kötete hiánypótló alkotás. Magyar nyelven elsőként olvashatunk számos, az első és második kereszties hadjárat korára vonatkozó fontos és sokszor hivatkozott forrást. A kötet a dokumentumokhoz fűzött kiegészítésekkel jól használható, értékes könyvvé vált, és jól kiegészíti az utóbbi esztendőkből a témáról megjelent feldolgozásokat. Aki csak teheti olvassa el, mert a kötetből – Sarbak Gábor szavainak megfelelően – valóban kitárul a középkor színes és bonyolult világa az érdeklődő előtt. Várjuk a sorozat folytatását!

MAGYAR ZOLTÁN

A LILIOS HERCEG. SZENT IMRE A MAGYAR KULTÚRTÖRTÉNETBEN.

Bp.: Európa, 2000. 169 p.

Magyar Zoltán könyve Szent Imrének a magyar kultúrtörténetben betöltött szerepét vizsgálja. A szerző korábbi köteteiben ezeréves történelmünk több jelentős alakjának (Szent István, Szent László, Koppány, II. Rákóczi Ferenc) néphagyományban élő képét dolgozta föl. E művében az első magyar király tragikus sorsú fia, Imre herceg életét és utóéletét (kultuszát, művészeti ábrázolásait, néphagyományban elfoglalt helyét) vázolja, próbálva bemutatni Szent Imre valós történeti alakját. Ez nem könnyű feladat, hiszen a hercegre vonatkozó legfontosabb kútfőnk (legendája) halála után nagyjából száz évvel keletkezett. Magyar Zoltán fölismerte, hogy a legendában leírt szűz, aszkéta királyfi eszménye és a magyar trón várományosának valós személyisége között különbség van.

Könyve első fejezetében az Imre herceggel foglalkozó történeti kutatásokat ismerteti, összefoglalva az eddigi szakirodalmat és felsorolva a forrásokat (7–34. o.). Istvánnak

és Gizellának több (fiú) gyermeke született, s Imrének bizonyosan volt bátyja, akit a nagy német császár után Ottónak neveztek. Imre nevét nagyapjáról (Gizella királyné apja), illetve nagybátyjáról (II. Henrik császár) kapta, jelentése: otthon uralkodó. A Henrik névalak a magyar hangtan törvényei szerint Imre lett. A hagyomány szerint nevelője Szent Gellért püspök volt, a csanádi egyházmegye első főpásztora. Szent Imre bátyja halála után lett trónörökös, s az egyik forrásban szerepel erényeinek leírása (igazságosság, könyörületesség, okosság, szelídség, jóság, alázatosság stb.), amelyek a középkori jó uralkodók ismérvei. A szüzesség, tisztaság (virginitas, castitas) – amely később legfontosabb jelzőjévé válik – erénye azonban nincs közöttük. Imre trónörökös-ként teljesítette feladatát: látogatta a királyi templomokat, monostorokat, udvarházakat, s hadvezérként rész vett a támadó II. Konrád elleni harcokban (1030). Szeretett vadászni, ami a középkori főurak kedvelt időtöltése volt. Halálát egy vadászbaleset, egy vadkan okozta 1031-ben. Ezzel kapcsolatban Szegfű László nyomán Magyar Zoltán is fölveti, hogy a herceg erőszakos halált halt. Az (esetleges) merénylet kitervelője lehetett a német uralkodók egyike, a hazai pogány előkelők csoportja, a trónra igényt tartó Vazul vagy a besenyő vezér, Thonuzoba. Érdekes és vitatott kérdés Szent Imre házassága, amely biztosan gyermektelen volt, s később a hozzá kapcsolódó szüzi ideál alapjává vált. Felesége bizánci, más vélemény szerint lengyel hercegnő volt.

Magyar Zoltán tanulmánya második egységében Szent Imre középkori kultuszát vizsgálja (35–54. o.). Tisztelete a 11. században kezdődött, s az 1083. évi kanonizációval vált hivatalossá. (Ünnepe november 5. lett, halála napja szeptember 2.) Középkori tiszteletének a 12–14. század volt a fénykora. Legendája és híre egész Európában ismert, valamint hatással volt családtagjai Szent Erzsébet, Szent Margit, Szent Kinga kultuszára is. A helynevek és a patrocíniumok alapján kitűnik, hogy tisztelete országosan elterjedt. Templomokat, kápolnákat még az újkorban (a török idők után) és az 1930-as években (halálának 900. évfordulója kapcsán) is gyakran ajánlottak neki. Erekllyei az évszázadok során, hazánkon kívül elsősorban a német nyelvterületre kerültek. Érdekes a melki apátság egyik fejedelmének, amely egy erős izomzatú, fiatal, koronás férfit ábrázol. Szent Kálmán erekllyéjének tartják, Magyar Zoltán azonban föltételezi, hogy Szent Imréé. Kálmánt, az osztrák földön kémnek tartott és meggyilkolt zarándokot ugyanis soha nem ábrázolták uralkodóként.

A szerző részletesen bemutatja Szent Imre művészeti ábrázolásait (55–112. o.). Imre fő attribútuma a liliom, ami a szüzességet jelképezi. Gyakran ábrázolják fején koronával és kezében karddal vagy törrel, ritkábban országalmával. Magyar számba veszi a szent herceget megjelenítő (főnmaradt) falképeket, oltárképeket, szobrokat, könyvillusztrációkat, pecséteteket, címereket, textilmunkákat, kályhacsempéket. Tanulságos a Szent Imre középkori, magyarországi ábrázolásait bemutató térkép (56. o.). A legtöbb ábrázolás a Felvidéken található, ebben azonban nagy szerepe van a másfél évszázados török uralom pusztításainak is. A három magyar szent királyt, Istvánt, Imrét és Lászlót gyakran együtt ábrázolták, analógiát találva az újszövetségi Háromkirályokkal. Érdekes, hogy a Liptó vármegyében birtokos Corvin János 1510 körül, a háromszlécsi templom oltárképén Szent Imre alakjában festette meg saját magát (79. o.). Imre legértékesebb köztéri szobra a Váradon álló, Kolozsvári Márton és György készítette arannyal bevont alkotás volt, amelyet Janus Panonius is megörökített búcsúversében (1451). Ez is a török időkben semmisült meg.

Kötetének negyedik egységében Szent Imre néphagyományban élő alakját mutatja be Magyar Zoltán (113–132. o.). A Kárpát-medence több vidékén tartják úgy, hogy a

környéken halt meg (pl. Bihar, Mecsek). Ezek valószínűleg királyi vadászó helyek voltak a középkorban. A Tóth Sarolta által a szegedi egyetem *Acta Historica* sorozatában (1962) részletesen elemzett magyar-lengyel krónikákban, valamint Jan Dlugosz 15. századi művében is érdekes adatokat olvashatunk a Szent Imréhez kapcsolódó ottani hagyományokról (vadászatai, a Szent Kereszt-monostor alapítása). Magyarország több területén él a köztudatban, hogy halálát nem vadkan okozta, hanem merénylet. A neki szentelt templomok között búcsújáráshelyeket is találunk, s néhányhoz csodás gyógyulások is köthetők.

Magyar Zoltán könyvének ötödik, záró fejezete Szent Imre irodalmi művekben való megjelenését ismerteti (133–158. o.). Madzsar Imre, a Századokban (1930) közzétett tanulmánya és Bollók János 1996-os dolgozata után aprólékosan elemzi Szent Imre herceg legendáját. Vizsgálja a legenda forrásait, a vele párhuzamba állítható műveket (Szent Antal életírása, II. Henrik császár legendája stb.) és a benne szereplő történelmi személyeket (VII. Gergely, Szent László, Mór későbbi pécsi püspök stb.). Kiemeli, hogy a legenda – mivel jóval Imre halála után íródott – inkább egy, a gregoriánus reformokat képviselő és a szüzi életesményt dicsérő irodalmi mű, mit hiteles történelmi forrás. Részletezi a szöveg keletkezési ideje, illetve szerzője személye (Fulco) körüli szakmai vitákat. Érdekes, hogy az utóbbi ezer évben milyen kevés szépirodalmi mű dolgozta föl Imre herceg életét, vagy annak eseményeit (szemben Szent Istvánnal vagy Szent Lászlóval). Ennek elsődleges oka a kevés forrás lehet, de valószínű, hogy a hagyomány szerint aszketikus, szüzi életet élő fiatalember alakja nem kínált túl sok érdekes témát az íróknak, költőknek.

Végezetül néhány megjegyzés. Az első magyar nyelvű katolikus Biblia (1626) fordítója: Káldi György (96. o.). A könyvben többször említett szegedi történész neve helyesen: Szegfű László (126. o.). Érdemes lett volna kiemelni, hogy Szent Basilius (Baszileiosz) caesariai érsek ismertebb neve Nagy Szent Vazul (329–379), főpap, teológus, író, a keleti monachizmus atyja (150. o.). Szeretnénk még egy mondatban utalni Várkuti-Weibel János nemrég megjelent tanulmányára, amelyben Szent Imrét mint hitvallót, illetve mártírt közelíti meg – megállapításai ugyanis jól beleillenek a szerző gondolatmenetébe. (Várkuti-Weibel János: *Liliom vagy palmaág? Milyen Szent Gellért tanítványa, Árpád-házi Imre herceg?* In: *Szent Gellért vértanúságának 950. évfordulóján*. Szerk. Döbör András, Jancsák Csaba, Kiss Gábor Ferenc, Nagy Tamás, Szegfű László. Szeged, 1998. 49–56. o.)

Magyar Zoltán könyve tömör, olvasmányos stílusban mutatja be Szent Imrét és a személyéhez kapcsolódó hagyományokat. A szerző a forrásokat (írott dokumentumok, művészeti alkotások, néprajzi gyűjtések stb.) és a szakirodalmat nagyszerűen kiaknázza. Jegyzetelése alapos, s a mű végén közli a részletes fölhasznált irodalmat (159–169. o.). A kötetben szereplő képek jó minőségűek, igényesen kiválasztottak, jól szemléltetik a tartalmi részeket.

Miklós Péter

BOROS GYÖRGY UNITÁRIUS PÜSPÖK NAPLÓJA 1926–1941

Forráskiadvány. Sajtó alá rendezte Kovács Sándor és Molnár B. Lehel.
Kolozsvár: Unitárius Egyház, 2001. 244 p. (Az Erdélyi Unitárius Egyház
Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának Kiadványai I.)

Boros György 1928 és 1938 között volt Erdély unitárius püspöke. 1926 és 1941 között (haláláig) vezetett naplója két füzetben maradt fenn hagyatékában, amelyet az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára őriz. A napló szövegét Boros püspök halálának 60. évfordulója alkalmából jelentették meg. A szöveget Kovács Sándor látta el jegyzetekkel, a hozzá tartozó hely- és személynévmutatót pedig Molnár B. Lehel készítette. A kötet előszavát dr. Szabó Árpád püspök írta, bemutatva a kolozsvári unitárius tudományos gyűjtemények (könyvtár, levéltár) induló kiadványsorozatát, „amelynek célja nyilvánosságra hozni és egy szélesebb olvasói kör részére elérhetővé tenni a kéziratok anyag eddig rejtett titkait és ezáltal a múltat odatenni a jelen asztalára, hogy alkotó része legyen mai életünknek”.

A könyv elején két tanulmány olvasható. Molnár B. Lehel Boros György életrajzát írta meg (11–21. o.), Kovács Sándor pedig a püspök lemond(at)ásának körülményeit vizsgálta (23–39. o.). Boros György Tordátfalván született 1855. április 19-én. Édesapja 1848/49-ben Bem József katonái között harcolt. Kolozsvárott végzett teológiai stúdiókat, majd Londonban tanult ösztöndíjasként. Rövid ideig báró Kemény Árpád házi nevelőjeként dolgozott Kövesden. Sokat tett a teológiai tanítás, a lelkészképzés színvonalának növeléséért, nevéhez fűződik az unitárius teológiai oktatás akadémiai szintre emelése. Járt Hollandiában, Angliában, az Egyesült Államokban. A Harvard Egyetemen díszdoktorrá avatták. A húszas évek elejétől idős püspöke, Ferencz József mellett főjegyző-püspökhelyettesként tevékenykedett. 1928 és 1938 között püspöki szolgálatot végzett. Az unitárius lelkészek fiatal generációja, a Varga Béla és Kiss Elek vezette „medgyesi mozgalom” készítette lemondásra. 1882-ben vette feleségül Kovácsi Rózát (1864–1938), három gyermekük született. 1941. január 27-én hunyt el.

Boros György nem rendszeresen, nem napról-napra vezette naplóját. Van olyan hely, ahol hónapok teltek el két bejegyzés között. Ilyenkor igyekezett pótolni a mulasztásokat, s vázlatosan áttekinteni a kimaradt időszak fontosabb eseményeit. (A naplóirodalomról köztudott, hogy írójának érdekesebb, mozgalmasabb napjairól a legkevesebb az adat – elfoglaltsága miatt ugyanis nincs ideje följegyzést készíteni.) A napló érdekes korszak mindennapjaiban enged bepillantást: a romániai magyarság szembesülése a kisebbségi lét kihívásaival, a világ gazdasági válság nehézségei, az unitárius egyházon belüli feszült légkör és széthúzás, a magyar revízió első sikerei. A legtöbb bejegyzés az egyház (vezetésének) problémáiról szól, de szó esik a családról és a kolozsvári (erdélyi) kulturális és tudományos élet eseményeiről is. Több társadalmi szervezet tevékenységét ismerhetjük meg belülről: Dávid Ferenc Egylet, Erdélyi Múzeum Egyesület.

Boros György – egyháza ügyei mellett – a világpolitikai és országos (romániai és magyarországi) eseményeket is figyelemmel kísérte, véleményezte. A mai kutató számára érdekes lehet, hogyan vélekedett egy trianoni határokon kívül rekedt magyar értelmiségi, egyházi vezető a korabeli történekekről. Néhány példa. Sajátosan, de a kor szellemnek megfelelően, gondolkodott a polgári forradalom és a tanácsköztársaság időszakáról. „1918-ban bekövetkezett a fegyverletétel. Jött a keserves kiábrándulás, Tisza lemondása, először Andrássy, azután gr. Károlyi elnöksége. Közben Károly király

meghalt, és a zsidó kommunisták legyilkolták Tiszát, elnökké tették Károlyit, a világ leghülyébb főrangú szélhámosát, aki az országot s annak koronáját is könnyű szívvel belelovagolta a pusztulás örvényébe.” (43. o.) 1928-ban részletesen leírta a román királynak tett hűségesküjét. (73. o.)

A nagy gazdasági válság emberek millióit nyomorba döntő hatását is megörökítette. „Benne vagyunk a pénzügyi katasztrófában. Amit a múlt hónapban sejtettünk, most már valóság. Nem tudjuk kiadni a fizetéseket. Van panasz és zúgás, ami egészen érthető...” (93. o.) 1931 végén a román állam (az államcsőd elkerülése, illetve késleltetése miatt) az egyházak támogatását is csökkentette. „Az éhezés, a szegénység, a lezülles s más egyéb rossz ellen való harc foly. Oka az általános gazdasági katasztrófa. Ebbe Románia nem akart belemenni, amíg néhány ezer román meg nem szedte magát az elfoglalt állások kizsákmányolásával. Bekövetkezett az állam csődje. Nem elég az adó felszólása, nekifogtak az egyházak segélyének elvonásához. Az unitáriusoknak alig nyolcszázézeret ígérnek a jövő évre a tizenegymillió helyett.” (105. o.) 1932 elején, Budapesten találkozott Bethlen István miniszterelnökkel, akivel a válság okozta vallásügyi problémákról is konzultált. (105. o.)

Följegyezte a román (ortodox) állam(egyház) magyarellenes politikáját, románosító törekvéseit. 1934 májusában így írt: „Május 9-e arról nevezetes, hogy a brassói templom építését e napon betiltotta a román kormány kiküldöttje, mert igen szem előtt van, és izgatja a románokat. Engedélyezve volt minden fórumon, tehát olyan kultúrbotrány, amelyet nem lehet egyhamar elsimítani.” (118. o.) 1935-ben székelyföldi körútja során is szembesülnie kellett az intoleráns (vallás)politikával. „A románok fixa ideája, hogy a székelyek elmagyarosodott románok, s a névelemzés alapján erőszakkal bekebelezzik a görögkeleti egyházba. Homoródalmáson a pap gyengesége miatt sikerült átírni 130-at, de ezeknek a java semmit sem akar tudni róla. Sírva kértek, hogy segítsünk rajtuk. Kegyetlen, barbár módszerrel, hitbéli meggyőződés nélkül akarják bekebelezni. Nincs abban semmi hasznok.” (140. o.) Részletesen leírta a román uralkodó 1937. júniusi kolozsvári látogatását. „Az első napon megjelent Kolozsváron a király, II. Károly, mert doktorrá avatták, nagy ünnepeket csaptak. Hivatalos voltam és egész nap vele vagy a közelében voltam. Két ebédet, déli, estit végigettem Vásárhelyi János református püspökkel, s a többi keleti s görög püspökkel. Estve kihallgatáson gratuláltam a királynak. Megismert, hozzám jött, s pár szót beszélgettünk.” (179. o.)

Boros György naplójában részletezte 1938. évi szabadságra vonulásának, majd püspöki tisztról való lemondásának történetét (185–190. o.). 1938 márciusában megemléltette az Anschlusst (196. o.), az év végén pedig az első bécsi döntést, Magyarország első területgyarapodását. „Örvendj egész föld az Istennek, mondj dicséretet szent nevének, mert magyar népét megsegítette, most a háború alatt elfoglalt magyarokat a csehek, durva, vad kezéből visszaadta (12 000) az anyaországnak. Amilyen sokat szenvedtek, most olyan boldogok.” (209. o.) 1940-ben följegyezte a második bécsi döntést, Észak-Erdély Magyarországhoz csatolását. „E két napon hirdették, és hittük el, hogy a külügyminiszterek és a magyar kormány megegyeztek Erdély szétosztásában. Mintegy 44 000 négyzetkilométer lesz Magyarországé, tehát Kolozsvár, Székelykeresztúr, az összes székely megyék. A magyarok sírnak, a románok törnek, zúznak és vonulnak kifelé.” (214. o.) 1940 szeptemberében írt Horthy Miklós kormányzó kolozsvári bevonulásáról.

Boros György naplója történeti forrás. Egyrészt az erdélyi unitárius egyház és a romániai (kisebbségben élő) magyarság két világháború közötti történetéhez szolgáltat

adalékokat, másrészt egy erdélyi magyar egyházi vezetőnek, a korabeli politikáról alkotott véleményét tükrözi. A kiadvány értékét növeli, hogy az unitárius felekezet a (református és katolikus) romániai magyarságon belül – lélekszámát tekintve – kisebbséget alkot, így a történeti kutatás is kevesebbet foglalkozott múltjával.

Miklós Péter

LESTYÁN FERENC

A HITVALLÁSOS ISKOLÁK KÜZDELME A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT, 1920–1940.

Kolozsvár: Glória Kiadó, 2001. 296 p.

A szerző felvázolja a gyulafehérvári római katolikus egyházmegye iskoláinak helyzetét a trianoni békeszerződés életbeléptetése és Észak-Erdély Magyarországhoz történő visszacsatolása között.

A bevezetésben olvashatjuk gróf Majláth Gusztáv Károly és Márton Áron püspökök álláspontját az iskolák működési jogosultságáról, amelyek 1925-ben, illetve 1939-ben hangzottak el (5–11. old.).

A további három fejezetben a szerző visszatekint az egyházmegye erőfeszítéseire a középkortól kezdve iskolahálózat megteremtése érdekében. A fejlődés eredményeképpen 1921-ben 274 elemi iskola, 28.000 tanulóval. Az egyre súlyosbodó viszonyok közepette 1931-re az elemi iskolák száma lemorzsolódott 180 egységre, a tanuló létszám pedig 14.897-re süllyedt.

Az 1948-ban bekövetkezett államosítás az egyházmegyét megfosztotta 175 elemi iskolától, 30 különböző típusú iskolától és 17 nevelőintézettől. E folyamatok együtt jártak a magyar nyelvű oktatás visszaszorulásával, az állami és más felekezetek birtokában lévő iskolákban is.

A szerző részletesen ismerteti mindazokat a lépéseket, amelyeket az egyházmegyei hatóság tett, kezdve a román királyhoz (1925), az illetékes miniszterhez (1929), majd a Nemzetek Szövetségéhez intézett emlékiratok által, sajnos jelentéktelen eredménnyel (12–30. old.)

Az 5. fejezet összefoglalja 97 község esetében azokat az intézkedéseket, amik együtt jártak az állami iskolákban a magyar tanítási nyelv törlésével. Más esetekben a magyar nyelvet nem ismerő tanítók kinevezése azonos eredménnyel járt (31–79. old.).

A 6. fejezetben a szerző felsorolja azokat a rendszabályokat (138 esetben), amelyeknek eredményeképpen a szülőket arra kényszerítették, hogy állami, főképpen nem magyar tannyelvű iskolába adják gyermekeiket. Ezzel kapcsolatban különösen elterjedt az úgynevezett „név-elemzés” (80–131. old.).

Külön fejezet foglalkozik a hitvallásos iskolák fenntartásának anyagi nehézségeivel, ami együtt járt a tanítók alacsony fizetésével (132–160. old.).

Az olvasó tudomást szerezhet azon érvényes jogszabályokról, csupán elvileg biztosítottak az anyanyelvi oktatást. Ezek közül tudomást szerezhetünk az 1918. december elsején tartott gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozatáról csakúgy, mint a kérdést rendező nemzetközi rendezvényekről és román törvényekről (160–162. old.).

A könyv érdeme, hogy az előzőek bizonyítására jelentős dokumentumanyagot sorakoztat fel a gyulafehérvári érseki levéltárból fakszimilében (163–288. old.). Végül a szerző szemelvényeket közöl a korabeli román sajtó állásfoglalásaiból, amelyekből kiderül, hogy a kormányt fent említett politikája milyen furcsa helyzetbe kényszerítette az általa kinevezett tanítóságot (289–290. old.).

Végül a könyvhöz bibliográfia és az iskola fenntartó települések névjegyzéke tartozik (290–293. old.).

Elmondható, hogy Lestyán Ferenc könyve jelentős dokumentációs anyagot tartalmaz.

Glück Jenő

PUSKELY MÁRIA:

DR. BATTHYÁNY LÁSZLÓ 1870–1931.

Bp.: Szent István Társulat, 2001. 173 p.

Puskely Mária a kétezer éves kereszténység történetének minden korszakával foglalkozott. Elsődleges kutatási területei: a hagiográfia és a szerzetesség története. Írt már könyvet Árpád-házi Szent Erzsébetről, Avilai Szent Terézről, a szerzetesség (anachorétizmus) korai történetéről, a 10–17. század között élt magyar szentekről és boldog emlékeztető hősökről. Szöveggyűjteményt állított össze a középkori és újkori misztikusok írásaiból. Számos forrásszöveget (például Szent Ágoston regulája, Árpád-házi Szent Kinga legendája), illetve könyvet, tanulmányt fordított magyarra. Legjelentősebb munkája a szerzetesség történetét bemutató, kétkötetes lexikon (Kétezer év szerzetessége. Budapest, 1998.) Új könyve a kitűnő szemészorvos, Batthyány László gróf és herceg dokumentált életrajza (életírása). A tanulmány a Szenttéavatási Kongregációhoz (olasz nyelven) benyújtott életírás – néhány helyen rövidített, néhány helyen kiegészített – magyar változata. Puskely Mária szigorú kronológiai sorrendben, kizárólag a források (családi naplók, kommentált fényképalbumok, hivatalos okiratok, visszaemlékezések, kórházi naplók, korabeli sajtóanyag stb.) adatai alapján írta meg a biográfiát.

Batthyány László boldoggá avatási eljárását 1944 augusztusában kezdeményezte a bécsi és a szombathelyi püspök (Bécsben halt meg, tevékenységének egyik területe pedig Vas vármegye volt). Az első eredményeket (írásainak átnézése, szemtanúk kihallgatása, imameghallgatások gyűjtése) a jezsuita Csávossy Elemér gyűjtötte össze és nyújtotta be a szombathelyi egyházmegyei szentszékhez. Az ügy 1951-ben lezárult, a közismert történelmi események miatt (a kommunista diktatúra éveiben) nem volt lehetőség az eljárás folytatására. A hetvenes években (1986-tól hivatalosan is) Stefan László kismartoni püspök vállalta az ügy képviselését, Batthyány László földi maradványai ugyanis ezen egyházmegye területén (németújvári – Güssing, Ausztria) ferences templom) nyugszanak. 1992-ben a pápa elismerte Batthyány doktor hősiességét, az illetékes kongregáció pedig (2001-ben) egy 1989-ben bekövetkezett gyógyulást csodaként fogadott el. Így ma már megvan a lehetősége, föltétele Batthyány László boldoggá (szentté) avatásának.

Batthyány László 1870. október 28-án született Dunakiliti községben Batthyány József és Batthyány Lujza tizenegyedik gyermekeként. Gyermekkorának meghatározó

emléke volt édesapjának távolléte (evangélikus hitre tért, feleségül vette anyja társalkodónőjét, s csak felesége halála után rekatolizált) és édesanyjának állandó betegeskedése, korai halála. Középiskolai tanulmányait – közepes eredménnyel – a jezsuitáknál (Kalksburg, Kalocsa, Ungvár) végezte. 1890-ben, apai nyomásra elkezdte a bécsi mezőgazdasági főiskolát, amit rövid idő után abbahagyott. Katonaéveit huszárként szolgálta végig, főhadnagyi ranggal szerelt le. 1893 és 1896 között filozófiai stúdiumokat végzett Bécsben. 1896 márciusában – Barbara Strauss-szal folytatott kapcsolatából – Aloysia nevű lánya született, akit anyagilag egész életében (halála után pedig családja) támogattott. 1896-tól (szintén Bécsben) orvostudományokat hallgatott. 1900. június 9-én avatták doktorrá.

1898. november 10-én a bécsi Fogadalmi templomban vette feleségül Coreth Mária Terézia (1874–1951) grófnőt. Gyermekük 1900 és 1918 között születtek: Ödön (húsz éves korában hunyt el), Mária Anna (hároméves korában halt meg), Ludovika Otília, László, Károly (csupán néhány napig élt), Anna, Iván, Blanka, József, Terézia Margit, Ferenc és Franciska (ikrek), Károly. Batthyány Lászlónak 1912-ben az uralkodó a Szent István-rend kiskeresztjét adományozta. 1915-ben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választották, 1916-ban megkapta Vörös Kereszt hadiékítményes első osztályú díszjelvényét. (Köpcsényi kórházát hadikórházzá alakította, és főhadnagyi rangban vezette.) 1914-ben utód nélkül elhunyt Batthyány-Strattmann Ödön herceg. Így a második név, a hercegi cím, valamint az óriási hitbizományi birtok 1915. február 10-én Batthyány Lászlóra szállt.

Batthyány László és családja 1900 és 1918 között Köpcsényben (ma Kittsee) élt. 1918 és 1920 között rövid ideig Ausztriában, majd Svájcban laktak. 1920 és 1929 között Körmenten. Batthyány birtokainak egy része a trianoni határokon kívül esett (Ausztria, Csehszlovákia, Jugoszlávia) – ezeket igyekezett eladni, vagy bérbe adni. Köpcsényben, Trianon után pedig Körmenten orvosi szolgálatot látott el. A saját költségén fölépített és felszerelt rendelőben és kórházban a szegény betegeket ingyen vizsgálta meg, látta el, műtötte. Sőt fájdalomdíjat, utazásra valót is adott nekik. (Innen kapta a „szegények orvosa” elnevezést.) Munkájában a helyi apácák, nővérek segítettek, de sokszor asszisztált neki (Mizl-nek becézett) felesége, vagy valamelyik nagyobb gyermeke. Rendszeresen vezette a kórházi naplót: évente több ezer beteget látott el, több száz szemműtétet hajtott végre.

Orvosi tevékenysége mellett sokat törődött családjával, örömét lelte növekvő gyermekeiben. Nagy csapást jelentett számára elsőszülött fia, Ödön elvesztése (1921). Mélyen vallásos ember volt. Sokat imádkozott rokonaiért és betegeiért, naponta elmondta a Boldogságos Szűz kis zsolozsmáját, belépett a ferences harmadrendbe. Különösen tisztelte Szűz Máriát és Jézus Szentséges Szívét. Naponta szentmisén vett részt (ministrált, harmóniumon játszott), mindennap áldozott. (Ezért az 1920-as években a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusok Állandó Bizottsága tagjává választották.) Elfoglaltsága ellenére gyakran utaztak, s az iskolai szünidőt mindig együtt töltötte a család. Kastélyában sok vendég fordult meg: például Lónyay Elemér herceg és felesége, Stefánia hercegnő (Rudolf trónörökös özvegye); Mikes János szombathelyi püspök; Serédi Jusztinián bíboros, esztergomi érsek; gróf Apponyi Albert; gróf Batthyány Tivadar (a Károlyi-kormány belügyminisztere); gróf Batthyány Vilmos (az utolsó magyar ajkú nyitrai püspök) – hogy csak a legnevesebbeket említsük. Batthyány László herceg – bár aktív társadalmi életet élt – nem politizált. (Rangjánál fogva tagja volt a magyar

parlament főrendi házának.) 1925-ben az Országos Revíziós és Legitimista Párt fővédnökévé és dísztagjává választották, ő azonban visszautasította a tisztséget.

Batthyány László az 1926. év minden napjának eseményeit megörökítette naplójában. (Ezt a német nyelvű szöveget fordította magyarra és adta ki Kardos Klára 1978-ban, másodszer 1982-ben.) Életének utolsó másfél évét – 1929 novembere és 1931 januárja között – Bécsben, a Löw Szanatóriumban töltötte. Súlyos, gyógyíthatatlan betegség támadta meg (hólyagrák). Fájdalmait, szenvedéseit beletörődéssel viselte. 1931. január 22-én hunyt el Bécsben. A németújvári ferences kolostor kriptájába helyezték örök nyugalomra, Ödön fia mellé. A temetési szertartást gróf Mikes János püspök végezte.

Puskely Mária könyvét a Batthyány család legjelentősebb tagjainak rövid, szócikk-szerű életrajza, valamint a fölhasznált források és irodalom fölsorolása zárja. A kötet utolsó lapjain korabeli (családi) fényképeket találunk. Puskely Mária írása az ezeréves magyar arisztokrata család egyik különös sorsú, keresztény elkötelezettségű tagjának életútját mutatja be – a rendelkezésre álló források tükrében. Reméljük, hogy dr. Batthyány László herceg, a „szegények orvosa” kanonizációjával a harmadik évezredben tovább bővül a magyar szentek sora.

Miklós Péter

METEM

1988-ban azzal a céllal jött létre a *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM)*, hogy egy, a magyar egyház ezeréves történetét átfogó és az egyház alapegységét, a plébániát figyelme középpontjába állító mű összeállítását hozza létre, s amely a *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia* nevet kapta. Az *Enciklopédia* az ezeréves múlt valamennyi parókiáját, legyen az a történeti Magyarországon, vagy Nyugat-Európában, az amerikai Kontinensen vagy a világ más részén, ismertetné. Ez a nagyon szűkre szabott lehetőségű vállalkozás a rendszerváltás után jelentős fejlődésen ment keresztül.

Az időközben születő részeredmények publikálására évkönyv jelleggel létrejövő *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* ma már folyóiratként működik, amely évente két kötetben, négy számban jelenik meg.

A *METEM-Könyvek* sorozat a terjedelmesebb munkáknak nyújt lehetőséget a megjelenésre: életrajzok, tanulmánykötetek, monográfiák, források publikálására. Az *Ecclesia Sancta* sorozat pedig a külföldi egyházak összefoglaló történetét bemutató köteteket tartalmazza, rendszerint valamely jelentős kiadvány fordítása révén. Ezt a tevékenységet a Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága is támogatja.

Tekintettel az 1945 után bekövetkezett hatalmas károokra, amelyek az egyházi (szerzetesrendi) könyvtárakban, valamint a polgári világban keletkeztek, fontosnak tartottuk, hogy új sorozatot indítsunk régi idők értékes egyháztörténeti kiadványainak hasonmás megjelenítésére.

A *METEM* és a *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* munkálkodása folyamán a magyar egyháztörténeti kutatás újraindulhatott, és elmondható, hogy valóban *vallási és felekezeti megkülönböztetés nélkül* feladatának tekinti az ezerszáz éves magyar múlthoz kötődő egyháztörténet bármilyen témájának közlését, ideértve a történeti néprajz, illetve az egyháztörténettel kapcsolatos művészettörténeti témákat is.

A *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* felvállalta azt, hogy összegyűjti az egyháztörténettel kapcsolatban megjelent könyveket, mindig az előző évre vonatkozóan, és ezzel elősegíti egy magyar egyháztörténeti bibliográfia elkészítését. Az egyháztörténetet széles keretek között értelmezzük, lehet az életrajzzal, művelődéstörténettel, művészettörténettel, néprajzzal, építészettörténettel, stb. kapcsolatos kiadvány. Az összegyűjtött könyveket röviden ismertetjük. Ha egyháztörténeti kiadványokat küldenek a *Vázlatoknak* recenziós példányként, azok bekerülnek a bibliográfiánkba.

A *METEM* és a vele együttműködő, a kiadást és a szervezet gazdálkodását segítő *Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány* kiadványai révén gazdagítja a magyar egyháztörténeti kutatást. Ugyanakkor lépéseket tettünk a külföldön keletkezett egyházi iratok, dokumentumok, hagyatékok összegyűjtésére és hazaszállítására.

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok
Szeged, 6720
Dugonics tér 12.
Telefon: H (62) 426-043
Fax: H (62) 426-062
E-mail: mev@mail.tiszanet.hu

METEM-Könyvek

Sorozatszerkesztők:

Várszegi Asztrik OSB és Zombori István

1. **Szabó Ferenc S. J.:** A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, Róma, 1990. 365. old. ára: 398 Ft
2. kiadás Budapest, 1998. 368 old. ára: 950 Ft
2. **Sólymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik:** Pannonhalmi főapátok. 1. Kreusz Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 old. ára: 280 Ft
3. **Udvardy József:** A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban, Budapest, 1992. 152. old. ára: 180 Ft
4. **Csapodi Csaba:** Gróf Zichy Nándor élete és politikája Budapest, 1993. 160. old. ára: 200 Ft
5. Kelet–Közép–Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla) Szerk.: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 206. old. ára: 300 Ft
6. **B. Murádin Katalin:** Faragott kőszószekek Erdélyben Budapest-Kolozsvár, 1994. 168. old. ára: 350 Ft
7. **Elmer István:** Börtönkereszt Budapest, 1994. 224. old. ára: 350 Ft
8. **Fülöp Éva Mária:** A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949) Budapest, 1995. 252. old. ára: 400 Ft
9. **Gerics József:** Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 318. old. ára 550 Ft
10. **Reisner Ferenc:** A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának repertórium (1887–1944). Budapest, 1995. 178 old. ára: 250 Ft
11. **Boba Imre:** Morávia története új megvilágításban Budapest, 1996. 197 old. ára: 650 Ft
12. **Orbán Gyula József:** Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn, 1950–1956. Budapest, 1996. 380 old. ára: 1500 Ft
13. **Rónay Jácint:** Napló Budapest–Pannonhalma, 1996. 400 old. ára: 896 Ft
14. **Galsik Zsolt:** Szerzetesrendek feloszlása Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény) Budapest, 1996. 316 old. ára: 650 Ft

15. **Mező András:** A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Budapest, 1996. 314 old. ára: 650 Ft
16. **Sólymos Szilveszter:** Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon Budapest, 1996. 176 old. + [18] t. ill. ára: 650 Ft
17. **Magyar egyháztörténeti bibliográfia (1980–1990)** Budapest, 1997. 223 old. ára: 450 Ft
18. **Jakó Zsigmond:** Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 1997. 479 old. ára: 950 Ft
19. **Dóka Klára:** Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században. Budapest, 1997. 463 old. ára: 850 Ft
20. **Hermann Egyed Emlékkönyv.** Budapest, 1998. 206 old. ára: 650 Ft
21. **A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666–1997.** Budapest, 1998. 548 old. ára: 1350 Ft
22. **Kubinyi András:** Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999. 382 old. ára: 1200 Ft
23. **Zakar Péter:** A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–1849-ben Budapest, 1999. 191 old. ára: 800 Ft
24. **Kelemen Miklós:** Unitárius kislexikon. Budapest, 1999. 191 old. ára: 800 Ft
25. **Borovi József:** Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása. Budapest, 2000. 218 old. ára: 1200 Ft
26. **Holl Béla:** Laus librorum. Budapest, 2000. 300 old. ára: 1500 Ft
27. **Szabó Lajos:** Utolsó szalmaszál Budapest, 2000. 352 old. ára: 1000 Ft
28. **Mészáros István:** „Állok Istenért, egyházért, hazáért”. Írások Mindszenty bíborosról. Budapest, 2000. 222 old. ára: 1200 Ft
29. **Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918.** Szerkesztette: Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001. 184 old. ára: 1200 Ft
30. **Kisházi-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden. 1917–1948. Budapest–Szeged, 2001. 226 old. ára: 1200 Ft
31. **Kund Miklós Regényi:** Die ungarischen Konvente der oberdeutschen Karmelitenprovinz im Mittelalter. Budapest–Heidelberg, 2001. 130 old. ára: 1500 Ft
32. **Orbán Imre:** „Ecce, iam vici mundum!” Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon. Budapest, 2001. 233 + 24 old. illusztráció. ára: 1500 Ft

33. **Orbán József Gyula:** Katolikus papok békemozgalma Magyarországon. 1950–1956. Budapest, 2001. 307 old. ára: 1500 Ft
34. **Szilas László SJ:** Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599). Budapest, 2001. 159 old. ára: 1200 Ft
35. **Frenyó Zoltán:** Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid életműve. Budapest, 2002. 277 old. ára: 1500 Ft
36. **Tempfli Imre:** Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora 1892–1966. Budapest, 2002. 1157 + 10 old. illusztráció. ára: 4800 Ft
37. **A bécsi Pázmáneum.** Budapest, 2002, ára: puha kötés: 2000 Ft
377 + 29 old. illusztráció. kemény kötés: 2500 Ft
38. **Sarnyai Csaba Máté:** Polgári Állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése. Budapest, 2002. 179 +5 old. illusztráció. ára: 1200 Ft

Előkészületben:

Schwarcz Katalin: „Mert ihon jönn Aßonyotok és kezében új szoknyák” – Források a klarissza rend magyarországi történetéből. Budapest, 2003.

Mező András: Patrocíniumok a középkori Magyarországon.

Molnár Antal: Püspökök, barátok, parasztok.
Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből.

A Magyar Sion repertórium

ECCLESIA SANCTA sorozat

- A katolikus egyház Magyarországon.** Budapest, 1991. 160 old. ára: 150 Ft
- A katolikus egyház a Szovjetunióban.** Budapest, 1994. 124 old. ára: 150 Ft
- A katolikus egyház Lengyelországban.** Budapest, 1994. 441 old. ára: 280 Ft
- Az orosz ortodox egyház története.** Budapest, 1999. 295 old. ára: 1200 Ft
- A katolikus egyház a balti országokban.** Budapest, 2000. 344 old. ára: 1680 Ft
- A katolikus egyház Írországon.** Budapest, 2002. 414 old. ára: 2500 Ft

Előkészületben:

A cseh egyház története
A horvát egyház története
Az örménykatolikusok
A kopt egyház története

EGYÉB KIADVÁNYOK

- Igazságot szeretettel.** Budapest–Szeged, 1995. 203 + 4 o. ára: 440 Ft
- Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete.** Szeged, 1995. 172 + 28 o. ára: 360 Ft
- Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve.** Budapest, 1996. 337 + 16 o. ára: 1250 Ft
- Pál József: Ferences harmadik rend Szegeden (1919–1944).** Budapest, 1996. 80 o. ára: 300 Ft
- Lapo Lombardi: La Santa Sede e i cattolici dell’Europa Orientale agli arbori della guerra fredda.** Roma–Budapest, 1997. 155 o. ára: 850 Ft
- Mille anni di storia dell’arciabbazia di Pannonhalma.** Roma–Pannonhalma, 1997. 233 old. + [11] t. ill. ára: 1200 Ft
- Rudnay Sándor és kora.** Esztergom–Nagyszombat, 1998. 188 o. ára: 1000 Ft
- Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban** Piliscsaba–Budapest, 1999, 358 o. ára: 1400 Ft
- Bálint László: Lakos Endre.** Budapest–Szeged, 2000. 90 o. ára: 400 Ft
- Katolikus múzeumok és kincstárak Magyarországon.** Budapest, 2001. 106 old. ára: 1200 Ft
- Sasvári László: Az ikonosztáz vonzásában.** Budapest, 2002. 122 + 6 o. ára: 900 Ft

HASONMÁS KIADVÁNYOK:

- Pásztor Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában** Budapest, 2000. 181 o. ára: 1200 Ft
- Monumenta Vaticana I–VI., (V–VI. – egy kötet).** Budapest, 2000 ára: 1800 Ft/db
- Monumenta Vaticana II. sorozat I–III.** ára 1800 Ft/db

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK

Sorozatszerkesztők:
Szántó Konrád és Zombori István

1. **Kalocsai főegyházmegye.** Budapest, 1994. ára: 250 Ft
135 old. Összeállította: Dóka Klára
2. kiadás, Budapest, 1998. 115 old. ára: 250 Ft
2. **Váci egyházmegye.** Budapest, 1997. ára: 250 Ft
136 old. Összeállította: Patkóné Kéringér Mária
3. **Székesfehérvári egyházmegye.** Budapest, 1997. ára: 250 Ft
127 old. Összeállította: Dóka Klára
4. **Veszprémi egyházmegye.** Budapest, 1997. ára: 450 Ft
296. old. Összeállította: Dóka Klára
5. **Egri főegyházmegye.** Budapest, 1998. ára: 250 Ft
217. old. Összeállította: Dóka Klára
6. **Győri egyházmegye.** Budapest, 1998. ára: 250 Ft
214 old. Összeállította Dóka Klára
7. **Pécsi egyházmegye.** Budapest, 1999. ára: 250 Ft
208 old. Összeállította: Patkóné Kéringér Mária
8. **Szombathelyi egyházmegye.** Budapest, 1999. ára: 400 Ft
276 old. Összeállította Dóka Klára
9. **Esztergomi főegyházmegye. I–IV.** Budapest, 2000. ára: 3000 Ft
Összeállította: Hegedűs András–Tóth Krisztina
I. kötet A–K. 300 old.
II. kötet L–Z. 251 old.
III. kötet. Mutató. 168 old.
IV. Térképek 12 db.

MONUMENTA VATICANA VATIKÁNI MAGYAR OKIRATTÁR

Kiadónk részéről fontos vállalkozás a most kézbevehető hasonmás kiadásnak a megjelentetése, amely mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban érdeklődésre tarthat számot. A XIX. században kezdett nagyszabású forráskiadvány, a *Vatikáni Magyar Okirattár, Monumenta Vaticana* egyes kötetéről van szó. Ez a sorozat 1887-ben indult és két sorozatban 9 kötetet jelent meg néhány évtized alatt. Ezek a kis példányszámú, de nagy jelentőségű kötetek sajnos ma a magyarországi könyvtárak ritka, alig hozzáférhető darabjai közé tartoznak, különösen, hogy a szerzetesi és egyéb egyházi könyvtárak 1945 után komoly veszteségeket szenvedtek, és így e sorozatból is sok elpusztult. Mivel az elmúlt fél évszázadban Magyarországon számos főiskola, egyetem, kulturális intézmény, városi és megyei könyvtár jött létre, amelyek ezekből egyetlen egy példánnyal sem rendelkeznek, az elmúlt tíz évben örvendetes módon újraindult magyar egyháztörténeti kutatás és felsőoktatásban folyó oktatás ezeket nem tudja igénybe venni. Még olyan jelentős helyeken, mint Pécs, Győr, Szeged, vagy Debrecen is csak egyetlen egy példánnyal lehet ezekből számolni az egyetemi könyvtárakban, de előfordul, hogy nem teljes a sorozat.

Ugyanakkor a téma jelentőségénél fogva érthető, hogy ezek a kötetek megtalálhatók a nagy bécsi, vatikáni, müncheni, berlini könyvtárakban, viszont már egyáltalán nem lelhetők föl az elmúlt fél évszázadban Ausztriában, Németországban és egyéb helyeken létrejött új tudományos központokban és egyetemi könyvtárakban, holott ezekre igény lenne.

Más nemzetek, franciák, angolok, németek, osztrákok 18–19. századi nagy alapmunkáikat, forrás-kiadványaikat már az elmúlt évtizedekben hasonmás kiadásokban megjelentették. Úgy gondoljuk, ennek a kilenc kötetnek, a Monumenta Vaticana két sorozatában megjelent 6 illetve 3 kötetnek a megjelentetése most a milleneumi év során rendkívül fontos, hiánypótló vállalkozás. Kétségtelen, hogy ezek a fontos forráskiadványok elkészültük időpontjának megfelelő szellemi színvonalat képviselnek. Azaz ma már bizonyos tekintetben a tudomány korszerűbb nézetet vall, ugyanakkor a bennük lévő érték még mindig igen nagy, és jelen pillanatban másféle módon nem helyettesíthető. Meggyőződésünk, hogy a most egyetemi padokban ülő fiatal generáció a kötetek hasonmás kiadását kézbe véve és ezen felőve válik alkalmassá arra, hogy egy-két évtized múlva ezek helyett új, korszerűbb, modernbb, a 21. századnak megfelelő változatot készíthessen belőlük. Ehhez azonban a kezükbe kell ezeket a köteteket adni. Az újra megjelenő sorozat jól bizonyítja, milyen hatást gyakorolt a Szentszék a magyar történelemre, különösen a magyarság és Európa kapcsolatára, de azt is, hogy mennyire meghatározó volt a kereszténység a magyar kultúrára és művelődéstörténetre.

A Vatikáni Magyar Okirattár kötetének eredeti megjelenési éve a következő

Első sorozat:

1. Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375. Budapest, 1887.
2. Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307–1311. Budapest, 1885.
3. IX. Bonifác pápa bullái 1389–1396. Budapest, 1888.
4. IX. Bonifác pápa bullái. Második rész. 1396–1404. Budapest, 1889.
5. A római Szentlélek-Társulat anyakönyve 1446–1523. Budapest, 1889.
6. Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458–1490. Budapest, 1891.

Második sorozat:

1. Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526. Budapest, 1884.
2. Buonvisi bíbornok bécsi nuncius jelentései. Budapest, 1886.
3. Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből. Budapest, 1909.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, – photocopies of unpublished documents and sources, – related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Szeged, Dugonics tér 12, H-6720 Hungary. Tel.: +36+62+426+043. Fax: 36+62+426+062; E-mail: mev@mail.tiszanet.hu

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Paris and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

Article:

Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001–1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425–429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M4Y 2R5. Tel.: 1-416-922-2476. Fax. 1-416-922-2773

